KİŞİSEL GELİŞİM KİTAPLARINDA NEO-ÖZNENİN İNŞASI

Eyyüp AKYÜZ
Doktora Tezi
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mahmut ERDİL
Ağustos, 2025
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

KİŞİSEL GELİŞİM KİTAPLARINDA NEO-ÖZNENİN İNŞASI

Hazırlayan:

Eyyüp AKYÜZ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut ERDİL

Afyonkarahisar 2025

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Doktora tezi olarak sunduğum **"Kişisel Gelişim Kitaplarında Neo-Öznenin İnşası"** adlı çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde bilimsel etik kurallara ve atıf gösterme ilkelerine riayet ettiğimi belirterek aksi bir durumun tespiti hâlinde sorumluluğun tamamen bana ait olduğunu kabul, beyan ve taahhüt ederim.

29/08/2025

İmza

Eyyüp AKYÜZ

T.C.

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	**Adı- Soyadı**	Eyyüp AKYÜZ
	Numarası	210657104
	Anabilim Dalı	Sosyoloji
	Programı	Sosyoloji
	Program Düzeyi	☐Yüksek Lisans ☒Doktora ☐Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı		Kişisel Gelişim Kitaplarında Neo-Öznenin İnşası
Tez Savunma Sınav Tarihi		26.08.2025
Tez Savunma Sınav Saati		14.00

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☒oy birliği – ☐oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE

MÜDÜR

Bu tez, Enstitü Müdürlüğünce kontrol edilerek, elektronik imza kullanılarak onaylanmıştır.

ÖZET

KİŞİSEL GELİŞİM KİTAPLARINDA NEO-ÖZNENİN İNŞASI

Eyyüp AKYÜZ

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

Ağustos, 2025

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mahmut ERDİL

Bu çalışma, popüler kişisel gelişim kitaplarında yer alan anlatılar üzerinden neoliberal öznelliğin hangi söylemler aracılığıyla inşa edildiğini incelemektedir. Araştırmanın temel amacı, kişisel gelişim literatüründe bireyin nasıl özneleştirildiğini ve bu süreçlerin neoliberal ideolojinin kültürel taşıyıcılığına nasıl hizmet ettiğini açığa çıkarmaktır. Yöntem olarak, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde döküman analizi kullanılmıştır. Çözümlemede eleştirel söylem analizi temel alınmış; Norman Fairclough'un söylem ve iktidar ilişkisine dayalı üç düzeyli modeli merkezde tutulmuştur. Analiz süreci, Ruth Wodak'ın söylem-tarihsel yaklaşımından ve Teun A. van Dijk'in sosyo-bilişsel modelinden sağlanan katkılarla desteklenmiştir. Bu kapsamda Türkçeye çevrilmiş, yüksek tirajlı ve geniş okuyucu kitlesine ulaşmış on iki popüler kişisel gelişim kitabı seçilmiş; söylemsel tekrarlar, normatif yönlendirmeler ve dilsel kodlar üzerinden sistematik biçimde incelenmiştir. Araştırma bulguları, sekiz tematik söylem alanının öne çıktığını göstermektedir: Bireysel Sorumluluk, Girişimci Benlik ve Performans, Özdisiplin, Pozitiflik ve Mutluluk, Rekabet ve Kazanma, İçsel Dönüşüm ve Arınma, Stratejik İletişim ve İkna ile Spiritüel-Terapötik Söylemler. Her bir söylem; bireyi yapısal eşitsizlikleri görünmez kılan, toplumsal sorunları kişisel yetersizliklere indirgeyen ve sürekli kendini geliştirmek zorunda hisseden bir proje-özneye dönüştürmektedir. Çalışma, kişisel gelişim literatürünün sunduğu ideallerin ardında işleyen iktidar ilişkilerini açığa çıkararak neoliberal öznelliğin kültürel inşasına dair eleştirel bir bakış sunmaktadır. Bu bağlamda kişisel gelişim kitaplarının, bireysel rehberlikten öte neoliberal düzeni yeniden üreten söylemsel aygıtlar ve politik müdahale araçları hâline geldiği görülmüştür. Araştırmanın sonucunda, bu metinlerin eleştirel bir perspektifle okunmasının gerekliliği vurgulanmakta; eğitim, medya ve kültürel üretim alanlarında bireyselcilik yerine kolektif dayanışmayı güçlendirecek alternatif söylemlerin geliştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kişisel gelişim, neoliberalizm, özne, söylem, eleştirel söylem analizi.

ABSTRACT

THE CONSTRUCTION OF THE NEO-SUBJECT IN SELF-HELP BOOKS

Eyyüp AKYÜZ

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF SOCİOLOGY

August, 2025

Advisor: Asst. Prof. Dr. Mahmut ERDİL

This study examines how neoliberal subjectivity is constructed through discourses embedded in popular self-help books. The primary aim of the research is to reveal how individuals are subjectivized within self-help literature and how these processes serve as cultural vehicles of neoliberal ideology. As a method, document analysis was employed within the framework of a qualitative research approach. Critical discourse analysis was adopted as the analytical basis, with Norman Fairclough's three-dimensional model-centered on the relationship between discourse and power-serving as the core framework. The analysis was further enriched with insights from Ruth Wodak's discourse-historical approach and Teun A. van Dijk's socio-cognitive model. Within this scope, twelve popular self-help books translated into Turkish, with high circulation and wide readership, were selected and systematically examined through discursive repetitions, normative directives, and linguistic codes. The research findings demonstrate the prominence of eight thematic discursive domains: Individual Responsibility, Entrepreneurial Self and Performance, Self-Discipline, Positivity and Happiness, Competition and Winning, Inner Transformation and Purification, Strategic Communication and Persuasion, and Spiritual-Therapeutic Discourses. Each discourse transforms the individual into a project-subject who renders structural inequalities invisible, reduces social problems to personal inadequacies, and feels compelled to engage in perpetual self-improvement. The study provides a critical perspective on the cultural construction of neoliberal subjectivity by uncovering the power relations operating behind the ideals promoted in self-help literature. In this regard, self-help books appear not as mere instruments of individual guidance but as discursive apparatuses and political tools that reproduce the neoliberal order. The study concludes by emphasizing the necessity of reading these texts through a critical lens and suggests the development of alternative discourses in education, media, and cultural production that can foster collective solidarity rather than individualism.

Key Words: Self-help, neoliberalism, subject, discourse, critical discourse analysis.

ÖN SÖZ

Neoliberal söylemlerin de kişisel gelişim literatürünün de en baskın yönelimlerinden biri rekabeti kutsamaktır. Her bireyi potansiyel bir rakip olarak gören bu ideolojiye karşılık, bizler dostluğa, muhabbete ve insani değerlere inanmaya devam edeceğiz. Bu noktada Garaudy'nin *Entegrizm: Kültürel İntihar* adlı eserinin sonuç bölümünde dile getirdiği çağrı, yol gösterici bir öğüt niteliğindedir: "Dışarıda hâlâ gerçek insanlar, insan gibi konuşan insanlar var iken, hapishanelerinizden dışarı çıkın! Petrolün yanında hâlâ güzel kokular, şehvetin yanında hâlâ aşklar, histeri yanında hâlâ musikî, 'bilgisayar tutkunluğunun' yanında hâlâ âşık veya mistik şair var iken, insanlara karışın." İnsana ve hakikate inancımızı diri tutan bu çağrıya kulak vererek, doktora yolculuğum boyunca bana eşlik eden kıymetli isimlere şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Her şeyden önce, yüksek lisans tez sürecinden itibaren yolumu aydınlatan ve doktora sürecim boyunca da rehberim olan güzel insan Prof. Dr. Mehmet Özger'e gönülden şükranlarımı sunarım. Her danıştığımda sorularıma içtenlikle cevap veren ve literatüre dair kıymetli önerileriyle çalışmamı besleyen Prof. Dr. Kemal Sayar'a da müteşekkirim. Bu zorlu süreçte danışmanlık görevini üstlenen Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Erdil'e yönlendirmeleri için teşekkür ederim. Doktora eğitimimin ilk gününden son anına dek yanımda olan kıymetli dostum Dr. Öğr. Üyesi Recep Bozkurt'a; doktora yeterlik sınavına hazırlık sürecindeki desteği ve tezin oluşumuna sağladığı katkılar için ne kadar teşekkür etsem az. Tezin son okumasını ve teknik düzenlemelerini yapmayı bizzat teklif ederek büyük bir titizlikle gerçekleştiren Dr. Öğr. Üyesi Üsame Bozkurt'a ve en son okuma ile tashihleri özenle yapan kıymetli dostum şair-yazar Ahmet Edip Başaran'a gönülden teşekkür ederim. Tez savunma jürimde yer alan değerli hocalarıma da minnet duygularımı ifade etmek isterim. Özellikle tezi satır satır okuyarak ayrıntılı değerlendirmeleriyle çalışmamın olgunlaşmasına büyük katkı sunan Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Usanmaz'a büyük bir teşekkür borçluyum. Çalışmamın son hâlini almasında yapıcı yorumlarıyla destek veren Doç. Dr. Hamdi Korkman ve Dr. Öğr. Üyesi Serhat Toker'e de teşekkür ederim. Son olarak, eğitim hayatım boyunca emeği geçen tüm hocalarıma ve her daim destekçim olan sevgili aileme içtenlikle teşekkür ederim.

Bu çalışmayı, hasta yatağında el işi yaparak bizleri okutmaya çalışan rahmetli annem Fatma Akyüz'e; yaz kış demeden tarlalarda çalışıp kazandığı yevmiye paralarıyla eğitimimizi sürdürmemizi sağlayan babam Veysel Akyüz'e ve ortaokul yıllarında evlerinin kapısını sevgiyle açarak bize yuva olan kıymetli teyzelerime ithaf ediyorum.

Eyyüp AKYÜZ

2025, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI ii

ENSTİTÜ ONAYI iii

İÇİNDEKİLER. vii

ÖZET iv

ÖNSÖZ vi

TABLOLAR LİSTESİ. vii

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1. LİBERALİZM DÜŞÜNCESİNİN TEMELLERİ 22
2.NEOLİBERALİZM DÜŞÜNCESİNİN TEMELLERİ 26
3.LİBERALİZM VE NEOLİBERALİZME YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER 30
3.1.LİBERALİZME YÖNELİK ELEŞTİRİLER 30
3.2.NEOLİBERALİZME YÖNELİK ELEŞTİRİLER 32
4.KİŞİSEL GELİŞİM LİTERATÜRÜ VE KİŞİSEL GELİŞİMİN İDEOLOJİK İŞLEVİ 41
4.1.KİŞİSEL GELİŞİM SEKTÖRÜ VE KİŞİSEL GELİŞİM KİTAPLARININ TARİHÇESİ 42
4.2.KİŞİSEL GELİŞİM SEKTÖRÜ VE NEOLİBERALİZM İLİŞKİSİ 46
4.3.KİŞİSEL GELİŞİME YÖNELİK ELEŞTİRİLER 50
5.ÖZNE KURAMLARI 55
5.1.SOSYOLOGLARIN ÖZNE ANLAYIŞI 58
5.2.NEOLİBERAL ÖZNE 72

İKİNCİ BÖLÜM
ARAŞTIRMANIN KURAMSAL BOYUTU

1. MICHEL FOUCAULT: SÖYLEM, ÖZNELEŞME VE NEOLİBERAL YÖNETİMSELLİK 77
1.1.MICHEL FOUCAULT'DA ÖZNE, SÖYLEM VE İKTİDAR İLİŞKİLERİ 77
1.2.MICHEL FOUCAULT YÖNETİMSELLİK, ETİK ÖZNE VE NEOLİBERAL ÖZNELEŞME SÜREÇLERİ 81
2. BYUNG-CHUL HAN: PSİKOPOLİTİKA VE NEOLİBERAL ÖZNENİN İÇSELLEŞTİRİLMİŞ DENETİMİ 83
2.1. HAN'IN ÖZNE KURAMI: PERFORMANS TOPLUMU VE GÖNÜLLÜ ÖZDENETİM 83
2.2. PSİKOPOLİTİKA VE ŞEFFAFLIK REJİMİ: NEOLİBERAL DUYGULARIN YÖNETİMİ 86
3.WENDY BROWN: NEOLİBERAL AKIL, SİYASAL OLANIN EROZYONU VE ÖZNELEŞMENİN YENİ BİÇİMLERİ 89
4.PIERRE DARDOT VE CHRISTIAN LAVAL: NEOLİBERAL AKLIN TOPLUMSALLAŞMASI VE ÖZNE İNŞASI 91
5.MARK FISHER: KAPİTALİST GERÇEKÇİLİK VE NEOLİBERAL UMUTSUZLUK 93

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİŞİSEL GELİŞİM KİTAPLARINDA NEO-ÖZNENİN İNŞAASI

1.NEO-ÖZNENİN İNŞASINDA SÖYLEMSEL DÜZEYLER 98
1.1.DİL VE SÖYLEM DÜZEYİNDE ÖZNE İNŞASI 99
1.2."KENDİLİK TEKNOLOJİLERİ": ÖNERİLEN PRATİKLER VE RUTİNLER 100
1.3.DEĞERLER VE ETİK DÜZLEMİNDE DÖNÜŞÜM 101
1.4.NEOLİBERAL ÖZNELEŞME VE DUYGULARIN ARAÇSALLAŞTIRILMASI 102
2. KİŞİSEL GELİŞİM KİTAPLARINDA NEO-ÖZNEYİ ÜRETEN SÖYLEMLER 103
2.1. BİREYSEL SORUMLULUK SÖYLEMİ VE YAPISAL KÖRLÜK 104
2.2. GİRİŞİMCİ BENLİK VE PERFORMANS SÖYLEMİ 131
2.3. ÖZDİSİPLİN SÖYLEMİ 155
2.4. POZİTİFLİK SÖYLEMİ VE MUTLULUK 177
2.5. REKABET VE KAZANMA SÖYLEMİ 197

2.6. İÇSEL DÖNÜŞÜM VE ARINMA SÖYLEMİ 217
2.7. İKNA VE STRATEJİK İLETİŞİM SÖYLEMİ 233
2.8. SPİRİTÜEL-TERAPÖTİK SÖYLEM 249
TARTIŞMA VE SONUÇ 263
KAYNAKÇA 275

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1. Heywood Liberalizmin Unsurları…….. 24
Tablo 2. Heywod'a Göre Liberalizme Yapılan Eleştiriler……... 31
Tablo 3. Neoliberalizm Eleştirisi……..40
Tablo 4. Özne Anlayışına Göre Sosyologların Ve Düşünürlerin Sınıflandırılması……71
Tablo 5. Neoliberal Söylem Başliklari Ve İlgili Kitaplar…….. 261

GİRİŞ

Bireyin kendi yaşamını dönüştürme, yönetme ve sürekli olarak yeniden inşa etme zorunluluğu, çağdaş toplumun belirleyici normlarından biri hâline gelmiştir. Sosyal refahın çözülmesi, kamu hizmetlerinin geri çekilmesi ve piyasa ilkelerinin toplumsal yaşamın tüm alanlarına yayılmasıyla birlikte birey, yalnızca ekonomik bir özneye değil; duygularını düzenleyen, potansiyelini geliştiren, kendini yöneten bir varlığa dönüştürülmüştür. Bu dönüşüm, neoliberal rasyonaliteye içkin olan yönetimsellik biçimleriyle doğrudan ilişkilidir. Michel Foucault'nun "özneleşme" ve "biyo-iktidar" kavramlarıyla açıkladığı bu süreç, bireyin dışsal iktidar mekanizmaları yerine içselleştirilmiş normlar aracılığıyla denetim altında tutulduğu bir yapıya işaret eder. Bu bağlamda, bireyin yalnızca toplumsal kurumlar karşısında konumlandığı değil, kendi iç dünyasını da bir yönetim nesnesine dönüştürdüğü yeni bir öznellik formu ortaya çıkmaktadır. Byung-Chul Han'ın ifadesiyle modern birey, disiplin toplumunun itaatkâr öznesinden, performans toplumunun kendi kendini sömüren girişimcisine evrilmiştir. Wendy Brown ise bu dönüşümü, bireyin piyasa mantığını tüm yaşamına uyarladığı "homo oeconomicus" modeline geçiş olarak tanımlar. Artık birey yalnızca çalışmak ya da üretmekle değil; aynı zamanda varoluşunu rekabet, verimlilik ve başarı ölçütleriyle biçimlendirmekle yükümlüdür. Bu dönüşümün kültürel zemini kişisel gelişim literatüründe açık biçimde gözlemlenebilmektedir. Yüksek tirajlara ulaşan ve geniş kitlelerce tüketilen kişisel gelişim kitapları, bireyin kendi yaşamından sorumlu olduğu ve başarıya ulaşmanın tamamen bireysel irade ile çabayla mümkün kılınabileceği yönündeki neoliberal anlayışı dilsel olarak yeniden üretmektedir. Bu kitaplar; içsel dönüşüm, pozitif düşünce, özdenetim, performans artırımı ve stratejik iletişim gibi temalar üzerinden bireye hitap ederken, yapısal sorunları görünmez kılmakta ve toplumsal eşitsizlikleri kişisel yetersizlik olarak yeniden çerçevelemektedir. Bu çalışmanın çıkış noktası, kişisel gelişim kitaplarının söylemsel gücünü ve bu gücün neoliberal öznellik inşasındaki rolünü çözümlemeye yönelik eleştirel bir ihtiyaçtan doğmaktadır. Neoliberal ideolojinin, bireyi kendine dönük bir yatırım nesnesi hâline getirme süreci; yalnızca ekonomik alanda değil, duygusal ve etik düzeyde de kendini göstermektedir.

Araştırmanın Konusu

Neoliberal ideoloji, bireyin yaşamını bir yatırım alanına, kendisini ise bu yatırımın yöneticisine dönüştüren bir öznellik rejimi olarak işlemektedir. Bu rejim, bireyi yalnızca kendi hayatının girişimcisi olarak konumlandırmakla kalmaz; aynı zamanda ona sürekli gelişim, dönüşüm ve performans zorunluluğu da dayatır. Bu bağlamda neoliberal özne, dışsal yönlendirmelerden bağımsızmış gibi görünen fakat gerçekte piyasa normlarına sıkı sıkıya bağlı ve içsel denetim mekanizmalarıyla biçimlenen bir figür olarak ortaya çıkar. Bu özne tipi, başarıyı kişisel çabanın ürünü olarak gören, duygusal ve bilişsel süreçlerini disipline eden ve karşılaştığı her sorunu kendi içinde çözmesi gerektiğine inanan bir yapıya sahiptir. Kişisel gelişim kitapları, bu özne modelini söylemsel olarak üreten, yeniden kuran ve kitlelere benimseten araçlardır. Yalnızca bireysel tavsiyeler sunmakla kalmayıp, bireyin kendilik deneyimini neoliberal normlarla hizalayan bu metinler, bireysel yaşamı piyasa aklına göre yeniden örgütlemeye çağırır. İçsel dönüşüm, pozitif düşünce, özdisiplin, performans artışı, duyguların yönetimi ve stratejik iletişim gibi temalar etrafında şekillenen bu anlatılar, bireyin dış dünyadaki eşitsizlikleri sorgulamasını değil, kendi üzerine kapanmasını teşvik eder. Böylece birey, başarısızlığını sistemsel engellerle değil, kişisel zaaflarla açıklamaya yönlendirilir.

Bu çalışmanın konusu, kişisel gelişim kitaplarında neoliberal öznelliğin söylemler aracılığıyla nasıl inşa edildiğidir. Çalışma, bu söylemlerin yalnızca bireye yol gösteren tavsiyelerle sınırlı kalmadığını; daha derin bir ideolojik yapının taşıyıcıları olarak işlev gördüğünü savunur. Eleştirel söylem analizi yöntemiyle, neoliberal öznelliğin dilsel, normatif ve bilişsel düzeyde nasıl kurulduğu analiz edilmiştir. Bu bağlamda söylem, yalnızca anlam üretme biçimi değil; ideolojik içerikleri dolaşıma sokan, güç ilişkilerini kuran ve bireyin kendilik deneyimini belirleyen toplumsal bir pratik olarak ele alınmıştır.

Literatür, ağırlıklı olarak (a) neoliberal öznellik ve özneleşme biçimleri, (b) kişisel gelişim literatürünün kültürel ve terapötik söylemleri, (c) başarı, öz-yönetim ve performans ideolojisi, ve (d) kişisel gelişim endüstrisinin alt alanları ve türsel analizler etrafında yoğunlaşmaktadır. Ancak, kişisel gelişim kitaplarının söylemsel yapısını doğrudan neoliberal öznellik inşasıyla ilişkilendirip eleştirel söylem analizi yöntemiyle çok katmanlı çözümleme yapan çalışmaların sınırlı olduğu dikkat çekmektedir.

Literatür taraması sonucunda çalışmamızla ilgili şu çalışmalara rastlanmıştır:

Başak Coşkun'un *Neoliberal İktidar ve Özne: Foucault'nun İzinde Güncel Bir İnceleme* (2019) adlı çalışmasında; neoliberalizmin teorik temelleri ve gelişimi, neoliberal dünyada güvenlik mekanizmaları ve özne, neoliberal öznenin özyönetimi ve işletilmesi, neoliberal öznenin psişik dünyası gibi konuları incelediği görülmüştür. İlker Özdemir, *Kişisel Gelişim Neoliberal İletişim ve İnsan Anlayışı* (2022) isimli çalışmasında kişisel gelişim yazını ve iletişim ilişkisine odaklanmıştır. Fikri Buber, *Türkiye'de Neoliberal Öznelliğin İnşası: Kişisel Gelişim Endüstrisinin Alt Alanı Olarak Koçluk Örneği* (2022) adlı Sosyoloji Anabilim Dalı yüksek lisans tezinde, kişisel gelişimin alt alanı olan koçluk konusunu ele almıştır. *Neo-Öznenin Bedensel İnşası: Popüler Diyet Kitapları Üzerine Bir İnceleme* (2020) başlıklı Sosyoloji yüksek lisans tezinde Sedat Karal, "Neoliberalizm, Neo-Özne ve Yeni İnsan-Olma Biçimleri" mevzularına değinerek neo-öznenin bedensel inşasını diyet kitapları üzerinden incelemiştir. Esra Özçeşmeci tarafından hazırlanan *Türkiye'deki Kişisel Gelişim Kitaplarına Yönelik Bir İnceleme: Postmodern Toplum Bağlamında Eleştirel Bir Analiz* (2020) isimli Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı yüksek lisans tezinde "bir meta olarak benliğin üretimi ve promosyonu, benlik sunumları ve bireysellik kurgusu; spiritüellik, maneviyat ve bireyselleşen inançlar, anı yaşayan kimlikler ve içe yöneliş, bir uyum aracı olarak kişisel gelişim kitapları" alt başlıkları kullanılmak suretiyle postmodern toplum bağlamında kişisel gelişim kitaplarının eleştirel analizi yapılmıştır. Orçun Turan'ın Pazarlama Anabilim Dalında hazırlamış olduğu *Kuir Bir Başar(Ama)Ma: Baştan Yarat Programları ve Neoliberal Öznelliğin İnşası* (2020) adlı başlıklı yüksek lisans tezi, baştan yarat programlarındaki uzmanların ideal neoliberal yaşam tarzı ve tüketiciliği öğretileriyle (yeniden) inşa ve temsil edilen neoliberal yönetimselliği incelemektedir. Füsun Ekşi, *Kritik Bir Bakış Açısıyla Kişisel Gelişim Kitapları* (2012) adlı çalışmasında, kişisel gelişim kitaplarını çeşitli açılardan eleştirel biçimde incelemiş ve bu alana yönelik kapsamlı bir değerlendirme sunmuştur. Bilgen Aydın Sevim, *Kişisel Gelişim Kitaplarındaki Başarı İdeolojisi: Mümin Sekman Örneği* (2013) başlıklı çalışmasında, kişisel gelişim kitaplarında başarı olgusunun nasıl anlamlandırıldığını ve bu metinlerin bireye yönelik yönlendirici işlevini ideoloji kavramı çerçevesinde analiz etmiştir.

Literatür taramasında yerli çalışmaların yanı sıra, kişisel gelişim literatürünü türsel, söylemsel ve yapısal düzeyde analiz eden bazı yabancı araştırmalara da ulaşılmıştır. Heidi Marie Rimke'nin *Governing Citizens through Self-Help Literature* (2000) (*Kişisel Gelişim Literatürü Aracılığıyla Yurttaşları Yönetmek*) başlıklı makalesinde, kişisel gelişim kitaplarının bireysel sorumluluk ideolojisi üzerinden neoliberal öznelliği inşa eden araçlar hâline geldiğini ortaya konmuştur. Micki McGee'nin *Self-Help, Inc.: Makeover Culture in American Life*

(2005) (*Kişisel Gelişim A.Ş.: Amerikan Yaşamında Dönüşüm Kültürü*) adlı çalışmasında, kişisel gelişim endüstrisi yeniden yaratım kültürünün bir uzantısı olarak değerlendirilmiş ve bireyin sürekli kendini dönüştürmeye zorlandığı neoliberal dinamikler analiz edilmiştir. Eva Illouz'un *Saving the Modern Soul: Therapy, Emotions, and the Culture of Self-Help* (2008) (*Modern Ruhu Kurtarmak: Terapi, Duygular ve Kişisel Gelişim Kültürü*) başlıklı eserinde, terapötik söylemin kişisel gelişim literatüründeki merkezi rolü ele alınarak duyguların nasıl birer yönetim aracına dönüştüğü tartışılmıştır. Koay Dong Liang'ın *Self-Improvement Books: A Genre Analysis* (2015) (*Kişisel Gelişim Kitapları: Bir Tür Analizi*) başlıklı doktora tezinde, kişisel gelişim kitapları tür kuramı perspektifiyle incelenmiş; bu metinlerin söylemsel örüntüleri, temaları ve yazar-okur ilişkisi üzerinden toplumsal işlevleri ortaya konmuştur. Erik Mygind du Plessis'in *'Be a model, not a critic': Self-help culture, implicit censorship and the silent organization* (2020) (*"Eleştirmen Değil, Model Ol": Kişisel Gelişim Kültürü, Örtük Sansür ve Sessiz Örgütlenme*) başlıklı makalesinde, kişisel gelişim söylemlerinin örtük sansür biçimleri aracılığıyla eleştiriyi dışladığı ve bireyleri sessiz öznelere dönüştürdüğü savunulmaktadır.

Mevcut literatürde neoliberalizm ve kişisel gelişim yazınına dair çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bazı araştırmalar neoliberalizmi kavramsal temelleri, iktidar biçimleri ve özneleşme süreçleri bağlamında ele alırken; bazıları kişisel gelişim kitaplarını kültürel bir pratik olarak inceleyerek bireysel sorumluluk, terapi kültürü ve dönüşüm söylemleri üzerine odaklanmaktadır. Bununla birlikte, her iki alanı bir arada değerlendiren çalışmalar sınırlı sayıdadır. Özellikle kişisel gelişim kitaplarının söylemsel yapısı aracılığıyla neoliberal öznelliğin nasıl üretildiğini, eleştirel söylem analizi yöntemiyle inceleyen kapsamlı çalışmalara literatürde sıkça rastlanmamaktadır. Bu tez, kişisel gelişim metinlerini söylem düzeyinde değerlendirerek, bireyin etik, duygusal ve davranışsal düzeylerde nasıl dönüştürüldüğünü çözümlemekte; tematik söylem grupları aracılığıyla neoliberal öznelliğin kültürel üretimini çok katmanlı biçimde tartışmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Her ideoloji, kendisini beslemek üzere araçlara ihtiyaç duyar. Neoliberalizm ideolojisi; eğitim kurumları, sosyal medya, reklamlar ve sosyal refah politikaları gibi araçlarla kendini yeniden üretir. Neoliberalizm, kendisini beslemek ve ileriye taşımak için makro düzeyde kişisel gelişim sektörünü, mikro düzeyde ise kişisel gelişim kitaplarını araçsallaştırır. Kişisel gelişim kitapları, neoliberal öznenin inşa edilmesini sağlayan ideolojik söylemlerin üretildiği bir mecra

olarak öne çıkmaktadır. Toplumdaki problemleri birey merkezli gören neoliberal sistem, çözüm olarak bireyin güçlenmesi ve kendini geliştirmesi gerektiğini ileri sürer.

Bu çalışmanın amacı, kişisel gelişim kitaplarında üretilen söylemleri inceleyerek neoliberal özne inşasının hangi stratejiler üzerinden kurulduğunu açığa çıkarmaktır. Çalışma, kişisel gelişim literatürünün bireyin varoluşunu toplumsal bağlamdan koparıp psikolojik, duygusal ve ahlaki kategoriler içinde yeniden kurguladığını; yapısal eşitsizlikleri bireysel sorumluluk, özdenetim ve performans meselelerine indirgediğini göstermeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda, yapıyla da bağlantılı olan başarı/başarısızlık, mutluluk/mutsuzluk ve refah/yoksulluk meselelerinin kişisel tercihler, duygusal yeterlilikler ve öz-disiplin çerçevesinde bireysel sorumluluk alanı olarak yeniden tanımlanışı çözümlenecektir. Çalışma, kişisel gelişim literatürünün neoliberal yönetimselliğin ideolojik bir aygıtı olarak işlevini tartışarak, öznenin piyasa mantığına uygun biçimde nasıl biçimlendirildiğini eleştirel söylem analizi perspektifiyle ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın Önemi

Kişisel gelişim kitapları, neoliberal öznenin inşasında ideolojik söylemleri üreten bir mecra olarak dikkat çekmektedir. Bu kitaplar, kitap sektörünün en çok satanları arasında yer almakta, yüksek tirajlara ulaşmakta ve geniş kitlelerce tüketilmektedir. Bu durum çalışmanın önemini artırmaktadır. Ayrıca, kişisel gelişim ve neoliberal özne ilişkisi bağlamında yapılan lisansüstü çalışmaların sınırlı olması, araştırmayı önemli kılan bir diğer unsur olarak öne çıkmaktadır. Çalışma, bireyin başarısızlık ve hezimetlerde yapıyı değil kendisini suçlamaya razı olan neoliberal öznenin hangi söylemlerle inşa edildiğini ortaya çıkarması bakımından da önemlidir.

Araştırmanın Kapsamı

Çalışma, kişisel gelişim literatürünü neoliberal öznellik inşası bağlamında değerlendirmektedir. Bu doğrultuda, dünya genelinde milyonlarca okura ulaşmış, Türkçeye çevrilmiş ve Türkiye'de ondan fazla baskı yaparak yüksek dolaşıma girmiş popüler kişisel gelişim kitapları arasından on iki eser seçilmiştir. Seçilen kitaplar, neoliberal öznelliğin farklı yönlerini temsil eden çeşitli söylem yapılarına sahiptir. Bu sayede hem ortak söylem kalıpları hem de metinler arası ayrışmalar analiz edilerek çok katmanlı ve karşılaştırmalı bir çözümleme yapılmıştır.

Seçilen kitaplar şunlardır:

1. Düşün ve Zengin Ol – Napoleon Hill (1937)
2. Manipülasyon Ama Nasıl? – Josef Kirschner (1976)
3. Sınırsız Güç – Anthony Robbins (1987)
4. Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı – Stephen R. Covey (1989)
5. Zengin Baba Yoksul Baba – Robert T. Kiyosaki & Sharon L. Lechter (1997)
6. İktidar: Güç Sahibi Olmanın 48 Yasası – Robert G Greene reene (1998)
7. Ferrari'sini Satan Bilge – Robin Sharma (1999)
8. Outliers (Çizginin Dışındakiler) – Malcolm Gladwell (2008)
9. TED Gibi Konuş – Carmine Gallo (2014)
10. Her Şey Değişir: Ritüeller Kitabı – Anette Inselberg (2019)
11. Her Şeyi Düşünme – Anne Bogel (2020)
12. Sınırsız – Jim Kwik (2020)

1937 tarihli *Düşün ve Zengin Ol* adlı eser, neoliberalizmin henüz kurumsallaşmadığı bir dönemde kaleme alınmış olmasına rağmen, bireysel arzu, öz-disiplin, zihinsel telkin ve başarı odaklılık gibi kavramlar etrafında şekillenen söylemiyle neoliberal özneleşmenin tarihsel öncüllerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bu tür metinler, neoliberalizmin doğrudan politik ve ekonomik uygulamalarından önce, bireyi bir proje, bir sermaye ve bir performans aktörü olarak inşa eden kültürel kodların erken biçimlerini barındırır. Andrea Rossi'nin "neoliberal ruhlar" (2018) ifadesiyle işaret ettiği üzere, neoliberal öznellik yalnızca yapısal düzenlemelerin değil, aynı zamanda kültürel ve psikolojik önkoşulların da ürünüdür. Bu çerçevede *Düşün ve Zengin Ol*, bireyin tüm yaşamını zihinsel güce, içsel dönüşüme ve mutlak başarıya adamasını telkin eden diliyle, neoliberal rasyonalitenin erken dönem söylemsel formlarını üretmektedir. Dolayısıyla bu metnin eleştirel söylem çözümlemesine dâhil edilmesi, neoliberal özneleşmenin tarihsel sürekliliğini ve kültürel köklerini anlamak açısından kuramsal olarak meşru kabul edilebilir.

Bu kitaplar dışında kalan, akademik nitelikli bireysel gelişim metinleri, kuramsal psikoloji çalışmaları ya da sadece popüler kültür bağlamında incelenebilecek diğer türler

araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır. Ayrıca, televizyon programları, podcastler, sosyal medya içerikleri gibi söylem üretim alanlarına bu çalışmada yer verilmemiştir. Araştırma, yalnızca yazılı, basılı metinlerin analizine dayanmaktadır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

- Kuramsal düzlemde çalışma; neoliberalizm, özne kuramı, bireycilik, neo-özne kavramı ve kişisel gelişim kültürü ile sınırlandırılmıştır.
- Araştırma yalnızca yazılı ve basılı metinlerin analizine dayanmaktadır.
- Akademik nitelikli bireysel gelişim metinleri, kuramsal psikoloji çalışmaları veya sadece popüler kültür bağlamında değerlendirilebilecek diğer türler kapsam dışı bırakılmıştır.
- Televizyon programları, podcastler ve sosyal medya içerikleri gibi diğer söylem üretim alanları çalışmaya dâhil edilmemiştir.
- Aşırı veri yığılmasını veya yüzeysel analiz riskini önlemek amacıyla örneklem on iki eserle sınırlandırılmıştır.

Araştırmanın Metodolojisi

Bu çalışma, kişisel gelişim kitaplarının içerdiği söylemsel yapıların çözümlenmesi ve bu yapıların neoliberal öznellik üretimindeki işlevlerinin ortaya konulmasına yönelik olduğu için nitel araştırma yöntemi temel alınmıştır. Nicel yaklaşımların ölçümsel sınırlılıkları, bu tür metinsel ve ideolojik çözümlemeler için yetersiz kalacağından, çalışmada metin odaklı, yoruma açık ve çok katmanlı bir analiz stratejisi benimsenmiştir.

Çalışma sürecinde öncelikle doküman analizi tekniği uygulanmıştır. Döküman analizi tekniği, yazılı metinler aracılığıyla neoliberal özneleşme süreçlerinin ideolojik ve söylemsel boyutlarını ayrıntılı biçimde incelemeye olanak tanıdığı için tercih edilmiştir. Bu kapsamda seçilen kişisel gelişim kitapları, neoliberal özneleşme sürecine katkı sunan popüler örnekler arasından belirlenmiş ve temsili nitelikleri göz önünde bulundurulmuştur. İncelenen metinlerdeki kavramlar, metaforlar, retorik yapılar, tekrar eden temalar ve normatif yönlendirmeler sistematik biçimde sınıflandırılmıştır.

Doküman analizine ek olarak, çalışmanın temel analiz yaklaşımını eleştirel söylem çözümlemesi (ESA) oluşturmaktadır. Bu çerçevede, Norman Fairclough'un söylem ve iktidar ilişkisini esas alan kuramından yararlanılmıştır. Söylemler yalnızca metinsel yapılarıyla değil,

ideolojik işlevleriyle, bireyin özneleşme biçimleri üzerindeki etkileriyle ve toplumsal normların içselleştirilmesine katkılarıyla birlikte değerlendirilmiştir. Norman Fairclough'un söylem kuramı, kişisel gelişim literatüründe yapılandırılan neoliberal özne tipini çözümlemek için kuramsal bir olanak alanı açar. Ona göre söylem, toplumsal yapılar tarafından şekillendirilmekle birlikte, bu yapıların yeniden üretimine ve dönüşümüne de katkı sağlar. Söylemin, toplumsal dünyayı temsil eden pasif bir aracı olarak değil, toplumsal ilişkilerin ve özne konumlarının kurucu bir bileşeni olarak işlev gördüğü vurgulanır. Fairclough, "Söylem bu ek-söylemsel yapılar ve ilişkilerle olan ilişkisinde yalnızca temsili değildir, aynı zamanda bir bileşendir: İdeoloji maddi etkilere sahiptir. Söylem toplumsal dünyayı dolduran ilişkilerin, özne ve nesnelerin yaratılmasına ve sürekli yeniden yaratılmasına katkıda bulunur" diyerek (Fairclough, 2003a: 159) söylemin kurucu gücünü açık biçimde ortaya koyar. Bu yaklaşım, kişisel gelişim kitaplarında ortaya çıkan özne kurgularının yalnızca bireyin iç dünyasına ait psikolojik yapılarla sınırlı olmadığını; söylemsel örüntüler aracılığıyla toplumsal düzenlemeler, normlar ve iktidar ilişkileri içinde yer bulduğunu gösterir. Neoliberal özne, bu bağlamda, metinlerde sunulan dilsel tercihler, normatif öneriler ve dönüşüm reçeteleri aracılığıyla konumlandırılır. Söylem çözümlemesi, bu süreci görünür kılmak, ideolojik katmanları açığa çıkarmak ve bireyi kimin, nasıl "özne" olarak çağırdığını analiz etmek için etkili bir yöntem sunar. Şah'ın (2020: 216) belirttiği üzere, Fairclough'un sunduğu analitik çerçeve, günümüz toplumunu şekillendiren neoliberal dönüşümleri, yapısal eşitsizlikleri ve iktidar biçimlerini söylemsel düzlemde incelemek isteyen araştırmacılar için eleştirel bir yön bulma imkânı sağlar. Bu kuramsal arka planı daha da derinleştiren Fairclough, metin analizini iki tamamlayıcı düzeyde yapılandırır: Dilbilimsel çözümleme ve metinlerarasılık. Dilbilimsel düzeyde söylem, sözdizimi, sözcük seçimi, retorik yapılar ve biçimsel örüntüler üzerinden çözümlenirken; metinlerarasılık düzeyi, metinlerin mevcut söylem düzenlerinden nasıl seçme yaptığına ve bu düzenleri nasıl yeniden yapılandırdığına odaklanır. Fairclough'un "içerikler daima belirli biçimlerde gerçekleştirilir ve biçim de içerikten ayrı düşünülemez" (Fairclough, 1995: 187) tespiti, kişisel gelişim metinlerinde sunulan özne modelinin yalnızca 'ne' söylediğine değil, bunu 'nasıl' söylediğine odaklanmayı da gerektirir. Bu bağlamda, söylemin içerik-biçim ilişkisi içinde işlevsel olduğu, söylem çözümlemesinin yalnızca anlamın değil, o anlamın taşıyıcısı olan yapının da eleştirel olarak incelenmesi gerektiği ortaya konur. Bu doğrultuda, bu çalışmanın kuramsal ve yöntembilimsel tercihleri, kişisel gelişim literatüründe yeniden kurulan özne tahayyüllerini çözümlemek, bu tahayyüllerin nasıl ideolojik bir düzenin taşıyıcısı hâline geldiğini ortaya koymak amacıyla Fairclough'un eleştirel söylem analizine dayandırılmıştır.

Analiz sürecinde, tematik olarak tekrar eden yapılar ve dilsel stratejiler üzerine odaklanılmış; ortaya çıkan ana söylem grupları altında kategorik bir çözümleme yapılmıştır. Her söylem başlığı altında, temsilî pasajlar detaylı biçimde çözümlemeye tabi tutulmuş; söylemlerin özneyi nasıl yapılandırdığı, hangi normatif yönlendirmeleri içerdiği ve bireyin kendilik anlayışını nasıl biçimlendirdiği katmanlı bir analizle ortaya konulmuştur. Bunlara ek olarak, analiz sürecinde elde edilen söylemsel bulgular, betimsel analiz ilkeleri doğrultusunda yapılandırılmıştır. Verilerin doğrudan aktarımıyla yetinilmemiş, çözümlemeler yorumsal bir bağlam içinde anlamlandırılmıştır. Bu yöntemsel çerçeve sayesinde, metinlerin yüzeysel içerikleri kadar, söylemin üretim ve tüketim süreçlerinde işleyen ideolojik mantık, güç ilişkileri ve özne konumlandırmaları da eleştirel biçimde açığa çıkarılmıştır. Norman Fairclough'un geliştirdiği üç boyutlu söylem çözümlemesi modeli, bu çalışmanın analiz stratejisinin kuramsal temelini oluşturur. Bu modele göre söylem, üç düzlemde incelenir: Mikro düzeyde, metnin dilsel özellikleri -sözdizimi, sözcük seçimi, retorik yapılar ve metaforik örüntüler- analiz edilir; mezo düzeyde, söylemin üretim ve dolaşım bağlamı, yazarın konumu, hedeflenen okur kitlesi ve metnin kurumsal yerleşimi değerlendirilir; makro düzeyde ise söylemin içine gömülü ideolojik yapılar, toplumsal normlar ve iktidar biçimleri çözümlenir. Fairclough, bu yaklaşımı şöyle tanımlar: "Üç analitik düzey arasında bir ilişki kurulmalıdır: (1) metin, (2) söylemsel pratik ve (3) sosyo-kültürel pratik" (Fairclough, 1995: 2; 2003a: 25). Bu çalışmada da kişisel gelişim kitapları bu üç düzeyde çözümlenmiştir: Mikro düzeyde, sözdizimi, söz seçimleri ve metaforik yapıların ideolojik işlevi; mezo düzeyde, metnin üretildiği bağlam ve dolaşım süreci; makro düzeyde ise metinlerin içine gömülü olan neoliberal özne tahayyüllerinin kültürel, ekonomik ve politik boyutları ele alınmıştır. Bu yapı, söylemin biçimsel yapısıyla toplumsal yapılar arasındaki karşılıklı ilişkiyi görünür kılmak açısından hayati bir işleve sahiptir. Örneğin Robin Sharma'nın *Ferrarisini Satan Bilge* (2020) adlı kitabında yer alan şu ifade, analiz açısından açıklayıcıdır: "Kendine karşı dürüst olmadığın sürece asla özgür olamazsın" (Sharma, 2020: 37). Bu cümle, mikro düzeyde bireyin etik bir yükümlülükle yüzleştiği koşullu bir dil yapısı barındırır. Özgürlüğü dürüstlük üzerinden tanımlayan bu yapı, bireyin içsel sorgusunu zorunlu kılan mutlak bir söylem örüntüsü kurar. Mezo düzeyde, metin kişisel gelişim literatürünün yaygın söylemsel kalıplarına uygun biçimde yapılandırılmıştır: Yazar, yaşam koçu pozisyonunda bir otorite figürü olarak konumlanırken, okuyucu ise içsel dönüşüm beklentisiyle özdeşleşen bir özne olarak tahayyül edilmektedir. Bu söylem, kitapların yayımlandığı sektörün (kişisel gelişim endüstrisi) bireyi kendi içine dönmeye ve çözümü kendi içinde aramaya yönelten kurumsal mantığıyla da örtüşmektedir. Makro düzeyde ise bu ifade,

bireysel özgürlüğü yalnızca bireyin içsel durumuna bağlayarak yapısal eşitsizlikleri görünmez kılmakta ve neoliberal özneyi öz-denetime açılan ahlaki bir sorumluluk taşıyıcısı olarak yeniden kurmaktadır. Toplumsal özgürlük taleplerinin yerini, bireyin kendi içsel dürüstlüğünü sorgulaması almakta; böylece özne, sistemden bağımsız bir biçimde sorumluluk üstlenmeye sevk edilmektedir. Bu bağlamda, söylemsel çözümlemede yalnızca bireyin metne verdiği tepkiler değil, aynı zamanda bireyin bu metinler aracılığıyla nasıl yeniden kurulduğu, nasıl özneleştirildiği ve hangi normatif eksende konumlandığı da değerlendirilmektedir. Söylem çözümlemesi, böylece bireyi anlamlandıran sistemlerin içeriğini değil, aynı zamanda biçimsel düzenini, dilsel stratejisini ve iktidar yapılarını yeniden üretme biçimini de sorgulayan bir araç haline gelir.

Yukarıda ortaya konan kuramsal ve yöntemsel çerçevenin ardından, çalışmada neden Norman Fairclough'un Eleştirel Söylem Analizi yaklaşımının temel alındığı, aşağıdaki gerekçeler doğrultusunda özetlenebilir:

- Söylemi yalnızca dilsel bir temsil değil, toplumsal ilişkilerin ve özne konumlarının kurucu bir ögesi olarak kavramsallaştırır.
- Toplumsal yapılar ile söylemsel pratikler arasında çift yönlü bir ilişki kurar; söylemin hem yapı tarafından şekillendirildiğini hem de yapıyı dönüştürebileceğini savunur.
- İdeolojiyi maddi etkileri olan bir unsur olarak değerlendirir ve söylemin özneleşme süreçleri üzerindeki etkisini açığa çıkarır.
- Geliştirdiği üç düzeyli analiz modeli (mikro, mezo, makro), metinlerin dilsel yapısından toplumsal bağlamına ve içine gömülü ideolojik yapılara kadar çok katmanlı bir çözümleme sunar.
- Neoliberal özneleşmenin dilsel, ideolojik ve kültürel yönlerini bir arada değerlendirme imkânı tanır; bireyin nasıl bir normatif çerçeveye yerleştirildiğini söylemsel düzlemde görünür kılar.
- Söylemin yalnızca ne söylediği değil, nasıl söylediği sorusunu da merkeze alarak içerik ile biçim arasındaki ilişkiyi ideolojik bağlamda sorgular.
- Söylem çözümlemesini, bireyin anlam dünyasının üretim koşullarını ve o anlamın taşıyıcısı olan yapısal düzenlemeleri birlikte değerlendirebilen bir araç hâline getirir.

Bu gerekçeler doğrultusunda Fairclough'un yaklaşımı, kişisel gelişim literatüründe yeniden inşa edilen neoliberal özne tipini söylemsel düzeyde çözümlemek için kuramsal derinlik ve yöntemsel bütünlük sağlamaktadır. Bu çalışmada Fairclough'un kuramsal modeli analiz sürecinin merkezine yerleştirilmiş olmakla birlikte, bazı söylem başlıklarında çözümlemeyi derinleştirmek amacıyla Van Dijk ve Wodak'ın yaklaşımlarından da sınırlı ölçüde yararlanılmıştır. Analiz sürecinde, Van Dijk'in sosyo-bilişsel yaklaşımı kavramsal düzeyde tamamlayıcı bir perspektif olarak değerlendirilmiştir. Özellikle söylemlerin bireylerin zihinlerinde oluşturduğu anlam şemaları, toplumsal temsiller ve ideolojik yeniden üretim süreçleri bağlamında, Van Dijk'in zihinsel temsil kavramı yönlendirici olmuştur. Örneğin, kişisel gelişim kitaplarında sıklıkla tekrar eden "içsel zayıflıkla yüzleşme" ya da "başarısızlık korkusunu yenme" gibi temalar, yalnızca dilsel ifadeler olarak değil, bireyin sosyal bilişini şekillendiren kalıplar (Van Dijk, 2001: 280) olarak ele alınmıştır. Bunun yanı sıra Wodak'ın söylem-tarihsel yaklaşımından, belirli çözümleme anlarında söylemin tarihsel bağlamla ilişkisini değerlendirmek amacıyla yararlanılmıştır. Özellikle bazı metinlerde yer alan başarı anlatıları, kültürel bellekle kurulan bağlantılar ya da geçmişe yapılan göndermeler bağlamında, söylem-tarihsel yönelim açıklayıcı olmuştur. Örneğin Napoleon Hill'in *Düşün ve Zengin Ol* kitabındaki "kriz fırsattır" biçimindeki anlatılar, 1929 ekonomik buhranı sonrası Amerikan bireyinin kolektif hayatta kalma anlatılarına bağlanarak tarihsel söylem bağlamında ele alınmıştır.

Neoliberal öznelliğin çözümlemesinde Michel Foucault, Byung-Chul Han, Wendy Brown, Pierre Dardot & Christian Laval *(ortak yapıtları nedeniyle birlikte ele alınmaktadır)* ile Mark Fisher, çalışmanın kuramsal temelini oluşturan beş teorisyen olarak öne çıkmaktadır. Bu figürler, özneleşme süreçlerini iktidar, etik, psikoloji, piyasa rasyonalitesi ve ideoloji düzlemlerinde ele alarak birbirini tamamlayan açıklama biçimleri sunmaktadır.

Michel Foucault'nun "özneleşme" ve "yönetimsellik" kavramları, bireyin modern iktidar biçimleriyle kurduğu ilişkiyi analiz etmede temel bir teorik zemin sağlar. Foucault'ya göre özne, dışsal baskılarla şekillenen edilgin bir varlık değil; bilgi rejimleri, normlar ve söylemler aracılığıyla kendi kendini inşa etmeye yönlendirilen bir faildir (Lemke, 2016: 57–59). Bu bağlamda söylem, bireyin davranışlarını yöneten yalnızca bir iletişim biçimi değil, aynı zamanda öznenin varoluşsal çerçevesini şekillendiren bir iktidar teknolojisidir.

Byung-Chul Han, Foucault'nun bu çözümlemesini neoliberal çağın içselleştirilmiş iktidar biçimleri üzerinden derinleştirir. Ona göre günümüz öznesi, dışsal tahakküm değil,

gönüllü performans yükümlülüğü altında biçimlenir. Neoliberal iktidar, bireye görünürde özgürlük sunarken onu sürekli olarak kendi potansiyelini maksimize etmeye zorlayan bir psikopolitik denetim rejimi kurar (Han, 2020a: 31; 2020b: 24). Bu içsel baskı, bireyin yalnızca dış koşullarla değil, kendi iç sesiyle de denetim altına alınmasını sağlar.

Wendy Brown, neoliberalizmi yalnızca ekonomik bir düzenleme biçimi olarak değil, bireysel yaşamı, yurttaşlığı ve toplumsal ilişkileri piyasa mantığına göre yeniden biçimlendiren bir rasyonalite olarak kavrar. Neoliberal özne, etik sorumluluk taşıyan bir yurttaş olmaktan çıkar; kendini yatırım yapılacak bir girişim olarak organize eden stratejik bir aktöre dönüşür (Brown, 2015: 29, 77; akt. McGuigan, 2016: 58). Bu dönüşüm, öznenin toplumsal bağlardan koparılarak rekabetçi bireyselleşmeye yöneltilmesini beraberinde getirir.

Yukarıdaki çözümlemeleri tamamlayıcı biçimde Pierre Dardot ve Christian Laval, neoliberalizmi bütüncül bir yönetimsellik aklı olarak ele alır. Onlara göre neoliberal özne, yalnızca üretken olmakla değil, aynı zamanda kendisini sürekli yeniden üretmek ve geliştirmekle yükümlü bir varlığa dönüşür. "Kendinin girişimcisi ol" ilkesi, bu yeni etik özne modelinin temelidir (Dardot&Laval, 2014: 313; 2018: 7). Bu çerçevede kişisel gelişim anlatıları, bireyin varoluşunu sürekli sermayeye tahvil eden etik bir performans alanı hâline getirir.

Mark Fisher ise neoliberal özneleşmenin ideolojik düzeyde nasıl doğallaştırıldığını ve sistemsel eleştirinin nasıl bastırıldığını "kapitalist gerçekçilik" kavramı üzerinden analiz eder. Ona göre günümüz kültüründe, kapitalizme karşı herhangi bir alternatif düşünmek neredeyse imkânsızlaşmıştır. Bu ideolojik kapanma, kişisel gelişim kitaplarında bireyin sistemle kurduğu sorunu görünmez kılarak, yaşadığı başarısızlıkları içsel nedenlere bağlayan bir suçluluk ekonomisi yaratır (Fisher, 2011: 12). Sistem eleştirisinin yerini pozitiflik, motivasyon ve içsel güç temaları alır; böylece eleştiri söylemin dışına itilir.

Bu beş düşünürün birlikte ele alınması, neoliberal özneleşmenin çok boyutlu doğasını kavramaya imkân tanımaktadır: Foucault ile söylemsel ve yönetsel inşa, Han ile içselleştirilmiş psikopolitik baskı, Brown ile etik ve siyasal rasyonalitenin dönüşümü, Dardot ve Laval ile girişimci özne formunun etik temelleri ve sistem eleştirisinin ideolojik olarak bastırılması arasındaki bağlantılar, Fisher ile kapitalist gerçekçiliğin alternatifleri düşünmeyi imkânsızlaştıran hegemonik etkisi görünür hâle gelmektedir. Böylece kişisel gelişim literatürü, bireysel rehberlik söylemlerinin ötesine geçerek özneyi yeniden kuran bir ideolojik aygıt olarak işlev görmektedir.

Doküman Analizi

Doküman analizi, yazılı materyallerin içeriklerini sistematik biçimde incelemeye yönelik bir nitel araştırma yöntemidir (Wach, 2013). Bu teknik, özellikle "nasıl" ve "niçin" sorularına odaklanan, derinlemesine anlama amaçlı araştırmalarda yaygın biçimde kullanılmaktadır (Denzin & Lincoln, 1998). Nitel araştırmalarda gözlem ve görüşmenin yanı sıra önemli bir veri kaynağı olarak değerlendirilen dokümanlar, geçmiş olaylara dair bilgi sunar, bağlamsal anlayışı derinleştirir ve mevcut bulguların doğrulanmasına katkı sağlar (Berg & Lune, 2015; Merriam, 2009; Bowen, 2009). Altheide (1996), doküman analizinin aşamalarını şu şekilde özetler: Kriterlerin belirlenmesi, veri toplama, analiz alanlarının saptanması, kodlama ve verilerin sistematik çözümlemesi. Analizin güvenilirliği, aynı belgenin başka araştırmacılar tarafından benzer sonuçlarla çözümlenebilmesine bağlıdır. Forster (1995) ise dokümana erişim, orijinallik doğrulama, anlamlandırma ve yorumlama gibi aşamaları vurgular (Akt. Yıldırım & Şimşek, 2016).

Araştırmalarda kullanılan dokümanlar arasında kitaplar, dergiler, mektuplar, haritalar, devlet belgeleri, raporlar, fotoğraflar ve istatistikler gibi çok çeşitli materyaller yer alır (Labuschagne, 2003). Bu dokümanlar, araştırmacının hem mevcut olayları anlamlandırmasına hem de görünmeyen ilişkileri açığa çıkarmasına yardımcı olur. Aynı zamanda, değişim süreçlerini takip etmek ve veri çeşitliliği sağlamak açısından da önemlidir.

Doküman analizi, bağımsız bir yöntem olarak uygulanabildiği gibi, gözlem ve görüşme gibi diğer nitel yöntemlerle de birlikte kullanılabilir (Yin, 1994). Karma yöntem araştırmalarında da sıklıkla tercih edilmekte; çeşitlilik (triangulation) yoluyla araştırmanın geçerliliğini ve güvenilirliğini artırmaktadır (Eisner, 1991; Patton, 1990; Johnson vd. 2007). Yin'e (1994) göre bir araştırmanın güçlendirilmesi için birden fazla kanıt kaynağı kullanılması esastır. Bu bağlamda, doküman analizi çalışmanın sağlam bir temele oturtulmasını mümkün kılacağı düşünülmektedir.

Söylem Analizi

Söylem kavramı, sosyal bilimlerde disiplinler arası bir tartışma alanı hâline gelmiş; dilbilimin yanı sıra sosyoloji, siyaset bilimi, iletişim ve antropoloji gibi alanlarda da merkezi bir çözümleme kategorisine dönüşmüştür. Etimolojik olarak Latince *discurrere* fiilinden türeyen kavram, "akmak", "iletişim kurmak" ve "düşünce alışverişinde bulunmak" anlamları taşır (Barthes, 1993: 9; Wodak, 1996: 36). Türk Dil Kurumu, söylemi hem "bir düşüncenin ifade biçimi" hem de "başı-sonu olan bildiriler" olarak tanımlar.

Ferdinand de Saussure'ün dil ile söz ayrımı, söylemin hem toplumsal hem bireysel boyutuna işaret eder. Dil, topluca paylaşılan kurallar bütünüyken; söz, bu kurallar çerçevesinde bireyin gerçekleştirdiği özgül kullanımdır (Saussure, 1998: 56–70). Bu ayrımı genişleten Çotuksöken (2002: 164), "dil yetisi"ni insan türüne, "dil"i topluma ve "söz/söylem"i bireye karşılık olarak tanımlar. Böylece söylem, yalnızca bir dilsel dışavurum değil, toplumsal koşullar içinde biçimlenen bireysel bir ifade düzeneğidir.

Edibe Sözen de söylemi salt dilbilimsel değil, aynı zamanda toplumsal bir olgu olarak ele alır. Ona göre, "Söylem, sosyal, siyasi, kültürel, ekonomik alanlar gibi sosyal hayatın diğer yönleriyle de ilişkilidir. Söylem bir meta-eylemdir (...) sözlü (konuşma), yazılı (kitap, makale) ve sözsüz (mimari yapılar gibi) metinlere karşılık gelecek şekilde kullanılır" (Sözen, 2017: 18). Bu tanım, söylemin hem içerik hem bağlam yönüyle çok katmanlı bir yapı olduğunu gösterir.

Söylem ile özne arasında kurulan ilişki, söylemi sadece iletişimsel bir pratikten öteye taşır. Kocaman'a göre söylem; "etkili söz, anlatım biçimi, ideoloji, biçem, sav ve bireydil" gibi anlamlar taşır (Kocaman, 2003: 4). Özger (2012: 147) ise söylemi "değişik kullanımlardan kaynaklanan devingen bir sistem" olarak tanımlar ve bu devingenliğin kaynağını öznenin niyetinde bulur: "Söylem dinamizmini kendisini kullanan kimselerin niyetlerinden almaktadır."

Söylem-iktidar ilişkisini derinleştiren düşünür, Michel Foucault'dur. Foucault, söylemi yalnızca dilsel bir ifade biçimi olarak değil, tarihsel, kurumsal ve ideolojik koşullar içinde şekillenen bir üretim alanı olarak kavramsallaştırır. Sözen'in aktardığı üzere Foucault'ya göre söylem, "bir dil pratiğidir; ideoloji, bilgi, diyalog, anlatım, beyan tarzı, müzakere, güç ve gücün mübadelesiyle eyleme dönüşen dil pratiklerine ilişkin süreç/lerdir" (Sözen, 2017: 18).

Foucault'ya göre söylem, yalnızca dilsel ifadeler bütünü değildir; belirli tarihsel ve kurumsal koşullar içinde biçimlenen, özneyi kuran ve hakikat rejimlerini tesis eden üretici bir yapıdır. Bu nedenle özneyi ortadan kaldırmak yerine, söylem içindeki konumlarını ve işlevlerini açığa çıkarmak gerektiğini savunur. Nitekim *Bilginin Arkeolojisi* adlı eserinde bu yaklaşımını şu sözlerle ifade eder: "Öznenin söylemlerin çeşitliliği içinde işgal edebildiği durumları ve fonksiyonları tanımlamak istedim" (Foucault, 2014: 249). Söylem, ona göre, anlamı temsil etmekten çok, üretmek, sınırlandırmak ve düzenlemek için çalışan bir yapıdır. Bu nedenle Foucault, düşünce tarihini "hiçbir teleolojinin peşinen ortadan kaldıramayacağı bir süreksizliğin içinde çözümlemek" gerektiğini savunur (Foucault, 2014: 252).

Çotuksöken'in metin-söylem ayrımı da bu çerçeveyi destekler. Ona göre, "Söylemi özne oluşturur; söylem derin yapısı olan bir kuruluştur (...). Söylem daha çok anlamsal yapıyı

yansıtırken, metinde görsel ve fiziksel özellikler dikkati çeker" (Çotuksöken, 2002: 170–174). Bu bağlamda, söylem metnin ruhunu oluştururken; metin, söylemin maddi taşıyıcısı hâline gelir. Söylem, yalnızca metinle sınırlanamayacak bir anlama ve bağlama sahipken; metin, çoğu kez bağlamından kopmuş ve farklı biçimlerde okunabilir hâle gelmiş bir yapıdır.

Söylem, yalnızca ne söylendiğini içermekle kalmaz; nasıl düşünüldüğünü, hangi normların meşrulaştırıldığını ve öznenin hangi sınırlar içinde hareket ettiğini belirleyen bir düzenektir. Bu nedenle kişisel gelişim kitaplarının analizi, yalnızca içerik düzeyinde değil; söylemsel stratejiler, ideolojik yönelimler ve normatif örüntüler bağlamında da ele alınmalıdır. Bu çalışma, kişisel gelişim metinlerinde yer alan özne kurgularını, neoliberal yönetimsellik bağlamında anlamak için söylem analizini temel yöntem olarak benimsemektedir.

Eleştirel Söylem Analizi

Eleştirel Söylem Analizi (ESA), 1970'lerde gelişen Eleştirel Dilbilim'in (Critical Linguistics) kuramsal mirasını devralarak, dilsel yapıların ideolojik ve toplumsal işlevlerini çözümlemeye yönelen eleştirel bir yaklaşımdır. ESA'nın kökeni, Roger Fowler ve Gunther Kress'in *Language and Control* (1979) adlı çalışmasına dayanır. Bu çalışmada Halliday'in Sistemik İşlevsel Dilbilgisi (SFL) modeli temel alınarak; aktarım, sınıflama, kiplik ve aşırı sözcükleştirme gibi dilsel araçlar ideolojik yapılarla ilişkilendirilmiştir (Liu & Guo, 2016: 1076). 1980'li yıllarda ESA, van Dijk'in *Prejudice in Discourse* (1984), Wodak'ın *Language, Power and Ideology* (1989) ve Fairclough'un *Language and Power* (1989) adlı çalışmalarıyla teorik çeşitlenmeye yönelmiş ve kurumsallaşmaya başlamıştır. 1991 yılında Amsterdam'da düzenlenen CDA semineri, Fairclough, van Dijk, Wodak, Kress ve van Leeuwen gibi öncü isimlerin doğrudan etkileşimine imkân tanımış; böylece farklı ESA yaklaşımları kuramsal çerçevelerini belirginleştirmiştir (Liu & Guo, 2016: 1077; Wodak & Meyer, 2009: 2). ESA, bu süreçte hem Halliday'in dil modelinden hem de toplumbilim, siyaset bilimi, göstergebilim ve bilişsel kuram gibi alanlardan beslenmiş; söylemi iktidar, ideoloji ve toplumsal eşitsizlik bağlamında ele alan eleştirel bir çözümleme yöntemi hâline gelmiştir.

Eleştirel söylem analizi; yazılı metinler ve konuşma metinleri vasıtasıyla toplumsal eşitsizliğin ve tahakkümün nasıl inşa edildiğini inceleyen ve açıklayan bir araştırma yöntemidir (Van Dijk, 2015: 352; Weiss&Wodak, 2003: 15). Eleştirel söylem analizi, "(hem dili, hem de göstergesel biçimleri, ör. beden dili ya da görsel imgeler, içeren) söylem ve diğer toplumsal pratiklerin diğer ögeleri arasındaki diyalektik ilişkinin çözümlenmesidir" (Fairclough, 2003b: 174). Eleştirel söylem analizinin en başat işlevi; gücün metinlerle nasıl suistimal edilip

meşrulaştırıldığını ortaya koymaktır (Van Dijk, 2003: 84). Bu kapsamda eleştirel söylem analizi; toplumsal ve siyasal metinlerde gizil biçimde yer alan ideolojik yapıları açığa çıkarmayı ve bu ideolojilerin hangi normatif standartlara göre işlediğini analiz etmeyi hedefler (Angermüller, 2006: 6)

Fairclough ve Wodak'a göre eleştirel söylem analizinin temel ilkeleri şunlardır:

> "1. Toplumsal sorunlara yöneliktir.
>
> 2. Güç ilişkileri söylem endekslidir.
>
> 3. Söylem, toplumu ve kültürü belirler.
>
> 4. Söylem, ideolojik bir işlev görür.
>
> 5. Söylem tarihseldir.
>
> 6. Metin ve toplum arasındaki bağlantıya aracılık edilir.
>
> 7. Söylem analizi açıklayıcı olmanın yanı sıra yorumlayıcıdır da.
>
> 8. Söylem bir toplumsal eylem biçimidir" (van Dijk, 2015: 467).

Foucault, *Bilginin Arkeolojisi* (2014: 43) adlı çalışmasında herhangi bir şeyi hakkıyla tanımak ve tanımlamak için söylemlerin kökenine inilmesi gerektiğini belirtir:

> "Birbirinden kopuk olayların ortaya çıktığı alanı kendi saflığı içinde göstermek; onu hiçbir şeyin üstesinden gelemeyeceği bir yalnızlığın içine yeniden yerleştirmeye girişmek değil, yeniden kendi üzerine kapatmak değil, kendinde ve kendi dışındaki ilişki oyunlarını tanımlamak için serbest bırakmaktır."

Dille ideolojinin mündemiç olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Anlama ve anlamlandırma sürecinde dil, anlamı inşa eden ideolojinin en temel unsurlarındandır (Hall, 1998: 74). Fairclough'a (2003b: 158-159) göre de dil, "ideoloji tarafından kuşatılmıştır." Dilin gücü ve önemi ihmal edilse de modern toplum, dilin ideolojik işlevi ile abluka altına alınmıştır (Fairclough, 1996: 2). Dil, çoğu zaman ideoloji tarafından kuşatılmakla kalmaz, ideolojiye teslim de olur. Dolayısıyla dil ve dildeki kavramlarla birlikte dille inşa edilen söylemlerin izi sürüldüğü takdirde ideolojik temeller ortaya çıkarılacaktır (Uçan, 2008: 315). Burada asli unsur dil değil, ideoloji ve söylem birlikteliğidir. "İdeoloji, bir 'dil' meselesinden öte bir 'söylem' meselesidir; anlamlandırma meselesi değil, belirli somut söylemsel etkiler yaratma meselesidir. İdeoloji, iktidarın belirli sözler üzerinde etkide bulunduğu ve kendisini onların içine zımnen kaydettiği durumları ifade eder" (Eagleton, 1996: 307).

İngilizce söylem çözümlemelerinde ideolojinin odak noktası haline gelmesi 1990'lı yıllara tekabül eder. Norman Fairclough tarafından geliştirilen 'eleştirel söylem' çözümlemesinde yöntem ve ölçüt ortaya konmuştur. Toplumu anlamak için dil üzerinden hareket eden Fairclough, daha sonra dili işlevsel hale getiren güce odaklanır. Gücün idelojinin etrafında şekillendiği söyler (Ilgın, 2003: 297). Bununla aslında neoliberal düzenin toplumsal kurgusunun üç ayağına işaret edilir: dil, güç ve ideoloji sarmalı. Yeniden üretilen anlam dünyaları taşıyan dil, ideolojik söylemleri sözcük slogan metinlerden alır ve bir güç odağıyla hareket alanı bulur. Bu hareket alanı içinde dilin ayyuka çıktığı yerlerden birisi de kitaplardır. Kitaplar, mevcut güç odaklarına güç katma tasarısı etrafında ideolojik söylem geliştirirler. Eleştirel söylem analizi de bunun dil formunun içindeki açıkça bulunan araç olarak görebilir. (Sözen, 2017: 140). Kitaplar küçük yapısal durumlarla genel yapılar arası yani üst sistemsel alanla öznel alanın bağlarını taşır. Metin ve toplum arasındaki bağların oluşturduğu ilişkisellikler söylemler aracılığıyla bir şekilde anlaşılabilir (Sözen, 2017: 142).

Toplumsal sorunların ideolojik ya da politik yönlerini anlamak amacıyla, sıklıkla eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılmaktadır (Çelik ve Ekşi, 2008: 110). Bu tür analizler genellikle kitaplar, dergiler ve televizyon programları gibi medya ürünleri üzerinden yürütülür. Gündelik hayata dizayn çabasında olan bu ürünler eleştirildiğinde akademik bir dille normal hayatın nasıl ilişkilendirdiğine odaklanmaktadırlar (Sözen, 2017: 139). Bununla yapılan eleştirilerin tekrara düşmeden sosyal kuramların ve dil teorilerine yaslanmaktadır. Kültür değişimine odaklanan eleştirel söylem, sosyal özne rolünün bireylerin anlam dünyasını nasıl etkilediği üzerine yoğunlaşır. Bütün bunlar Foucault söylem teorisinden mülhemle verilmeye çalışır. (Sözen, 2017: 140).

Eleştirel söylem analizi temel esaslarından biri ideolojik olarak çalışmasıdır. Toplumsal alanı inşaa etme sürecinde yönlendirme etkisi olsa da sosyal gerçekliğin kendisi asla değildir. İdeoloji toplum tasarısında bulunurken aynı zamanda toplumsal alanda ideolojileri bir şekilde söylemi etkileyerek değişime ortak olur. Kullanılan dil o toplumun dili olduğundan hem tarihsel hem de gündelik işleyişte hayat tarzlarını işaret eder. Söylemin bu yönüyle kültürle ideolojiyle ve hayat tarzlarıyla iç içe geçme durumundan söz edilebilir (Sözen, 2017: 141).

Ruth Wodak'ın Söylem-Tarihsel Yaklaşımı (Discourse-Historical Approach)

Ruth Wodak'ın söylem-tarihsel yaklaşımı (Discourse-Historical Approach – DHA), söylemin tarihsel, ideolojik ve bağlamsal katmanlarını bütüncül biçimde analiz etmeyi hedefleyen eleştirel bir çerçeve sunar. Wodak, söylemi yalnızca bir dilsel üretim değil, tarihsel

olarak şekillenmiş sosyal pratiklerin bir ifadesi olarak da değerlendirir. Söylemler; metinlerden gündelik konuşmalara, politik deklarasyonlardan medya içeriklerine kadar uzanan geniş bir düzlemde, bireyleri toplumsal konumlara yerleştiren, kimlikleri biçimlendiren ve iktidar ilişkilerini yeniden üreten yapılardır (Wodak&Meyer, 2009: 1). Bu bağlamda söylemler, yüzeyde doğal ve nötr görünen ancak derin yapılarında ideolojik varsayımlar taşıyan, toplumsal eşitsizlikleri meşrulaştıran ve eleştirel sorgulamayı bastıran araçlar olarak işlev görür (Faircloughı&Wodak, 1997: 258–259; Wodak vd., 2009: 22).

Wodak'ın yaklaşımı, yalnızca makro ölçekteki yapısal ilişkileri değil, mikro düzeydeki gündelik etkileşimleri de söylem çözümlemesine dâhil eder. Kısa süreli bir telefon görüşmesi, bir hastane konuşması ya da okul ortamındaki yönlendirmeler, belirli bir bağlamda kurulmuş söylemsel pratikler olarak değerlendirilir. Bu yönüyle söylem, yalnızca yazılı metin ya da ideolojik yapıların dili değil, toplumsal bağlam içinde işlev kazanan çok katmanlı bir iletişim biçimidir (Wodak, 1997: 5).

Söylem-tarihsel yaklaşımın ayırt edici özelliklerinden biri, eleştirel bilgi üretimine verdiği önemdir. Wodak'a göre bu yaklaşım herhangi bir kuram sunma iddiası taşımaz; bunun yerine, toplumsal eşitsizliklerin çözümüne katkı sunacak, bireylerin kendilerini yeniden düşünmelerini sağlayacak eleştirel bir farkındalık üretmeyi amaçlar (Ercan & Marsh, 2016: 309). Bu nedenle DHA, disiplinlerarası olduğu kadar teori ve yöntemler-arası bir esneklikle çalışır; ampirik veriye dayalı olarak ilerler ve söylemin içinde hem güç ilişkilerini hem de bu ilişkilerin ideolojik temellerini açığa çıkarmayı hedefler.

Wodak'ın söyleme yüklediği dört temel işlev, söylemin toplumsal yapılarla kurduğu çok yönlü ilişkiyi anlamak açısından dikkat çekicidir. Söylemler; (i) kurucu olarak toplumsal kimlikleri (ırk, etnisite, ulus vb.) inşa eder; (ii) idame ettirici işlevle mevcut statükoyu sürdürür veya meşrulaştırır; (iii) dönüştürücü yönüyle bu statükoyu yeniden biçimlendirebilir; (iv) yıkıcı işlevle ise mevcut düzenin parçalanmasına neden olabilir (Çakmak&Bilişli, 2019: 104). Bu çok işlevlilik, söylemin yalnızca temsil değil, aynı zamanda müdahale eden bir araç olduğunu ortaya koyar.

Teun A. van Dijk'in Sosyo-Bilişsel Yaklaşımı

Teun A. van Dijk, eleştirel söylem çözümlemesine kazandırdığı sosyo-bilişsel yaklaşımıyla bu alanın kurucu figürlerinden biri olarak kabul edilir. Onun yaklaşımı, söylemi yalnızca metin düzeyinde ele alan yapısalcı modellerden farklı olarak, dilsel yapılarla zihinsel temsiller ve toplumsal bağlam arasında kurulan üçlü bir düzlemde analiz eder. Bu modelde

söylem, toplumsal ilişkilerle biçimlenmiş bir eylem olarak değerlendirilir ve bireylerin zihinsel dünyasında yer eden "bağlam modelleri" aracılığıyla çözümleme nesnesi hâline gelir (van Dijk, 2001: 107; 2009: 99).

Sosyo-bilişsel model, bireylerin bir söylemi nasıl ürettikleri ve nasıl yorumladıklarını açıklamak için toplumsal grupların ideolojik konumlarını, grup kimliklerini ve sosyal temsillerini göz önünde bulundurur. Van Dijk'e göre söylem, ideolojilerin yeniden üretildiği temel bir alandır çünkü bireyler söylem aracılığıyla dünyaya dair inançlarını, grup aidiyetlerini ve güç ilişkilerine dair konumlarını yeniden üretirler. Bu bağlamda medya söylemleri, siyasal söylemler ya da gündelik dil pratikleri, bireylerin zihinsel temsilleri üzerinde işleyen iktidar mekanizmalarını açığa çıkarır (van Dijk, 1993: 108; 2015: 469).

Van Dijk'in analiz stratejileri arasında, söylemin ideolojik içeriklerini açığa çıkarmaya yönelik belirli söylem yapıları öne çıkar. Argümantasyon tarzları, retorik figürlerin kullanımı, sözcük seçimleri, olay anlatılarının düzenlenişi, başlıklarda ve özetlerde kurulan yapısal vurgular ile güvenilir kaynaklardan yapılan alıntılar gibi unsurlar, söylemin hem içeriksel hem de biçimsel düzeyde nasıl yönlendirildiğini ortaya koyar (van Dijk, 1993: 264). Bu stratejiler, özellikle medya analizlerinde iktidar ilişkilerinin söylem aracılığıyla nasıl meşrulaştırıldığını anlamaya yöneliktir.

Norman Fairclough'un Eleştirel Söylem Analizi

Söylem; yazılan, söylenen her şeyi kapsar. Fairclough, yeni söylemin uluslararası pratikleri ve yerel gelenekleri çerçevelediğini, bu söylem düzenlerinin iletişim ve etkileşim içinde anlamlarla, göstergeler ve hakikatleri içinde kendini yeniden ürettiğini söyler (Sözen, 2017: 157). Fairclough'un söylem kuramı, eleştirel söylem analizine teorik derinlik kazandıran üç boyutlu bir modelle yapılandırılmıştır. Bu model, her söylemsel olayı (discursive event) aynı anda bir metin (text), bir söylemsel pratik (discursive practice) ve bir toplumsal pratik (social practice) olarak kavramsallaştırır. Metin düzeyi, söylemin dilsel çözümlemesine odaklanırken; söylemsel pratik düzeyi, metnin üretim ve yorum süreçlerini, yani hangi söylemlerin devreye sokulduğunu ve bunların nasıl birleştirildiğini inceler. Toplumsal pratik düzeyi ise söylemin yer aldığı kurumsal ve toplumsal bağlamı, bu bağlamın söylemsel yapıyı nasıl biçimlendirdiğini ve söylemin ideolojik-oluşturucu etkilerini analiz eder. Fairclough'a göre dil, toplumsal ilişkileri yeniden kuran, yapılandıran ve dönüştüren bir toplumsal pratiktir. Bu nedenle kişisel gelişim kitaplarında yer alan söylemlerin çözümlemesi, yalnızca metin düzeyindeki unsurlara indirgenemez; bu söylemlerin hangi kurumsal normlar içinde üretildiği ve bireyin nasıl bir

toplumsal öznellik formuna yönlendirildiği de değerlendirmeye alınmalıdır (Fairclough, 1998: 4). Bu çerçevede Fairclough (2012), söylemin yalnızca anlam üretmekle kalmadığını; aynı zamanda toplumsal düzenin, kimliklerin, ilişkilerin ve kurumların yeniden inşasında etkili bir araç olduğunu vurgular. Bu doğrultuda, eleştirel söylem analizi, betimleyici bir yaklaşım olmanın ötesine geçer; söylemsel biçimlerin ardındaki tarihsel yapılanmaları, ideolojik yönlendirmeleri ve toplumsal eşitsizlikleri görünür kılmayı amaçlar. Söylemin ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda nasıl iş gördüğü; toplumsal sorunların hangi söylemlerle meşrulaştırıldığı ve mevcut yapıları hangi mekanizmalarla yeniden ürettiği araştırmanın odak noktasına yerleşir. Fairclough'un Bhaskar'dan devralarak geliştirdiği dört düzeyli eleştiri modeli, bu yaklaşımı yapılandırır: Toplumsal bir sorun saptanır; bu sorunun neden yeterince görünür olmadığını sağlayan söylemsel engeller belirlenir; ardından bu engellerin altında yatan yapısal gerekçeler çözümlenir; son olarak da bu engelleri aşacak olası müdahale alanları tartışmaya açılır (Fairclough, 2012: 11–13). Bu anlayış ışığında Fairclough, söylemin yalnızca temsil eden bir yapı olmadığını, toplumsal gerçekliği doğrudan kurduğunu vurgular. "Söylemler toplumsal varlıkları ve ilişkileri yalnızca yansıtmaz ya da temsil etmez; onları kurar. Farklı söylemler, zihinsel hastalık, vatandaşlık ya da okuryazarlık gibi temel olguları farklı biçimlerde inşa eder ve bireyleri toplumsal özneler olarak farklı konumlara yerleştirir (örneğin doktor ya da hasta olarak)" (Fairclough, 1992: 3–4). Bu üçlü yapı, söylem analizini dil çözümlemesinin ötesine taşıyarak toplumsal dönüşümün izlerini sürmeye elverişli bir çerçeve sunar. Fairclough'un vurguladığı gibi, söylem analizi "metinlerin yapısal özelliklerini anlamaya dönük bir çözümleme olduğu kadar, toplumsal değişmenin izlerini taşıyan söylemsel düzenleri açığa çıkarma girişimidir" (Fairclough, 1992: 213). Bu yaklaşım, söylemin cümle temelli yapılarla sınırlanamayacağını ve tarihsel, çok katmanlı, bağlama gömülü anlam yapılarının dikkate alınması gerektiğini savunur. Mills de söylem çözümlemesinin dilsel birimlerin sınırlarının ötesine geçerek, yazılı, sözlü ya da sözsüz iletişim biçimleri aracılığıyla kurulan geniş metinsel yapıları hedeflediğini belirtir (Mills, 1997: 135). Bu bağlamda Fairclough, söylem analizinin araştırma sorularını kendi iç mantığıyla belirlemediğini, sosyal bilimlerin sunduğu dönüşüm odaklı soru alanlarıyla etkileşim kurarak anlam kazandığını savunur. Söylemsel pratiklerin yapısı, içinde yer aldıkları toplumsal pratiklerin doğasına göre şekillenir. Bu nedenle araştırma projeleri, toplumsal yapılar ve değişimlerle kurulan ilişkiler temelinde inşa edilmelidir. Fairclough'un (1998: 226) ifadesiyle, "Söylem analizi en iyi şekilde, kendi dışındaki alanlarda tanımlanmış sorulara yönelik araştırma yürütme yöntemi olarak değerlendirilmelidir." Bu yaklaşım, söylem çözümlemesini disiplinlerarası etkileşimle

şekillenen, çok düzeyli ve toplumsal müdahaleye açık bir araştırma pratiği hâline getirir. Bu kuramsal düzenek, söylem analizini tarihsel izlekleri ve ideolojik yapıları çözümlemeye olanak tanıyan bir inceleme yöntemi hâline getirir. Fairclough'un yaklaşımı, yalnızca anlam yapılarını açığa çıkarmaya odaklanmaz; aynı zamanda bu yapılar üzerinden toplumsal eşitsizliklerin, iktidar ilişkilerinin ve dönüşüm süreçlerinin izini sürmeye yöneliktir (Fairclough, 2006: 8–9). Bu çerçevede söylem çözümlemesi, Frankfurt Okulu ve Batı Marksizmi'nin dil anlayışlarını temel alan, özellikle neo-Marksist düşünürlerin katkılarıyla şekillenen eleştirel bir zemine dayanır. Söylem çalışmaları farklı disiplinlerle ilişkili biçimlerde yürütülse de sosyoloji ve dilbilimin kesişim noktalarında somutlaşır (Wodak, 1996: 6). Fairclough'un kuramsal çerçevesi, bu kesişim hattında toplumsal dönüşümün söylemsel izdüşümlerini takip etmeye olanak tanıyan güçlü bir analitik araç sunar.

Söylem analizi, bilginin yeniden bilgiyle keşfedilmesidir. Söylemin anlaşılır olması metnin yapılandırılmış kuralları ve dilin işlevleridir. Eylemleri pratiğe dönüşünü anlatan anlatım ifade, beyanlardır. Söylemler basitçe anlaşılmaz, birçok anlama gelmektedir. Metindeki söylemi anlamak oradaki etkileşim ve iletişimi anlamak değildir. Söylem analizinde, anlam dönüşümleri o etkileşim ve iletişim bağlamı içinde değerlendirilir. Analiz sonucu elde edilen bilgi, epistomolojik bir bilgi değil, pratikte mevcut söylemsel oluşumlar hakkındaki bilgilerdir. (Sözen, 2017: 84). Söylem analizinde gündelik hayatın yapılanan görünümlerine ait bilgi ve dilin birbirine nasıl kenetlendiğini edinimlerle gösterilir, genel çerçeveler oluşturulur, pratik ve tarihsel olarak ortaya konan söyleme odaklanılır (Miller, 1997: 33). "Söylem çözümlemesi (discourse analysis) ise, yazımlanmış durumda olan söylemin, karmaşık yapısı içerisinde dilbilgisel özellikler dikkate alınarak, niteliksel olarak ve kuramsal biçimlemelerle çözümlenmesidir" (Aziz, 2014: 149).

BİRİNCİ BÖLÜM
ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1. LİBERALİZM DÜŞÜNCESİNİN TEMELLERİ

Liberal kelimesi, "özgür" anlamına gelen Latince *liber* kelimesinden türetilmiştir. (Ball&Dagger, 1990: 2). *Liber*, bireyin dış müdahale olmaksızın hareket edebilme yeteneğini ve özgürlüğünü temsil eder (Berktay, 2014: 49). Bu Latince kök, zamanla Avrupa dillerine uyarlanmış ve İngilizce *liberty*, Fransızca *liberté* gibi terimlere dönüşerek "özgürlük" kavramını ifade etmiştir (Sevinç ve Öztürk, 2022: 132). Bazı görüşlere göre liberal kelimesinin kökeni, Yunancada özgürlük manasına gelen "eleutheria" sözcüğüne dayanmaktadır (Çaha, 2004: 16). Liberalizm kavramının da İngilizcedeki *liberty* (Aktan, 1995: 3) ve Fransızca *libre* (Elma, 1996: 13) sözcüğünden türetildiğine dair görüşler mevcuttur.

Bazı görüşler, liberal düşüncenin temellerini 1215 yılında İngiltere'de kabul edilen Magna Carta'ya veya daha eskilere, Antik Yunan şehir devletlerinin uygulamalarına kadar götürmektedir (Yayla, 2014: 140). Liberalizm teriminin siyasi bir kavram olarak ilk kez 18. yüzyılın sonlarında Adam Smith tarafından kullanıldığı yönünde görüşler bulunmaktadır (Karaman, 2020: 3; Kalkan, 2017: 22). Bununla birlikte, bu terimin 1810-1812 yılları arasında İspanya'da kendilerini "Liberales" (Özgürlük Sevdalıları) olarak adlandıran bir grubun mutlak monarşiye karşı gerçekleştirdiği ve anayasal bir rejimle sonuçlanan hareketle 1810-1820 yıllarında kullandığı, dolayısıyla 19. yüzyılın ilk çeyreğinde siyasal literatürde yer bulduğunu savunan görüşler de mevcuttur (Heywood, 2013: 41; Birler, 2015: 299; Sartori, 2014: 449).

Liberalizm, bireyin hak ve özgürlüklerini temel alan, siyasal, ekonomik ve toplumsal düzenlemelerde bireysel özerkliği önceleyen bir düşünce sistemidir. Özgürlüğü destekleyen siyasi, hukuki ve ekonomik yapıların önemini vurgulayan düşünceler bütünlüğü olan liberalizm; anayasa ve kuvvetler ayrılığı ile inanç, ifade, seyahat, mülkiyet vb. özgürlüklerin yasal olarak teminat altına alınması gerektiğini savunur (Yayla, 2011: 120; Türköne, 2013: 115). Ayrıca, piyasa kapitalizminin kaynak dağılımını en verimli şekilde yaparak toplumsal refahı maksimize ettiğini savunan bir ekonomik yaklaşımdır (Burchill, 2013: 85). Liberalizm; monarşi, feodalizm, askeri düzen, ruhbanlık ya da cemaatçi yapılar gibi her türlü siyasi otoriterliğe karşı durur. Bu çerçevede, bireylerin ve toplulukların otoriter taleplere karşı koyabilmelerini sağlama gayesi taşır (Marshall, 2005: 456).

Locke, bireylerin yaşam, özgürlük ve mülkiyet gibi doğuştan gelen haklara sahip olduklarını ve devletin varlık sebebinin bu hakları korumak olduğunu savunur (Locke, 2012: 64). Montesquieu, liberalizmin hukuki altyapısına katkıda bulunmuş ve "yargılama gücü, yasama ve yürütme gücünden ayrı olmazsa özgürlük yok demektir" (Montesquieu, 2017: 199) ifadesiyle kuvvetler ayrılığı ilkesini vurgulamıştır. Ona göre bu ayrılık, hukukun üstünlüğünün ve bireysel özgürlüklerin korunmasında temel bir unsurdur. Montesquieu'nun bu yaklaşımı, modern anayasal devlet anlayışının temel taşlarından biri olarak kabul edilmektedir.

Adam Smith'e göre liberalizm, bireyin ekonomik özgürlüklerini temel alan bir sistemdir. Smith, bireylerin kendi çıkarlarını takip ederken aynı zamanda toplumun genel refahını artırdığını savunur (Smith, 2011: 218). Bu "görünmez el" mekanizması, serbest piyasa ekonomisinin temel işleyiş prensibini oluşturur. Liberalizmin bu ekonomik boyutu, devletin piyasalara müdahalesinin asgari düzeyde tutulmasını öngörür. Smith'e göre "tüm tercih ve kısıtlama sistemleri tümüyle ortadan kaldırıldığında, açık ve basit bir sistem olan doğal özgürlük sistemi kendi kendisini kuracaktır. Adalet kurallarını ihlal etmediği sürece, herkes kendi kişisel çıkarının peşinde bildiği gibi koşmakta, emeği ile sermayesini herhangi bir kişi ya da sınıfın sermayesi ve emeği ile rekabete sokmakta tümüyle serbest bırakılır" (Smith, 2011: 279).

Andrew Heywood'a göre liberalizm, siyasi ideolojiler arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Çünkü modern Batı'nın temel değerlerini ve sanayileşmiş dünyanın siyasal, ekonomik ve toplumsal yapılarını şekillendirmiştir. Liberalizm, birey hakları, özgürlük ve piyasa ekonomisi gibi evrensel değerleri içermekle birlikte, farklı bağlamlarda çeşitli ideolojilere uyarlanabilecek esnek bir meta-ideoloji olarak da tanımlanır. Bu durum, liberalizmi hem diğer ideolojilerin temelini oluşturan hem de onlarla rekabet eden bir çerçeve haline getirir (Heywood, 2014: 71).

Tablo 1. Heywood Liberalizmin Unsurları

Liberalizmin Unsuru	Tanımı / Açıklaması
Bireycilik	Liberalizmin merkezinde yer alır; birey toplumun temel yapı taşıdır. Bireyler bağımsız ve rasyoneldir; kendi hayatlarını düzenleyebilme ve değerlerini yaratabilme kapasitelerine vurgu yapılır. Amaç, bireylerin özgürce gelişebileceği bir toplumsal düzen yaratmaktır.
Özgürlük	Bireylerin özgürce davranabilme hakları, başkalarının haklarına zarar vermediği sürece sınırsızdır. "Hukuka bağlı özgürlük" çerçevesinde şekillenir. Bireysel özgürlük hem bireyin iyiliğini hem de toplumsal düzeni güvence altına alır.
Akılcılık (Rasyonalizm)	İnsanların doğaları gereği rasyonel varlıklar olduğu, bu rasyonalite ile kendi iyiliklerini tanımlayabilecekleri savunulur. Eğitim ve bireysel gelişimin desteklenmesini teşvik eder.
Eşitlik	Liberalizmin ayrılmaz parçasıdır; fırsat eşitliği temel alınır. Meritokrasiye dayalı olarak bireyler yetenek ve çabalarına göre değerlendirilir. Hukuki eşitlik, bireylerin yasa önünde eşit haklara sahip olmasını sağlar.
Hoşgörü ve Çoğulculuk	Farklı inanç ve yaşam biçimlerine hoşgörü gösterilir. Çoğulculuk, farklı fikirlerin özgürce ifade edilmesi ve tartışılması yoluyla toplumsal çeşitliliği ve bireysel özgürlüğü güçlendirir.
Rıza (Consent)	Bireylerin özgür iradeleriyle yönetime katılım ve karar alma süreçlerine dâhil olma hakkını ifade eder. Siyasi otoritenin meşruiyeti, bireylerin rızasına dayanır; yönetimde söz sahibi olmayı kapsar.
Anayasal Sistem	Anayasal yönetim, devletin gücünü sınırlar ve bireylerin haklarını korur. Güçler ayrılığı ilkesi keyfi yönetimi engeller, hukukun üstünlüğünü sağlar ve bireylerin temel haklarını güvence altına alan bir düzenin kurulmasını mümkün kılar.

Kaynak: Heywood, 2014: 72-73.

Liberalizmin önemli temsilcilerinden John Stuart Mill'in liberalizm anlayışı, bireysel özgürlüğün toplumsal ilerlemenin ve genel refahın temel taşı olduğu görüşüne dayanır. Mill, bireyin özgürlüğünün ancak başka bireylerin haklarına zarar vermediği sürece sınırlandırılabileceğini savunur (Mill, 2009: 190). Onun yaklaşımı, klasik ve modern liberalizm arasında bir köprü görevi görür. Devletin birey üzerindeki müdahalesini sınırlandırırken, eğitim ve sosyal reformlar gibi alanlarda bireysel gelişimi destekleyen bir rol üstlenmesi gerektiğini

belirtir (Berktay, 2014: 78). "Mill, Klasik liberaller gibi devlete mesafeli bakmakla beraber, devlete birtakım sorumluluklar, görevler yükleyerek, devletin bireysel gelişim için bireye yardımcı olabileceğine inanmıştır. Bu anlamda Mill'in devlete yönelik görüşü, Mill'i modern liberallere yaklaştırmaktadır. Mill de modern liberaller gibi devleti, bireyin kendi potansiyelini açığa çıkarmasında yardımcı olabilecek sosyal bir kurum olarak görmüştür" (Pınarcı, 2013: 106). Ayrıca o, serbest piyasa ekonomisini toplumsal eşitsizlikleri artırdığı ve işçi haklarını istismar ettiği için eleştirir. Ona göre, bireysel özgürlüğü ve toplumsal refahı sağlamak için devletin piyasalara müdahale ederek adaleti tesis etmesi gereklidir. Bu yaklaşımı, klasik liberalizmden modern liberalizme geçişin önemli bir göstergesidir (Aydoğan, 2016: 90). Mill, bireysel özgürlük ile toplumsal refahı bir araya getiren bir anlayışı benimsemiştir. Mill, kadın ve işçi haklarına verdiği destekle, özgürlük ve eşitlik ilkelerinin pratikte nasıl uygulanması gerektiğini göstermiştir. Çeşitlilik ve bireysel farklılıklara büyük önem veren Mill, bu unsurların toplumun gelişimi için vazgeçilmez olduğunu düşünür. Bu bağlamda hoşgörü, bireysel hakları ve toplumsal uyumu güvence altına alan bir değer olarak ön plana çıkar. Mill'in anlayışında, hoşgörü bireysel özerkliğin korunmasını sağlarken, aynı zamanda toplumun ilerlemesi için bir temel oluşturur (Aydoğan, 2016: 90).

Sabine, liberalizmin üç temel ilkesini şu şekilde sıralar: Devletin yetkilerinin sınırlandırılması, girişim özgürlüğü ve özgürce yapılan sözleşmeler çerçevesinde ortaya konan düzenlemeler. Çetin ise, liberalizm üzerine çalışma yapan isimlerin görüşleri incelendiğinde "bireycilik, özgürlük, doğal düzen (kendiliğinden düzen), piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet-liberal demokrasi" gibi unsurların ortak ilkeler olarak öne çıktığını ifade eder (Çetin, 2001: 220-221).

Jessop'a (2002: 453) göre liberalizm; ekonomik, politik ve ideolojik alanlarda farklı şekillerde yorumlanabilen, çok yönlü ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Saf bir biçimde var olması nadir olup, genellikle diğer düşünce sistemleri ve organizasyon yapılarıyla bir arada bulunur. Jessop, liberalizmin Batı'nın ekonomik ve politik söylemleri içinde yer alan bir unsur olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Çünkü bu ideoloji tarihsel bağlama ve dönemin güç dengelerine göre değişkenlik gösterir; bazı dönemlerde baskın bir tema olurken, diğerlerinde arka planda kalabilir. İdeolojik açıdan liberalizm, bireylerin özgür ve rasyonel kararlarla kendi maddi ve manevi çıkarlarını maksimize edebileceği bir kurumsal yapı önerir. Jessop'a göre, bu anlayış ekonomik olarak piyasa ekonomisinin genişlemesini ve sosyal hayatın serbest piyasa kurallarına uygun hale getirilmesini desteklerken, politik düzlemde sınırlı müdahale yetkisine sahip bir anayasal devleti ve bireylerin özgürce bir araya gelmesini teşvik

eder. Ancak Jessop, bu ekonomik, politik ve sosyal özgürlük ilkeleri arasında zaman zaman çatışmalar yaşanabileceğini ve bu çatışmaların dönemin güç ilişkilerine bağlı olarak çözümlendiğini vurgular. Bu bağlamda, liberalizmin pratikteki uygulamaları, ideolojik temellerinden farklılık gösterebilir ve mevcut koşullara göre çeşitlilik gösterebilir.

Türkiye'de liberalizm üzerine çalışmış isimlerin başında gelen Atilla Yayla'ya göre liberalizm; muhteva olarak "özgürlük teorisi", ideoloji olarak kabul edildiği takdirde ise "yumuşak ve esnek, gelişmekte olan bir ideoloji"dir. Yayla; liberalizmin, birlikte yaşamayı en düşük bedelle mümkün kılan çözüm peşinde olduğunu ifade eder (Yayla, 2009: 47). Ona göre klasik liberalizmin; "bireycilik", "özgürlük", "kendiliğinden doğan düzen ve piyasa ekonomisi" ile "sınırlı devlet (veya gece bekçisi devleti) " olmak üzere dört temel unsuru vardır (Yayla, 2014: 144; 2012: 37-44), liberal düşüncenin farklı teorik temeller üzerinden inşa edildiğini ve bu temellerin üç ayrı yaklaşıma dayandığını savunur: Sözleşmeci liberalizm, doğal hukukçu liberalizm ve evrimci-gelenekçi liberalizm. Bu üç ayrı çizginin buluştuğu ortak zemin ise iktidarın, bireyler üzerinde tahakkümüne karşı olmalarıdır.

2. NEOLİBERALİZM DÜŞÜNCESİNİN TEMELLERİ

Neoliberalizm, Türkçe karşılığından da anlaşılacağı gibi "yeni liberalizm" anlamına gelir ve köklerini klasik liberal düşüncenin serbest piyasa ilkelerinden alır. Bu kavram, ekonomik özgürlüğü ve piyasaların kendi dinamikleriyle işlemesini ön planda tutan bir yaklaşımı ifade eder. İlk kez 1830-1914 yılları arasında İngiltere'nin liderliğinde uygulanan altın para sistemi döneminde serbest piyasa düzeniyle somutlaşan liberalizm, ekonomik serbestlik anlayışını uluslararası düzeyde şekillendirmiştir. Neoliberalizm, bu sistemin modern bir yorumu ve yeniden canlandırılmasıdır. Bu bağlamda, neoliberalizm, piyasa özgürlüğüne dayalı ekonomik düzenin ikinci dalgası olarak kabul edilebilir. İlk dönemin izlerini taşıyan bu yeni liberalizm hem teorik hem de uygulama açısından klasik liberalizmin güncellenmiş bir versiyonudur (Kazgan, 2016: 11).

Neoliberalizm, Bourdieu'ya (2009: 23) göre "pür piyasa mantığını engelleyen kolektif yapıları yok eden bir programdır." Harvey'e (2015) göre ise "bir politik-ekonomik pratikler teorisidir." Harvey'e göre bu teori, "insan refahını artırmanın en iyi yolunun güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaretin temel alındığı bir kurumsal çerçeve içinde bireysel girişim beceri ve hürriyetlerini serbest bırakmak olduğunu" ileri sürer. Neoliberalizmin Friedrich Hayek ve Milton Friedman gibi ekonomistler ile Robert Nozick gibi

filozofların fikirleri doğrultusunda şekillenen, klasik liberalizmin modern bir uyarlaması (Heywood, 2014: 79) olduğunu düşünen Heywood'a (2012: 539) göre neoliberalizm, "piyasa bireyciliğini ve minimal devletçiliğini önemser. Ferguson (2010: 170) ise günümüz akademik dünyasında farklı şekillerde yorumlansa da, neoliberalizmin bir makroekonomik doktrin olarak tanımlandığını ve bu yönüyle gerçek bir "-izm" olarak kabul gördüğünü beyan eder. Neoliberalizmin sadece bir ekonomik politika olmaktan çıkıp bir ideoloji olarak kabul görmesi ve siyasal güçle ilişkilendirilmesi, literatürde genellikle "sermayenin yeniden yükselişi" olarak ifade edilir. Bu yaklaşım, kapitalist sınıfın etkisini yeniden güçlendirme çabasını vurgular. Aynı zamanda, savaş sonrası dönemde oluşturulan üçlü uzlaşı modelini (devlet, işçi sınıfı ve işveren iş birliği) ve genişletilmiş sosyal refah politikalarını ortadan kaldırmayı amaçlar. Bu süreç, sermaye gücünün toplumsal ve ekonomik düzen üzerindeki hâkimiyetini yeniden inşa etme çabası olarak değerlendirilebilir. (Dumenil&Levy, 2004). Harvey (2015: 47-49) ise bu yeniden inşa sürecinin yalnızca zorlayıcı ekonomik düzenlemelerle değil, aynı zamanda ideolojik bir "rıza inşası"yla mümkün olduğunu vurgular. Ona göre neoliberalizm, Gramsci'nin "sağduyu" kavramını seferber ederek kültürel değerler, medya ve sivil toplum aracılığıyla bireysel özgürlük söylemini kitlesel bir meşruiyet zemini haline getirmiştir. Böylece sınıf iktidarını yeniden kurma projesi, özgürlük ve piyasa idealleri üzerinden geniş kesimlere cazip kılınmıştır. Bu ideolojik boyutu söylem üzerinden değerlendiren Guy Debord, "Tarihte ilk kez, yapılanlarla bunlar hakkında söylenenlerin hâkimi aynı kişiler (kapitalistler)" olduğunu belirtir (akt. Ziegler, 2020: 101). Debord'un bu sözü, neoliberalizmin ekonomik düzenlemelerle birlikte anlam üretimini de tek elde topladığını gösterir. Zygmunt Bauman (2001: 239) ise neoliberal dünya görüşünü klasik ideolojilerle karşılaştırarak farklılığını ortaya koyar: neoliberalizm, geleceği önceden çerçeveleyen bir söylem işlevi görür fakat onlardan ayrılarak toplumsal gerçekliği tartışmaya kapalı ve "kaçınılmaz" bir mantık olarak sunar. Böylece eleştiriyi etkisizleştiren ve alternatif tahayyülleri baştan dışlayan bir hegemonya biçimi üretir. Crouch (2011: vii) da neoliberalizmi, "uygulamada, büyük şirketlerin kamusal yaşam üzerinde hâkimiyet kurması" şeklinde açıklar. Ona göre neoliberalizmin teoriden öte, pratikte özel sektörün, özellikle büyük ölçekli şirketlerin, kamu politikaları ve toplumsal düzen üzerinde belirleyici bir rol üstlenmesini ifade ettiğini göstermektedir. Bu durum, ekonomik çıkarların toplumsal önceliklerin önüne geçmesine yol açan bir güç dengesini işaret eder.

Young, neoliberalizmi küresel ölçekte etkili bir felsefi ve siyasi hareket olarak tanımlar ve bu hareketin, Keynesçilik veya refah devleti gibi önceki ekonomi-politik yaklaşımlar kadar güçlü bir etkiye sahip olduğunu vurgular. Ancak, tıpkı küreselleşme kavramında olduğu gibi,

neoliberalizmin teorik ve ampirik anlamda net bir şekilde tanımlanmasının zor olduğunu belirtir. Neoliberalizmin entelektüel temelleri, Hayek ve Friedman gibi neoklasik ekonomistlerin piyasanın bireysel çıkarları kolektif faydaya dönüştürme kapasitesine dair yazılarında görülür. Bu düşünürler, toplumun ve kurumların insan tasarımıyla değil, bireylerin piyasa ilişkileri aracılığıyla kendi çıkarlarını maksimize etme çabalarının kendiliğinden bir koordinasyonu sonucu oluştuğunu savunmuşlardır. Bu nedenle neoliberalizm, sadece bir ekonomik model değil, aynı zamanda bireysel eylemlerin piyasa mekanizmalarıyla toplumun yapı taşlarını oluşturduğu bir siyasi felsefe olarak öne çıkar (Young, 2008: 4). Coşkun'a (2016: 60) göre de "neoliberalizm sadece bir ekonomik sistem ve mekanizma kurmak ile yetinemez. Toplumun bir bütün olarak şirket birimlerinden oluşan bir mekanizma olarak işlemesi gerekir. Liberalizmde 'mübadele eden insan' olarak konumlanmış olan 'homo-economicus', neoliberalizmde, bir 'girişimci' ve 'kendi kendisinin şirketi' olarak konumlanmıştır." Bu dönüşüm, toplumu şirket birimlerinden oluşan bir mekanizmaya indirgerken, bireylerin hayatlarını sürekli yatırım ve performans baskısı altında yönetmelerini gerektirir.

Neoliberalizm, Margaret Thatcher ya da Ronald Reagan'ın zihninde tamamen olgunlaşmış bir fikir olarak doğmamıştır. Aksine, bu ideoloji, 1970'lerin ortalarından itibaren yaşanan ekonomik ve siyasi gelişmelerin bir sonucu olarak adım adım şekillenmiştir. Keynesçi-sosyal demokrat uzlaşının giderek etkisini kaybetmesi, kalkınma politikalarının başarısızlığa uğraması ve Sovyet bloğunun çöküşü gibi dönüm noktaları, neoliberalizmin yükselişini mümkün kılan zeminleri hazırlamıştır. Bu süreçte, küresel ekonomiyi istikrara kavuşturmak, emeğin pazarlık gücünü zayıflatmak, kapitalist sistemin yönetim mekanizmalarını yeniden düzenlemek ve kârlılığı artırmak gibi hedefler doğrultusunda çeşitli adımlar atılmıştır. Neoliberalizm, bu adımlarla deneme-yanılma yöntemiyle gelişmiş, zamanla sistemli bir yapı kazanmıştır. Bu ideolojinin tarihsel gelişimi, belirli bir plan doğrultusunda değil, değişen ekonomik ve politik ihtiyaçlara yanıt veren ardışık girişimlerin ürünü olarak gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, neoliberalizm, bir anda değil, zamanla ve farklı deneyimlerin birikimiyle ortaya çıkmış bir dönüşüm olarak değerlendirilebilir (Saad-Filho&Johnston, 2014: 9; İnaç&Demiray, 2015: 164).

1970'lerin sonunda ABD'de Ronald Reagan ve İngiltere'de Margaret Thatcher'ın liderliğinde yeni sağ ideolojisini temsil eden hükümetler, "arz yanlısı" ekonomik politikaları uygulamaya başlamışlardır. Bu politikalar, devletin ekonomideki rolünü küçültmeyi, piyasayı serbestleştirmeyi ve bireysel girişimciliği teşvik etmeyi hedeflemiştir. Reagan ve Thatcher'ın liderliğindeki bu dönüşüm, yalnızca ekonomik politikaları değil, aynı zamanda siyasi

muhafazakârlıkla şekillenen bir hegemonya stratejisini de beraberinde getirmiştir. Bu strateji, kapitalizmin kriz dönemlerinde ihtiyaç duyduğu yeniden yapılanmayı sağlayarak, kapitalist devletin farklı bir yönetim biçimine geçişini mümkün kılmıştır. Bu bağlamda, neoliberalizm, yalnızca bir ekonomik yaklaşım değil, aynı zamanda bir toplumsal düzeni yeniden şekillendirme projesi olarak karşımıza çıkmıştır. Uygulanan arz yanlısı politikalar, devletin piyasalardaki müdahalesini sınırlandırırken, birey ve şirketlerin ekonomik faaliyetlerde daha fazla özgürlük kazanmasını sağlamıştır. Ancak bu yaklaşım, yalnızca ekonomik büyümeyi artırmayı değil, aynı zamanda sermaye birikim rejimini yeniden yapılandırmayı hedeflemiştir. Sermayenin gücünü artırmayı ve emeğin pazarlık gücünü azaltmayı amaçlayan bu strateji, kapitalizmin yeni bir formunun temel taşlarını oluşturmuştur. 1970'lerde yaşanan bu kriz, yalnızca ekonomik göstergelerdeki olumsuzlukları değil, toplumsal yapının temel taşlarını etkileyen bir hegemonya krizini ifade etmektedir. Refah devleti ve ithal ikameci kalkınma politikalarının başarısızlığı, bu dönemde kapitalist sistemin toplumsal rıza mekanizmalarını zayıflatmış, sınıf temelli çıkarların siyasal ve ekonomik temsil biçimlerini işlevsiz hale getirmiştir. Siyasal partiler, işçi sendikaları ve işveren örgütleri gibi temsil yapılarının toplumsal grupların taleplerini karşılamada yetersiz kalması, yeni bir hegemonya projesini zorunlu kılmıştır. Bu süreç, yalnızca ekonomik politikaların değil, aynı zamanda sınıfsal ilişkilerin ve temsil mekanizmalarının yeniden yapılandırılmasını gerektiren bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Hegemonya krizinin çözümü, kapitalist devletin ve sermaye birikim rejiminin yeniden inşasını içeren kapsamlı bir yeniden düzenlemeyi zorunlu kılmıştır (Topal, 2022: 64). Sonuç olarak, bu dönemdeki politikalar, kapitalist devletin yeniden düzenlenmesi sürecinde bir dönüm noktası olmuştur. Reagan ve Thatcher döneminde uygulanan politikalar, neoliberalizmin küresel ölçekte benimsenmesini sağlamış ve kapitalist sistemin krizlere karşı direncini artırmayı hedefleyen bir ekonomik paradigmayı ortaya koymuştur. Bu dönüşüm, yalnızca ekonomi politikalarının değişmesiyle sınırlı kalmamış, toplumsal yapıda da köklü etkiler yaratmıştır.

Akalın (2009: 17), neoliberalizmin kökenlerini 19. yüzyılın sonlarında uzlaşmacı liberalizmin baskın olduğu döneme dayandırır. Bu bağlamda, neoliberalizm özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, 1969-1970 yıllarına kadar süren yaklaşık çeyrek asırlık bir süreçte, kapitalist ülkelerde yaşanan ekonomik gerilemelere bir tepki olarak şekillenmiştir. 1970'lerden itibaren ise, neoliberalizm yalnızca bir ekonomik yaklaşım olmanın ötesine geçerek yeni sağ ideolojisinin temel dayanağı haline gelmiştir. Akalın'a göre neoliberalizmin klasik

liberalizmden temel farkı, bireysel özgürlükler yerine ekonomik özgürlükleri merkeze almasıdır.

Neoliberalizmin temel amacı, devletin ekonomik hayattaki rolünü azaltarak piyasanın kendi dinamikleriyle işlemesini sağlamaktır. Bu bakış açısına göre, serbest piyasa koşulları ekonomik büyümeyi hızlandırır, verimliliği artırır ve genel refah düzeyini yükseltir. Bu düşünce sisteminde devletin ekonomik müdahaleleri olumsuz bir etken olarak değerlendirilir. Devletin niyetleri iyi olsa dahi, piyasa mekanizmalarına müdahale ettiği her durumda girişimciliği ve bireysel inisiyatifi zayıflatacağı öne sürülür. Neoliberal politikalar, özel sektörün üstünlüğünü savunur ve kamu girişimlerinin ekonomik etkilerinin olumsuz olduğuna inanır. Bu anlayış, "özel sektör iyidir, kamu sektörü kötüdür" şeklinde özetlenebilir. Birey ve piyasa merkezli bu yaklaşım, bireylerin sorumluluk alması gerektiği fikrine dayanır. Margaret Thatcher'ın "Toplum diye bir şey yoktur; yalnızca bireyler ve aileleri vardır" ifadesi, neoliberalizmin bireyciliğe verdiği önemi çarpıcı bir şekilde yansıtır. Bu düşünce, bireylerin kendi ayakları üzerinde durması gerektiğini, devlet müdahalesinin ise bağımlılık yaratarak bireylerin özgürlüğünü sınırladığını savunur. Bu nedenle, bireysel girişimcilik ve kendi kendine yeterlilik gibi değerler ön planda tutulur. Neoliberal fikirler, küreselleşmenin etkisiyle dünya genelinde yaygınlaşmıştır. Serbest piyasa ekonomisinin ulusal sınırları aşarak küresel düzeyde işlerlik kazandığı bu süreçte, neoliberalizmin devletin rolünü minimalize eden ilkeleri, ekonomik sistemlerde belirleyici bir yere sahip olmuştur. Bu bağlamda, neoliberalizmin bireyi merkeze alan anlayışı, piyasanın serbestliği ile toplumsal refah arasındaki dengeyi yeniden tanımlamıştır (Heywood, 2014: 79).

3. LİBERALİZM VE NEOLİBERALİZME YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

3.1. LİBERALİZME YÖNELİK ELEŞTİRİLER

1929-1930 ekonomik bunalımı, liberalizmin ilk büyük sınavı olarak ortaya çıkmış ve bu kriz, liberal ekonomi anlayışının öncüsü Adam Smith'in görüşlerini sorgulamaya açmıştır. Bu süreç, liberal politikaların sınırlarını ve uygulanabilirliğini yeniden değerlendirme ihtiyacını doğurmuştur. 1970'li yıllarda küreselleşme kavramı gündeme gelmiş, sanayileşmiş ve zengin ülkelerin dünyaya dayattıkları ekonomik modellerin zamanla kendileri için bir tehdit oluşturduğu görülmüştür. Az gelişmiş ülkelerde demokrasi ve sosyal adaletin yetersiz kalması, bu ülkelerle zengin ülkeler arasındaki uçurumun giderek büyümesine ve "bumerang etkisi"

olarak ifade edilen, dayatılan sistemin zararlarının dönüp dayatanlara da dokunduğu bir sonuç doğurmasına yol açmıştır (İrge, 2005: 67).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, ABD dünya üzerinde tek süper güç olarak liberal ekonomi politikalarını ve ideolojisini küreselleşme adı altında hegemonya kurma amacıyla kullanmaya başlamıştır. Bu bağlamda, küreselleşme, Amerikan ideolojisinin liberal düşünceyle dünyaya empoze edilmesi olarak eleştirilmekte, ülkelerin kültürlerinin tahrip edilerek kimliklerini yitirmelerine ve müstemleke bir yapıya dönüşmelerine neden olduğu ifade edilmektedir. Bireyin topluma öncelenmesi, aile kurumunun zayıflatılması ve ulus devlet anlayışının ortadan kaldırılması, toplumları ben merkezli ve tüketim odaklı hale getirirken, ekonomik ve kültürel bağımlılığı artırmıştır. Bu durum, ülkelerin dillerini, kültürlerini ve değerlerini kaybetmelerine, siyasi ve ekonomik açıdan çaresiz bir duruma düşmelerine yol açmıştır (İrge, 2005: 67; Özmaden, 2019: 62).

Özmaden'e (2019: 63) göre liberalizmin günümüzde ulaştığı nokta, dünya kültürleri için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Liberal düşünce, bireyleri bencil ve çıkarcı hale getirirken, insanı insan yapan ahlaki değerleri ve toplumsal bağları zayıflatmaktadır. Küreselleşme ise farklılıkları yok ederek kültürleri tek tipleştirmekte, insanların kimliklerini kaybetmesine yol açmaktadır. Bu süreçte ulus devlet anlayışının zayıflaması ve kültürel çeşitliliğin azalması, dünya kültür mirasını ve dillerini tehdit eden bir dönüşüm yaratmaktadır.

Tablo 2. Heywod'a göre Liberalizme Yapılan Eleştiriler

Eleştiri Türü	**Eleştirinin Temel Noktaları**
Marksist Eleştiri	Liberalizm, kapitalizmi savunurken eşitsiz sınıf iktidarını meşrulaştırır. Ekonomik sistemin hiyerarşik yapısını korur ve burjuvazinin çıkarlarını destekler. Toplumsal eşitsizliği ve sömürü düzenini güçlendiren bir araç olarak görülür.
Feminist Eleştiri	Liberal birey kavramı, bireyi kendine yeterlilik ve erkeksi model üzerinden tanımlar. Kadınları "erkek gibi" olmaya teşvik eder. Ataerkil değerlerle bağlantılıdır ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaktan ziyade erkek egemen yapıları güçlendirir.
Cemaatçi Eleştiri	Liberalizm bireysel çıkarları merkeze alır, sınırsız egoizm ve tamahkârlığı teşvik eder. Toplumsal bağları zayıflatır ve liberal toplumun kendi kendini baltalayacak bir zayıflık içerdiğini savunur. Birey odaklı yapısı, topluluk değerlerini göz ardı eder.

Bu eleştiriler, liberalizmin bireysel haklar ve özgürlükler üzerindeki vurgusunun, toplumsal bağlar ve kolektif sorumlulukları yeterince dikkate almadığını düşünen ideolojilerden gelmektedir. Bununla birlikte liberalizme farklı türde eleştiriler de getirilmektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

Atilla Yayla ile Etyen Mahçupyan'ın yaklaşık bir yıl süren liberallik-demokratlık tartışmasında Mahçupyan, liberalizmin idealist yaklaşımına eleştirel bir bakış sunar. Ona göre liberalizm, gerçek dünyanın güç dengelerini göz ardı eden sahte bir eşitlikçiliği savunmakta ve bu yolla mevcut haksızlıkları meşrulaştırmaktadır. Liberalizmde bireye atfedilen rasyonellik, bireylerin büyük ekonomik ve siyasi güçlerin etkisi altında şekillenen gerçekliklerini görmezden gelen bir avutma aracıdır, bireysel özgürlüklerin yüceltildiği bir dünyada ortak bir toplumsal ahlakın oluşturulması imkânsızdır. Bu bağlamda, liberalizmin bireysel özgürlük ve eşitlik idealleri, toplumsal yapı ve gerçekliklerle uyumlu değildir (Mahçupyan, 2008a: 80). Mahçupyan, aynı konseptte kaleme aldığı diğer polemik yazısında, liberalizm ideolojisinin hakikatin temsilcisi gibi sunulmasını (2008b: 22), kendisini evrensel kabul ettirmeye çalışarak liberalizm dışındaki düşünceleri sapma sayma eğilimini (2008c: 57) eleştirir. Ona göre "varlığını otoriter zihniyeti altetmek üzere kuran bu ideoloji, bugün kendisini kültürcü ve milli bir öz etrafında kimlikleştirirken devlete de yeniden biat etmekle kalmamakta, bizzat otoriter zihniyete kapılanmaktadır" (2008d: 85). Bu duruma düşmesinin nedeni liberalizmin ontolojik yapısıdır. Çünkü "reel liberalizm, ideolojinin özündeki relativist bakıştan türeyen bireyciliğin, otoriter zihniyete dayanan millilikle bütünleşmesine dayanır" (Yayla, 2008e: 88).

3.2. NEOLİBERALİZME YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Neoliberal kapitalizmin bireysel yaşam üzerindeki dönüştürücü etkilerini derinlikli biçimde ele alan düşünürlerden biri, Richard Sennett'tir. Ona göre, neoliberalizmin getirdiği kurumsal ve kültürel değişimler; bireyin etik yapısını, duygusal sürekliliğini ve karakter gelişimini de dönüştürmektedir. *Yeni Kapitalizmin Kültürü* (2011) adlı eserinde bu dönüşüm, "akışkan modernlik" kavramıyla birlikte ele alınır. Sennett, modern kapitalizmin yarattığı bu "akışkanlık" durumunun özgürlükle açıklanamayacağını vurgular. Tam tersine, yeni kapitalist düzenin kurumsal esnekliği bireyin içsel bütünlüğünü aşındıran, istikrarsızlığı kalıcılaştıran bir rejim yaratmıştır. "Kurumlar, beceriler ve tüketim kalıpları gerçekten değişti, fakat bu değişim insanları özgürlüğe kavuşturmadı" ifadesi, neoliberalizmin birey üzerindeki dönüştürücü ve çoğu zaman yıpratıcı etkisini ortaya koyar (Sennett, 2011: 16). Bu çözülmenin temelinde, bireyin yaşamına yön verebileceği uzun vadeli bir anlatı kuramaması yer alır. Sennett, yeni

kapitalist rejimin özellikle "uzun vade yok" anlayışıyla bireyin etik davranışlarını zayıflattığını ve irade ile eylem arasındaki ilişkiyi kopardığını ifade eder. Ona göre bu durum, karakterin gelişimini engelleyen yapısal bir tıkanmaya yol açmaktadır: "İstikrarsızlık normal durumdur. Schumpeter'in girişimci figürü, günümüzün sıradan insanı olarak sunuluyor. Karakterin aşınması belki de kaçınılmaz bir sonuç" (Sennett, 2008: 30).

Neoliberalizmin merkezine yerleşen esneklik ve rekabet ilkeleri, bireyden yalnızca üretkenlik değil, aynı zamanda sürekli bir dönüşüm talep eder. Birey, kendi yaşam öyküsünü kesintisiz biçimde yeniden yazmak zorunda kalır; bu da etik değerler ile gündelik pratikler arasında derin bir uçurum yaratır. Sennett'in ifadesiyle, "işyerindeki esneklikle kişinin etik değerleri arasına bir duvar çekilmiştir" (Sennett, 2008: 123). Bu duvar, kişinin yaşamında yön kaybı yaratırken, duygusal tükenmeyi ve aidiyetsizlik hissini besler.

Neoliberalizmin sunduğu kısa vadeli başarı fikri, güven ve sadakat gibi karakterin temel yapıtaşlarını aşındırır. Sürekli yenilenme baskısı, bireyin kendi potansiyelini tüketmeden önce pazarlanabilir hâle getirmesini talep eder. Bu süreçte karakter, içsel bütünlükten çok, geçici performanslara indirgenir. Sennett'in vurguladığı gibi, "karakter; içsel tutarlılık, ilişkilerde karşılıklı bağlılık ve uzun vadeli bir hedef için çaba harcamak biçiminde kendini gösterir. Yeni kapitalizm ise güvenmeyi, bağlanmayı ve uzun vadeli planlar yapmayı kârlı bulmaz, reddeder" (Sennett, 2008: 129). Bu çözülme yalnızca bireysel düzeyde değil, kolektif düzeyde de etkilerini hissettirir. İşyerinde anlam bulamayan birey, aidiyet arayışını farklı alanlara taşır. Esneklik adı altında sunulan iş güvencesizliği, yönsüzlük ve dağınıklık duygusunu besler. Sennett'e göre, bireyin işi aracılığıyla hayatını çizememesi, onu bağlılık ve derinliği başka yerlerde aramaya iter (Sennett, 2008: 145). Neoliberalizm neticede yalnızca ekonomik bir yeniden yapılanma süreci değil; etik ve duygusal bir çözülme rejimi olarak işler hâle gelir.

Bourdieu (2009: 25-27), neoliberalizmin ekonomik ve toplumsal düzen üzerindeki etkilerini eleştirerek, bu sistemin finansal piyasalara dayalı kısa vadeli kârlılık hedeflerini önceleğini ve bunu yaparken toplumsal dayanışmayı zayıflattığını vurgular. Neoliberal program, finansal piyasa aktörlerinin ve sermaye sahiplerinin çıkarlarını savunan bir yapı oluştururken, ekonomiyi toplumsal gerçeklerden koparak çalışanları güvencesiz, bireysel performans odaklı ve rekabetçi bir iş ortamına mahkûm eder. Çalışanların geçici sözleşmelerle istihdam edilmesi, bireysel maaş artışlarının performansa bağlanması ve sürekli işten çıkarılma tehdidi gibi uygulamalar, bireyler arasında güvensizlik ve stres yaratarak toplumsal dayanışmayı zayıflatır. Bu süreç, işsizler ordusunun varlığını yapısal bir zorunluluk haline

getirirken, iş güvencesizliğini ve bireysel başarının abartıldığı bir düzeni kurumsallaştırır. Neoliberalizmin özgürlük söylemi altında, aslında işsizlik ve güvencesizlik gibi yapısal şiddet mekanizmalarıyla bireyler üzerindeki baskının yoğunlaştırıldığı bir sistem inşa edilmektedir.

Bourdieu'nün piyasa merkezli yeniden yapılanma eleştirilerine paralel biçimde John Berger, neoliberalizmi "ekonomik faşizm" olarak tanımlar. Çünkü ona göre piyasa mekanizması yoksulluğu ortadan kaldırma potansiyeli taşırken, tersine onu derinleştirmekte ve yoksulları kaybetmeye yazgılı "loser"lar olarak damgalamaktadır. Bu damgalama süreci, yoksulları galiplerin gözünde "alt-insan" konumuna indirger (Berger, 2017: 36–37). Berger'in bu çarpıcı tanımlaması, neoliberalizmin ekonomik işleyişin ötesinde, toplumsal hiyerarşiyi yeniden kuran ideolojik şiddet biçimlerini görünür kılar.

Michel Foucault'nun neoliberalizme ilişkin çözümlemeleri, iktidarın birey ve toplumla kurduğu ilişki biçiminin tarihsel dönüşümünü anlamak açısından kritik bir eşiktir. Ona göre neoliberalizm, klasik liberalizmin müdahalesizlik vaadini sürdürmez; aksine, bireyin davranışlarını piyasa ilkeleriyle uyumlu biçimde yeniden yapılandıran bir rasyonalite üretir. Bu rasyonalite yalnızca ekonomik alanla sınırlı kalmaz; eğitimden sağlığa, aile ilişkilerinden beden yönetimine kadar tüm toplumsal dokuyu kuşatan bir yönetimsellik rejimi inşa eder (Foucault, 2015b: 126).

Foucault, neoliberalizmin merkezine "rekabetin evrenselleştirilmesi" ilkesini yerleştirir. Neoliberal akıl, ekonomik ilişkilerin düzenleyici mantığını "mübadele"den "rekabet"e kaydırır. Yani piyasa, artık ürünlerin değiş-tokuş edildiği nötr bir alan değil; bireylerin birbirlerine karşı konumlandığı, sürekli karşılaştırıldığı ve performanslarının ölçüldüğü dinamik bir sahaya dönüşür. Foucault'nun ifadesiyle, burada amaç ticaret etkisine açık bir toplum yaratmak değil, rekabet ilişkileriyle doygun hâle gelmiş bir toplumsal yapı üretmektir (Foucault, 2015b: 128). Bu bağlamda, neoliberal özne tipi olan homo economicus, klasik iktisadın sunduğu gibi alışveriş eden, tüketen ya da tercih yapan bir birey değil; kendi hayatını bir şirket gibi yöneten, yatırım yapan, risk hesaplayan ve sürekli üretken kalmak zorunda hisseden bir girişimciye dönüşür. Foucault (2015b: 128), bu özneyi "mübadele insanı değil; şirket, girişim ve üretim insanı" olarak nitelendirir. Bu dönüşüm, yalnızca ekonomik bir kimlik değişimini değil, aynı zamanda öznenin tüm davranışlarının piyasa mantığıyla hizalanmasını ifade eder. Bu nedenle neoliberal toplum, Foucault'ya göre bir "süpermarket toplumu" değil, bir "şirketler toplumu"dur. Süpermarket, tüketici rasyonalitesini çağrıştırırken; şirket, üretici özne, verimlilik etiği, sürekli yatırım ve büyüme fikrini içerir. Bu durum, bireyin içselleştirilmiş denetim

biçimleriyle kendi üzerinde uyguladığı piyasa temelli tahakkümü meşrulaştırır. Böylece birey, yalnızca yöneltilen değil; kendi üzerinde piyasa ilkelerini uygulayan bir iktidar taşıyıcısına dönüşür. Foucault'nun bu çözümlemesi, neoliberalizmin özgürlük söylemiyle nasıl daha derin bir disiplin teknolojisi kurduğunu görünür kılar. Rekabeti doğal değil, düzenlenmiş bir norm olarak kabul eden neoliberal rasyonalite, bireyin özgürlüğünü kendi üretkenliğinin aracı hâline getirir.

Susan George (2009: 36-47), neoliberalizmi, ekonomik ve toplumsal hayatı derinden etkileyen bir ideolojik sistem olarak eleştirirken, bu sistemin eşitsizlikleri artıran, toplumsal dayanışmayı zayıflatan ve demokrasiyi tehdit eden yönlerini vurgulamaktadır. George; neoliberalizmin, finansal krizlere yol açtığını, birçok insanı mağdur ederek toplumsal yapının dışına itilmesine zemin hazırladığını iddia eder. Ona göre neoliberalizmin temel dayanak noktası olarak tanımlanan rekabet ilkesi, bireyleri güvencesizlik ve yalnızlık içinde sürekli bir mücadeleye sürüklerken, kamusal hizmetlerin özelleştirilmesi ve piyasa dinamiklerine tabi kılınması, kamu yararını hiçe sayarak toplumsal adaleti zedelemektedir. Sermayenin haklarını ön planda tutan neoliberal politikalar, gelir eşitsizliğini derinleştirmiş, sosyal adaletsizlikleri artırmış ve zengin ile yoksul arasındaki uçurumu genişletmiştir. Özellikle IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlar aracılığıyla küresel ölçekte uygulanan bu politikalar, gelişmekte olan ülkeleri ekonomik bağımlılığa itmiş, halkların demokratik katılımını sınırlamış ve devletin kamusal alandaki rolünü zayıflatmıştır. Neoliberalizmin insani değerleri tehdit eden bu yapay düzeni, bireyleri piyasanın acımasız kurallarına mahkûm ederken, dayanışma ve eşitlik temelinde alternatif bir toplumsal düzenin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Byung-Chul Han, neoliberalizmi en çok eleştiren düşünürlerin başında gelir. O, yönetimselliği klasik iktidar modellerinden ayıran özgün bir çözümleme sunar. Onun analizinde neoliberalizm, bireyi baskı yoluyla itaat ettiren değil, özgürlük vaatleriyle kendi üzerine kıvrılmaya zorlayan bir tahakküm rejimi olarak tanımlanır. Bu rejimin işleyişinde zorlama yerini teşvike, disiplin yerini motivasyona, dışsal gözetim yerini içsel yönlendirmeye bırakır. Egemenlik, artık görünmez biçimde çalışır; bireyin iç dünyasına yerleşerek onu kendine karşı harekete geçirir.

Han'a göre neoliberal sistem, özgürlüğü görünürde teşvik ederken, aslında onu ekonomik üretkenliğin hizmetine koşar. Heyecan, iletişim, oyun gibi özgürlükle ilişkilendirilen tüm eylemler performans eksenli bir fayda rejimine dâhil edilir. Sistemin başarısı, özneyi dışsal bir baskı olmaksızın kendi gönüllü katılımı yoluyla yönlendirmesinde yatar. Artık kimse

sömürülmekte olduğunun farkında değildir. Çünkü birey kendi potansiyelini gerçekleştirdiğine inanarak sürekli üretim hâlinde kalır. Böylece özgürlük, fark edilmeden sömürü aracına dönüşür (Han, 2020a: 13). Bu dönüşüm, öznenin iç yapısında köklü bir kırılma yaratır. Her birey artık kendi girişimcisidir. Proje mantığı yalnızca iş dünyasına değil, yaşamın bütününe yayılmıştır. İnsan, kendi varoluşunu sürekli yeniden yapılandırması beklenen bir yatırım nesnesi hâline gelir. Sömürgeci figür ile sömürülen arasındaki sınırlar silinmiş, birey hem yöneten hem yönetilen, hem yatırımcı hem emekçi konumuna itilmiştir. Bu yapıda, mücadele dışa yönelmek yerine içe çöker. Sınıfsal çatışmanın yerini bireysel iç savaş alır; başarısızlık duygusu toplumsal eleştiriyi değil, kişisel utancı doğurur. Neoliberal rejim, eleştiri yerine suçluluğu, kolektif dayanışma yerine bireysel çözülmeyi teşvik eder (Han, 2020a: 15–16).

Siyasal alanda da benzer bir yapısal dönüşüm gözlemlenir. Yurttaş, artık ortak geleceği şekillendiren bir özne olmaktan çıkar; onun yerine edilgin bir tüketici figürü belirir. Katılım, yerini memnuniyetsizlikle ifade edilen şikâyetlere bırakır. Seçmen, hizmet kalitesine tepki veren bir müşteri gibi davranırken; siyasetçiler, tedarikçi mantığıyla sunum ve memnuniyet ekseninde hareket eder. Siyasi irade, tüketim mantığına eklemlenir (Han, 2020a: 19–20).

Han'ın "psikopolitika" olarak kavramsallaştırdığı yönetim tekniği, neoliberalizmin tahakküm biçimini açıklamada temel bir araç sunar. Bu rejimde iktidar, bireyin arzularını, motivasyonlarını ve özdeğer duygusunu yönlendirerek çalışır. Rekabet, projelendirme, performans artırımı ve kendini aşma gibi kavramlar, iktidarın söylemsel taşıyıcıları hâline gelir. Birey, sürekli gelişme çağrısına maruz kalır. Bu çağrı, görünürde özgürleştirici bir motivasyon gibi sunulsa da, özneyi kesintisiz bir öz-denetim sürecine hapseder. Artık zaman, dikkat, enerji ve duygular ekonomik mantık çerçevesinde ölçülüp düzenlenir (Han, 2020a: 28).

Neoliberal çağda öznellik, kişisel gelişim seminerleri, yaşam koçları, zihin antrenmanları gibi pratiklerle sürekli optimize edilmesi gereken bir alana dönüşür. Bireyden beklenen, sistemin işleyişine pürüzsüz biçimde entegre olabilecek bir kapasiteye ulaşmasıdır. Duygular, yalnızca içsel deneyimler değil; performansın sürdürülebilirliği açısından yönetilmesi gereken kaynaklar olarak değerlendirilir. Hataya, tıkanmaya, yorgunluğa yer bırakmayan bu düzende verimlilik, temel bir etik hâline gelir. İyi bir yaşam arayışı değil; ölçülebilir başarı hedefi öznelliğin pusulasını belirler (Han, 2020a: 37).

Han'ın analizinde neoliberalizmin zekâsı, şiddetsiz işleyişinde saklıdır. Özne, kendini özgür sandığı ölçüde yönetilir. Bu yapıda dışsal bir düşman yoktur. Çünkü bireyin karşısına çıkan engeller kendi yetersizlikleri gibi görünür. Kendine yönelen öfke, politik potansiyeli

tüketerek depresif bir özne tipolojisi üretir. Motivasyon dili altında saklanan bu görünmez iktidar, bireyin öz saygısını ve yön duygusunu sömürerek kendi sürekliliğini güvence altına alır.

Neoliberalizmi, "başlıca özelliği kapitalist sınıfın kârının arttırılması ve iktidarının sağlamlaştırılması olan kapitalizmin son evresi" olarak tanımlayan Dumenil ve Levy, (2009: 51), neoliberalizmi, kapitalist sınıfın çıkarlarını merkeze alarak ekonomik eşitsizlikleri artıran ve toplumun geniş kesimlerini dışlayan bir sistem olmakla itham eder. Bu sistem, sermayenin üstünlüğünü yeniden tesis etmek amacıyla devletin sosyal refah, eğitim ve sağlık gibi alanlardaki işlevlerini kısıtlamış, finansal kurumların ve sermaye sahiplerinin çıkarlarını öncelikli hale getirmiştir. Özelleştirme politikaları ve finansal liberalizasyon, doğal tekelleri piyasa kurallarına uygun olarak özel sektöre devretmiş, bunun sonucunda hizmet kalitesinde düşüş ve kamu kaynaklarının özel sermaye lehine yeniden dağıtılması gibi aksaklıklar yaşanmıştır. Rekabetin bir erdem olarak sunulması, çalışanlar üzerindeki baskıyı artırmış, iş güvencesini zayıflatmış ve gelir dağılımında adaletsizlikleri derinleştirmiştir. Ayrıca, neoliberal politikalar, sınıfsal hiyerarşiyi güçlendiren bir yapıya dönüşmüş ve uluslararası düzeyde ekonomik eşitsizlikleri artırmıştır. Küreselleşmenin bir sonucu olarak, sermayenin serbest dolaşımı ve finansal mekanizmaların hegemonik hale gelmesi, devletlerin ekonomik bağımsızlığını kısıtlamış ve emek piyasalarını olumsuz etkilemiştir (Dumenil&Levy, 2009).

Neoliberalizm üzerine en çok düşünen isimlerin başında gelen Wendy Brown, neoliberalizmi yalnızca bir ekonomik program değil, aynı zamanda kapsamlı bir siyasal akıl biçimi olarak değerlendirir. Neoliberalizm, piyasa mantığını toplumsal yaşamın tüm alanlarına yayarak, özneleşme biçimlerinden devletin işleyişine kadar her düzeyi dönüştürür. Brown'un ifadesiyle neoliberal akıl, "ekonomiyi demokratik karar alma süreçlerinden kurtararak teknokratik düzenlemelere" tabi kılar (Brown, 2018: 32).

Neoliberalizmin temel öznesi artık homo politicus değil, homo oeconomicus'tur. Yani yurttaş, kendi varoluşunu kolektif bir yaşam projesi içinde değil; sürekli yatırım yapan, risk alan ve kendi yaşamını optimize etmeye çalışan bir sermaye birimi olarak kurgular (Brown, 2018: 41). Bu özneleşme biçimi yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda etik bir yeniden yapılanmadır: Birey, her başarısını kendi çabasıyla açıklar, her başarısızlığını ise kişisel yetersizlikle gerekçelendirir.

Brown'a göre bu süreç, demokrasinin yapısal temellerini aşındırır. Anayasal yurttaşlık, eşitlik, kamusal akıl gibi kavramlar, neoliberal yönetimsellik altında artık piyasa rekabetinin önünde engel olarak görülür. Devlet, yurttaşlarına hak temelli hizmet sunmak yerine, onları

"yatırım yapılabilir bireyler" olarak şekillendiren bir düzenleyici aygıta dönüşür (Brown, 2021: 91). Bu dönüşüm, demokratik katılımın yerine "yönetişim", kolektif hakların yerine "girişimcilik" ve sosyal adaletin yerine "kâr edilebilirlik" ilkesini geçirir.

Brown'un analizine göre, neoliberal yönetimsellik yalnızca bireyi dönüştürmekle kalmaz; aile, hukuk, eğitim ve güvenlik gibi alanlarda da derin bir yapıbozum yaratır. Örneğin, sağlık ve çocuk bakımı gibi alanlar kamusal sorumluluk olmaktan çıkarılır, bireyin öz yatırım alanlarına dönüştürülür. Böylece, toplumsal dayanışmanın yerini bireysel sorumluluk ve rekabet alır (Brown, 2021: 49–50).

Yükselen Duvarlar Zayıflayan Egemenlik adlı eserinde Brown, neoliberalizmin egemenlik anlayışını da köklü biçimde dönüştürdüğünü vurgular. Ulus-devletin klasik anlamda siyasal egemenliği hem piyasa güçlerine hem de uluslararası hukuk mekanizmalarına devredilmiş durumdadır. Bu egemenlik kaybı, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sembolik bir çöküştür: Sınır duvarlarının yükseltilmesi gibi politikalar, iktidarın içi boşalmış biçimsel temsillerine dönüşür (Brown, 2011: 59).

Brown'a göre neoliberalizm, görünüşte serbest piyasayı yücelten ama gerçekte toplumsal olanın tüm formlarını tasfiye eden bir rasyonalitedir. Bu rasyonalite, demokrasiyi teknokratik yönetime, yurttaşlığı öz-yatırıma ve kolektif politikayı bireysel performansa indirger. Neoliberalizm bu yönüyle yalnızca bir ideoloji değil; aynı zamanda özne, değer, kurum ve hak imgelerinin tümünü baştan tanımlayan bir "sinsi devrim"dir (Brown, 2018: 93–94).

Gülsüm Akalın ve Uğur Selçuk Akalın'a (2009: 8) göre, Keynes ikizleri olarak bilinen Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nın, daha sonra Dünya Ticaret Örgütü'nün katılımıyla oluşturduğu neoliberal iktisadi politikalar, dünya genelinde benzer ve olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bu politikalar, sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin artmasına, yoksul ülkeler üzerinde yoğunlaşan ekonomik ve siyasi baskılara, çevrenin yok edilmesine ve dünya ekonomisinin giderek daha istikrarsız hale gelmesine neden olmaktadır. Neoliberalizm, yalnızca ekonomik bir sistem olmaktan öte, küresel ölçekte adaletsizlikleri derinleştiren, toplumsal ve çevresel dengeleri bozarak sürdürülebilirliği tehdit eden bir yapı haline gelmiştir. Buna rağmen, neoliberalizmin savunucuları, "Başka bir alternatif yok" söylemiyle bu sistemi tek çözüm olarak sunmaya devam etmektedir. Akalın ve Akalın, bu söylemi, eleştirel düşünceyi bastıran ve farklı ekonomik modellerin tartışılmasını engelleyen bir strateji olarak değerlendirir. Bu bağlamda, neoliberalizmin hem uygulamaları hem de bu uygulamaların meşrulaştırılma

biçimi, adaletsizlikleri daha da görünür hale getiren ve alternatif bir ekonomik düzenin mümkün olmadığı yanılsamasını yaratan bir ideolojik çerçeve olarak eleştirilir.

Akalın'a (2009: 18-19) göre neoliberalizmin beş temel özelliği şunlardır:

- Piyasanın Hâkimiyeti: Devlet müdahalesini azaltarak serbest rekabet koşullarını yaratmak ve piyasanın kaynak dağılımında belirleyici olmasını sağlamak.

- Sosyal Harcamaların Azaltılması: Eğitim, sağlık, sosyal yardımlar ve altyapı yatırımları gibi devlet harcamalarını kısma.

- Düzenlemelerin Azaltılması: Çevre, iş güvenliği gibi kârı azaltabilecek devlet düzenlemelerinin kaldırılması veya sınırlandırılması.

- Özelleştirme: Devlet işletmeleri, altyapılar ve hizmetlerin özel sektöre devredilmesi.

- Bireysel Sorumluluk: Toplum kavramını ortadan kaldırarak sorumluluğu bireylere yükleme ve sosyal eşitsizlikleri bireysel başarısızlıklarla açıklama.

Akalın'a göre, neoliberal politikaların uygulanması, demokratik koşullarda mümkün değildir. Neoliberalizmin birey, hak ve özgürlük söylemleri, uygulamada genellikle antidemokratik yönetimler eliyle hayata geçirilmiştir. İngiltere'de Margaret Thatcher'ın "Demir Lady" unvanıyla anılması, Şili'de Pinochet, Arjantin'de Videla ve Türkiye'de Evren rejimlerinin neoliberal politikaları antidemokratik yöntemlerle uygulamış olmaları, bu durumu açıkça göstermektedir. Akalın, neoliberalizmin ekonomik krizlerin ardından farklı bir çözüm yolu sunuyor gibi görünse de, aslında sermayenin el değiştirmesine ve sosyal eşitsizliklerin derinleşmesine hizmet ettiğini vurgular. Özellikle 2008 küresel finans krizinde görüldüğü gibi, neoliberal düzenin sürdürülebilirliği sorgulanmasına rağmen, bu politikaların uygulanmaya devam edilmesi, krizin çözümü yerine sistemin sorunlarını daha da büyütmüştür. Akalın, briç oyununa benzettiği bir analojiyle, bu politikaların toplumları bir çıkmaza sürüklediğini ifade eder ve bu tür krizlerin gelecekte büyük çatışmalara ya da savaşlara yol açabileceği uyarısında bulunur (Akalın, 2009: 20).

Eğitim politikalarını neoliberalizm çerçevesinde ele alan Şentürk (2010: 96), bu ideolojinin eğitim üzerindeki etkilerini derinlemesine irdeleyerek eleştirilerini kapsamlı bir şekilde aşağıdaki tabloda ortaya koyulmuştur:

Tablo 3. Neoliberalizm Eleştirisi

Eleştiri Başlığı	**Açıklama**
Devletin Kamusal Alandan Çekilmesi	Neoliberal politikalar, kamu yararını gözeten devlet anlayışını zayıflatmış ve devletin eğitim gibi toplumsal alanlardan çekilmesine yol açmıştır; bu durum eğitim yönetiminde açmazlar ve toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesine neden olmuştur.
Ekonomik Akılcılığın Yetersizliği	Neoliberalizm, eğitimi ve yönetimi yalnızca ekonomik akılcılıkla açıklamaya çalışmakta, bu yaklaşım verimliliği artırmada yetersiz kalmakta ve eğitimin toplumsal boyutunu göz ardı etmektedir.
Kolektivizmden Uzaklaşma	Neoliberal ideoloji, bireyleri dayanışmadan uzaklaştırarak rekabet ve bireysel başarı üzerine kurulu bir sistem yaratmıştır; bu durum eğitim süreçlerini ve yönetim yaklaşımlarını olumsuz etkiler.
Eğitimde Sınıfsal Eşitsizliklerin Derinleşmesi	Neoliberalizmin "yetenek ideolojisi"ne dayalı rekabet anlayışı, fırsat eşitliğini sağlamamış, eğitim sistemini ekonomik durumlara göre ayrıştırmış ve eşitsizlikleri yeniden üretmiştir.
Sembolik İktidarın Yeniden Üretilmesi	Neoliberal politikalar, eğitimde sembolik iktidar araçlarını güçlendirerek sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin meşrulaştırılmasına hizmet etmiştir.
Eğitim Araştırmalarında Dar Perspektifler	Neoliberalizmin etkisiyle üniversiteler ve araştırma ortamları, eleştirel düşünce ve yenilikçi yaklaşımları dışlayan, geleneksel ve ekonomik merkezli bir yaklaşımla sınırlandırılmıştır.
Bireysel Sorumluluğun Aşırı Vurgusu	Neoliberalizm, eğitim gibi toplumsal sorunları bireysel sorumluluğa indirgemiş ve başarısızlıkları bireylerin sorumluluğuna yüklemiştir.
Eğitimin Amacının Saptırılması	Neoliberal yaklaşım, üretkenlik ve verimliliği "ekonomik tapınma" ile tanımlayarak, eğitimin insani ve toplumsal boyutlarını arka plana atmıştır.

4. KİŞİSEL GELİŞİM LİTERATÜRÜ VE KİŞİSEL GELİŞİMİN İDEOLOJİK İŞLEVİ

İngilizcede "kendine yardım/özyeterlik/başkasına muhtaç olmama" gibi anlamlara gelen self-help (kişisel gelişim) literatürünün, İngilizce kaynaklarda oldukça geniş bir anlam yelpazesine sahip olduğu görülmektedir. Bu kavram, birbiriyle ilişkili ya da benzer anlam taşıyan birçok başka terimle birlikte kullanılmaktadır. İlgili terimler arasında personal growth ve personal development gibi "kişisel gelişim" anlamlarına gelen kavramların yanı sıra bibliotherapy (okuma ile tedavi), self-actualization (özgerçekleşim), self-realization (özgelişim/özgerçekleşim/kendinin farkına varma), self-acceptance (özbenimseyiş), self-esteem (özsaygı) (Prager, 2001: 27), self-improvement (özgelişim) gibi yakın kavramlar da mevcuttur.

Kişisel gelişim kavramı, TDK sözlüğüne göre (2024), "bireylerin bedensel, ruhsal, zihinsel, ekonomik vb. alanlarda yetilerini geliştirmesi, potansiyelini artırması ve karşılaşabileceği problemlere çözüm üretebilmesi" anlamı taşır. Oxford'un çevrimiçi sözlüğünde (2024) self-help kavramı, "diğer insanlara güvenmek yerine, sorunlarınızı çözmek için kendi çabalarınıza ve yeteneklerinize güvenme eylemi" şeklinde ifade edilirken; self-improvement kavramı, "bir kişinin bilgi, statü, karakter vb. özelliklerini kendi çabasıyla geliştirdiği süreç" olarak tanımlanmaktadır.

Kişisel gelişim, bir bireyin ya da topluluğun maddi, zihinsel veya duygusal yönden ilerlemesine katkı sunan her türlü araç ve yöntemi içeren bir kavram (Tat, 2007: 149) olmakla birlikte, bireyin sahip olduğu potansiyel, yetenek ve kaynakları etkili bir şekilde kullanarak, yetişkin bir birey olma yolunda yaşam boyu süren bir ilerleme sürecidir (Özdemir Yaylacı, 2004).

Psikoloji kitapları bağlamında ise kişisel gelişim, bireyin kişisel veya duygusal sorunlarıyla profesyonel yardım almadan başa çıkma yöntemi olarak ele alınır. Bu nedenle, bireyin bu pratik amaca ulaşmasına hizmet edebilecek tüm kitaplar, kişisel gelişim kitapları kategorisinde değerlendirilir (Bergsma, 2008: 343).

Starker (1989), kişisel gelişim kitaplarının okuyucudan özel bir bilgi birikimi veya akademik altyapı beklemeden, herkesin kolaylıkla anlayabileceği bir dil ve üslup kullanmak suretiyle geniş bir kitleye hitap eden ve kolay anlaşılır bir yapıda olduğunu vurgular. Kişisel gelişim kitaplarının başlıca amacı, okurun günlük yaşamında hemen uygulayabileceği pratik bilgiler ve rehberlik sunmak, yaşamın belirli alanlarında karşılaşılan sorunlara çözüm getirmek

veya daha iyi bir yaşam için yol göstermektir. Bu nedenle, sade, ilgi çekici ve doğrudan fayda sağlayan bir içerik sunmayı öncelik olarak görürler. Starker, bu yönüyle kişisel gelişim kitaplarının, okuyucunun hayatında hızlı ve somut değişimler yaratmayı amaçladığını ifade eder.

Rimke (1997), kişisel gelişimi, bireyin kendini ahlaki ve etik olarak yeniden şekillendirmesine yönelik bir araç olarak tanımlar. Bu süreç, bireyin kendini kendi iradesiyle düzenlediği bir "kendi kendini yönetim" biçimi olarak görülmektedir. Foucault'un "kültürel söylem" kavramından yola çıkan Rimke, kişisel gelişimin modern toplumlarda psikolojik sağlık, normallik ve ahlaki standartlar sağlamak için bireyleri şekillendiren bir sosyal söylem olduğunu ifade eder. Bu söylem, bireylerin farkında olmadan, kendi iradeleriyle toplumun liberal düzenine uygun hale gelmelerine neden olur. Özellikle, kişisel gelişim kitaplarının "özgürleşme" ve "kurtuluş" gibi anlatılarla sunduğu içeriklerin, bireylerin gündelik hayatına nüfuz ettiğini ve bu düzenlemenin fark edilmeden gerçekleştiğini savunur. Rimke, kişisel gelişimin bireysel özgürlükle ilişkilendirilmesine rağmen, aynı zamanda bireyleri düzenleyen ve şekillendiren bir araç olarak işlediğini ifade eder. Bu şekillendirme süreci; toplumu, birbirinden bağımsız ve otonom bireylerin toplamı olarak algılayan bir anlayıştan beslenerek gelişir. Rimke'ye (2000: 62) göre, "kendini özgürleştirme ve kendini aydınlatmaya yönelik tüm faaliyetler, gündelik yaşamda benliğin kapsamlı bir özcü psikolojisinin teşvik ettiği hiper-bireyselliğin sosyal ve politik sonuçlarıdır."

Miller ve McHoul'a göre kişisel gelişim; psikoloji ve psikanaliz arasında bir köprü niteliği taşır. Psikoloji gibi, bireyin yaşadığı deneyimleri ve duygularını ifade etmesini önemser ancak bu duyguları bilinçaltı bağlamında ele almaz. Aynı zamanda, psikanalizle ortak bir yönü olarak anlatıya büyük bir değer verir. Tıpkı Freud'un psikanalizinde olduğu gibi, kişisel gelişim söylemi de güçlü bir hikâyenin etkisini sever ve bireyin kendi yaşam anlatısı üzerinden anlam oluşturmasını teşvik eder. Bu, kişisel gelişimin hem bilimsel bir yaklaşımdan hem de bireyin kendini anlamlandırma sürecinden ilham aldığını gösterir (Miller&McHoul, 1998: 148).

4.1. KİŞİSEL GELİŞİM SEKTÖRÜ VE KİŞİSEL GELİŞİM KİTAPLARININ TARİHÇESİ

Kişisel gelişim, insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Durağan bir varlık olmayan insan, doğası gereği doğumundan ölümüne kadar sürekli gelişen bir varlık olduğu için tekâmülünü tamamlama arzusu içindedir. Dinler, efsaneler, mitolojik öyküler, felsefi öğretiler, hikâyeler, romanlar, şiirler, atasözleri ve deyimler, tiyatro oyunları vb. insanlık değerini aktaran anlatılar

insanın kişisel gelişimi için ilham verici birer rehber olmuştur. Kişisel gelişimi insanlık tarihi kadar eski bir olgu olarak ele alan görüşler; bu kavramın tarihsel, toplumsal, ekonomik, kültürel ve inanç sistemlerindeki değişimlerin bir sonucu olduğunu vurgular (Karayılan, 2015: 20).

Kişisel gelişim; kökenleri Doğu'nun kadim öğretileri ve Batı'nın Antik Yunan felsefesine dayanan, insanın mutluluk, bilgelik ve erdem arayışını konu alan bir alan olarak başlamıştır. Buda, Konfüçyüs ve İslam tasavvufu gibi öğretilerle insanın kendini bilme, geliştirme ve iç huzur arayışını vurgularken; Batı'da Sokrates'in "kendini bil", Platon'un "kendine özen göster" gibi öğretileriyle şekillenen bir yaşam sanatının temelini oluşturmuştur. Aristoteles'in "eudaimonia" yani mutluluğa ulaşma kavramı ve Stoacıların erdemi mutluluğun kaynağı olarak gören anlayışları, kişisel gelişimin ilk felsefi temellerini oluşturmuştur. Romalı filozof Marcus Aurelius gibi düşünürlerin vecizeleri de bireyin hayatını kontrol etmesi ve erdemli bir yaşam sürmesi gerektiğini savunarak bu anlayışa katkıda bulunmuş, modern kişisel gelişimin temellerini atmıştır. Ancak kişisel gelişim, zaman içinde büyük dönüşümler geçirerek özellikle 20. yüzyıldan itibaren popüler kültürün, kitlesel tüketimin ve piyasa dinamiklerinin etkisiyle kadim öğreti ve felsefi temellerinden uzaklaşıp büyük bir sektör haline gelmiştir (Subaşı, 2024).

19. yüzyılın sonlarından itibaren şehirleşme ve sanayileşmenin getirdiği karmaşık sorunlarla başa çıkmakta zorlanan birey, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin hızla ilerlediği bir dünyada yalnızlaşmıştır. Bu yalnızlık, bireyin özgünlüğüne ve öznel deneyimlerine olan ilgiyi artırmış; bireyselliği öne çıkaran arayışları güçlendirmiştir. Bu bağlamda öğrenme, kendini geliştirme ve güçlenme yaklaşımları geniş bir etki alanı kazanmış; birey hem farkındalığını artırma hem de modern dünyanın karmaşık koşullarına uyum sağlama yönünde yeni pratiklere yönelmiştir (Toprak, 2023: 10).

Kişisel gelişim, 20. yüzyılda ise toplumsal krizlerin etkisiyle bambaşka bir form almıştır. Ekonomik buhranlar ve savaşlarla şekillenen Batı toplumlarında, kişisel gelişim erdem ve bilgelik gibi kavramlardan uzaklaşıp, maddi başarı ve bireysel tatmin odaklı bir hale gelmiştir. Bu süreçte Napoleon Hill'in "Düşün ve Zengin Ol" kitabı gibi eserler, bireylerin zihinsel gücünü başarıya ulaşmanın temel anahtarı olarak sunmuş ve kişisel gelişimi büyük kitlelere yaymıştır. 1950'lerden itibaren "pozitif düşünce" ve "çekim yasası" gibi kavramlarla şekillenen bu alan, özellikle bireyselleşen ve sekülerleşen modern dünyada genç nesillere "kuralları yık" ve "kendine inan" gibi sloganlarla seslenmiştir. Bu dönemde, bireylerin kendilerini özel hissetmesi ve bireysel mutluluğu merkeze alması teşvik edilmiş, bu durum

narsisizmin artışını ve tüketim odaklı bir yaşam tarzını körüklemiştir. Özellikle 1990'lardan itibaren kurumsal yaşamın bireysel kimliği ve bedeni ön plana çıkaran öğretiler yaygınlaşmıştır. 21. yüzyıla gelindiğinde ise kişisel gelişim, popüler kültürün güçlü bir parçası haline gelmiş ve meditasyon gibi kadim ritüelleri yeniden sahiplenerek bir sektör kimliğine bürünmüştür. "The Secret" kitabı ve filmi gibi popüler eserlerle "çekim yasası" gibi kavramlar kitlelere yayılmış, bireylerin farkındalık ve iç huzur arayışı ticari bir ürün haline gelmiştir. Ancak bu dönüşüm, kişisel gelişimi, derin anlamlar içeren kadim felsefi ve dini öğretilerden koparıp, geçici ve yüzeysel bir mutluluk anlayışına dönüştürmüştür (Subaşı, 2024).

Yukarıda değinildiği gibi kişisel gelişim tarihi, çok eski çağlara hatta ilk insanlara kadar uzansa da genel kabule göre kişisel gelişim literatürü, 18. yüzyılda Benjamin Franklin'in "Otobiyografi" kitabının yayımlanmasıyla başlamaktadır (Butler-Bowdon, 2003: 145). Amerikan Aydınlanma hareketinin değerleri olan adalet, özgürlük ve eşitlik ideallerini benimseyen Franklin; insanı, şekillendirilebilir potansiyele sahip birey olarak görmüştür. Ona göre, insan ne doğuştan kötü ne de iyidir; başarıya ulaşmak için gerekli erdemler bireyin kendi çabalarıyla kazanılabilir. Franklin, yazdığı "Otobiyografi" adlı eserinde, kişisel gelişim ve öz disiplinin önemine vurgu yapmış ve bireylerin hayatlarını iyileştirmesi için somut bir rehber sunmuştur. Franklin, kendi yaşamında da erdemli bir birey olma yolunda sistematik bir yöntem geliştirmiştir. Ölçülülük, düzen, kararlılık, adalet ve alçakgönüllülük gibi 13 erdem belirleyerek her birine odaklanmış ve bu erdemleri alışkanlık haline getirmeye çalışmıştır. Bu süreci, günlük öz değerlendirmeler ve grafiklerle takip ederek kişisel gelişimine sürekli katkıda bulunmuştur. Franklin, bu yöntemin mükemmel bir insan olmasını sağlamasa da, onu daha mutlu ve tatmin olmuş bir birey haline getirdiğini ifade etmiştir. Franklin'in çalışmaları, bireylerin disiplinli bir çabayla kendilerini geliştirebileceği ve mutluluğa ulaşabileceği fikrini destekleyen bir anlayışı yansıtır. Onun kişisel gelişim üzerine oluşturduğu bu sistem, yalnızca kendi döneminde değil, modern kişisel gelişim yaklaşımlarında da ilham verici bir model olarak kabul edilir. Franklin'in yaşamı ve eserleri, kişisel çaba ve sürekli öğrenmenin bireysel mutluluk ve toplumsal başarı için temel olduğunu göstermektedir (Effing, 2009: 128).

Kişisel gelişim sektörünün gelişimi, Amerikan bireyciliği ve bu ideolojinin temel ilkeleriyle doğrudan ilişkilidir. Amerikan bireyciliği; eşit haklar, özgürlük ve bireyin kendi yeteneklerini gerçekleştirme çabalarını önceleyen bir anlayışa dayanır. Bu bağlamda, kişisel gelişim kitapları, bireylerin yeteneklerini geliştirme ve mutluluğa ulaşma sürecinde rehberlik eden bir araç olarak öne çıkmıştır. Amerikan bireyciliği "kendine güven" ve "kendi başarısını yaratma" gibi değerlerle şekillenmiş, bireyin toplumdaki saygın bir rol üstlenmesini

hedeflemiştir. Ancak bu literatürün sunduğu kendini gerçekleştirme ve mutluluk ideali, ağırlıklı olarak orta sınıf Amerikalıların değerlerine dayanmakta ve okuyucuların sosyokültürel farklılıklarını dikkate almamaktadır. Bu da kişisel gelişim kitaplarının, "herkese uyan tek bir çözüm" sunma anlayışı nedeniyle eleştirilmesine yol açmıştır. Öte yandan, kişisel gelişim sektörünün temelinde yer alan bireycilik ideolojisi, bireyden sürekli çaba göstermesini ve kendi potansiyelini en üst düzeye çıkarmasını bekler. Bu anlayış, bireyin tatmin ve mutluluk arayışında tüm sorumluluğu kendisine yüklemekte ve başarıyı tamamen bireyin bireysel çabalarına bağlamaktadır. Bu nedenle, kişisel gelişim sektörünün sunduğu içerikler, bireyin kendi gücüne olan inancını pekiştirse de, aynı zamanda farklı sosyal ve kültürel bağlamların bireysel gelişim üzerindeki etkilerini yeterince göz önüne almamakla eleştirilmektedir. Amerikan bireyciliğinin bu sektördeki yansıması, bireyin yalnızca kendi çabalarıyla başarıya ulaşacağı fikrini güçlendirirken, gelişim sürecinde toplumsal destek ve sosyokültürel bağlamların önemini arka planda bırakmaktadır (Koay, 2015: 45-46).

Starker'a (1989: 13) göre Amerika'daki kişisel gelişim literatürünün kökenleri, Protestan Yeni İngiltere'nin Puritan değerlerine dayanır. Puritanlar, kaderin önceden belirlendiğine inanmalarına rağmen, Tanrı'ya karşı sorumluluklarını yerine getiren bireylerin yaşam kalitelerini iyileştirebileceği fikrini benimsemişlerdir. Bu anlayış, bireyin erdemlerine göre ödüllendirileceği düşüncesine evrilmiştir. Puritan liderler, dindar bir yaşam sürdürmek isteyenlere rehberlik etmek için yazılar kaleme almış ve bu eserlerde çalışkanlık, azim ve tutumluluk gibi erdemlerin önemini vurgulamışlardır. Starker; Samuel Hardy'nin "Guide to Heaven" ve Bishop Bayly'nin "The Practice of Piety" gibi eserlerinin, bireylerin dini değerlerle uyumlu bir yaşam sürmesine rehberlik ederken aynı zamanda Protestan iş ahlakının temelini oluşturduğunu ileri sürer. Bu anlayış, bireyin her görevi yalnızca bir sorumluluk değil, dini bir yükümlülük olarak görmesini sağlamış ve kişisel gelişimin dini bir bağlamda ele alınmasına neden olmuştur (Starker, 1989: 14). Effing (2009: 127) de kişisel gelişimin kaynağını tarihsel olarak Protestan Hristiyanlık geleneğine bağlar. Ona göre Puritan gelenek, sıkı çalışma, eğitim, öz değerlendirme, disiplin ve tutumluluğu vurgulayan bir anlayışla, ülkenin kuruluşunda önemli bir zemin oluşturmuştur. Bu anlayış, Amerikan Rüyası'na ulaşmanın ancak yoğun çabayla mümkün olabileceği inancını güçlendirmiştir. Bu bağlamda, Benjamin Franklin, Hector St. John de Crèvecoeur, Samuel Smiles, Horatio Alger, Orison Swett Marden ve James Allen gibi yazarlar, Protestan iş ahlakını temel alan kişisel gelişim literatürünün önde gelen temsilcileri olmuşlardır. Yazılarıyla, bireylerin disiplinli çalışma ve ahlaki değerler aracılığıyla başarıya ulaşabileceği fikrini desteklemiş ve kişisel gelişimin temellerini atmışlardır.

Hammond'a (2004: 17) göre de kişisel gelişim tarihi, Amerika'nın tarihidir. Hammond, kişisel gelişim kitaplarının yeni ortaya çıkmadığını, Amerika'nın ilk yerleşimcilerinden itibaren var olduğunu ifade eder. Ona göre bu kitaplar, zamanın dini hareketlerinden toplumsal değişimlere, modadan politik dönüşümlere kadar bireylerin nasıl olması gerektiğine dair popüler kültürdeki mesajların bir yansıması olarak karşımıza çıkar.

Woodstock (2005: 157), kişisel gelişim kitaplarının kökenlerinin, bireylerin düşüncelerini Hristiyan Tanrısı'nın iradesine uygun şekilde yönlendirmelerini öğütleyen erken dönem dini metinlere dayandığını öne sürer. Bu anlayış, kişisel gelişimin tarihsel temellerinin manevi ve ahlaki bir düzlemde şekillendiğini gösterir. Kişisel gelişim kitaplarının bu ilk örnekleri, okuyuculara bir yandan kendi yaşamlarını iyileştirme yolunda rehberlik ederken, bir yandan da ruhsal değerler aracılığıyla yaşamlarına anlam katmayı hedeflemiştir. Woodstock'un bu yorumu, kişisel gelişimin başlangıçtan itibaren sadece bireysel başarıya değil, aynı zamanda daha yüksek bir manevi uyum arayışına da hizmet ettiğini vurgular. 1950'lerde bu kitaplarda Tanrı; merhametli, cömert ve destekleyici bir figür olarak sunulurken, 1960'larda kurumsal dinin bireylerin ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kaldığı eleştirileri gündeme gelmiştir (Woodstock, 2005: 165-168). Bu değişim, kişisel gelişim anlayışının bireyin kendi iç dünyasına daha fazla odaklanmaya başladığını işaret eder. 1990'lara gelindiğinde ise, psikoloji ve din birleşerek kişisel gelişim kitaplarında ruhsallık ve bireyin içsel dönüşüm gücünü ön plana çıkaran bir anlayış doğurmuştur (Woodstock, 2005: 173).

4.2.KİŞİSEL GELİŞİM SEKTÖRÜ VE NEOLİBERALİZM İLİŞKİSİ

Kişisel gelişim her ne kadar olumlu bir kavram olarak kabul edilse de, neoliberalizm bağlamında ele alındığında; bireyi toplumsal sorunların çözümünden soyutlayan, başarıyı ve mutluluğu bireyin kendi çabalarına indirgemeyi teşvik eden bir ideolojik araç şekline bürünür. Kişisel gelişim öğretileri, bireyin sürekli olarak kendini yenilemesi ve "daha iyi" bir versiyonuna ulaşması gerektiğini vurgularken, yapısal eşitsizlikleri ve toplumsal sorunları göz ardı eden bir söylemi besler. Bu süreçte, kişisel gelişim kitapları, neoliberal ideolojinin kutsal kitabı gibi işlev görerek bireylerin mevcut düzeni sorgulamak yerine, onun normlarını içselleştirmesine katkıda bulunur. Bireyin kendi çabalarına odaklanması, yalnızca bireysel sorumluluğu vurgulamakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal yapıdaki eşitsizliklerin eleştirilmesini engelleyerek mevcut düzenin sürekliliğini sağlamaya hizmet eder. Bu normların içselleştirilmesi yalnızca başarı, performans ve çaba gibi eylem temelli kategorilerle sınırlı değildir; duygular aracılığıyla da gerçekleştirilir. Özellikle mutluluk, özgüven, umut ve cesaret

gibi duygular, kişisel gelişim kitaplarında bireysel deneyim olmanın ötesine geçerek, tüketimle erişilebilecek duygusal yatırım alanları olarak sunulur. Duyguların piyasa mantığı içinde araçsallaştırılması dikkat çekicidir. Birey bir ürünü ya da öneriyi kabul ettiğinde, onunla birlikte olumlu bir duyguyu da içselleştirmesi beklenir. Bu yolla neoliberal özne, yalnızca davranışsal değil, duygusal düzeyde de inşa edilir. Üçer'in (2021) dikkat çektiği üzere, duygular günümüzde arzuları tetikleyen ve tüketimi teşvik eden birer unsur olarak ekonomik yapıya entegre edilmekte; bu yönüyle duygusal kapitalizmin temel işleyişiyle örtüşmektedir.

Neoliberal dönemde ortaya çıkan kişisel gelişim furyası ile neoliberal ideolojinin değerleri arasında yakın bir ilişki vardır. Neoliberalizm, ekonomik belirsizlik ve riskleri toplumsal düzeyde yönetmek yerine bireylerin omuzlarına yıkarak onları bu belirsizliklere uyum sağlayacak şekilde dönüştürür. Neoliberal rasyonalite çerçevesinde birey, karmaşık sistemleri bir araya getirme ve belirsizlik koşullarında yön bulma kapasitesi en yüksek özne olarak inşa edilir (Dardot & Laval, 2012: 380). İşini kaybetme, yoksullaşma gibi sistemik riskler dahi birer bireysel sorumluluk ve beceri meselesine indirgenir. Guy Standing, neoliberal koşullarda işsizliğin bile kişisel bir kusur olarak görülmeye başlandığını; işsizliğin "kendini geliştirmeme" veya tembellik ile ilişkilendirildiğini belirtir (Standing, 2017: 149). Bu bakış açısına göre iş bulamamak, ekonomik yapının sorunu değil bireyin yetersizliğidir. Dolayısıyla çözüm de bireyin kendini "geliştirmesi" ve değiştirmesidir. Kişisel gelişim kitapları tam da bu noktada devreye girer: Neoliberal çağın rekabetçi ve güvencesiz ortamında bireylere, kendi kendilerinin koçu, terapisti ve girişim danışmanı olmaları için kılavuzluk ederler. Bireylerin yaşamın çeşitli alanlarında karşılaştığı sorunlara (örneğin kariyer belirsizlikleri, ilişkilerdeki problemler, stres ve kaygı halleri) yapısal bir çözüm önermek yerine, bu kitaplar çözümü bireyin iç dünyasında ve çabalarında arar. Ekşi (2012), modern toplumda insanların uzman desteğine erişemedikleri durumlarda çareyi kişisel gelişim kitaplarında aradıklarını, zira bu kitapların onlara kendi kendini eğitme imkânı sunduğunu belirtir. Ancak bu durum, eleştirel bir perspektiften bakıldığında ciddi bir yapısal körlük yaratır: Toplumsal ve ekonomik sorunların kökenini gizleyerek her şeyi bireyin tutum ve davranışlarına indirgeyen bu söylem, mevcut düzenin yarattığı eşitsizlik ve baskıları görünmez kılar. Birey, başarıya ulaşmakta zorlandığında sistemin adaletsizliğini sorgulamak yerine yeterince "pozitif" veya "çalışkan" olmadığına inanarak kendini suçlama eğilimine girer. Böylece kişisel gelişim ideolojisi, bireyi neoliberal sistemle uyumlu hâle getirirken, içinde taşıyabileceği her türlü eleştirel potansiyeli sistemin lehine nötralize eder. Artık birey, yalnızca toplumsal yapının bir taşıyıcısı değil; kendi içsel denetimini, arzularını ve motivasyonlarını sistemin mantığına göre biçimlendiren bir öznedir.

Byung-Chul Han, neoliberalizmin klasik iktidar biçimlerinden farklı olarak, baskıyı değil, özgürlük yanılsamasını seferber ettiğini; yasaklamak yerine teşvik ettiğini; itaat ettirmektense motive ettiğini söyler. Bu görünürde yumuşak ancak etkisi çok daha derin olan tahakküm biçimi, bireyin zihnini yönetimin doğrudan hedefi hâline getirir. Han'ın çarpıcı ifadesiyle: "Sorgulanamaz bir çekişmeyi, sağaltıcı rekabet ve mükemmel bir motivasyon olarak sürekli olarak yayar" (Han, 2020a: 28). Bireyin artık yalnızca kendini geliştirmesi yetmez; sürekli kazanması, kendi potansiyelini aşması, eksiksiz bir performans sergilemesi beklenir. Ve bu düzende başarısızlık, dışsal koşulların değil, öznenin içsel bir arızasının işareti sayılır. Neoliberal psikopolitika, dışsal zorlamalarla değil, bireyin kendi benliğiyle giriştiği sonsuz bir savaşla işler. Çünkü artık en büyük düşman dışarıda değil, içeridedir: Yeterince üretmeyen zihin, yeterince pozitif olmayan duygu, yeterince motive olmayan benlik. Suç, artık sisteme karşı gelmek değil; yeterince iyi performans gösterememektir.

Önceleri marjinal bir ideoloji olarak kabul edilen neoliberalizm, rekabetçilik ve mutluluk yönetimini toplumsal değerler hiyerarşisinin merkezine yerleştirerek (Davies, 2022: 144) kişisel gelişim sektörünün güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Rekabetçilik, bireylerin sürekli kendilerini geliştirme ve performanslarını artırma baskısını doğururken, mutluluk yönetimi, bu süreçte bireylerin duygusal ve psikolojik uyum sağlamalarını teşvik etmiştir. Bu iki unsurun neoliberal ideolojinin temel öğretileri haline gelmesi, kişisel gelişimi bireysel bir tercih değil, sistemin işleyişi için zorunlu bir araç haline getirmiştir. Böylece kişisel gelişim sektörü, bireylerin neoliberal düzen içinde başarılı ve uyumlu olmalarını sağlayan bir endüstri olarak büyümüştür.

Kişisel gelişim literatürü, bireyin iç dünyasını piyasa mantığına uygun şekilde biçimlendiren öz-yönetim pratiklerini teşvik eder. Neoliberal öznelliğin pedagojik ve psikolojik alanlarda nasıl yeniden üretildiğini ortaya koyan söylem analizleri, burada özellikle dikkat çekicidir. Lee'nin (2017) yetişkin öğreniciler üzerine yaptığı çalışmada, kişisel gelişim söylemlerinin bireyi kendi öğrenme sürecinden sorumlu ve sürekli olarak kendini iyileştirmesi gereken bir özne olarak inşa ettiği görülmektedir. Bu çerçevede başarı, bireyin yeterince çaba gösterip göstermediğine indirgenirken; başarısızlık, sistemsel koşullardan ziyade bireysel motivasyon eksikliği ya da içsel engellerle açıklanır. Lee'ye göre kişisel gelişim kitaplarında idealize edilen yetişkin öğrenici figürü; dirençli, pozitif, esnek, duygularını yönetebilen ve tüm zorluklara rağmen kendi motivasyonunu sürdürebilen bir neoliberal özne tipidir. Anlatıların merkezine yerleşen bu figür, yalnızca bilgi edinme süreçlerine değil, duygusal düzenlemeye ve öz-denetime de odaklanır. Öğrenme, bilişsel olduğu kadar ruhsal sermayeye yatırım yapılan bir

alan haline gelir. Bu da bireyi, piyasa taleplerine göre kendini dönüştürmeye davet eden; içsel mekanizmalarla düzenlenen ve dışsal denetime ihtiyaç duymadan işleyen bir yönetimsellik nesnesine dönüştürür.

Benzer şekilde, yaratıcı potansiyel de neoliberal özneleşme sürecinin bir aracı haline getirilir. Barszczewski'nin (2021) analizine göre, kişisel gelişim pratiklerinde yaratıcı faaliyetler yalnızca estetik ya da sanatsal bir ifade biçimi olarak değil, bireyin kendi kendini yönetmesini sağlayan bir öz-disiplin teknolojisi olarak sunulmaktadır. Kintsugi metaforu gibi yaratıcı onarım örüntüleri aracılığıyla birey, geçmiş travmalarını estetikleştirerek aşmaya ve bu süreci üretken bir dönüşüm deneyimine çevirmeye teşvik edilir. Yaratıcı özne; boş zamanını dahi anlamlı, üretken ve kontrollü hale getirmekle sorumlu, sürekli dönüşüm halinde olan, duygularını ve arzularını denetim altında tutan bir figür olarak inşa edilir. Bu figür, neoliberal rejimin arzuladığı biçimde özerk, esnek, motive ve verimli bir birey tipini temsil eder. Yaratıcılık, bu bağlamda yalnızca bireysel ifade değil; bireyin piyasa mantığına göre yeniden yapılandırılmasının içselleştirilmiş bir formuna dönüşür. Böylece birey, hem üretken hem de psikolojik olarak dengeli kalmaya zorlanırken, yönetimsellik artık dışsal zorlamalardan çok, içselleştirilmiş yaratıcı pratikler aracılığıyla işlerlik kazanır.

Toprak (2023: 16), neoliberal kültürde kişisel gelişimin beş temel boyut üzerinden şekillendiğini belirtir: Kendini gerçekleştirme zorunluluğu, rekabet ve bireysel yükümlülük, çalışma ve haz mekanizması, narsistik bölünme ve kendi kendinin şifacısı olma. Bu boyutlar, kişisel gelişimi bireysel özgürlük değil, sistemle uyumlu verimlilik kodları çerçevesinde tanımlar.

Koay (2015: 46–47) ise Slovenya örneği üzerinden kişisel gelişim söylemlerinin toplumsal sorumluluğun bireye nasıl yüklendiğini göstermektedir. Özellikle sosyalist dönem sonrası uygulanan neoliberal politikalar, kişisel gelişim ideolojisini bir yönetim stratejisine dönüştürmüş; bireyleri devletten bağımsız, kendi yaşamından tamamen sorumlu aktörler olarak konumlandırmıştır.

Görüldüğü üzere kişisel gelişim; bireyin potansiyelini açığa çıkarmak yerine, neoliberal düzenin meşruiyetini pekiştiren bir araç haline gelmiştir. Bu süreç, bireyin özgürlüğünü desteklemek yerine, onu toplumsal sorunlardan soyutlayarak bireysel sorumlulukla sınırlandırır. Böylece kişisel gelişim sektörü, sistemin işleyişine hizmet eden ideolojik bir mekanizma olarak karşımıza çıkar.

4.3.KİŞİSEL GELİŞİME YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Komedyen George Carlin, kişisel gelişim kitaplarını ironik bir dille eleştirir: "Hakikaten anlamadığım kısım, eğer kendi kendine yardım (self-help) arıyorsan, neden başkası tarafından yazılmış bir kitabı okuyasın ki? Bu (self-help) kendi kendine yardım değil, (help) yardımdır" (McGee, 2005: 11). Carlin, kişisel gelişimin bireyin kendi çabasıyla gerçekleştirmesi gereken bir süreç olduğu fikrinden hareketle, bu amaca ulaşmak için başka birinin yazdığı bir kitaba başvurmanın kavramsal bir çelişki yarattığını öne sürmektedir. Bu eleştiri, kişisel gelişim literatürünün bireysel özerklik ve bağımsızlık iddiasına rağmen, okuyucuyu dışsal kaynaklara bağımlı hale getirme potansiyeline dikkat çeker. Carlin'in yaklaşımı, kişisel gelişim sürecinin özüne ilişkin önemli bir tartışmayı ortaya koyar: Bireyin gelişimi, yalnızca kendi içsel keşfi ve deneyimleriyle mi, yoksa dışsal bilgi ve rehberlikten faydalanarak mı mümkün olabilir? Bu soru, kişisel gelişim literatürünün bireysellik, bağımsızlık ve dışsal yardım arasındaki dengesine dair kritik bir incelemeyi gerektirmektedir.

Cruel Optimism (*Zalim İyimserlik*) (2011) kitabının yazarı Lauren Berlant, kişisel gelişim kültürünün, acımasız iyimserliği teşvik ettiğini savunur. Rimke'ye (2020: 41) göre bu kültür, toplumsal sorunların bireyselleştirilmesi ve bireylerin yaşadığı zorlukların kaynağını kendilerinde aramaya teşvik edilmesiyle, yapısal eşitsizlikleri göz ardı eder. Özellikle "pozitif düşün", "şükret" ve "affet" gibi söylemler, bireyleri kendi acılarına dahi minnettar olmaya zorlayarak, mağduriyetlerin sistemsel kökenlerini görünmez kılar. Bu tür psikosantrik (psychocentric) söylemler, bireyleri mağduriyetlerinden dolayı suçlama (victim-blaming) ve manipülasyon (gaslighting) ile susturur. Sonuç olarak, kişisel gelişim söylemleri; toplumsal rolü dışlar, bireylerin yalnızlık, dışlanmışlık ve önemsizlik hislerini pekiştirir. Bu noktada Başak Coşkun'un tespiti dikkat çekicidir. Coşkun'a (2021: 264) göre kişisel gelişim adı altında ileri sürülen "secret" gibi pasifleştirici öğretilere kadar geniş bir yelpazeyi kapsayan söylemler, insanı eleştirel düşünceden, dayanışmadan, kolektif direniş ve mücadeleden koparan; kendi üzerine kapatan ve iktidarsızlaştıran bir yaklaşım" ortaya çıkarmaktadır. Bu ifade, kişisel gelişim literatürünün bireyde bir dönüşüm değil, içe kapanmış bir uyum üretmeye yöneldiğini gösterir. Dönüşüm söylemi, yapısal eşitsizlikleri görünmez kılarak bireyin iç dünyasına hapsolmuş bir yeniden yapılanma olarak şekillenir. Birey, dışsal sorunları sorgulamak yerine kendini düzeltmekle yükümlü hâle gelir. Bu bağlamda kişisel gelişim, eleştiri yetisini törpüleyen, kolektif farkındalığı bastıran ve bireyi neoliberal normlara uygun biçimde yeniden inşa eden bir iktidar stratejisi olarak işler.

Rimke (2020: 47), kişisel gelişim kültürünün dört temel nedenden dolayı psikosantrik bir yapıda olduğunu belirtir:

- Bireyselleştirme ve Politikasızlaştırma: Kişisel gelişim söylemleri, toplumsal sorunları bireysel sorunlar gibi ele alır ve bu sorunları politik bağlamdan koparır. Bu durum, bireylerin toplumsal yapıların eleştirisinden uzaklaşmasına neden olur.

- Sorunların Kaynağını Bireye Yükleme: Kişisel gelişim söylemleri, okuyucuları ve kullanıcıları, yaşadıkları sorunların nedenini toplumsal yapılar yerine kendi içlerinde aramaya teşvik eder. Bu yaklaşım, bireyleri kendilerini yetersiz veya kusurlu olarak görmeye iter.

- Sosyal Faktörlerin Önemini Azaltma: Kişisel gelişim ürünleri, bireylerin yaşam kalitesini etkileyen sosyal faktörleri silikleştirir ya da tamamen yok sayar. Bu, bireylerin sorunlarının toplumsal boyutunu anlamalarını engeller.

- Yapısal Sorunlardan Uzaklaştırma: Kişisel gelişim söylemleri, bireylerin dikkatini toplumsal adaletsizlik ve eşitsizlik gibi geniş çaplı yapısal sorunlardan uzaklaştırarak bireysel hedeflere odaklanmalarını sağlar.

Sayar'a (2009: 33-34) göre günümüzde kişisel gelişim kitapları ve alternatif terapiler, insanların mutluluk arayışında sıkça başvurdukları kaynaklar haline gelmiştir. Ancak bu kitaplar ve terapiler, genellikle gerçekçi olmayan vaatler sunarak insanları yanıltmaktadır. Bu kitaplar, kolayca mutlu olmanın ve müreffeh bir yaşam sürmenin mümkün olduğunu öne sürmektedir. Oysa gerçek mutluluk; kısa vadeli çözümlerle değil, yaşamın zorluklarıyla yüzleşerek, sabır, çaba, fedakârlık ve deneyimle elde edilmektedir. Sayar (2009: 75-76), kişisel gelişim ideolojilerinin bireyi merkeze alarak benliğin yüceltilmesini teşvik ettiğini ileri sürer. Bu ideoloji, 'Tanrı senin içinde' gibi ifadelerle, ilâhî kudreti yalnızca insanın iç dünyasında arama anlayışını yaygınlaştırırken; bireyi herhangi bir ahlâkî standarda veya dış otoriteye bağlamadan, sadece kendisini yüceltmeye yönlendirir. Sonuç olarak, bu ideolojiler insanları daha bireysel ve egoist bir bakış açısına itmekte, narsist bireyler meydana getirmektedir.

Özdemir'e (2010: 82) göre, kişisel gelişim kitapları iletişimi genellikle işlevsel ve araçsal bir şekilde ele almakta, iletişimi sadece bireysel başarıya ve verimliliğe odaklanan bir çerçevede tanımlamaktadır. Bu kitaplarda iletişim becerileri, insanları etkileme, ikna etme ve onlarla verimli ilişkiler kurma gibi pratik hedeflere ulaşmak için gerekli bir araç olarak sunulmaktadır. İletişim, çatışmaları çözme ve uyum sağlama gibi işlevlerle sınırlanırken, derinlemesine kuramsal analizler ve toplumsal boyutlar genellikle göz ardı edilmektedir. Bu

yaklaşımda, olumlamacı bir dil egemendir. Kişisel gelişim kitapları, insanları bireysel başarıya teşvik ederken, toplumsal değişim veya kolektif bir dönüşüm için gerekli çabaları küçümsemekte ve hatta zararlı olarak nitelendirmektedir. Bu bakış açısı, kişisel gelişim süreçlerinin yalnızca bireyin içsel dünyasıyla sınırlı tutulmasına neden olmakta, toplumsal eleştiriler ve eşitlik gibi kavramları görmezden gelmektedir. Özdemir, bu kitapların içeriklerinin genellikle bireysel rekabeti ve kişisel çıkarları ön plana çıkardığını, böylece toplumsal dayanışma ve ortak eylem potansiyelinin zayıfladığını vurgulamaktadır.

Özdemir'in kişisel gelişim kitaplarına yönelik eleştirisi, bu tür eserlerin genellikle daha derin, eleştirel ve analitik bir yaklaşımı reddettiğini ortaya koymaktadır. Bu kitaplar, iletişim ve insan ilişkileri gibi karmaşık konuları yüzeysel bir şekilde ele alırken, duygusal ve inanç temelli motivasyon tekniklerine ağırlık verir. Ona göre gerçek gelişim, bireyi sadece yüzeysel başarılarla değil, daha çok toplumsal ve bireysel anlamda derinleşmeye, eleştirel düşünmeye teşvik ederek sağlanabilir. Ancak kişisel gelişim kitapları, bu ihtiyacı görmezden gelerek, okuyucuyu sadece kendi çıkarları doğrultusunda stratejik davranmaya yönlendirmektedir. Özdemir (2010: 85), bu yaklaşımın, insanların daha geniş bir perspektife sahip olmalarını engellediğini ve aslında gelişim yerine, daha dar bir bakış açısının pekişmesine yol açtığını vurgulamaktadır

Füsun Ekşi, kişisel gelişim kitaplarını modern bireyin dönüşümünü hedefleyen ancak çoğu zaman bilimsel temelden yoksun iddialarla örülmüş, ideolojik yönlendirme araçları olarak değerlendirir. Bu metinler, bireyi sürekli kendisiyle meşgul eden bir eksiklik kurgusu içinde tanımlar; okuyucu, başarısızlığının nedenini içsel yetersizliklerde ararken, toplumsal ya da yapısal etkenler görünmez hâle gelir (Ekşi, 2012: 231). "Pozitif düşünce" ve "çekim yasası" gibi doğrulanamaz söylemler, bireysel kaderin bütünüyle zihinsel tutumlara bağlı olduğu inancını pekiştirerek gerçeklik algısını çarpıtır (s. 232). Bu bağlamda kişisel gelişim söylemi, benliği sürekli iyileştirilmesi gereken bir projeye dönüştürürken, birey "tamamlanması gereken bir özne" olarak yapılandırılır. Öz-denetim, motivasyon ve performans temelli bir içsel yönetim dili üzerinden birey hem fail hem de denetleyici pozisyonuna yerleştirilir (s. 232). Ekşi, bu kitapların sıklıkla Buda, İsa ya da şaman figürlerine atıfla otoriter bir söylem geliştirdiğini ve okuyucuyu dogmatik normlara uyumlamaya yönelttiğini ifade eder (s. 233). Feminist eleştiriler doğrultusunda değerlendirildiğinde, kişisel gelişim metinlerinin güç hiyerarşilerini yeniden ürettiği ve kadınlara yönelik metinlerde toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini perdelediği görülür. Bu metinler, bireysel başarının reçetesini çoğu zaman istisnai örneklerden türetilmiş genellemelerle sunar; böylece başarı, belli kişilik kalıplarına indirgenir (s. 233–234). Ayrıca

kişisel gelişim kitaplarının, okuyucuda sahte bir "uzmanlık" hissi yaratarak onu kendi sorunlarının çözümünde gerçek bilgi ve eleştirel düşünceden uzaklaştırdığına dikkat çeker (s. 234). Bilimsel kesinlikten uzak olmaları, ölçülemeyen kavramlara dayanmaları ve ampirik verilere referans vermemeleri ise, bu kitapları akademik bilginin dışına iten temel sorunlar arasında yer alır (s. 234–235).

Ekşi, Britt'in değerlendirmelerine dayanarak kişisel gelişim kitaplarının bilimsel tutarlılığını sorgulayan eleştirel noktaları şu şekilde sıralamaktadır (2012: 235-236):

1. Bilimsel dayanak eksikliği

Kişisel gelişim kitaplarının en sık eleştirilen yönlerinden biri, olağanüstü sonuçlar vadetmelerine rağmen bunları destekleyecek bilimsel verilere sahip olmamalarıdır. Okuyucuya tedavi, kilo kontrolü ya da alışkanlık bırakma gibi konularda büyük sözler verilse de, bu sözlerin çoğu bilimsel araştırmalardan bağımsızdır.

2. Anekdota yaslanma

Bu tür metinler, bireysel başarı öykülerini genelleştirerek ikna edici görünmeye çalışır. Fakat tekil deneyimlerin evrensel kural gibi sunulması bilimsel nesnellik açısından sorunludur.

3. Önyargılı anlatım

Yazarlar genellikle kendi görüşlerini doğrulayacak örnekleri seçerek aktarır. Bu, okuyucunun çok boyutlu düşünme ihtimalini sınırlar ve tek yanlı bir anlatı oluşturur.

4. Retrospektif başarı açıklamaları

Başarılı kişilerin yaşam öyküleri çoğu zaman geriye dönük bir mantıkla açıklanır. Bu tür anlatılar, başarıyı önceden belirlenmiş nedenlerle açıklıyor gibi gösterse de aslında sonradan kurulmuş kurgulardır.

5. İçsel özelliklere aşırı vurgu

İnsan davranışlarını açıklarken toplumsal ya da yapısal koşullar görmezden gelinir; sorumluluk bütünüyle bireyin kişisel özelliklerine yüklenir. Böylece birey aşırı derecede sorumlulaştırılır.

6. Determinist yaklaşım

"Her şeyin bir nedeni vardır" anlayışı, rastlantı ve tesadüfü dışlayan indirgemeci bir bakış üretir. Bu, bireyin dünyayı karmaşık değil düzenli ve mutlak bağlantılarla dolu görmesine neden olur.

7. Basite indirgenmiş çözümler

Karmaşık insani meseleler kısa ve sloganik ifadelerle çözüme kavuşturuluyormuş gibi sunulur. “Mutluluk bir seçimdir” türünden yaklaşımlar, sorunların çok boyutlu doğasını göz ardı eder.

8. Yanlışlanamaz önermeler

“Gerçekliğini sen yaratırsın” gibi söylemler, bilimsel ölçütlerle sınanamaz. Yanlışlanamaz iddialar, tartışma dışı dogmalar üretir.

9. Araştırmalara başvurmama

Mutluluk, motivasyon ya da davranış değişimi gibi konularda yapılmış yüzlerce çalışma olmasına rağmen, kişisel gelişim kitapları bu literatürden beslenmez. Bunun yerine öznel gözlemler öne çıkarılır.

10. Ölçülemez kavramlar

“Çekim yasası” veya “bolluk kanunu” gibi doğruluğu test edilemeyecek kavramların kanıt gibi sunulması, bilimsel bilgi ile metafizik inanç arasındaki çizgiyi silikleştirir.

11. Mağduru sorumlu kılmak

Başarısızlığın nedeni olarak kişinin yeterince pozitif olmaması gösterilir. Bu yaklaşım, bireyi ikinci kez cezalandırır ve yapısal engelleri görünmez kılar.

12. Karizmatik otoritelere dayalı meşruiyet

Buda, İsa ya da şaman figürleri üzerinden kurulan otorite, bilimsel doğrulamanın yerine geçer. Okuyucunun sorgulama eğilimi zayıflar.

13. Abartılı söylem üretmek

Basit davranış önerileri karmaşık ve süslü cümlelerle aktarılır. Böylece sıradan bilgiler derinlikli keşiflermiş gibi sunulur.

14. Ticarileştirilmiş bilgi

Kitaplarda sunulan öneriler çoğu zaman ek seminerler, kurslar ya da danışmanlık hizmetleriyle desteklenir. Bu durum, bilginin pazarlanabilir bir ürüne dönüşmesini beraberinde getirir.

15. Psikolojinin çarpıtılması

Bilimsel olarak doğrulanmamış önermeler psikolojik yasa gibi sunulur. Bu da psikolojinin popüler kültürle yanlış bir şekilde iç içe geçmesine yol açar.

16. Düşünceye mutlak güç atfetmek

Bireyin düşüncelerinin tüm yaşamı belirlediği iddia edilir. Bu yaklaşım, zihinsel süreçlerin rolünü abartarak bireyi dış koşulları göz ardı etmeye iter.

17. Ruhsal rahatsızlıklara yanlış çözümler önermek

Depresyon, kaygı ya da şizofreni gibi ciddi rahatsızlıkların "pozitif düşünce" ile aşılabileceği iddiası, kişiyi tıbbi ve psikolojik tedavi yollarından uzaklaştırma tehlikesi barındırır.

Kişisel gelişim alanına eleştiri getiren isimlerden biri de Mustafa Gödeş'tir. Gödeş (2013: 8), kişisel gelişim metinlerinin bireyde geçici bir iyilik hâli yaratsa da, uzun vadede derin bir yetersizlik ve çaresizlik duygusuna neden olabileceğini savunur. Yazar, bu kitapların giderek birer kutsal metin gibi algılandığını, bireylerin bu metinleri yaşamlarına harfiyen uygulamaya çalıştığını fakat çoğu zaman bu reçetelere uymakta başarısız oldukları için kendi içsel kaynaklarını sorgulamaya başladıklarını belirtir. Ona göre bu durum, bazı bireyleri ruhsal çöküntüye, hatta kimi örneklerde intihara kadar sürükleyebilmektedir. Gödeş, mutluluğun 24 saat sürmesi gerektiğini ima eden pozitiflik söylemini, bireyin gerçekliğiyle bağdaşmayan yapay bir yaşam biçimi olarak değerlendirir. Bu yaklaşımda bireyin mutsuzluk ya da başarısızlık yaşaması, hayatın olağan akışı içinde değerlendirilecek bir deneyim değil; çözülmesi gereken bir sorun olarak görülür. Böylece acı, eksiklik, kayıp gibi duyguların değersizleştirildiği bir zihin haritası kurulmuş olur. Gödeş'in, sürekli kişisel gelişim kitabı okuyan bireylerin neden hâlâ ruhsal sıkıntılar yaşadığını sorması bu çelişkinin altını çizer. Özellikle "çölde yönsüzce yürüyen adam" benzetmesiyle, bireyin ilerliyormuş hissine kapılıp aslında aynı noktada dolandığını ifade eder (s. 9). Bu metafor, kişisel gelişim söyleminin bireye yön duygusu vermediğini, sadece dairesel ve içe kapanmış bir gelişim illüzyonu sunduğunu gösterir. Gödeş'e göre bu tür kitaplar, bireyin kendine özgü yapısını dikkate almadan herkese aynı gelişim reçetesini sunar. Sağ bacağın milimetrik üstünlüğünden yola çıkarak çizilen daire, bireyin farkında olmadan kendi çevresinde döndüğünü anlatır ve bu durum kişisel gelişim anlatılarının bireysel farkları silikleştiren, standartlaştırıcı yönünü ele verir (s. 10). Bu eleştiriler, kişisel gelişim kitaplarının bireyi güçlendirme vaadiyle yola çıkıp, onu başarısızlıkla baş başa bırakan ve ruhsal yükü bireyin omuzlarına yıkan bir söylemi yeniden ürettiğini ortaya koyar.

5. ÖZNE KURAMLARI

Sosyolojide özne, bireyin toplumsal yapı, kültür, normlar ve değerler içerisinde nasıl bir konumda bulunduğunu, nasıl hareket ettiğini ve kendisini ifade ettiğini açıklayan bir kavramdır. Özne, hem toplumsal süreçlerin bir parçası olarak şekillenen hem de bu süreçleri etkileyebilen, bilinçli ve eylemde bulunabilen birey ya da topluluk olarak tanımlanabilir. Ancak özne kavramının tarihi; sosyolojiden çok daha önce, felsefenin temellerinde ele alınmaya

başlanmıştır. Özne hem felsefi hem de sosyolojik açıdan, bireyin ya da toplulukların bilinçli eylemlerini ve toplumsal düzeni nasıl etkilediklerini anlamak için kritik bir öneme sahiptir.

Felsefede özne kavramı, Antik Yunan'dan itibaren tartışılmaya başlanmıştır. Özellikle Sokrates, bireyin kendi kendini sorgulama yetisini ve bilinçli bir şekilde ahlaki seçimler yapma kapasitesini vurgulamış, özne kavramına etik bir boyut katmıştır. Daha sonra Descartes (2020: 38), "Düşünüyorum, öyleyse varım" diyerek özneyi bilincin merkezi olarak tanımlamıştır. Bu yaklaşım, özneyi varoluşun temel dayanağı haline getirmiş ve modern felsefede öznenin bireysel akıl ve bilinçle özdeşleştirilmesine yol açmıştır. Kant ise özneyi hem teorik hem de pratik bağlamda ele alarak bilgi, ahlak ve estetik arasında bir köprü olarak tanımlar. Ona göre özne, akıl yoluyla evrensel yasaları kavrayabilen, aynı zamanda eylemlerinin sorumluluğunu üstlenebilen bir varlıktır. Bilginin olanaklılığını sağlayan bir yapı olarak "transandantal benlik" çerçevesinde düşünülen bu özne, dış dünyadan gelen duyumları uzay, zaman ve kategoriler aracılığıyla düzenleyip anlamlandırır. Bu süreç, bilginin hem kaynağı hem de sınırlarını belirler. Kant, teorik bilginin ötesinde, pratik akıl aracılığıyla özneyi ahlak yasasının temeli olarak değerlendirir. Böylece, özne yalnızca bilgi üreten bir varlık değil, aynı zamanda özgürlük ve etik bağlamında etkin bir aktör olarak konumlanır. (Kant, 1999; Molacı, 2018: 171-173).

Özellikle modern felsefenin ortaya çıktığı 17. ve 18. yüzyıllarda özne tartışmaları yoğunluk kazanmıştır. Descartes'ın rasyonalizmi, insanın akıl yoluyla kendi varoluşunu temellendirme çabasını merkeze alırken, Hume (2015) gibi ampirist düşünürler, özneyi deneyimlerin toplamı olarak değerlendirmiştir. Hegel'in özne anlayışı, özellikle "Tinin Görüngübilimi"nde öz-bilinç üzerinden şekillenir ve karşılıklı tanınma ile bireyin kendini gerçekleştirmesi temeline dayanır. Hegel'e göre ise özne, yalnızca kendi varlığında sabit bir töz değil, başkalıkla ilişki içinde kendini inşa eden dinamik bir süreçtir. Öz-bilinç, öteki öz-bilinçle karşılaştığında kendi sınırlarını aşarak hem kendi varlığını hem de ötekinin varlığını tanır. Bu diyalektik süreç, öz-bilincin kendinden dışa çıkarak ötekinde kendini bulmasını ve yeniden kendi içine dönmesini içerir (Hegel, 1986: 122-125). Hegel'e göre bu hareket, bireyin toplumsallık içinde özgürlüğünü ve kimliğini gerçekleştirmesine olanak tanır. Böylece özne, yalnızca bireysel bir varlık değil, toplumsal ilişkiler içinde anlam kazanan ve dönüşen bir yapı olarak tanımlanır (Hegel, 1991).

Sosyolojide özne kavramının ele alınışı, felsefedeki bu köklü tartışmaların üzerine inşa edilmiştir. Modern sosyoloji, özneyi toplumsal bağlam içinde ele alarak birey ile toplumsal yapı arasındaki ilişkiyi sorgulamıştır. Özellikle Emile Durkheim (2014), bireylerin toplumsal

kuralların ürünü olduğunu ve bu kuralların bireysel davranışları şekillendirdiğini savunmuştur Durkheim'ın aksine Max Weber (2018), bireyin toplumsal yapıyı anlamlandırma ve dönüştürme kapasitesine vurgu yaparak özneyi rasyonel eylemin merkezine yerleştirmiştir Marx ise özneyi bilinç perspektifinde ele alır. Marx, bireyin özneleşmesini, yabancılaşmayı aşarak üretim araçları üzerindeki kolektif kontrolü ele geçirdiği bir toplumsal dönüşümle mümkün görür (Marx, 1975).

20. yüzyılda Michel Foucault ve Pierre Bourdieu gibi düşünürler, özne kavramına eleştirel bir perspektif kazandırmıştır. Foucault, öznenin iktidar ilişkileri içinde şekillendiğini ancak aynı zamanda bu ilişkileri sorgulama ve dönüştürme potansiyeline sahip olduğunu ileri sürmüştür (Foucault, 2006; 2016a). Bourdieu ise bireyin toplumsal habitus aracılığıyla şekillendiğini ancak bu habitus içinde de eylemsellik alanı olduğunu belirtmiştir (Bourdieu, 1995).

Öznenin serüveni, bireyin toplumsal yapılar içerisindeki konumunun değişkenliğini ve bu konumun tarihsel olarak nasıl yeniden tanımlandığını gösterir. Özellikle postmodern düşünürler, özneyi sabit bir kimlik ya da bilinç olarak değil, sürekli değişen ve toplumsal bağlamlara göre yeniden şekillenen bir varlık olarak ele almışlardır. Judith Butler'ın özne anlayışı, bireyin sabit bir kimlikten ziyade toplumsal normların tekrar eden eylemler yoluyla şekillendiği ve performatif olarak inşa edildiği fikrine dayanır. Butler, özneyi toplumsal cinsiyet normlarının ürünü olarak görse de bu normlara direniş ve yeniden düzenleme potansiyeline sahip olduğunu vurgular. Öznenin kimliği, sürekli olarak yeniden üretilen bir süreçtir ve bu süreçte toplumsal cinsiyet, bedenin stilize edilmiş performanslarıyla doğallaştırılır. Bu nedenle, özne, normları yıkabilen, dönüştürebilen ve toplumsal cinsiyetin sabit olmadığını gösteren bir varlık olarak tanımlanır (Butler, 1990).

Özne tartışmaları, 20. yüzyılda varoluşçuluk ve fenomenoloji akımlarıyla da derinleşmiştir. Jean-Paul Sartre'a (2018:189) göre insanın varlığı, özgürlüğüyle anlam kazanır. Özgürlük, insanın doğasının ayrılmaz bir parçasıdır ve bu nedenle birey, her zaman seçim yapma ve kendi hayatını şekillendirme sorumluluğunu taşır. Bu durum, insanın özgürlükten kaçamayacağı bir gerçeklik olarak görülür. Varoluş ancak bu özgürlükle anlam bulur. İnsan, kendi kararlarıyla yaşamını belirleme yükümlülüğünden sıyrılamaz; aksi halde Sartre'a göre, varlığını kaybeder ve yoklukla eşdeğer bir duruma düşer. Sartre'da özne, özgürlüğü ve sorumluluğu ile kendi varlığını inşa eden bir varoluştur. İnsan, önceden belirlenmiş değerlere

sahip olmadığı için, kendi değerlerini yaratmak ve yaşamını anlamlandırmak zorundadır (Sartre, 1968: 77).

Sosyoloji ve felsefe arasındaki bu kesişim, özne kavramının çok boyutlu bir şekilde ele alınmasını sağlamıştır. Özne, hem bireysel bilincin hem de toplumsal etkileşimlerin bir ürünü olarak, insanlık tarihinin her döneminde varlığını hissettirmiştir. Bu nedenle, öznenin serüveni yalnızca teorik bir kavramın değil, aynı zamanda toplumsal hayatın dinamiklerinin bir yansımasıdır.

5.1. SOSYOLOGLARIN ÖZNE ANLAYIŞI

Bu çalışmanın temel amacı, neoliberal öznelliğin kişisel gelişim söylemleri aracılığıyla nasıl inşa edildiğini ortaya koymaktır. Ancak bu inşa süreci, kendiliğinden ortaya çıkan kopuk bir formasyon değildir. Aksine, özne kavramının tarihsel ve kuramsal dönüşümleriyle sıkı bir ilişki içindedir. Bu nedenle çalışmada, neoliberal özne anlayışına geçmeden önce, sosyoloji ve eleştirel kuram tarihinde özneye yüklenen anlamlar tarihsel bir çizgi üzerinden değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme, öznenin klasik sosyolojide toplumsal yapıya bağımlı bir konumdan modern dönemde daha özgür ve özerk bir failiyet modeline; postmodern düşüncede ise söylemsel, ilişkisel ve kırılgan bir yapıya doğru geçirdiği dönüşümü açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Böylelikle neoliberal öznenin hangi tarihsel ve düşünsel arka plan üzerinde biçimlendiği, hangi kuramsal tartışmalardan beslendiği ve ne tür bir özneleşme rejimi sunduğu daha görünür hâle getirilebilecektir. Bu doğrultuda çalışmada ele alınan düşünürler, özne anlayışının tarihsel evrimini temsil eden belirli kuramsal momentleri ve kırılma noktalarını temsilen seçilmiştir. Klasik sosyolojide birey-toplum ilişkisi büyük ölçüde yapısal belirlenimle açıklanırken, modern dönemle birlikte öznenin bilinç, özgürlük ve failiyet ekseninde yeniden kurulduğu görülmektedir. Postmodern ve geç modern düşünce ise özneyi sabit ve özdeş bir yapı olarak değil; söylem, iktidar, normatif düzenlemeler ve simülasyonlar aracılığıyla kurulan, değişken ve kırılgan bir varlık olarak analiz eder. Bu bağlamda seçilen düşünürler, farklı dönemlerin öne çıkan kuramsal yönelimlerini temsil etmeleri bakımından özgün birer istasyon niteliği taşımaktadır.

Emile Durkheim, Karl Marx ve Max Weber, klasik sosyolojinin özne-toplum ilişkisine dair üç ana paradigma oluşturur: Yapısal belirlenim, tarihsel materyalizm ve anlamlı eylem. Bu isimler, öznenin toplumsal sistem içerisindeki konumlanışını farklı bakış açılarından kuramsallaştırarak, sosyolojik özne tartışmalarının başlangıç zeminini oluştururlar.

Modern döneme geçildiğinde, Georg Lukács ve Max Horkheimer özne anlayışını daha karmaşık ve eleştirel düzlemlerde tartışır. Lukács, sınıf bilinci ve şeyleşme eleştirisi üzerinden tarihsel özneleşme sürecini açıklarken; Horkheimer, modern aklın araçsallaşmasıyla bireyin öznelliğini yitirdiğini öne sürer. Bu iki isim, modernliğin içindeki krizleri, çelişkileri ve dönüşüm potansiyellerini özne ekseninde sorgulayan düşünürler olarak seçilmiştir.

Anthony Giddens, geç modernlik bağlamında özne-toplum ilişkisini yapı ve fail arasında karşılıklı bir üretim ilişkisi olarak kavramsallaştırır. Giddens'ın yapılaşma kuramı, klasik belirlenimcilik ile radikal bireycilik arasında kuramsal bir köprü işlevi görür. Bu yönüyle Giddens, çağdaş sosyolojik özne teorileri içinde merkezi bir konumda yer alır.

Michel Foucault, Judith Butler ve Jean Baudrillard, postmodern düşüncenin özneye ilişkin radikal eleştirilerini temsil eder. Foucault, disiplinci iktidar ve biyo-iktidar kavramlarıyla özneyi iktidar ilişkileri içerisinde kurulan bir varlık olarak analiz ederken; Butler, toplumsal cinsiyetin performatif biçimde üretildiğini ileri sürerek özneyi normatif tekrarların ürünü olarak tanımlar. Baudrillard ise simülasyon kuramı aracılığıyla öznenin anlam üretme kapasitesinin çözüldüğü bir evreyi betimler. Bu düşünürlerin ortak noktası, sabit ve evrensel bir özne fikrine yönelik eleştirel yaklaşımı derinleştirmeleridir.

Son olarak, Byung-Chul Han, neoliberal çağın özne formasyonunu çözümleyen bir çağdaş kuramcı olarak ele alınmıştır. Han'ın sunduğu "öz-kontrol, öz-sömürü ve gönüllü itaat" kavramsallaştırmaları, neoliberal öznellik rejiminin psikopolitik doğasını açığa çıkaran bir çözümleme gücüne sahiptir. Han, günümüz bireyini dışsal baskılarla değil, içselleştirilmiş denetim mekanizmalarıyla biçimlenen bir performans aktörü olarak tarif ederek, neoliberal özne tartışmalarına doğrudan katkı sunar.

Özne tartışmalarının tarihsel seyri, düşünsel yönelimlerin ötesinde, toplumsal yapının, iktidar biçimlerinin ve bilgi üretim rejimlerinin dönüşümüne paralel biçimde şekillenmiştir. Bu çalışmada yer verilen kuramsal figürler, öznenin yapı karşısındaki konumu, failiyet kapasitesi, söylemsel inşası ve normatif düzenlemelerle ilişkisi gibi çok boyutlu düzlemlerde farklı kuramsal perspektifler sunar. Amaç, neoliberal öznelliği tarih dışı bir fenomen olarak değil; ardışık kırılmalarla örülmüş, süreklilikler ve kopuşlarla biçimlenmiş bir özneleşme rejimi olarak anlamlandırmaktır.

Durkheim ve Özne Anlayışı

Durkheim, özneyi bireysel bir varlık olmaktan çıkararak toplumsal bir bağlama yerleştirir ve "animal social" (toplumsal hayvan) olarak tanımlar. Bu yaklaşım, bireyin düşünce ve davranışlarının içinde bulunduğu toplumsal bağlam ve kolektif bilinç tarafından şekillendiği fikrine dayanır (Tuncer, 2017: 95). Ona göre birey, toplumsal yapıların ve kolektif normların etkisi altında anlam bulur ve eylemlerini bu bağlamda gerçekleştirir. Toplum, bireylerin toplamından daha fazlasıdır; bağımsız bir gerçeklik olarak onların üzerinde yer alır ve bireylerin düşünce ile davranışlarını şekillendirir. Bu bağlamda birey ve toplum arasında karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi bulunur (Durkheim, 2014). Ancak Durkheim, bireyi topluma tercih etmek yerine, bireyi toplumun işlevsel bir unsuru olarak konumlandırır. "Durkheim, toplumsal düzen ve uyumun devamı için öne sürdüğü savlarda bireyi, toplum tarafından baskılanan ve toplumun devamı için işlevsel olan bir konuma indirger" (Taş, 2020: 449).

Durkheim'ın toplumsal olgulara yaklaşımı, bu olguların bireylerin dışında ve onların üzerinde zorlayıcı bir niteliğe sahip olduğunu vurgular. Ona göre birey, toplumsal bir varlık olarak doğar, ortak bilinç ve iş bölümü ile toplumsal düzenin bir parçası olur (Tuncer, 2017: 56). Bireyin özgürlüğü de ancak toplumsal bağlamda normlara uyum sağladığında mümkün olur (Durkheim, 2014:56). Durkheim'a göre, "bir özne fail olarak toplum, aynı tekil ahlaki varlığın ortak bir varoluş mücadelesine yöneltilmiş bilinçli kolektif çabada, bu çabayı gösterecek bireylerin sosyalizasyonunda ve bu varlığın varoluşunu tehdit eden eylemlere karşı düzeltici müeyyidelerin olduğu yerde bir fail olarak mevcuttur" (Sönmez, 2019: 173).

Durkheim'ın özne anlayışında, insan doğası ikili bir yapıya sahiptir: bir yanda bireysel arzular ve ihtiyaçlar, diğer yanda toplumsal kurallar ve ahlaki değerler bulunur. Bu ikili yapı, bireyin toplumsal bağlamda hem pasif bir uyum sağlayıcı hem de aktif bir fail olarak konumlanmasını mümkün kılar. Toplum, bireyleri normatif bir düzene bağlayarak toplumsal dayanışmayı sağlar. Ancak modernleşme süreçlerinde bireysel özgürlüklerin artışı, toplumsal normların zayıflamasına ve anomi gibi olgulara yol açabilir. Anomi, bireyin toplumsal bağlarından koparak bir boşluk hissi yaşamasına neden olur ve bu da zamanla "kızgınlık ve bıkkınlık durumunun doğmasına" yol açar (Durkheim, 2013: 377).

Özetle Durkheim'ın özne anlayışı, bireyi bireysel bir failden ziyade toplumsal bir bağlama oturtur. Ona göre birey, toplumsal yapıların, kolektif bilinç ve normların etkisiyle anlam kazanır ve eylemlerini gerçekleştirir. Durkheim'ın öznesi, bireysel olmaktan çok toplumsal bir varlıktır ve toplumun devamlılığını sağlayan bir işlev görür.

Marx ve Özne Anlayışı

Marx, özneyi toplumsal ve tarihsel süreçlerin bir ürünü olarak ele alır. Ona göre, bireyler toplumsal ilişkiler ve üretim süreçleri bağlamında anlam kazanır. Özne ve nesne arasındaki ayrım, sabit bir gerçeklik değil, tarihin belirli bir döneminde ortaya çıkan bir durumdur. Marx, bu ayrımın kapitalist üretim biçiminin bir ürünü olduğunu ve bireylerin bu süreç içinde yabancılaşma yaşadığını belirtir (Demircan, 2013: 76-77). Ona göre özne ve nesne arasındaki ayrım, insanlığın tarihsel bir dönemine özgüdür. Bu ayrımın ortaya çıkışında, toplumsal üretim süreçlerinde emeğin metalaşması ve bireyin emeğiyle ürettiği nesnelere yabancılaşması önemli bir rol oynar. Yabancılaşma; bireyin kendi emeğine ve ürününe, üretim sürecine ve kendisine yabancılaşmasıyla sonuçlanır (Marx, 1975: 71). Kapitalist sistemde insanlar, yalnızca çalışan bireyler olarak değil, aynı zamanda emek güçleri birer ticari mal gibi alınıp satılabilen varlıklar olarak değerlendirilir (Sarı, 2018: 6). Kapitalizmde "proletarya, üretme gücüyle toplumun öznesidir; ürettikleri ve hedef olduğu sömürüyle de nesnesi" (Horkheimer, 2013:20). İşte bu sömürü de onu yabancılaştırmaya iter. Marx'a göre yabancılaşma, sosyalizmle birlikte silinip gidecektir (Ritzer&Stepsinky, 2014: 185).

Kapitalist üretim biçimi, bireyi yalnızca üretim araçlarının bir unsuru olarak ele alırken, toplumsal üretim ilişkilerinin birey üzerinde baskın hale gelmesine yol açar. Bu durum, bireyin kendi eylemlerinin sonuçlarına yabancılaşmasıyla sonuçlanır. Marx, bu bağlamda öznenin toplumsal ve tarihsel bağlam içinde şekillendiğini, dolayısıyla öznenin yalnızca bireysel bir varlık olarak değil, toplumsal bir özne olarak anlaşılması gerektiğini savunur (Demircan, 2013: 85).

Marx'a göre insanlar, toplumsal üretim süreçlerinde eylemleriyle tarihi oluşturur ancak bu süreçte iradelerinden bağımsız olarak üretilen bir toplum biçimi ortaya çıkar. Bu toplum biçimi, bireylerin iradelerinden bağımsız bir gerçeklik kazanır ve bireyleri belirler hale gelir. "Sermayenin, sürecin öznesi olarak göründüğü bu toplum biçimi içinde dünya, tersine çevrilmiş, baş aşağı duran dünyadır" (Sarı, 2018: 254).

Marx'ta özne, aynı zamanda bilinç ve irade bağlamında da ele alınır. Marx, kapitalist sistemin yarattığı sınıfsal bölünme içinde işçi sınıfını tarihsel bir özne olarak tanımlar. Bu bağlamda, işçi sınıfı, bireylerden oluşan bir kolektif özne olarak toplumsal değişimin taşıyıcısıdır. Ona göre "kolektif sermaye, yani kapitalist sınıf ile kolektif emek, yani işçi sınıfı arasındaki savaşımın" (Marx, 2011: 232) neticesinde işçi sınıfı, üretim araçlarını ele geçirerek kapitalist üretim ilişkilerini dönüştürme yoluna gidecektir (Marx, 2018: 75) Ona göre bu süreç

de ancak işçi sınıfının sınıf bilinci inşa etmesi ve bir araya gelerek toplumsal ilişkileri bilinçli bir şekilde dönüştürmesiyle mümkün olacaktır (Tatlı, 2022: 189; Sönmez, 2019: 172).

Weber ve Özne Anlayışı

Weber, toplumu bireylerin öznel anlam dünyalarına dayalı olarak şekillenen bir "toplam-dünya" olarak ele alır ve bu yaklaşımı "yöntemsel bireycilik" olarak adlandırır. Ona göre, toplumsal eylem, bireylerin öznel amaç ve anlamlarından oluşur. Bu anlamlar bireyin toplumsal yapılarla etkileşiminden bağımsız değildir. Toplumsal olayları çözümlemeye yönelik bir bakış açısı geliştirilmediği sürece, kültürel ve toplumsal gerçekliklerin nesnel bir analizi mümkün değildir. Weber, bireyin öznel anlam dünyasını, tarihsel ve kültürel bağlamlar içinde bir bütün olarak inceler. Örneğin, karizmatik bir liderin öznel anlam dünyası, zamanla bir toplumun ortak inanç sistemine dönüşebilir. Bu durum, bireysel amaçların kültürel sistemden bağımsız düşünülemeyeceğini gösterir. Weber, tarihsel-toplumsal dünyanın bireylerin sonsuz öznel gerçekliklerinden oluştuğunu ve bu karmaşıklık içinden nesnel bilgiye ulaşmanın ancak belirli bir değer-ilgili seçimle mümkün olabileceğini savunur. Ona göre kültür, bireyin anlam atfettiği bir dünya parçasıdır ve birey bu kültürel bağlamdan koparak varlık gösteremez. Dahası, kültürel olaylar, araştırmacının öznel seçimleri ve değer yargılarına dayalı kavramsal çerçeveler aracılığıyla anlam kazanır. Fransız Devrimi gibi tarihsel olayların farklı kavramlaştırmalara dayanarak farklı açıklamalara açık olması, toplumsal bilimlerin teorik tutarlılık ve göreli bir nesnellik içinde çalıştığını gösterir. Weber'in özne anlayışı, bireyin yalnızca toplumsal yapıların bir ürünü olmadığını, aynı zamanda bu yapıları dönüştürme gücüne sahip yaratıcı bir aktör olduğunu vurgular (Sunar, 2008: 33).

Bir başka açıdan bakıldığında, Weber'in özne anlayışının, modern toplumun temel özelliği olan akılcılıkla (rasyonalizm) yakından ilişkili olduğu görülecektir. Weber'e (2012) göre rasyonelleşme; akılcı düşüncenin, bireysel eylemlerden toplumsal kurumlara kadar tüm alanlarda hâkim hale gelmesini ifade eder. Weber, bireylerin rasyonel bir şekilde hareket etme eğiliminde oldukları ancak bu rasyonalitenin farklı tiplerde davranışlarla ifade bulduğunu vurgular. Onun ideal tipler aracılığıyla yaptığı sınıflamalar, bireysel davranışların toplumsal bağlamdaki mantıksal veya mantıksız yanlarını kavramayı sağlar. Özellikle zweckrational (amaçsal-akılcı) davranışların çağdaş toplumda geniş bir alan bulması, bireylerin eylemlerine yüklediği anlamların ekonomik ve siyasal bağlamlarda nasıl şekillendiğini anlamada önemli bir rol oynar (Aron, 2010: 355). Weber'e göre rasyonelleşme süreci, geleneksel ve duygusal davranış biçimlerinin yerini, amaçsal-akılcı (zweckrational) ve değer-akılcı (wertrational)

davranışların almasıyla karakterize edilir. Bu süreç, hukukun formelleşmesi, ekonominin akılcı örgütlenmesi ve bürokrasinin toplumsal organizasyonların temel modeli haline gelmesiyle belirginleşir (Weber, 2018). Weber'in, amaçsal-akılcı eylemi en rasyonel ve anlamlı eylem tipi olarak nitelendirmesi, bireyin yaratıcı doğasını sınırlandıran bir yaklaşımı da beraberinde getirir. Amaçsal-akılcı eylem, bireyin çıkar hesaplarına dayalı olarak araç ve sonuç ilişkisini değerlendirdiği rasyonel bir çerçevede ele alınır (Türkkan, 2012: 81). Türkkan'a göre Max Weber'in anlayışında, bireyin toplumsal düzenin yaratıcısı olarak vurgulanmasıyla, bireyin menfaat hesapları doğrultusunda hareket eden bir varlık olarak ele alınması arasında belirgin bir gerilim bulunmaktadır. Weber, bireyin iradesi ve yaratıcılığını toplumsal düzenin varlığı için temel alırken, aynı zamanda bireyin rasyonel çıkar hesaplarına dayalı olarak toplumsal baskılara boyun eğmesini, "amaç-bilinçli eylem" olarak tanımlar ve bu eylemi en rasyonel ve anlamlı eylem tipi olarak nitelendirir. Ancak bu yaklaşım, bireyi toplumsal yapılarla şekillenen bir varlık olarak konumlandıran pozitivist paradigmayla büyük ölçüde örtüşür. Weber, toplumun birey üzerindeki etkisini bireyin rasyonel seçimleriyle açıklasa da, sonuçta bireyin, toplumsal baskı ve düzenlilikler içinde hareket eden bir varlık olduğu fikrini destekler. Bu durum, Weber'in anlayıcı sosyolojinin bireysel yaratıcılığı ön plana çıkarma hedefi ile pozitivist paradigmanın toplumu bireyin üzerinde belirleyici bir güç olarak ele alması arasındaki sınırları bulanıklaştırır ve metodolojisinde içsel bir ikilik yaratır (Türkkan, 2012: 83).

Weber'e göre modern dünyada her şey rasyonelleşmiş ve rasyonalite bürokrasiyi ortaya çıkarmıştır. Weber'in "demir kafes" (2013: 164) metaforuyla betimlediği "rasyonel dünya ve bürokrasi, bireyi tahakküm altına almıştır" (Akyüz, 2024: 83). Bu bağlamda Weber'in öznesi, toplumsal yapı içerisinde aktif bir özne olmakla birlikte aynı zamanda bu yapıya mahkûm bir varlık olarak göze çarpar.

Lukacs ve Özne Anlayışı

Lukacs, kapitalist toplumun yapısal sorunlarını ve birey üzerindeki etkilerini açıklamak için Marx'ın metaların fetişizmi kavramını genişleterek şeyleşme kavramını geliştirmiştir. Bu kavrama göre birey, kendi yarattığı toplumsal yapıların bağımsız ve nesnel varlıklar olduğu yanılsamasına düşer. Lukacs, kapitalist toplumda insanların, toplumsal yapıların kendilerine ait bir gerçekliği olduğuna inanarak bu yapılara boyun eğdiklerini ve özne olma kapasitelerini kaybettiklerini savunur. Bu süreçte birey, toplumsal yapılar karşısında nesneleşir ve kendi kaderi üzerinde söz sahibi olmaktan uzaklaşır (Ritzer&Stepnisky, 2014: 283-284). Lukacs bu

evreyi şu şekilde ifade eder: “Kapitalist toplumun insanı, (bir sınıf olarak) kendisinin ‘yarattığı’ ve kendisine bile (kendi özüne) yabancı bir ‘doğal fenomen’ gibi gözüken bir gerçeklikle yüz yüzedir; o tamamıyla bu gerçekliğe özgü ‘yasalar’ın insafına kalmıştır, onun faaliyeti tek tek birtakım yasaların kaçınılmaz olan gerçekleşmesini kendi (bencil) çıkarları için kullanmaktan öteye geçmez. Üstelik bu ‘faaliyet’inde bile o -durumun doğası gereği olayların öznesi değil, nesnesidir” (Lukacs, 1998: 227).

Lukacs, geçmişteki üretim biçimlerinde üretici güçlerin kendi sınıfsal konumlarının bilincinde olmadıklarını ve bu nedenle kapitalizm öncesi dönemlerde 'yanlış bilinç' olarak adlandırılan bir yanılsama içerisinde bulunduklarını ifade eder. Yanlış bilinç, bireylerin toplumsal yapıların ve sınıfsal çıkarlarının gerçek doğasını kavrayamaması anlamına gelir. Lukacs’a göre, doğru sınıf bilincine ulaşmanın nesnel koşulları ancak kapitalist üretim tarzı içerisinde ve özellikle proletaryanın sınıfsal bağlamında ortaya çıkar (Özcan, 2015: 130-131).

Lukacs, proletaryayı kapitalist düzenin edilgen bir nesnesi olarak değil, bu düzeni dönüştürebilecek potansiyele sahip aktif bir özne olarak görür. Kapitalist üretim sistemi içerisinde proletarya, nesneleşmenin doğrudan etkilerini deneyimleyen bir sınıf olarak, bu sürecin nedenlerini ve mekanizmalarını kavrayabilme yeteneği ile diğer toplumsal sınıflardan ayrılır. Bu durum, işçi sınıfını Hegel’in “tarihsel özne” kavramına uygun bir aktör haline getirir. Proletarya, sınıf bilincine ulaştığında, yalnızca sömürüye maruz kalan bir toplumsal grup olmaktan çıkarak, kendi tarihsel misyonunu gerçekleştirme ve kapitalist yapıları dönüştürme gücüne sahip bir özneye dönüşür. Kapitalist toplumun diğer sınıfları, statü, gelenek ve ideoloji gibi faktörler nedeniyle kendi toplumsal konumlarını kavramakta zorlanırken, proletarya, üretim sürecinin merkezinde yer alması sayesinde toplumsal dinamikleri daha açık bir şekilde algılayabilir. Bu farkındalık, proletaryayı kapitalist düzenin dönüşümünde tarihsel bir zorunluluk haline getirir. Lukacs, bu bağlamda, proletaryanın “kendisi için sınıf” haline gelme sürecini, kapitalizmin çelişkilerini çözebilecek ve yeni bir toplumsal düzen inşa edebilecek bir bilinçlenme olarak tanımlar. Burjuvazi, sınıf bilincine ulaşmış bir proletaryayı varoluşsal bir tehdit olarak algılar ve mevcut sistemin korunması için savunmaya geçer. Ancak Lukacs, proletaryanın bu savunma mekanizmalarını aşarak, bilinçli bir özne haline gelmesinin kaçınılmaz olduğunu savunur. Bu süreç, Lukacs’ın tarihsel maddecilik anlayışında öznenin merkezi rolünü vurgular ve proletaryayı yalnızca kapitalist yapıların bir ürünü olarak değil, aynı zamanda bu yapıların dönüşümünü gerçekleştirebilecek temel bir tarihsel güç olarak konumlandırır (Ritzer&Stepnisky, 2014: 284-285; Çolak, 2011: 102; Xiaoping, 2020: 2).

Horkheimer ve Özne Anlayışı

Horkheimer, modern toplumun birey üzerindeki etkisini analiz ederken, öznenin araçsal aklın boyunduruğu altına girmesiyle özgünlüğünü ve anlamını yitirdiğini vurgular. Ona göre, modernite bireyi özgürleştirme iddiasında bulunurken, aslında onu sistemin nesnesi haline getirir. Bu süreçte, birey yalnızca doğayı değil, aynı zamanda kendi içsel doğasını da köleleştirir. Özne, toplumsal yapılar ve araçsal aklın etkisi altında kendi özgürlüğünü ve varoluş amacını sorgulamakta zorlanır. Horkheimer'a göre, modern sanayi toplumunda tüm varlık alanlarının birer araç haline getirilmesi, bu araçları kullanacak olan bireyin de yok olmasına yol açmaktadır. Sanayi toplumunun nihilist doğası, bu süreçle şekillenmiştir. Özneleşme süreci, bireyi güçlü ve değerli bir varlık haline getirmek yerine, onu kendi içindeki doğayı ve özgünlüğünü yadsımaya zorlar. İnsan türü, bağımsızlaşma çabası sırasında doğayı boyunduruk altına almaya çalışırken, doğanın kaderine ortak olur. Doğa üzerindeki tahakküm, bireyin kendisi üzerindeki baskıyı da artırır ve insan, yalnızca dış dünyayı değil, kendi içindeki doğayı da köleleştirerek bu sürece katkıda bulunur. Egemenlik arzusu, bireyin iç dünyasına nüfuz eder ve bu tahakküm duygusu içselleştirilir. Sağlık, mutluluk ve refah gibi kavramlar, artık bireyin anlam dünyasından kopmuş ve yalnızca üretim süreçlerine hizmet eden araçlar haline gelmiştir. Bu terimler, bireyin öznel varlığını yansıtmaktan uzaklaşarak düşünsel ve maddi üretim için uygun koşulları tarif eden işlevsel anlamlara bürünür. Sanayi toplumunda bireyin kendini reddetmesi ya da silmesi, bu toplumu aşan bir anlam taşımaz; yalnızca araçların rasyonelliğine hizmet eder. Ancak bu rasyonellik, bireyin yaşamını ve toplumun dinamiklerini akıldışı bir hale getirir. Bu süreç, bireyin yanı sıra toplumu ve kurumlarını da etkileyen derin bir çelişki yaratır. İnsan, hem kendi içindeki doğayı hem de dış dünyayı baskı altına alırken, bu eylemleri herhangi bir derin anlam ya da nihai hedef olmaksızın gerçekleştirir. Doğa ne gerçekten aşılır ne de birey tarafından kazanılır; yalnızca bastırılmış bir şekilde varlığını sürdürür. Sonuç olarak, birey ve toplum, kendi tahakküm süreçlerinin yarattığı bu çelişkilerle şekillenir ve doğa üzerinde kurulan egemenlik, bireyin anlam arayışını daha da karmaşık hale getirir. Egemenlik arzusu, bireyi güçlendirmek yerine onun içsel ve dışsal dengelerini bozarak bir yıkım sürecine sürükler (Horkheimer, 2013: 120).

Horkheimer, modern toplumda aklın özerkliğini yitirerek araçsallaştığını ve etik, insani değerlerden koparıldığını ifade eder. Pozitivizm, aklı yalnızca biçimsel bir mekanizma olarak yüceltirken, pragmatizm onu dışsal hedeflere teslim eden bir araca dönüştürmüştür. Bu süreçte akıl, özgürleştirici ve eleştirel bir güç olmaktan uzaklaşarak, toplumsal yapının ve egemenlik ilişkilerinin bir hizmetkârı haline gelir. Artık aklın değeri, yalnızca doğa ve insan üzerinde

tahakküm kurmada oynadığı rol ile ölçülür. Bu durum, modern toplumun birey ve değerler arasındaki ilişkiyi anlamlandırma kapasitesini yok etmiş, aklı işlevselliğin ve faydacılığın dar kalıplarına hapsetmiştir. Horkheimer'a göre, bu araçsal akıl anlayışı, insan yaşamını mekanik ve anlamsız bir yapıya dönüştürerek hem birey hem de toplum üzerinde derin bir tahakküm kurmaktadır (Horkheimer, 2013: 67).

Horkheimer, modern dönemde akıl ve doğa arasındaki ilişkiyi özdeşleştirmenin, rasyonelleşme sürecine özgü bir yanlış anlamadan kaynaklandığını belirtir. Araçsal akıl, doğayı anlamaya ve yorumlamaya yönelik derin bir çaba göstermek yerine, ya onu romantik bir canlılık olarak idealize eder ya da kaba bir güç olarak küçümser. Bu yaklaşım, doğayı felsefi ve insani bir bağlamda değerlendirmek yerine ya aşırı yüceltici ya da tamamen araçsallaştırıcı bir tutumla ele alır. Horkheimer'a göre, bu tür bir mantık sapması, akıl ve doğa arasında bir çatışma yaratır ve insanlık, bu ikisini barıştırma çabasına girmeden ne aklı özgürleştirebilir ne de doğayı hak ettiği şekilde anlayabilir. Akıl ve doğanın özdeşleştirilmesi yerine, her iki alanın kendi iç dinamikleriyle uyum içinde değerlendirilmesi gerektiğini savunur (Horkheimer, 2013: 143).

Giddens ve Özne Anlayışı

Anthony Giddens'ın özne anlayışı, bireyin toplumsal yapılar karşısındaki rolünü hem aktif bir fail hem de bu yapıların sınırları içinde hareket eden bir varlık olarak ele alır. Yapılaşma Teorisi, nesnelcilik ve öznelcilik düalizmini aşarak, bu ikiliği "yapının ikiliği" kavramıyla yeniden tanımlar (Giddens, 2022). Toplumsal yapı, bireylerden bağımsız olarak var olan fiziksel bir gerçeklik gibi düşünülmez; aksine, bireylerin gündelik eylemleriyle şekillenen ve yeniden inşa edilen bir süreçtir. Giddens'a göre bir bireyin kahve içmek için belirli bir kafe seçmesi ya da kahve türü tercihi, basit bir bireysel karar gibi görünse de, aslında bu tercih, küresel kahve piyasasını etkileyen daha büyük bir toplumsal bağlamın parçasıdır. Bu örnek, bireyin gündelik yaşamındaki eylemlerinin, toplumsal yapıların sürekli yeniden üretimine nasıl katkıda bulunduğunu ve bu süreçte bireyin aktif bir rol oynadığını açıkça gösterir. Giddens'ın "Yapılaşma Teorisi", bu tür örneklerle birey ile yapı arasındaki karşılıklı ilişkinin hem bireyin hem de toplumsal bağlamın nasıl şekillendiğini anlamak açısından kritik önem taşıdığını vurgular. Giddens'ın özne anlayışında, birey, yalnızca toplumsal yapıların sunduğu düzenliliklere ve normlara uyan pasif bir varlık değildir; aksine, bilinçli, niyetli ve yansıtıcı bir kapasiteye sahip bir aktördür. Özne, kendi eylemlerinin sonuçlarını değerlendirme ve bu eylemleri toplumsal bağlam içinde anlamlandırma yeteneğine sahiptir. Ancak bu süreç, bireyin tamamen özgür olduğu anlamına gelmez. Bireyin eylemleri, toplumsal yapıların sağladığı

imkânlar ve sınırlarla şekillenirken, aynı zamanda bu yapıların dönüştürülmesi için de bir zemin oluşturur. Giddens, toplumsal yapıların bireylerin davranışlarına düzenlilik kazandırdığını kabul etmekle birlikte, bireyin yaratıcı ve dönüştürücü potansiyelini de ön plana çıkarır. Dolayısıyla, Giddens'ın özne anlayışı, bireyi toplumsal yapıların yalnızca bir ürünü olarak değil, aynı zamanda bu yapıları dönüştürme gücüne sahip bir aktör olarak ele alır. Bu diyalektik süreç, toplumsal hayatın sürekliliğini sağlarken, aynı zamanda değişim ve dönüşümün temelini oluşturur (Giddens, 2012: 42). Böylece, birey ile yapı arasındaki karşılıklı etkileşim, Giddens'ın toplumsal gerçeklik anlayışının temel taşı haline gelir.

Giddens'ın özne anlayışı, bireyi toplumsal yapıların bir ürünü olarak görmekle yetinmeyip bu yapıları değiştirme kapasitesine sahip bir aktör olarak tanımlar. Bu anlayış, birey ile toplumsal yapı arasındaki ilişkinin dinamik ve karşılıklı bir süreç olduğunu vurgular. Giddens'a göre, toplumsal yapı, bireylerin sürekli olarak yeniden inşa ettiği ve dönüştürdüğü bir bağlamdır.

Baudrillard ve Özne Anlayışı

Postmodern düşüncenin önde gelen isimlerinden Jean Baudrillard, postmodern **t**oplum yapısını anlamak için özne ve nesne ilişkisini merkeze koymuş, modernitenin özne merkezli anlayışının dönüşümünü incelemiştir. Modernite boyunca özne, anlam ve gerçekliğin merkezi bir üreticisi olarak kabul edilmiştir. Ancak Baudrillard, bu anlayışın postmodern dünyada geçerliliğini yitirdiğini ve bireyin, göstergeler ve simülasyonlar tarafından manipüle edilen bir nesneye dönüştüğünü belirtir. Birey, bu yeni düzen içinde, kendi gerçekliğini üretme kapasitesini kaybederek, medya ve tüketim kültürünün şekillendirdiği bir varlık (nesne) haline gelmiştir (Baudrillard, 2011: 14; Dağ, 2011: 95). Baudrillard'a göre özne, "eleştiri, politik olma, düşünme yetisini ve kolektif olma toplumsallaşma özelliğini kaybetmiştir" (Toprak, 2022: 324).

Simülasyon, Baudrillard'ın postmodern toplum analizinde merkezi bir yer tutar. Simülasyon, gerçeğin bir taklidinden ibaret olmayıp, gerçeğin yerine geçen bir düzeni ifade eder. Hipergerçeklik ise bu simülasyonların gerçeğin yerini alarak, onu aşan bir gerçeklik yarattığı durumdur. Bu bağlamda, birey hipergerçek bir dünyada, gerçek ile simülasyon arasındaki farkı ayırt edemez hale gelir (Baudrillard, 2012: 37; Avcı, 2023). Hatta Baudrillard'a (2005: 53) göre, "gerçek, bir tür simülasyondan başka bir şey değildir." Medya ve teknolojinin bu süreçteki etkisi büyüktür. Medya tarafından üretilen imgeler, bireylerin gerçeklik algısını manipüle eder ve onları yalnızca tüketim odaklı bir yaşam biçimine yönlendirir. Baudrillard,

bu durumu "gerçekliğin buharlaşması" olarak tanımlar (Baudrillard, 2017: 160). Artırılmış gerçeklik teknolojileri, bu süreci daha da ileriye taşır. Artırılmış gerçeklik, bireyin algısını şekillendirerek fiziksel ve sanal gerçeklik arasındaki sınırları bulanıklaştırır. Bu süreçte birey, yalnızca fiziksel dünyada değil, aynı zamanda sanal bir ortamda da varlık göstermeye başlar. Baudrillard'ın hipergerçeklik kavramı, bu teknolojik gelişmelerle daha da somut hale gelir (Avcı, 2023: 256; Özen ve Özdemir, 2021: 676). Ahmet Dağ'ın (2017: 231) ifadesiyle, "iletişim teknolojilerinin arttığı simülasyon düzeninde gerçeklikten kopmuş aşırı gerçekliğe sürüklenilerek kendine yabancılaştırılmış olan özne sanal gerçeklik aracılığıyla silinen aşırı gerçek bir dünyada yaşamaktadır."

Baudrillard, modernitenin özne-nesne ilişkisine dayalı düzeninin postmodern toplumda tersine döndüğünü savunur. Modern dönemde özne, nesne üzerinde egemen bir konumdayken; postmodern dönemde bu ilişki tersine dönmüş ve nesneler özneyi şekillendiren unsurlar haline gelmiştir. Özellikle tüketim toplumu, nesnelerin birey üzerindeki egemenliğini artırmış ve nesneler, yalnızca işlevsel araçlar olmaktan çıkarak, toplumsal statü belirleyici unsurlar haline gelmiştir (Baudrillard, 2020: 66). Bu durum, bireyin özgünlük arayışını anlamsız hale getirir. Baudrillard, bu hâli "kendisini nesneye oranla tanımlayan" bir süreç olarak açıklar. Nesnelerin bu tahakkümü, bireyin anlam üretme kapasitesini zayıflatmış ve onu, yalnızca göstergeler aracılığıyla tanımlanan bir varlık haline getirmiştir. Ona göre "bundan böyle felsefe de yapılamayacaktır. Çünkü artık ortada felsefe yapabilecek bir özne de kalmamıştır. Bu bütünsel işleyiş içinde öznenin konumu anlamını yitirmektedir" (Baudrillard, 2015: 41).

Baudrillard'ın baştan çıkarma kavramı, bireyin göstergeler dünyasında manipüle edildiği süreci anlamak için önemli bir araçtır. Postmodern toplumda anlam, artık bireyin kontrolünde değildir; aksine, medya ve simülasyonlar tarafından üretilir ve bireylere dayatılır. Bu süreçte birey, yalnızca sistemin bir tüketicisi haline gelir (Baudrillard, 2014; Dağ, 2011: 116). Baudrillard (2015), bireyin gösterge ve simülasyonların tahakkümü altında, gerçeklik algısını tamamen kaybettiği bir evreyi tarif eder. Bu evrede birey, artık kendi gerçekliğinin yanı sıra anlam üretemeyen bir varlık haline gelmiştir.

Judith Butler ve Özne Anlayışı

Judith Butler, özneyi aşkın, sabit ve özerk bir bilinç taşıyan bir varlık olarak değil; söylemsel, toplumsal ve psişik ilişkiler içinde kurulan, kırılgan ve ilişkisel bir yapı olarak düşünür. Bu yaklaşım, klasik hümanist özne fikrini sorgulayarak, özneleşmenin bir iktidar süreciyle işlediğini ileri sürer. Butler'a göre "özne, bir iktidar biçimiyle kurulur; iktidarın bir

sonucu ve aynı zamanda onun koşuludur" (Butler, 2005: 23). Bu nedenle özne, iktidarın dışından konuşan bir fail değil; iktidar yapıları içinde şekillenen ancak bu yapılarla birlikte her zaman sızma, bozma ve yeniden kurma potansiyeli taşıyan bir varlıktır. Butler'ın özne kuramı, iktidarın yalnızca dışsal bir baskı olarak değil, öznenin iç dünyasını şekillendiren kurucu bir güç olarak işlediğini savunur. Butler'a göre özne, doğrudan zorlayıcı baskılarla değil; arzunun yönlendirilmesi ve tanınma ihtiyacının içselleştirilmesiyle kurulur. Bu nedenle özne, iktidar karşısında ilksel bir savunmasızlıkla şekillenir; varlığını sürdürebilmek için dışsal kategorilere ve söylemlere bağımlı hale gelir. Böylece özneleşme, bir varoluş vaadi taşısa da aynı anda tabiyetin koşullarını da içinde barındırır. Maduniyet, ne saf bir seçim ne de tam anlamıyla bir zorunluluk olarak kavranabilir; öznenin tanınma arzusuyla iç içe geçen kurucu bir unsur haline gelir (Butler, 2005: 27). Tabiiyet, öznenin dışsal bir yapıya boyun eğmesi değil; kendisini tanıdığı ve arzularını biçimlendirdiği dilsel ve toplumsal bağlamlarda ortaya çıkar. Bu bağlamda özne, itaat ettiği için değil, tanınmak istediği için kurulur. Ancak bu kurulum süreci, aynı zamanda normların bozulmasına, çatlamasına ve direnişin olanaklı hâle gelmesine zemin hazırlar. Butler'a göre dil, özneleşmenin temel koşullarından biridir. Özellikle Cinsiyet Belası kitabında toplumsal cinsiyetin sabit bir kimlik değil; tekrar eden performatif edimlerle kurulan bir süreç olduğunu ileri sürer. Toplumsal cinsiyet, içkin bir gerçeklik değil; belirli söylemlerin ve normatif tekrarların ürettiği bir yapıdır. Bu yapı, her tekrarında bir sapma, bir bozulma ve yeniden yazılma potansiyeli taşır. Butler, Wittig'ten ilhamla şöyle der: "Dil karşısında gerçeğin belli bir plastikliği, yoğrulabilirliği vardır: Dilin gerçek üzerindeki eylemi plastik bir eylemdir" (Butler, 2014: 197). Bu bağlamda dil, yalnızca temsili bir araç değil; gerçekliğin kendisini kuran ve dönüştüren bir işleve sahiptir. Bu dönüşüm süreci, toplumsal cinsiyetin doğallaştırılmasını da hedef alır. Butler, Simone de Beauvoir'dan hareketle, kadınların doğuştan "tikel" konumda olmadığını; erkeklerin de "evrensellik" yetisiyle doğmadığını ifade eder. "Erkeklerin evrenseli kendilerine mal ettikleri ve bu eylemi sürekli olarak sürdürdükleri" düşüncesi, özne konumlarının doğaya değil, söylemsel ve kültürel pratiklere dayandığını gösterir (Butler, 2014: 198). Dolayısıyla özne, doğal bir başlangıç noktasına değil; tarihsel, dilsel ve kültürel edimlere yaslanır. Butler'ın öznesi, çağrıyla karşılaşan ve bu çağrıya yanıt vermek zorunda olan bir varlıktır. Ancak bu yanıt, her zaman bekleneni karşılamaz. Çağrının yarattığı söylemsel boşluklar, öznenin hem kurulan hem de dönüşebilen bir yapı olduğunu gösterir. Bu nedenle özne, sabit bir failiyetin kaynağı değil; dilsel karşılaşmaların ve normatif gerilimlerin ürünüdür. Butler'ın ifadesiyle, "özne, hem başlatılmış hem de bölünmüştür; hem sorumludur hem de belirli normlar ve koşullarla önceden biçimlendirilmiştir" (Butler, 2005: 40).

Özne kavramının tarihsel seyri, klasik sosyolojiden postmodern kurama uzanan teorik bir hat üzerinde ele alınmıştır. Amaç, öznenin yalnızca bireysel bilinç ya da özgür failiyet düzleminde değil; toplumsal yapı, tarihsel koşullar, söylem düzenlemeleri, iktidar ilişkileri ve kültürel kodlarla kurulan çok katmanlı bir oluşum olduğunu göstermektir. Seçilen kuramcılar, farklı dönemlere ait olmalarına rağmen özne kavrayışına dair birbirini takip eden, kimi zaman çelişen ama çoğu zaman birbirini dönüştüren teorik katkılar sunar. Bu çerçevede, özne kavramının sabit, aşkın ya da evrensel bir kategori olarak değil; tarihsel, ilişkisel ve ideolojik olarak inşa edilen bir yapı olduğunu ortaya koymak hedeflenmiştir.

Klasik sosyolojinin kurucu isimleri olan Emile Durkheim, Karl Marx ve Max Weber, öznenin toplumsal yapı karşısındaki konumunu farklı biçimlerde ele alır. Durkheim, bireyin kolektif bilinç tarafından şekillendiğini ve öznenin toplumsal düzenin bir yansıması olduğunu savunur. Marx, üretim ilişkileri bağlamında özneyi tarihsel bir fail olarak tanımlar ve sınıf mücadelesi üzerinden kolektif özneleşmeyi kuramsallaştırır. Weber ise anlamlı toplumsal eylem kavramı üzerinden bireysel failiyetin rasyonel temellerini sorgular. Bu üç kuramcı, özne-toplum ilişkisini açıklarken yapısal belirlenim, tarihsel mücadele ve öznel anlam üretimi gibi farklı eksenler üzerinden klasik dönemin kuramsal zeminini oluşturur.

Modern düşünce ekseninde değerlendirilen Georg Lukács ve Max Horkheimer, özneyi eleştirel kuram bağlamında yeniden tanımlar. Lukács, şeyleşme ve sınıf bilinci kavramlarıyla tarihsel özneleşmenin olanaklarını araştırırken, Horkheimer modern rasyonalitenin bireyi araçsallaştırarak özgünlüğünü nasıl yitirdiğini gösterir. Her iki düşünür de öznenin özgürleşme kapasitesine yönelik inançlarını korurken, modernliğin birey üzerindeki tahakküm biçimlerini açığa çıkartır.

Anthony Giddens, geç modernitenin refleksif öznesini yapı ve eylem arasındaki karşılıklı ilişki üzerinden kavramsallaştırır. Yapının ikiliği kuramı, bireyin yalnızca şekillenen değil, aynı zamanda dönüştüren bir aktör olarak ele alınmasını sağlar. Bu yaklaşım, bireyin eylemlilik kapasitesini yeniden gündeme taşırken, modern sonrası toplumsal analizlerin normatif temelini oluşturur.

Michel Foucault, özneyi iktidar, bilgi ve söylem ilişkileri içerisinde kavramsallaştırarak modern özne anlayışını radikal biçimde dönüştürür. Disipliner iktidar, biyoiktidar ve öznelleştirme süreçleri, öznenin dışsal değil, içkin mekanizmalar yoluyla kurulduğunu gösterir. Judith Butler, bu çerçeveyi toplumsal cinsiyet bağlamında genişleterek kimliğin performatif

olarak üretildiğini savunur. Öznenin sabit kimlikler üzerinden değil, tekrarlar yoluyla inşa edildiğini öne sürer.

Jean Baudrillard, özneyi simülasyon çağında anlam üretme kapasitesini yitirmiş, medya tarafından nesneleştirilmiş bir figür olarak konumlandırır. Tüketim, gösteri ve hipergerçeklik içinde özne, artık kendi gerçekliğini kuramaz hâle gelir. Bu çözümleme, öznenin yalnızca iktidar ilişkilerinde değil, temsillerin rejimi içinde de dağılmaya başladığını ortaya koyar.

Byung-Chul Han, neoliberal çağda öznenin içselleştirilmiş denetim biçimleriyle nasıl yönetildiğini analiz eder. Performansa dayalı başarı baskısı, bireyi kendi kendini sömüren bir varlığa dönüştürür. Han'ın öznesi, psikopolitik mekanizmalar aracılığıyla hem görünürde özgür hem de derinlemesine denetlenen bir figürdür.

Bu kuramsal izlek, özne kavramının tarihsel dönüşümünü yalnızca ardışık bir sıralama olarak değil; birbirini etkileyen, kimi zaman çatışan ancak öznenin güncel biçimlerinin anlaşılmasını mümkün kılan bir teorik zemin olarak sunar. Böylece özne, klasik sosyolojideki yapısal belirlenimden modernliğin bireysel failliğine, oradan postmodernitenin dağılmış ve denetlenen benliğine, son olarak ise neoliberalizmin içselleştirilmiş tahakkümüne kadar uzanan bir dönüşüm hattı boyunca ele alınır. Bu analiz, neoliberal özneleşme biçimlerinin yalnızca güncel koşullara değil, tarihsel ve kuramsal kırılmalara da dayandığını ortaya koyar.

Tablo 4. Özne Anlayışına Göre Sosyologların ve Düşünürlerin Sınıflandırılması

Düşünür / Sosyolog	**Dönem**	**Özne Anlayışı**	**Seçilme Gerekçesi**
Emile Durkheim	Klasik	Toplumsal yapı ve kolektif bilinç tarafından belirlenen özne.	Özne-toplum ilişkisinde yapının belirleyici olduğu klasik yaklaşımı temsil eder.
Karl Marx	Klasik	Sınıf ilişkileri içinde şekillenen tarihsel özne.	Yabancılaşma ve sınıf bilinci üzerinden kolektif özneleşmeyi açıklar.
Max Weber	Klasik	Anlamlı toplumsal eylemin taşıyıcısı birey.	Rasyonel fail kavramı ile bireyin öznel anlam dünyasını analiz eder.
Georg Lukács	Modern	Şeyleşme karşısında bilinçlenen tarihsel özne.	Proletaryanın sınıf bilinci ile özneleşmesini kuramsallaştırır.
Max Horkheimer	Modern	Araçsal aklın nesneleştirdiği özne.	Modern toplumda bireyin özgünlüğünü yitirdiğini gösteren eleştirel bir yaklaşım sunar.
Anthony Giddens	Geç Modern	Yapı ve failin karşılıklı inşasıyla oluşan özne.	Yapılaşma kuramıyla bireyi hem yapılandıran hem yapılandırılan aktör olarak ele alır.
Michel Foucault	Postmodern	İktidar ve söylem yoluyla inşa edilen özne.	Disiplin ve biyo-iktidar çerçevesinde öznelliğin üretimini analiz eder.

Tablo 4. (Devamı) Özne Anlayışına Göre Sosyologların ve Düşünürlerin Sınıflandırılması

Judith Butler	**Postmodern**	**Toplumsal cinsiyet normlarıyla performatif biçimde kurulan özne.**	**Kimliğin sabit olmayıp tekrarlarla üretildiğini gösterir.**
Jean Baudrillard	Postmodern	Simülasyonlar içinde nesneleşen özne.	Medya ve tüketimle öznenin anlam üretme kapasitesinin silinişini gösterir.
Byung-Chul Han	Geç Modern / Günümüz	Kendi kendini sömüren performans öznesi.	Neoliberal psikopolitik düzende bireyin içsel denetimle yönlendirilişini çözümler.

5.2. NEOLİBERAL ÖZNE

Bu çalışmada "neo-özne" kavramı, neoliberal sistemin imal ettiği yeni özneyi ifade etmek için kullanılmaktadır. "Neo" hem "yeni" anlamına gelen hem de neoliberal kavramının kısaltılmış halini imleyen bir kelimedir.

Kuramsal hattın yukarıda izini sürdüğü dönüşüm, özne kavramının yalnızca bireysel bilinç ya da eylemle tanımlanamayacağını; aksine, tarihsel koşullar, iktidar biçimleri, söylem rejimleri ve normatif yönlendirmelerle sürekli olarak yeniden kurulan bir oluş biçimi olduğunu göstermektedir. Bu çok katmanlı serüven, özneyi durağan ve evrensel bir kategori olmaktan çıkarıp belirli tarihsel momentlerde farklı iktidar teknolojileri aracılığıyla biçimlenen ilişkisel bir varlık olarak düşünmeyi mümkün kılar. Bu çerçevede günümüzün özgül özne biçimi, neoliberal yönetimsellik altında inşa edilen, piyasa normlarına içkin bir benlik modelidir. Neoliberal öznellik, klasik özne modellerinin ardıllığıyla açıklanamayacak denli özgül bir iktidar rejimini yansıtır. Bu özne tipi, disipliner denetimden psikopolitik yönetime, yapısal belirlenimden gönüllü özdenetime, kolektif mücadele tahayyülünden bireysel performans zorunluluğuna yönelen tarihsel bir dönüşümün ürünüdür. Neoliberal özne, özgür bir fail olma iddiasını korurken, aynı anda piyasa rasyonalitesini içselleştirmiş, yaşamını sermaye mantığına göre biçimlendiren ve verimliliğini durmaksızın optimize etmeye yönelmiş bir benlik rejimi içinde inşa edilir. Kendi kararlarını verdiğine inanan fakat seçim repertuarı, yönelimleri ve motivasyonları neoliberal söylem tarafından kodlanmış bu özne tipi, iktidarın en rafine formuyla uyum içinde varlık gösterir.

Toplum, sürekli değişim ve dönüşüm yaşayan, dinamik bir organizma olarak varlığını sürdürür. Tarih boyunca toplumsal yapılar, dönemin koşullarına göre şekillenmiş ve farklı anlamlar kazanmıştır. İçerisinde bulunduğumuz neoliberal dönemde de değişim yaşanmış, bireyin rolü ve özne anlayışı köklü bir dönüşüme uğramıştır.

Pierre Dardot ve Christian Laval (2012: 366), neoliberal dönemin birey anlayışını yeniden şekillendirdiğini vurgulamaktadır. Bu dönemde birey, yalnızca ekonomik bir aktör olarak değil, kendi yaşamını bir proje gibi yöneten, tüm benliğiyle süreçlere katılım gösteren bir özne olarak tanımlanır. Geleneksel disiplinci yöntemlerin aksine, neoliberal düzen, bireyin davranışlarını kontrol etmekten ziyade, onun arzularını ve iradesini ekonomik faaliyetlere yönlendirmeye odaklanır. Bu bağlamda, bireyin işine kendini adaması ve tüm potansiyelini ekonomik başarı doğrultusunda seferber etmesi temel bir gereklilik olarak görülür. Bu yeni özne modeli, bireyin "kendini gerçekleştirme" ve "başarı" motivasyonları üzerinden hareket etmesini sağlar. Ancak bu süreç, bireyi özgür kılmaktan ziyade, onu piyasa odaklı bir varlığa dönüştürür. İktidar, bireyin arzularını yönlendirerek, onu hem ekonomik bir kaynak hem de piyasa sisteminin devamlılığını sağlayan bir mekanizmaya dönüştürür. Bireyin özgürlük algısı, aslında daha derin bir bağımlılık ve kontrol mekanizması ile şekillendirilmiştir. Çünkü neoliberal sistemde birey, kendisini sürekli aşmaya, daha fazlasını aramaya zorlanan bir varlık olarak inşa edilmektedir. Ancak bu "öteyi arama" süreci, etik ya da politik bir özgürleşme amacı taşımaktan ziyade, bireyin piyasa mantığına uygun bir şekilde yeniden düzenlenmesini hedefler. Birey, "kendi kendisinin işletmesi" ve "insan sermayesi" olarak tanımlanır; yaşama zevki, arzuları ve öznel değerleri piyasa için işlevselleştirilir. Bu süreçte birey, kendilik deneyimini piyasanın sonsuz büyüme hedeflerine tabi kılar. Bu dönüşüm, bireyi "aşırı-özneleşme" olarak adlandırılan bir sürecin parçası yapar. Birey, yalnızca kendilik sınırları içinde yeniden tanımlanır ve küresel piyasanın gerekliliklerine göre şekillenir. Kendine sahip olma veya etik bir ilişki geliştirme gibi anlamların ötesine geçen birey, piyasa normlarına tamamen entegre bir varlık haline gelir. (Dardot&Laval, 2012: 392). Piyasa koşullarına uyan ve kendisini işleten yeni özne, özdenetimini yapmak, performans göstermek ve rekabet etmek durumda kalır. Özetle "yeni özne, rekabet ve performans insanıdır" (Dardot&Laval, 2012: 389).

Foucault'ya (2015b: 128) göre neoliberalizmin tahayyül ettiği toplum, ticaret ve mübadele ilişkileriyle tanımlanan bir yapı değil, rekabet mekanizmalarının hâkim olduğu bir düzen olarak kurgulanmaktadır. Bu toplum modelinde, rekabet sadece ekonomik alanlarla sınırlı kalmaz, toplumsal yaşamın her alanına nüfuz eder ve düzenleyici bir ilke haline gelir. Süpermarket toplumu, yani yalnızca tüketim odaklı bir yapı yerine, bireylerin birer şirket gibi hareket ettiği ve sürekli üretime, girişime odaklandığı bir şirketler toplumu yaratılmak istenir. Bu toplum yapısında birey, klasik anlamda bir tüketici ya da mübadeleci değil, kendi yaşamını bir girişim gibi yöneten şirketmiş gibi konumlanır.

Klasik ekonomide birey, üretici veya mübadeleci bir varlık olarak tanımlanırken, neoliberal ekonomi bireyi yalnızca bu ekonomik rollerle sınırlamaz. Bunun yerine, neoliberal ekonomi, bireyin öznellik süreçlerini teşvik eden ve bu süreçleri üretim sürecinin bir parçası haline getiren bir sistem olarak işlev görür. Bu yaklaşımda birey, sadece mal ve hizmet üreten bir aktör değil, aynı zamanda kendi yaşamını bir proje gibi yönetmek ve piyasa normlarına uygun bir şekilde sürekli olarak yeniden tanımlamak zorunda olan bir öznedir (Lazzarato, 2015: 37). Lazzarato'ya (2015: 10) göre neoliberal politikalar, ekonomik krizlerin yarattığı tahribata rağmen aynı tercihleri ısrarla sürdürerek, toplum üzerindeki etkilerini derinleştirir. Bu anlayış, ücretleri düşük seviyelerde tutmayı, sosyal hizmetleri azaltarak refah devletini iş dünyası ve zengin kesimlerin çıkarlarına hizmet eder hale getirmeyi ve kamu varlıklarını özelleştirerek piyasa odaklı bir düzen oluşturmayı hedefler. Krizleri çözmek ya da düzenlemek yerine, bu politikalar mevcut sistemi daha da pekiştirmek için bir araç olarak kullanılır. Sonuç olarak, toplumsal eşitsizlik büyür, kamu kaynakları özel çıkarlara yönlendirilir ve bireyler piyasanın katı kurallarına daha fazla bağımlı hale getirilir. Neoliberalizm, bireyin sürekli bir risk ve belirsizlik ortamında yaşamasını normalleştirirken, bu istikrarsızlık koşullarını bireyin kendini geliştirmesi ve piyasa taleplerine uyum sağlaması için bir fırsat gibi sunar. Bu süreçte birey, toplumsal dayanışma yerine yalnızca kendi çıkarlarını gözetmek zorunda kalan ve piyasa mantığına tam anlamıyla bağımlı hale gelen bir figüre dönüşür. Neoliberal politikaların, ücretleri düşük seviyede tutarak ve kamu harcamalarını azaltarak yarattığı temel birey figürü, sürekli ekonomik istikrarsızlık içinde yaşayan, kendine yatırım yapmak zorunda bırakılan bir 'müteşebbis' öznedir (Lazzarato, 2015: 84).

Eva Illouz (2011), neoliberal öznelliğin yalnızca ekonomik değil, duygusal süreçleri de dönüştürdüğünü ileri sürer. Neoliberal özne, duygusal sermayesini de kontrol altında tutmakla yükümlüdür. Özsaygı, öz güven ve aşk gibi duygular bile piyasa değerine göre düzenlenir; birey, duygusal yatırımlarını bile stratejik olarak yönlendirir.

Rossi'ye (2018) göre neoliberal öznellik, yalnızca davranışsal değil, ruhsal bir inşa sürecidir. Birey, içsel dünyasını piyasa rasyonalitesine göre yeniden düzenlemekle yükümlü hâle gelir. Bu yönüyle neoliberal özne, psiko-politik yönetimin merkezinde yer alır; kendi arzularını dahi piyasa performansına uygun olarak biçimlendirmek zorundadır.

Neoliberal yönetimsellik, özgürlük kavramını bireyin eylemlerini açıkça kısıtlayan bir güç olarak değil, onu belirli koşullar ve stratejiler içinde yönlendiren bir mekanizma olarak ele alır. Bu bağlamda birey, görünüşte "özgür" bırakılır ancak bu özgürlük, neoliberalizmin

rekabet, girişimcilik ve risk gibi kavramlarla çerçevelediği bir düzene tabidir. Neoliberalizm, bireyleri ve toplumu, rekabetin temel ilişki modeli olduğu bir sistem içinde şekillendirir; bireylerin seçenekleri bu sistemin stratejik alanlarıyla sınırlıdır. Girişimcilik ve rekabet fikri yalnızca ekonomik alanlarda değil, bireysel ilişkilerden toplumsal yapılara kadar her alana yayılırken, şirketler, devletler ve bireyler bu çıkar mantığına göre yönetilir. Alternatif öznelliklerin ve yaşam biçimlerinin varlığını dışlayan bu sistemde neoliberalizm, bireylere farklı bir seçenek sunmadan özgürlük vaat eder; bu özgürlük, bireyi piyasa mantığına entegre eden ve onu sürekli performans ve rekabet baskısı altında tutan bir kontrol mekanizmasıdır (Ören, 2015: 161).

Lorey (2016) neoliberal öznelliği doğrudan "neoliberal özne" terimiyle değil, *prekaryalaşmış* bir öznellik biçimi üzerinden tanımlar. Ona göre bu özne, "güvencesizlik rejimi"nin hem nesnesi hem de failidir. Yani bir yandan istikrarsızlaştırıcı toplumsal ve ekonomik koşulların kurbanı olurken, öte yandan bu rejimin gereklerini içselleştirerek kendini yöneten bir figüre dönüşür. Lorey'in temel tezi, neoliberal yönetimselliğin kırılganlık ve güvencesizlik durumlarını yalnızca tolere etmekle kalmayıp, bizzat üretmesi ve yönetmesi üzerine kuruludur. Bu çerçevede "görünüşte bağımsız ve sorumlu ama aslında denetlenen" özne tanımı, Lorey'in yaklaşımına uygundur. Öznenin performans baskısı altına alınması, "öz-kontrol" yoluyla iktidarın dışsal olmaktan çıkarak içselleştirilmesi, onun analizinde önemli bir yer tutar. Özellikle "herkesin potansiyel olarak güvencesizleştirildiği" neoliberal toplumsal yapı, bireylerin sürekli bir güvenlik arayışıyla kendilerini yönetmeye sevk edildiği bir rejimdir. Dolayısıyla neoliberal özne, Lorey açısından doğrudan bir tanım değildir fakat onun analizinde açımlanan kırılgan, kendi kendini yöneten, denetim ve performans baskısını içselleştirmiş öznellik tipi, güncel literatürde neoliberal özne olarak kavramsallaştırılan yapıyla örtüşmektedir. Lorey'in katkısı, bu öznelliği yalnızca ekonomik güvencesizlik üzerinden değil, aynı zamanda duygusal, bedensel ve yönetsel kırılganlık üzerinden düşünmeye açmasıdır. Özellikle Judith Butler'ın önsözünde vurguladığı gibi, Lorey bu özneyi "kırılganlaştırma teknikleri" aracılığıyla şekillenen bir iktidar rejimi içinde değerlendirir.

Neoliberal özne, güncel toplumsal pratiklerde de görünür hâle gelir. Sosyal medyada kişisel marka yaratma çabası, görünürlük için verilen rekabet, "hustle" ve "grind" gibi kesintisiz çalışmaya dayalı kültürel motifler, bireyi sürekli üretkenlik baskısı altında tutar. "Lifelong learning" (yaşam boyu öğrenme) ve "self-leadership" (kendine liderlik) gibi kavramlar, bireyin yaşamını bir yatırım alanı olarak kodlar (Brown, 2015; Feher, 2009). Bu bağlamda birey, özgür bir fail gibi görünse de, algoritmik sıralama sistemleri ve dijital dikkat ekonomisinin görünmez

çerçevesi içinde davranışları yönlendirilen bir dijital emekçiye dönüşür (Gillespie, 2014; Shapiro, 2022). İktidar, bireyin seçimlerine doğrudan müdahale etmeksizin, arzularını kodlayarak ve dikkatini yönlendirerek çalışır.

Neoliberal öznellik, modern özne tahayyülünden ayrılarak yeni bir benlik rejimi etrafında biçimlenir. Bu özne, yaşamını bir projeye dönüştürürken, kendini sürekli yeniden yapılandırması beklenen bir performans aktörüne evrilir. Rekabeti varoluşsal bir ilke olarak içselleştirir; esneklik, öz-yatırım ve verimlilik gibi değerlerle biçimlenir. Artık birey yalnızca bir üretici değil; aynı zamanda yatırımcı, yönetici ve denetleyici bir figür olarak kendi üzerinde çalışmakla yükümlüdür. Seçme ve eyleme yetisi varmış gibi görünse de, bu yeti, stratejik biçimde kodlanmış yönelimlerin dar sınırları içinde işler. Kendini aşma zorunluluğu, süreğen bir denetim rejimini içselleştirmesine yol açar. Arzular, duygular ve hedefler, piyasa mantığına uygun biçimde sermayeleştirilirken; birey, kendi içsel yönetimini başarıyla sürdürebildiği ölçüde makbul sayılır. Neoliberal özne, yalnızca piyasa için emek veren bir varlık değil, piyasa mantığının bizzat içinde kurulan ve onu yeniden üreten bir iktidar taşıyıcısına dönüşür. Sistemle ya da yapısal eşitsizliklerle ilgilenmez; her başarının ya da başarısızlığın sorumluluğunu kendinde arar.

İKİNCİ BÖLÜM
ARAŞTIRMANIN KURAMSAL BOYUTU

Bu bölümde neoliberal öznellik çözümlemesinde temel referans noktası olarak kabul edilen beş kuramsal figürün düşünceleri ayrıntılı biçimde ele alınacaktır: Michel Foucault, Byung-Chul Han, Wendy Brown, Pierre Dardot & Christian Laval ve Mark Fisher. Her biri, özneleşme süreçlerini farklı düzlemlerden kavramsallaştırmakta ve neoliberal yönetimsellik altında bireyin nasıl biçimlendiğini farklı perspektiflerden açıklamaktadır. Bu figürlerin kuramsal yaklaşımları hem bireysel düzeydeki deneyimleri hem de yapısal ideolojik biçimlenmeleri anlamaya olanak sağlar. Aralarındaki süreklilik ve ayrışma noktalarının ortaya konulması, kişisel gelişim literatürünün neoliberal özneleşme üzerindeki etkisini çok boyutlu biçimde kavramayı mümkün kılar.

1. MICHEL FOUCAULT: SÖYLEM, ÖZNELEŞME VE NEOLİBERAL YÖNETİMSELLİK

1.1.MICHEL FOUCAULT'DA ÖZNE, SÖYLEM VE İKTİDAR İLİŞKİLERİ

Michel Foucault, modern düşüncede sıkça rastlanan kurucu ve evrensel bir özneye dair inancı reddeder. Ona göre özne, doğuştan gelen bir özellik ya da sabit bir doğaya sahip değildir. Foucault (2016a: 266), her yerde rastlanacak türde hükümran, kurucu bir özne biçimi bulunmadığını' ifade eder. Bu bakış açısıyla, özne tarihsel, toplumsal ve kültürel bağlamlar içinde sürekli olarak inşa edilir. Özne, yalnızca kendi bilinciyle hareket eden bir birey olmayıp, aynı zamanda iktidar ilişkileri ve söylemsel yapılar tarafından şekillendirilen bir oluşumdur. Bu nedenle özne, tabiyet pratikleri veya antikçağda olduğu gibi özgürlük pratikleri aracılığıyla kendini kurar; bu kurulum bireyin içinde bulunduğu toplumsal ve kültürel çevreyle sıkı bir ilişki içindedir. Foucault, öznenin inşa süreçlerini farklı eserlerinde detaylı bir şekilde ele alır. *Deliliğin Tarihi* (2006) adlı çalışmasında, özneyi akıl, delilik ve iktidar ilişkilerinin kesişiminde tarihsel bir yapı olarak inceler. Bu eserinde, modern öznenin akıl normlarına dayalı olarak şekillendiğini ve norm dışı kabul edilenlerin -deliler, suçlular, akıldışı bireyler gibi- ya dışlanarak ya da disipline edilerek özneleştirildiğini belirtir. Foucault'ya göre, modern toplum, bireyleri belirli normlar çerçevesinde tanımlar ve onları bu normlara uygun şekilde davranmaya yönlendirir. Delilerin kapatılma süreçlerini inceleyen Foucault, bu süreçlerin, bireyin dışlanması ya da marjinalleştirilmesi yoluyla değil, aksine bu bireylerin toplumsal düzenin bir

parçası haline getirilmesi yoluyla işlediğini vurgular. Bu bağlamda özne, hem toplumsal normların taşıyıcısı hem de bu normların dışında kalanları tanımlayan bir araç olarak ortaya çıkar.

Foucault'nun özne anlayışında beden merkezi bir konuma sahiptir. Beden, bireyin sağlık, cinsellik ve toplumsal roller gibi unsurlar üzerinden denetlendiği ve yönlendirildiği bir alan olarak işlev görür. Bu bağlamda, beden yalnızca fiziksel bir varlık olmaktan çıkar; disiplin mekanizmalarının bireyin bilincine, ruhuna ve içsel yapısına kadar nüfuz ettiği bir alan haline gelir. Hapishaneler, akıl hastaneleri ve benzeri kurumlar, bireyin bedeni üzerinden onun düşünce biçimlerini, kimliğini ve davranışlarını yeniden şekillendirir. Foucault, bu kurumların işlevini yalnızca bireyleri disipline etmekle sınırlamaz çünkü ona göre bu mekanizmalar, bireylerin davranışlarını toplumsal normlara uygun bir şekilde yeniden düzenleyerek onları modern iktidarın ihtiyaçlarına göre biçimlendirir. Bu bağlamda özne, hem toplumsal normlara uyan bir birey olarak tanımlanır hem de bu normların sürekli yeniden üretildiği bir alan olarak işlev görür (Bingöl, 2019: 332-333).

Foucault, iktidar ilişkilerini daha geniş bir bağlamda ele alarak, 18. yüzyıldan itibaren kapitalist düzenin ihtiyaç duyduğu üretken bireylerin yaratılmasında disiplinci iktidarın önemini vurgular. Disiplinci iktidar, bireylerin yalnızca dışsal bir otoriteye boyun eğmesini sağlamakla kalmaz; aynı zamanda bireylerin kendi davranışlarını kontrol etmelerine olanak tanır. Foucault'ya göre, bireyler, belirli normlara göre tanımlanır ve bu normlara uygun şekilde özneleşir. Delilik ve suçluluk gibi kavramlar, bireyleri kendi içinde bölen ve bu ayrılığı öznel deneyimlere dönüştüren bir sorunlaştırma sürecinin ürünüdür. Söylemsel (psikiyatri, kriminoloji gibi bilimler) ve söylemsel olmayan (hapishaneler, okullar gibi kurumlar) pratiklerin bir arada çalıştığı bu süreç, bireylerin toplumsal normlara göre yeniden inşa edilmesini sağlar (Coşkun, 2019: 12-13). Hapishane gibi kurumlar, yalnızca bireyleri cezalandırmaz; aynı zamanda suç ve suçluluğu tanımlayan normlar üreterek bireylerin bu normlara uygun şekilde özneleşmesini mümkün kılar.

Foucault'nun biyo-iktidar kavramı, modern iktidar anlayışının dönüşümünü anlamak için kritik bir perspektif sunar. Foucault'ya göre, eski egemen iktidarın öldürme gücüne dayanan baskıcı yapısının yerini, yaşamı düzenleyen ve bireylerin yanı sıra toplumu bir bütün olarak denetleyen daha incelikli bir iktidar biçimi almıştır. Bu yeni iktidar türü, bireylerin bedenlerini disipline etmeye ve nüfusu kontrol altına almaya yönelik bir dizi teknik ve strateji kullanır. Dil, okullar, kışlalar ve atölyeler gibi disiplin mekanizmaları hızla gelişmiş; aynı

zamanda doğurganlık, yaşam süresi, kamu sağlığı ve göç gibi nüfusla ilgili meseleler, siyasal pratikler ve ekonomik çıkarlarla ilişkilendirilmiştir. Bu gelişmeler, modern iktidarın yalnızca bireyleri değil, nüfusu da düzenlemeye yönelik kapsamlı bir yönetim stratejisi geliştirdiğini gösterir. Foucault'ya göre, biyo-iktidar XVIII. yüzyıldan itibaren iki temel düzeyde etkili olmuştur: Bireylerin bedenlerini denetim altına alan disiplinci mekanizmalar ve nüfusun genel işleyişini düzenleyen biyopolitik araçlar. Disiplinci iktidar, bireyin bedenine odaklanarak onu üretken ve toplumsal normlara uyumlu bir varlık haline getirirken; biyopolitika, doğum oranları, ölüm oranları, sağlık düzeyi ve yaşam süresi gibi unsurları düzenleyerek toplumun geneline müdahale eder. Ordu, okullar ve hastaneler gibi kurumlar bireylerin fiziksel kontrolünü sağlarken, nüfusun genel işleyişini hedef alan politikalar ise toplumsal düzeni ve ekonomik üretkenliği desteklemiştir. Foucault, bu süreçlerin bireylerin yaşamını yalnızca fiziksel düzeyde değil, aynı zamanda toplumsal ve ekonomik bağlamlarda nasıl yeniden şekillendirdiğini ele alır. Biyo-iktidar, yaşamı yok etmekten çok yaşatmayı ve güçlendirmeyi amaçlayan bir iktidar biçimidir. Foucault, bu iktidarın, bireylerin yaşamlarını üretken ve disiplinli hale getirmek için insan bedenini bir makine gibi ele aldığını ve bireysel yetenekleri geliştirmek üzere çalıştığını belirtir. Aynı zamanda, bu süreçte nüfusun genel düzenini sağlamak için çeşitli biyopolitik mekanizmalar geliştirilmiştir. Bu mekanizmalar, doğum ve ölüm oranlarını kontrol etmeyi, kamu sağlığını artırmayı ve ekonomik süreçlere uygun nüfus politikaları oluşturmayı hedefler. Foucault'ya göre, yasa bu süreçte tamamen ortadan kalkmaz; aksine, yaşamın düzenlenmesine hizmet eden bir dispozitif sistemine entegre olur. Foucault'nun biyo-iktidar analizinde merkezi bir yer tutan kavramlardan biri *dispozitif*tir. Bu kavram, söylemler, kurumlar, mimari yapılar, yasal düzenlemeler, bilimsel bilgi türleri ve ahlaki önermeler gibi oldukça farklı ögeler arasında kurulan ilişkiler ağına karşılık gelir. Dispozitifler, yalnızca bireyleri denetleyen araçlar değil; aynı zamanda bilgi üretimi, normatif düzenleme ve toplumsal yönlendirme işlevlerini bir arada yürüten stratejik oluşumlardır. Foucault, dispozitifin tarihsel olarak belirli bir ihtiyaç ya da soruna yanıt olarak ortaya çıktığını ve zaman içinde bu ihtiyaca uygun biçimde işlevsel çeşitlilik geliştirdiğini belirtir. Ona göre dispozitifler, hem bireyi özneleştiren hem de toplumsal yapılar içinde konumlandıran iktidar stratejileridir. Bu çok katmanlı yapı aracılığıyla işleyen biyo-iktidar, bireyleri ve nüfusu aynı anda hedef alarak modern toplumlarda yaşamın tüm yönlerini düzenleyen bir iktidar formu hâline gelir (Foucault, 2007: 103; Coşkun, 2019: 13-14). Bu bağlamda, biyo-iktidar, bireyleri ve toplulukları hem fiziksel hem de toplumsal düzeyde yöneterek modern kapitalist sistemin ihtiyaçlarına hizmet eden bir yapı haline gelmiştir. Bu süreç, bireylerin bedensel kontrolünün

ötesine geçerek onların ekonomik, sosyal ve politik düzeylerde nasıl şekillendirildiğini anlamak için temel bir çerçeve sunar.

Foucault'ya göre modern iktidarın odak noktası nüfustur. Yönetim, nüfusun refahını artırmayı, yaşam koşullarını iyileştirmeyi ve toplumu düzenlemeyi hedefler. Bu süreçte bireyler hem ihtiyaçları ve arzularıyla öznelleşir hem de iktidarın teknik ve politik mekanizmaları aracılığıyla bir kontrol nesnesine dönüşür. Foucault, yönetimin temel aracı olan 'çıkar' kavramının, nüfusu bireysel ve kolektif düzeyde yönlendiren bir mekanizma olarak işlev gördüğünü ifade eder. Modern iktidar, bireylerin ve toplulukların yaşamlarını doğrudan ve dolaylı yollarla şekillendirir; böylece özneleşme süreci, bireyin toplumsal ve ekonomik düzenin ihtiyaçlarına uygun şekilde yeniden inşa edildiği dinamik bir yapı hâline gelir (Foucault, 2016b: 279). Foucault, "İktidar her yerde hazır ve nazırdır. (…) İktidar bir kurum, bir yapı değildir; bazılarının baştan sahip olduğu belirli bir güç değil, belli bir toplumda karmaşık bir stratejik duruma verilen addır" (Foucault, 2007: 72) ifadelerinin "iktidar her yerde olduğu için özgürlüğe yer yok" şeklinde yorumlanmasına karşı çıkar. Foucault, "iktidarın her şeyi denetleyen ve özgürlüğe hiçbir şekilde yer bırakmayan bir tahakküm sistemi olduğu fikri bana atfedilemez" diyerek itirazını dile getirir. Ona göre "iktidar ilişkilerinde mutlaka direniş imkânı vardır, zira hiç direniş imkânı (şiddetli direniş gösterme, kaçıp kurtulma, hileye başvurma, durumu tam tersine çeviren stratejiler) olmasa iktidar ilişkisi de olmayacaktır" (Foucault, 2016a: 235-237). Foucault; direnişi, iktidar ilişkilerinin kaçınılmaz bir unsuru olarak görür. Direniş, bireylerin iktidar ilişkileri içinde özgürlük alanları yaratabilecekleri, bu ilişkileri sorgulayabilecekleri ve hatta dönüştürebilecekleri bir araçtır. Bu anlayış, iktidarı yalnızca bir baskı aracı olarak değil, aynı zamanda bireylerin kendi stratejilerini geliştirebilecekleri bir alan olarak da ele alır. Foucault'nun bu yaklaşımı, iktidar ve özgürlük arasındaki karşıtlığı sorgularken, ikisinin aslında birbiriyle iç içe olduğunu ve bir arada var olduğunu öne sürer. Foucault, birey ve iktidar arasındaki ilişkinin karşılıklı bir etkileşim olduğunu ortaya koyar:

> "Bireyi, kişileri boyunduruğuna alacak ya da onları kıracak olan iktidarın gelip çarptığı, üzerinde uygulandığı bir tür basit çekirdek, atom, sayısız ve suskun bir özdek olarak kavramamalı. Aslında, bir bedeni, jestleri, söylemleri, arzuları birey olarak kimlikleştiren ve oluşturan şey; işte bu, tam olarak iktidarın ilk etmenlerinden biridir. Şöyle ki birey iktidarın karşısında değildir, bence onun ilk etmenlerinden biridir. Birey iktidarın bir etmenidir ve aynı zamanda, bir etmeni olduğu ölçüde de onun aracısıdır: iktidar, oluşturduğu bireyden geçiş yapar" (Foucault, 2015a: 43).

Foucault'ya göre, modern iktidar bireyleri baskı altına alarak değil, onları belirli kimlikler ve kategorilerle tanımlayarak işlev görür. Bu süreçte bireyler, bilgi nesneleri haline getirilir ve belirli öznelliklere göre yeniden inşa edilir. İktidar, bireyin kimliklerini ve davranışlarını tanımlayarak onları toplumsal düzenin bir parçası haline getirir. Örneğin, bir bireyin kendisini homoseksüel olarak tanımlaması, baskıya karşı bir direniş gibi görünse de, aslında iktidarın yarattığı bir söylem çerçevesinde kimlik kazanmayı ifade eder. Foucault'nun "öznelleştirme" kavramı, bireyin kimliğini oluşturma sürecinin, iktidarın ürettiği normlara ve söylemlere bağımlı hale geldiğini belirtir. Bu süreçte bireyler, hem kendi öznelliklerini tanımlama özgürlüğü içinde görünürler hem de bu öznellikler aracılığıyla iktidar mekanizmalarının bir parçası haline gelirler. Böylece, modern iktidar, bireyleri şekillendirirken onların davranışlarını ve toplumsal rollerini de kontrol altına alır (Newman, 2006: 147).

1.2.MICHEL FOUCAULT YÖNETİMSELLİK, ETİK ÖZNE VE NEOLİBERAL ÖZNELEŞME SÜREÇLERİ

Foucault'nun düşüncesi, bireyin toplumsal, tarihsel ve söylemsel biçimlenişini anlamak için vazgeçilmez bir kuramsal çerçeve sunar. Foucault'ya göre özne, sabit ve evrensel bir varlık değil; tarihsel olarak belirli bilgi-iktidar rejimleri ve söylemler aracılığıyla inşa edilen, konumlandırılan ve dönüştürülen bir figürdür. *Bilginin Arkeolojisi* adlı eserinde söylemi, "birbiriyle ilişkili söylem dizilerinin oluşturduğu sistemler" olarak tanımlar ve özneyi bu sistemler içinde belirli konumlara yerleşen tarihsel bir yapı olarak kavramsallaştırır: "Öznenin söylemlerin çeşitliliği içinde işgal edebildiği durumları ve fonksiyonları tanımlamak istedim" (Foucault, 2014: 249).

Foucault'nun özneleşme (subjectivation) kavrayışı, bireyin yalnızca iktidar altında şekillenmesiyle değil, aynı zamanda belirli normatif düzenekler aracılığıyla kendi üzerindeki iktidarı içselleştirmesiyle ilgilidir. Bu doğrultuda geliştirdiği "yönetimsellik" (governmentality) kavramı, bireylerin kendi yaşamlarını yönetmeleri yönünde nasıl yönlendirildiklerini ve bu süreçte öznenin iktidar teknolojileriyle nasıl kurulduğunu açıklamak için kritik önemdedir (Foucault, 2015b). Yönetimsellik, klasik anlamda baskıcı bir denetimden ziyade, arzuların, davranışların ve etik yönelimlerin düzenlenmesi yoluyla işleyen yeni bir iktidar biçimini ifade eder. Bu bağlamda birey, dışsal bir zorlamaya ihtiyaç duyulmaksızın belirli normlara göre yaşamayı etik bir sorumluluk olarak üstlenir. Foucault, bu yeni özne modelini *Technologies of The Self* adlı seminerde ayrıntılandırır: "Özne, kendi üzerine uyguladığı tekniklerle, kendini belirli etik normlara göre inşa eder" (Foucault, 1988: 18).

Disipliner iktidar ve gözetim toplumu kavramlarıyla öznenin bedensel düzeyde denetime tabi tutulduğu modern iktidar biçimlerini açıklayan Foucault (2006; 2015a), neoliberal yönetimsellikle birlikte bu denetimin psikolojik, etik ve duygusal düzlemlerde içselleştirildiğini gösterir. Neoliberal iktidarın bu yeni biçimi, bireyi yalnızca dışsal baskılara maruz kalan bir nesne olmaktan çıkarır; bireyin kendi üzerinde yatırım yaptığı, sürekli gelişim ve iyileşme arayışında olduğu bir özne modeline zemin hazırlar. Kişisel gelişim literatüründe sıkça karşılaşılan bu etik-psikolojik yönelim, bireye içselleştirmesi gereken normatif ilkeler sunar; performans, başarı, özdenetim ve dönüşüm gibi değerleri etik bir zorunluluk olarak kodlar. Foucault'ya göre söylem, yalnızca gerçekliğin temsili değil, aynı zamanda onu kuran bir iktidar formudur (Foucault, 2014). Bu nedenle kişisel gelişim söylemleri, bireyin kendini yapılandırma biçimini doğrudan etkileyen bir normatif düzen inşa eder.

Çalışmamızda Foucault'nun özneleşme ve yönetimsellik kavramları, "Bireysel Sorumluluk Söylemi", "Performans Söylemi", "Özdisiplin Söylemi" ve "İçsel Dönüşüm Söylemi" gibi analiz başlıklarında, bireyin dışsal baskı olmaksızın kendini yöneten ve sürekli yeniden kuran bir etik fail olarak biçimlendirildiğini anlamak için kuramsal bir temel sunmuştur.

Foucault'nun perspektifi, özellikle Byung-Chul Han'ın neoliberal çağın içselleştirilmiş denetim biçimlerine ilişkin analizleriyle örtüşür. Ancak Han, Foucault'nun disipliner iktidar çözümlemelerini aşarak, neoliberal dönemde bireyin gönüllü özdenetimine dayanan yeni bir iktidar formunu tanımlar. İki düşünür arasındaki bu süreklilik ve kırılma noktaları, neoliberal özneleşmenin tarihsel evrimini anlamak açısından önemlidir. Wendy Brown'un neoliberal rasyonalitenin siyasal ve etik alanlara sirayet ettiği yönündeki vurgusu da Foucault'nun yönetimsellik çözümlemesinin güncellenmiş bir yorumu olarak değerlendirilebilir. Foucault'nun bilgi-iktidar ilişkisine yaptığı vurgu, Dardot ve Laval'ın neoliberalizmi kurumsal yapılardan bireysel pratiklere uzanan bir öznellik rejimi olarak tanımlamalarına kuramsal zemin hazırlar. Öte yandan Mark Fisher'ın kapitalist gerçekçilik kavramı, Foucault'nun söylemin gerçekliği kurucu işlevine dair yaklaşımını kültürel düzlemde radikalleştirir. Bu şekilde, öznenin yalnızca disipline edilmediği, aynı zamanda tahayyül gücünün sınırlandığı bir çağ tasviri ortaya çıkar.

2. BYUNG-CHUL HAN: PSİKOPOLİTİKA VE NEOLİBERAL ÖZNENİN İÇSELLEŞTİRİLMİŞ DENETİMİ

2.1. HAN'IN ÖZNE KURAMI: PERFORMANS TOPLUMU VE GÖNÜLLÜ ÖZDENETİM

Byung-Chul Han, toplum ve özne analizini 21. yüzyıl endeksli yapar. Han'a göre geç modern dönemde toplum değişmiş, yepyeni formlara bürünmüştür. O, toplumu "şeffaflık toplumu, olumluluk toplumu, teşhircilik toplumu, apaçıklık toplumu, porno toplumu, ivme toplumu, teklifsizlik toplumu, enformasyon toplumu, ifşa toplumu, kontrol toplumu (2019); aktiflik toplumu, yorgunluk toplumu, doping toplumu" (2015) gibi çeşitli kavramlarla niteler.

Han'a göre, "21. yüzyıl toplumu artık bir disiplin toplumu değil, performans toplumudur. Sakinleri de itaatkâr özne değil, performans öznesidir. Bu özneler kendi kendilerinin müteşebbisleridir" (Han, 2015: 17). Han, itaat etmek zorunda olmayan bu yeni özne için özgürlük imkânının peşine düşer. *Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri* (2020a) kitabının ilk metninde özgürlük sorusunun cevabını peşinen verir: "Kendini özgür sanan performans öznesi aslında bir köledir. Efendisi olmaksızın kendini gönüllü olarak sömürmesi ölçüsünde mutlak köledir. Karşısında onu çalışmaya zorlayan bir efendi yoktur" (s. 12).

Han, performans toplumunu, özgürlük ve zorunluluk kavramlarının iç içe geçtiği karmaşık bir toplumsal yapı olarak tanımlar. Disiplin toplumunda birey, dışsal otoritelerin baskısı altında şekillenirken, performans toplumunda birey kendi kendisini motive eden ve kendi üzerinde baskı kuran bir özneye dönüşmüştür. Bu dönüşüm, bireyin sınırlarını aşarak potansiyelini gerçekleştirme adına kendisini sürekli bir üretim ve performans döngüsüne sokmasına yol açar. Ancak bu özgürlük illüzyonu, bireyi özgürleştirmekten çok, onu kendi kendisinin sömürücüsü haline getirir. Han, bireyin artık dışsal bir otoriteye başkaldırmak yerine, kendi içsel baskılarıyla mücadele eden bir yapıya büründüğünü ifade eder. Performans toplumu, bireyi dışsal sınırlamalardan kurtarmış gibi görünse de, aslında içsel bir zorunluluk düzeni yaratır. Bu yeni düzende birey, her şeyin mümkün olduğu yanılgısıyla, sürekli bir "yapabilme" baskısı altındadır. Ancak bireyin bu baskıyla baş edememesi, depresyon ve tükenmişlik gibi patolojik durumları beraberinde getirir. Han'a göre depresif birey, kendi performansına ulaşamamanın verdiği yetersizlik duygusuyla kendi kendisini suçlayan ve cezalandıran bir varlıktır. Bu durum, bireyin yalnızca fiziksel olarak değil, zihinsel olarak da kendi kendisini tüketmesine neden olur. Han'ın "kendi kendini sömüren özne" kavramı, bireyin hem özgürlük hem de zorunluluk adına nasıl bir döngüye hapsedildiğini çarpıcı bir şekilde

açıklar. Han, performans toplumunun birey üzerinde yarattığı bu içsel savaşın, özgürlüğün bir kamuflajı olduğunu öne sürer. Birey, kendini özgür hissettiği ölçüde daha fazla performans sergilemek zorunda kalır. Ancak bu özgürlük, bireyin kendi üzerinde kurduğu tahakkümle iç içe geçmiştir. Bu arzu, bireyi "hem av hem avcı" haline getirir. Depresyon, bu paradoksun en görünür tezahürüdür. Birey, "yapabilme" potansiyelini gerçekleştiremediği her an, kendi kendisiyle bir savaşın içine sürüklenir. Performans toplumunun bu patolojik yapısı, bireyin hem fiziksel hem de zihinsel tükenişine neden olur. Han, bu durumu modern toplumun özgürlük ve verimlilik arayışında yarattığı en büyük yanılsamalardan biri olarak değerlendirir (Han, 2015: 17-22). Performans öznesinin "saldıracağı surlar, duvarlar hatta yel değirmenleri bile yoktur. Ancak savaş bitmiş değildir. Performans öznesi kendisiyle savaşır" (Akyüz ve Bozkurt, 2023: 59). "Franco 'Bifo' Berardi de bu tabloyu şöyle ifade eder: "Depresyonun, girişimcilik ve rekabet ideolojisinin baskın olduğu zamanda yaygınlaşması hiç şaşırtıcı değil (…) Hepimizin birer girişimci olması gerektiği fikri toplumsal olarak kabul gördü" (Berardi, 2014: 83). Bu vurgu, bireysel tükenişin neoliberal ideolojinin dayattığı girişimcilik söylemiyle doğrudan ilişkisini açığa çıkarır.

Han, bu bağlamda Michel Foucault'nun neoliberal özgürlük rejimini eleştirel bir şekilde değerlendiremediğini öne sürer. Foucault, bireyin kendi kendisini girişimci bir özneye dönüştürerek özgürleştiğini varsayarken, Han'a göre bu yaklaşım, bireyin kendi kendini sömürmesiyle ilişkilendirilen şiddeti görmezden gelir. Foucault'nun "kendilik etiği", dışsal baskıların kaldırılmasını savunsa da, bireyin içsel tahakküm mekanizmalarının yol açtığı tükenmişlik ve depresyon gibi sonuçları göz ardı eder. Bu durum, başarı toplumunun özgürlük ve zorunluluk arasında kurduğu paradoksu derinleştirir ve bireyi sürekli olarak kendi performansıyla çatışmaya sürükler. Han, bu durumu modern toplumun özgürlük ve verimlilik arayışında yarattığı en büyük yanılsamalardan biri olarak değerlendirir. (Han, 2020b: 17-18). Performans öznesi, emir ve yasaklara değil, özgürlük ve girişime dayalı bir varoluşla tanımlanır. Ancak bu özgürlük, bireyi kendi kendini sömürmeye zorlar. Başarı ve randıman baskısı altında, birey sınırlarını zorlar ve sonunda tükenmişlik noktasına ulaşır. Han'a göre, bu durum bir özgürlük paradoksudur; birey kendini özgür hissederken aslında kendi kendisine şiddet uygular. Bu yapının en patolojik sonucu, bireyin hem fail hem de kurban olduğu bir döngüyle tükenmişlik sendromuna (burnout) sürüklenmesidir. Özgürlük, bireyin üzerinde tahakküm kuran bir zorunluluğa dönüşür (Han, 2017: 94).

Han, şeffaflık toplumunun performans toplumuyla aynı mantıkta işlediğini belirtir. Performans öznesi, dışsal bir otorite tarafından değil, kendi iradesiyle kendini çalışmaya ve

üretmeye zorlar. Bu, bireye özgürlük duygusu verirken, aslında bireyin kendini sömürdüğü bir mekanizmayı besler. Han'a göre, bu "kendini sömürü" biçimi, dışsal sömürüden daha etkili ve verimlidir. Çünkü özgürlük yanılsamasıyla desteklenir. Fail ve kurbanın aynı kişide birleşmesi, bireyin hem kendi efendisi hem de kölesi olduğu bir paradoks yaratır. Bu durum, kontrol toplumunun özgürlük ile zorunluluk arasında kurduğu ince dengeyi yansıtır. Bireyin kendi kendine uyguladığı bu mecburiyet, modern toplumun en etkili baskı araçlarından biridir. Han'a göre "şeffaflık zorlaması günümüzde ahlaki ya da biyopolitik değil, her şeyden önce ekonomik bir buyruktur. Kendini ışıklandıran herkes kendini sömürüye teslim eder. Işıklandırma sömürüdür. (…) Şefaf müşteri dijital panaptikonun yeni mahkûmu, homo sacer'idir hatta" (Han, 2019: 70-71). Performans, başarı ve şeffaflık toplumunun bir ferdi olan özne, Han'a göre disiplin toplumunun sakini olmaktan kurtulsa da özgürlüğüne kavuşamamıştır.

Han, neoliberal düzenin bireyi kontrol etmek için psikopolitikayı kullandığını belirtir. Psikopolitika, bireyin içsel motivasyonlarını yönlendirme ve kontrol etme sanatıdır. Dijital araçlar, bireyin davranışlarını tahmin etmek ve manipüle etmek için kullanılır. Bu, bireyi özgür hissettirirken, aslında onun üzerindeki kontrol mekanizmalarını daha da güçlendirir. Han'a göre neoliberal düzen, özneyi gafil avlamakta oldukça mahirdir.

> "Bizi teşvik eden ve ayartan özgürlükçü, dost çehreli iktidar, talimat ve emir veren, tehdit eden iktidardan daha etkilidir. Mührü 'Like/Beğendim' simgesidir. Tüketerek, iletişimde bulunarak, hatta Like'ı tıklayarak tabi oluruz tahakküm ilişkilerine. Neoliberalizm 'Beğendim' kapitalizmidir. Bu kapitalizm disipline etmeyi amaçlayan zorlama ve yasaklarla iş gören 19. yüzyıl kapitalizminden tümüyle farklıdır" (Han, 2020a: 25).

Özgürleştiğini sanan neo-özne, daha etkili bir sömürü mekanizmasına yakalanmıştır. Bu sistem, "neoliberal iktidarın bireyin bedenini değil ruhunu ele geçirmeye ve onu kontrol altına almaya çalışan psikopolitikasıdır" (Ünsal, 2020: 237). Neo-özne, şeffaflık altında özgür olduğunu düşünürken, psikopolitik yöntemlerle yönlendirildiğini fark edemez. Neoliberal iktidar, bireyi performans ve gözetim süreçlerine dâhil ederek özgürlük ve tercih yanılsamasıyla kontrolü sürdürür (Durmuşahmet, 2022: 73).

Han'a göre (2017: 35) "reddiye bakımından yoksul olan geç modernitenin başarıya odaklı öznesi, bir olumlama öznesidir." Han, neoliberal düzenin birey üzerindeki etkisini, "olumluluğun şiddeti" kavramıyla eleştirir. Olumsuzlukla ilişkilendirilen geleneksel baskı ve şiddet biçimleri kadar yıkıcı olan bu olumluluk, bireyin sürekli kendini geliştirme ve

performansını artırma baskısıyla harap olmasına yol açar. Neoliberal psikopolitika, bireyin ruhunu ve benliğini, bilinç endüstrisinin yarattığı sürekli pozitiflik ve üretkenlik zorlamasıyla yok eder. Kendini optimize etme zorunluluğu, bireyi tedavi adı altında tüketir. Birey bu süreçte, özgürleşmek yerine kendi üzerinde tahakküm kuran bir mekanizmanın kurbanı haline gelir (2020a: 39).

Han, neoliberal öznenin bireysel girişimcilik anlayışı nedeniyle başkalarıyla anlamlı, amaçtan bağımsız ilişkiler kurma kapasitesini kaybettiğini ifade eder. Ona göre, özgürlük kavramı tarihsel olarak dostluk ve ilişki bağlamında anlam kazanır; gerçek özgürlük, bireyin diğer insanlarla kurduğu anlamlı bağlar içinde deneyimlenir. Ancak neoliberal rejim, bireyleri tümden tekilleştirerek özgürlüğü yalnızca bireysel performans ve üretimle ilişkilendirir. Bu durum, özgürlüğü bir ilişki kavramı olmaktan çıkararak yalnızca bireyin kendini zorladığı bir kavrama indirger. Han, neoliberalizmin özgürlüğü sömürmek için geliştirilmiş verimli bir sistem olduğunu belirtir. Bu sistemde, bireyin iradesine karşı bir güç kullanarak sömürmek yerine, özgürlük gibi pozitif değerler kullanılarak birey kendi kendini sömürmeye yönlendirilir. Özgürlük adı altında oyun, iletişim ve heyecan gibi insani pratikler bile ekonomik kazanç elde etmenin araçları haline getirilir. Han, bu yapının özgürlüğü paradoksal bir tahakküm mekanizmasına dönüştürdüğünü ve bu anlayıştan kurtulmak için özgürlüğün yeniden tanımlanması gerektiğini vurgular. Bu bağlamda, neoliberal rejimin bireysel özgürlük illüzyonu altında bireyi nasıl daha fazla baskı altına aldığını eleştirir (Han, 2010a: 12-13).

2.2. PSİKOPOLİTİKA VE ŞEFFAFLIK REJİMİ: NEOLİBERAL DUYGULARIN YÖNETİMİ

Han, Foucault'nun "biyopolitika" ve "disiplin toplumu" kavramsallaştırmalarını temel alarak, neoliberal dönemde iktidarın dönüşümünü ve bu dönüşümün özne inşasına etkilerini "psikopolitika" kavramıyla derinleştirir. Han'a göre modern iktidar artık dışsal bir baskı, tahakküm ya da zor yoluyla işlememektedir. Aksine, neoliberal çağda birey, özgürlük kılıfı altında kendi üzerinde denetim uygulayan bir özneye dönüştürülmüştür. Bu özneleşme süreci, Foucault'nun tanımladığı disipliner iktidardan farklı olarak gönüllü katılım, içsel motivasyon ve sürekli performans arzusuyla yürümektedir (Han, 2020a: 31).

Han'ın analizinde öne çıkan temel nokta, neoliberal iktidarın "negatif" değil, "pozitif" biçimde işlemesidir. Foucault'nun disiplinci iktidarı bireyin bedenini eğiten, onu sınırlayan ve cezalandıran bir mekanizma olarak işlerken; Han'a göre psikopolitika bireyin ruhuna,

duygularına ve arzularına hitap eder. Bu bağlamda neoliberal özne, artık dışsal bir gözetim aygıtı tarafından değil, kendi iç sesiyle denetlenmektedir. Öz-denetim, içsel baskı ve bireysel performans, çağın yeni normatif araçları hâline gelmiştir. Han bu durumu şöyle ifade eder: "Bugün artık hükmetmenin stratejisi, bireyi özneleştirerek özgürlük yanılsaması içinde kendi üzerinde tahakküm kurmaya ikna etmektir" (Han, 2020a: 49).

Neoliberalizmin bu içselleştirilmiş iktidar biçimi, özneyi bir girişim olarak organize eder. Han'ın "performans öznesi" olarak adlandırdığı neoliberal birey, sürekli üretmeye, kendini geliştirmeye ve yaşamının her alanını optimize etmeye zorlanan bir varlığa dönüşür. Bu özne "yapabilirim", "başarmalıyım", "verimli olmalıyım" gibi pozitif formüllerle kendi üzerinde çalışır. Han, bu durumu bir "öz sömürü" rejimi olarak tanımlar: Artık birey, kendi emek gücünün kapitalist tarafından değil, kendi iradesi tarafından istismar edildiği bir çerçevede yaşamaktadır (Han, 2015: 26).

Bu gönüllü sömürü biçimi, bireyin yalnızca fiziksel değil, duygusal ve zihinsel düzlemde de tüketilmesine neden olur. Han'ın ifadesiyle: "Modern özne özgürlüğünü kendi üzerinde çalışmaya yatırmıştır ve kendi başarısızlığından da yalnız kendisi sorumludur" (Han, 2020a: 78). Bu çerçevede psikopolitika, bireyi özgürlük kisvesi altında performans yükümlülüğüne mahkûm eden, başarısızlığı kişiselleştirerek yapısal eleştirileri görünmez kılan bir iktidar teknolojisidir.

Han, neoliberal çağın hastalıklarının ruhsal temelli olduğunu vurgular: depresyon, tükenmişlik sendromu, anksiyete bozuklukları ve özgüven krizleri gibi durumlar, bireyin kendi kendisine yönelttiği baskının semptomlarıdır. *Yorgunluk Toplumu*'nda bu durumu şöyle özetler: "Birey, yapamadığı, yetişemediği, başaramadığı her durumdan dolayı kendini suçlar ve böylece kapitalizmin taleplerini içselleştirerek sistemin sadık bir uygulayıcısı hâline gelir" (Han, 2015: 34). Böylece özne, dışsal bir düşman ya da iktidar figürü olmadan da kendi üzerinde tahakküm kurar.

Han'ın ortaya koyduğu psikopolitik yapı, kişisel gelişim literatürünün dile getirdiği pozitif formüllerin altında yatan denetim mekanizmalarını görünür kılar. Kişisel gelişim kitaplarında sıkça rastlanan "kendi potansiyelini keşfet", "sınırlarını aş", "hayatının lideri sen ol" gibi yönlendirmeleri ideolojik bir zemin içinde değerlendirmek açısından oldukça açıklayıcıdır. Bu tür ifadeler, bireye dışsal bir özgürlük vaadinde bulunurken esasen onu kendi üzerinde sürekli çalışmaya zorlayan içsel bir zorunluluğa dönüştürür. Özne, özgürleştirildiği değil, kendi gelişimi için sürekli olarak kendini denetim altında tutması gerektiği mesajını alır.

Başarısızlık, tatminsizlik ya da mutsuzluk gibi deneyimler, yapısal ya da sistemik koşullarla değil, bireyin iradesizliği, vizyonsuzluğu veya yetersiz çabasıyla ilişkilendirilir. Böylece birey, dışsal bir baskı olmaksızın, kendi içsel denetimini bir disiplin mekanizmasına dönüştürerek sistemin taleplerine gönüllü şekilde boyun eğer. Han'a göre neoliberal psikopolitika, psikolojik yönlendirme yoluyla bireyin kendi üzerinde özgürlük görünümünde bir tahakküm kurmasına neden olur. Bu içselleştirilmiş denetim biçimi, bireyi özgür gibi hissettirirken aslında onu mevcut düzene gönüllü biçimde tabi kılar (Han, 2020a: 84).Neoliberal özne, artık bir gözetim altına alınmaksızın, kendini her an optimize etmesi gereken bir "öz-girişim" olarak örgütler. Bu özgürlük biçimi, klasik anlamda bireyi serbestleştiren bir alan sunmaz; tam tersine, bireyin arzuları, duyguları ve potansiyeli üzerinden işleyen yeni bir denetim biçimi üretir. Han bu iktidar biçimini, bireyin özgürlüğü üzerinden kurulan bir sömürü rejimi olarak tanımlar. Modern özne, bu çerçevede özgürlüğünü kendi üzerinde çalışmaya yatırmakta ve ortaya çıkan her başarısızlığın sorumluluğunu yalnızca kendisine yüklemektedir (Han, 2015). Han'ın kavramsallaştırmasıyla bu durum, bir tür "özgürlük içinde kölelik" düzenine tekabül eder.

Han'ın yaklaşımı, Michel Foucault'nun yönetsellik analizlerinin ruhsal ve duygusal düzlemde derinleştirilmiş bir devamı olarak okunabilir. Foucault'nun "öznenin kendi üzerindeki çalışması" fikri, Han'da neoliberal iktidarın içselleştirilmiş doğasını anlamaya hizmet eder. Ancak Han, Foucault'dan farklı olarak günümüz iktidarının artık cezalandırıcı değil, motive edici, yasaklayıcı değil, teşvik edici bir form aldığını vurgular.

Han'ın yaklaşımı Wendy Brown ile de kesişmektedir. Her iki düşünür de neoliberalizmi, bireysel yaşamı piyasa ilkeleriyle yapılandıran bir rasyonalite olarak tanımlar. Ancak Brown daha çok yurttaşlık, etik ve kamusal yaşamın dönüşümüne odaklanırken; Han ise bireyin içsel yapısında meydana gelen dönüşüme, psikolojik ve duygusal alanlardaki etkilerine yoğunlaşır.

Pierre Dardot ve Christian Laval'in neoliberal yönetimsellik kavramsallaştırmalarıyla da Han'ın çözümlemeleri örtüşür. "Kendinin girişimcisi ol" ilkesi, Han'ın öz sömürü rejimiyle aynı yapıdadır. Her iki yaklaşım da bireyin yaşamını bir yatırım alanı olarak organize etmesini temel bir neoliberal norm olarak görür.

Mark Fisher ile Han arasında özellikle tükenmişlik, depresyon ve sistem eleştirisinin imkânsızlaşması gibi temalar etrafında güçlü bir teorik yakınlık bulunmaktadır. Fisher'ın "kapitalist gerçekçilik" kavramı ile Han'ın "özgürlük içinde tahakküm" analizleri, bireyin nasıl sistem içinde sıkıştığını ve bu sıkışmışlıkla başa çıkmakta zorlandığını farklı düzlemlerde ama benzer yönelimlerle açıklar.

3. WENDY BROWN: NEOLİBERAL AKIL, SİYASAL OLANIN EROZYONU VE ÖZNELEŞMENİN YENİ BİÇİMLERİ

Wendy Brown, neoliberalizmi yalnızca ekonomik politikalarla sınırlı bir paradigma olarak değil, tüm yaşam dünyasını yeniden yapılandıran bir 'rasyonalite' olarak ele alır. Bu rasyonalite, piyasa ilkelerini etik, siyasal ve toplumsal yaşamın merkezine yerleştirerek bireyin ve kurumların anlam çerçevesini kökten dönüştürür. Brown'un çözümlemeleri, Michel Foucault'nun 'yönetimsellik' ve 'biyopolitika' kavramları üzerinden şekillenir ancak Foucault'nun analizlerinden farklı olarak, neoliberalizmin özgürlük, yurttaşlık ve kamu yararı gibi demokratik değerleri nasıl tahrip ettiğine odaklanır (Brown, 2018: 56; 2021: 19).

Brown'a göre neoliberal yönetimsellik, kamusal olanı değersizleştirerek yerine piyasa mantığını geçirir. Bu dönüşümde toplumsal bağlar, ortak iyilik fikri ve kamusal sorumluluk gibi kavramlar 'verimsiz' ve 'irrasyonel' olarak kodlanırken; yerine bireysel yatırım, performans ve ölçülebilirlik gibi piyasa odaklı normlar geçirilir. Brown bu dönüşümü şu şekilde açıklar: 'Neoliberal akılda piyasa doğrulamasının iki boyutu vardır: Bir yandan piyasa bizatihi doğrudur, diğer yandan tüm faaliyetlerin doğru biçimini temsil eder. Bu doğruları kabul eden rasyonel failler 'gerçekliği' kabul ediyor, başka ilkeler uyarınca hareket edenler ise irrasyonel olmakla kalmayıp 'gerçekliği' reddediyorlardır' (Brown, 2018: 78). Bu bağlamda yurttaşlık, etik, siyasal katılım ve eşitlik gibi modern değerler, neoliberal akıl tarafından değersizleştirilir; yerlerine yatırım yapılabilir, ölçülebilir ve performansa dayalı değerler geçirilir. Brown'un neoliberalizme yönelik en güçlü eleştirilerinden biri, bu rasyonalitenin demokratik tahayyülü felce uğratmasıdır. Neoliberal aklın hâkim olduğu toplumlarda anayasal demokrasiye, ırksal ve cinsel eşitliğe, halk eğitimine ve kamusal alanlara yönelik saldırıların "özgürlük" ve "ahlak" adına gerçekleştirilmesi, Brown'a göre yoğunlaşmış bir nihilizmin ve siyasal hakikat kaybının işaretidir (Brown, 2021: 17). Bu bağlamda neoliberalizm, yalnızca siyasal alanı daraltmakla kalmaz; aynı zamanda alternatif düşünce biçimlerini, muhalefeti ve tahayyül kapasitesini de sınırlandırır.

Brown'un çözümlemeleri, Foucault'nun "iktidarın özneyi üretme" yönündeki vurgusuyla örtüşür. Ancak Brown, öznenin etik ve siyasal düzeyde maruz kaldığı aşınmayı öne çıkarır. Bu doğrultuda *parrhesia* (doğruyu söyleme) kavramına yaptığı atıf dikkat çekicidir: Neoliberal öznede *parrhesia* yerini hesaplayıcı, temkinli ve çıkar odaklı bir konuşma biçimine

bırakmıştır. Birey artık hakikati dile getiren siyasal bir fail değil; performans ve yatırım üzerinden şekillenen bir piyasa aktörüdür (Brown, 2021: 22–24).

Brown'un neoliberal özne analizleri, çeşitli düşünürlerle kuramsal bir düzlemde buluşur. Örneğin Byung-Chul Han ile Brown arasındaki temel fark, analiz düzlemlerindedir. Han, neoliberalizmin psikolojik ve duygusal boyutlarını vurgularken; Brown siyasal kurumların ve yurttaşlık formlarının dönüşümünü sorunsallaştırır. Han'ın "öz-sömürü" kavramı bireysel performans baskısını öne çıkarırken; Brown neoliberal aklın kamusal sorumluluk, etik hakikat ve kolektif eylem gibi değerleri nasıl itibarsızlaştırdığını gösterir. Her iki düşünür de neoliberalizmi kültürel, ahlaki ve zihinsel dönüşüm süreci olarak değerlendirir.

Pierre Dardot ve Christian Laval'in neoliberal özne çözümlemeleri de Brown'un görüşleriyle örtüşür. Dardot ve Laval'a göre neoliberal akıl, bireyi piyasa normlarına göre yapılandırır ve öz-yatırımı etik bir norm hâline getirir (Dardot&Laval, 2014: 285). Brown'un bireyin yatırımcı özneye dönüşümü vurgusu, bu görüşle doğrudan paralellik taşır. Her iki yaklaşımda da toplumsal olan, piyasa mantığı içinde görünmezleşir ve siyasetin yerini iktisadi teknikler alır.

Mark Fisher ile Wendy Brown arasında da önemli bir teorik yakınlık vardır. Fisher'ın *kapitalist gerçekçilik* kavramsallaştırması, neoliberalizmin yalnızca mevcut düzeni değil, geleceği tahayyül etme kapasitesini de denetlediğini öne sürer. Bu perspektif, Brown'un neoliberalizmin siyasal tahayyülü daralttığı ve demokratik değerlerin içini boşalttığı yönündeki analizleriyle örtüşür. Fisher'a göre neoliberalizm, başka bir dünyanın mümkün olduğu fikrini bile geçersizleştirmiştir (Fisher, 2011: 21). Brown ise bu süreci anayasal demokrasinin içten içe çöküşü ve siyasal imkânların tüketilmesi olarak tanımlar (Brown, 2021: 23).

Brown'un neoliberalizm çözümlemesi, günümüz özneleşme biçimlerini, siyasal tahayyülü ve kamusal etiği anlamak açısından merkezi bir kuramsal çerçeve sunar. Bireyin yatırımcı özneye dönüşmesi, kamunun tasfiyesi, hakikatin stratejik iletişim araçlarına indirgenmesi gibi süreçler, Brown'un metinlerinde hem kavramsal hem tarihsel derinlikle işlenmektedir.

4. PIERRE DARDOT VE CHRISTIAN LAVAL: NEOLİBERAL AKLIN TOPLUMSALLAŞMASI VE ÖZNE İNŞASI

Pierre Dardot ve Christian Laval, neoliberalizmi yalnızca ekonomik ya da siyasi bir sistem olarak değil, aynı zamanda insanın düşünme, davranma ve hissetme biçimlerini dönüştüren normatif bir akıl olarak ele alır. Onlara göre neoliberalizm, bireyin kendine ilişkin tahayyülünü ve toplumsal varoluşunu yeniden yapılandıran bir 'özneleşme rejimi' üretmektedir (Dardot&Laval, 2014: 15). Bu yönüyle düşünürler, neoliberalizmin yalnızca devleti değil, özneyi de bir yönetim nesnesi hâline getirdiğini savunur.

Dardot ve Laval'ın neoliberal özne anlayışı, 'girişimci benlik' kavramı etrafında şekillenir. Bu benlik modeli, bireyin yaşamını bir proje olarak kurmasını, kendi eylemlerinden ve sonuçlarından tamamen sorumlu olmasını ve içkin bir rekabet mantığı çerçevesinde sürekli kendini geliştirmesini öngörür. Bu özne modeli, devletin baskısıyla değil, bireyin kendi isteği ve arzularıyla işleyen bir içselleştirme süreciyle inşa edilir. Birey artık dışsal denetim altında değildir; bunun yerine içselleştirdiği piyasa aklı sayesinde kendini yöneten bir varlık hâline gelir (Dardot&Laval, 2014: 331).

Dardot ve Laval'ın neoliberalizm çözümlemesinde öne çıkan temel kavramlardan biri de rekabetin norm hâline getirilmesidir. Onlara göre neoliberal rasyonalite, rekabeti yalnızca piyasa aktörleri arasında değil, bireyler, kurumlar, şehirler ve hatta uluslar arasında da teşvik eder. Bu nedenle neoliberal özne, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda etik ve duygusal düzeyde de sürekli olarak performans göstermeye zorlanır. Bu bağlamda özne, kendi iç dünyasını bile bir yatırım alanına dönüştürür; öfkesini, kaygılarını ve korkularını kontrol altına almalı, zayıflıklarını ise bir tür verimsizlik olarak görüp ortadan kaldırmalıdır. Neoliberalizmin kurumsallaştığı dönemde, bu rekabet normu tüm topluma yayılmış ve yalnızca ekonomik alanı değil, çalışma hayatını, davranışları ve hatta duygusal yaşamı kuşatan bir normlar sistemi doğurmuştur. İnsan ilişkileri, kendini aşma ve sınırsız performans mantığına göre düzenlenirken; bireyin kendisiyle ve başkalarıyla kurduğu bağlar da bu normatif yapıya göre yeniden biçimlenmiştir. Dardot ve Laval'a göre bu normlar, bireyin zihninde doğal ya da biyolojik eğilimler olarak belirmez; aksine, istemli ve stratejik bir politikanın sonucudur. Sermayenin sınırsız birikimi, devletin etkin müdahalesiyle birleşerek yalnızca iş yaşamını değil, toplumsal kurumları, zaman algısını ve bireysel öznelliği yeniden şekillendiren geniş çaplı bir yönetsel tahakküm üretmiştir (Dardot&Laval, 2018: 4). Dardot ve Laval'a göre bu dönüşüm, klasik liberalizmin ötesine geçer. Neoliberalizm, bireyi özgürlükler üzerinden değil,

sorumluluklar ve potansiyel üzerinden tanımlar. Yani birey, artık haklara sahip olduğu için değil, yeteneklerini "doğru" şekilde yönettiği sürece anlam kazanır. Buradaki "doğruluk", piyasa aklının kriterlerine göre belirlenmiştir. Bir başka deyişle, neoliberal özne bir tür "kendilik müteahhidi" olarak her an kendini optimize etmek zorundadır.

Dardot ve Laval, neoliberal öznelliğin yalnızca bireysel düzeyde değil, kurumsal ve toplumsal düzeyde de üretildiğini vurgular. Okullar, hastaneler, üniversiteler ve aile yapıları bu yeni normatif aklın taşıyıcılarıdır. Özne, bu yapılar içinde şekillenirken, "kendini geliştirme", "performans gösterme", "fırsat yaratma" gibi söylemler aracılığıyla hem içsel hem toplumsal düzeyde yönetilmeye başlar (Dardot&Laval, 2014: 302).

Dardot ve Laval'ın çizdiği neoliberal özne modeli, kişisel gelişim kitaplarında sistematik biçimde yeniden üretilmektedir. "Girişimci benlik", "sürekli dönüşüm", "kişisel sorumluluk", "duygusal sermaye" ve "performans zorunluluğu" gibi temalar, bu literatürde bireyin kendi yaşamını bir yatırım alanı gibi görmesi gerektiği fikriyle örtüşür. Jim Kwik'in *Sınırsız* adlı eserinde zihinsel kapasitenin artırılması, yalnızca bireysel başarı için değil, aynı zamanda kendilik inşası sürecinin bir gereği olarak sunulur. Stephen Covey'nin *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı* kitabında yer alan "proaktivite" ilkesi, bireyin çevresel koşullar yerine kendi seçimlerinden sorumlu tutulduğu bir özne modelini destekler. Robin Sharma'da öz disiplin ve sürekli gelişim, bireyin anlam kazanması için ön koşul hâline getirilirken; Anthony Robbins'in anlatısında bireyin içsel potansiyelini harekete geçirme yükümlülüğü etik bir norm düzeyine taşınır. Bu örneklerdeki söylemler, Dardot ve Laval'ın tanımladığı içselleştirilmiş denetim, sorumluluk transferi ve öznelliğin yatırım nesnesine dönüştürülmesi biçimleriyle örtüşmektedir. Kişisel gelişim söylemi, bu yönüyle yalnızca bireysel motivasyon araçları üretmekle kalmaz; aynı zamanda neoliberal yönetimselliğin kültürel taşıyıcısı olarak işlev görür.

Foucault'nun *yönetimsellik* kavramı, Dardot ve Laval'ın teorik zemininde merkezi bir yer tutar. Ne var ki, Foucault'dan farklı olarak bu iki düşünür, neoliberalizmi yalnızca bir yönetişim biçimi değil, aynı zamanda bir öznellik rejimi olarak ele alır. Foucault, neoliberalizmin erken biçimlerini çözümlemekle yetinirken; Dardot ve Laval, güncel formlarını, kültürel ve pedagojik boyutlarını da hesaba katar. Brown ile Dardot ve Laval arasındaki ortak nokta, neoliberalizmi bir *akıl biçimi* olarak tanımlamalarıdır. Ancak Brown siyasal olanın dönüşümüne odaklanırken, Dardot ve Laval daha çok gündelik yaşam pratikleri, eğitim sistemleri ve öznel deneyimlerin dönüştürülmesine odaklanır. Onlara göre neoliberal

özne, siyasal yurttaşlıktan ziyade performans odaklı bir yatırımcıya dönüşmüştür. Han ile Dardot-Laval arasındaki yakınlık, öznenin içselleştirilmiş disiplin biçimleri aracılığıyla kendini sürekli kontrol etmesi ve kendi üstünde iktidar uygulamasıdır. Ancak Han bu durumu duygusal ve kültürel düzlemde incelerken; Dardot ve Laval daha sistematik bir tarihsel analiz sunar.

Mark Fisher'ın "kapitalist gerçekçilik" kavramı, Dardot ve Laval'ın "alternatifsizlik" duygusuyla örtüşür. Neoliberal öznellik, sadece belirli bir etik rejimi değil, aynı zamanda geleceğe dair tüm tahayyülleri belirleyen bir normatif çerçevedir. Bu çerçevede özne, potansiyelini gerçekleştiremediğinde, toplumsal yapıdan çok kendi "eksikliği" üzerinden anlam üretir.

5. MARK FISHER: KAPİTALİST GERÇEKÇİLİK VE NEOLİBERAL UMUTSUZLUK

Mark Fisher, neoliberalizmin hegemonik gücünü yalnızca ekonomik ya da siyasi kurumlar düzeyinde değil, bireyin zihinsel ve duygusal dünyası üzerinden işler kıldığına dikkat çeker. *Kapitalist Gerçekçilik: Başka Alternatif Yok mu?* isimli eserinde Fisher, neoliberalizmi yalnızca bir yönetim biçimi değil, aynı zamanda bir tahayyül biçimi olarak tanımlar. Ona göre, neoliberalizm günümüz bireyini, geleceği tasavvur edemez hâle getiren bir "duygulanımsal rejim" içerir (Fisher, 2011: 19). Bu nedenle neoliberal özne yalnızca itaatkâr değil, aynı zamanda umutsuz, tükenmiş ve herhangi bir alternatif düşünemeyecek şekilde yapılandırılmıştır.

Fisher'ın *kapitalist gerçekçilik* kavramı, neoliberalizmin kültürel hegemonyasını açıklamak üzere geliştirilmiştir. Bu kavram, kapitalizmin "tek geçerli sistem" olarak sunulduğu bir kültürel iklimi tanımlar. Bu iklimde birey, kapitalist olmayan bir hayat tahayyül ettiğinde, bu düşünce hızla "gerçek dışı" olarak dışlanır. Fisher'a göre bu durum, bireyde kronik bir duygusal yük üretir: Sürekli mücadele etmeye, başarmaya ve kendini yeniden inşa etmeye zorlanan birey, duygusal çöküntüyü kişisel bir eksiklik olarak algılar. Böylece toplumsal sorunlar, bireysel başarısızlık olarak kodlanır (Fisher, 2011: 31).

Fisher, neoliberal öznelliğin psikolojik düzeyde nasıl inşa edildiğini analiz ederken, özellikle depresyon, kaygı ve tükenmişlik sendromlarını sistemsel yapılarla ilişkilendirir. Bu anlamda özne, yalnız kalmış, sürekli olarak "mental sağlık" araçlarıyla kendini düzeltmesi gereken, terapötik müdahaleye açık bir varlık olarak şekillendirilir. Ona göre bu duygusal yapı, kapitalizmin bireyi kendi içinde izole eden ve çözüm üretme kapasitesini sınırlayan yapısının

bir ürünüdür. Fisher, bu durumu şöyle özetler: "Sistemin sürekliliği, yalnızca dışsal baskılardan değil, öznenin kendi içinden ürettiği bir çaresizlikten beslenir" (Fisher, 2011: 47).

Fisher'ın tekinsizlik kavramına yaklaşımı da, neoliberal failliğin muğlaklığıyla örtüşen bir sorgulama üretir. Ona göre, bireylerin yaşamını etkileyen güçler çoğu zaman görünmezdir ancak bu yokluk, etkisizlik anlamına gelmez. Fisher, kapitalist dünyanın küresel bağlantılarla örülü yapısında, ortada doğrudan kayda değer bir failin olmamasına rağmen bireylerin hayatına yön veren güçlü etkilerin varlığını vurgular. Bu belirsizlik, tekinsizlik deneyimini üretir. Freud'un bilinçdışı kavramına gönderme yaparak, "mevcudiyetin ve yokluğun yetersizliği"ne işaret eden Fisher, neoliberal çağın öznelerini de bu türden yönsüz, müdahaleye açık ve duygusal olarak çözülemeyen güçlerle baş başa bırakır (Fisher, 2018: 66–67). Bu yaklaşım, bireyin maruz kaldığı yapısal güçlerin soyutluğu karşısında yaşadığı duygusal kopuşu açıklamak açısından son derece işlevseldir.

Neoliberal yönetimselliğin yalnızca duygulara değil, kültürel üretime ve estetik tahayyüllere de müdahale ettiğini gösteren bir diğer boyut, Fisher'ın *Hayatımın Hayaletleri* (2020) adlı çalışmasında açığa çıkar. Fisher, geç kapitalizmde yaratıcı üretimin maddi ve zamansal koşullarının sistematik biçimde daraltıldığını savunur. Özellikle sanatçıların ve kültürel üreticilerin kamusal desteklerden, düşük maliyetli barınmadan ve üretim zamanı yaratabilecek mekânsal özgürlüklerden yoksun bırakılması, kültürel yeniliğin hızla yavaşlamasına neden olmuştur. Ona göre neoliberal sistem, bireyin yaratıcı kapasitesini teşvik etmektense, onu verimlilik ve tekrar rejimine hapseder. Dikkat ekonomisinin dijital formlarıyla birleşen bu yapı, bireyin derinleşme, mesafe alma ve farklı olanı düşünme yetisini köreltir. Böylece gündelik hayat hızlanırken, kültür ağırlaşır; üretim artarken, yenilik azalır (Fisher, 2020: 21–22). Bu bağlamda neoliberal özne, yalnızca geleceği değil, şimdiyi de tasarlayamaz hâle getirilmiştir. Yaratıcılık, özgünlük ve eleştirellik gibi nitelikler, bireyin kendi içinden değil; sistemin dışına çıkabilme yeteneğinden beslenir. Ancak neoliberal rasyonalite, bu çıkış yollarını tıkar. Fisher'ın vurguladığı gibi kültürel üretim, artık piyasa onayına tâbi kılınmıştır. Başarı, ancak önceden denenmiş olanın tekrarıyla mümkündür. Bu da bireyin yaratıcı potansiyelini bastıran bir "yeniden üretim döngüsü" yaratır. Neoliberal kültür, bireye sürekli üretmesini emrederken, yaratabileceği şeyleri sınırlı bir biçimde tanımlar.

Kişisel gelişim kitaplarında sıkça rastlanan "potansiyelini gerçekleştir", "kendini yeniden yarat", "her gün daha iyi ol" gibi ifadeler de bu kültürel çerçevenin söylemsel uzantıları olarak okunabilir. Bu tür anlatılar, bireyin hayal gücünü gerçekten özgürleştirmektense, onu

sistemin tekrar eden formları içinde yeniden konumlandırır. Özgünlük, yalnızca başarıya hizmet ettiği sürece teşvik edilir. Dolayısıyla neoliberal öznellik, yalnızca ekonomik ve etik düzeyde değil; estetik ve yaratıcı düzeyde de biçimlendirilmiş bir iktidar ilişkisine tabidir.

Fisher'ın yaklaşımında, neoliberal özne artık özgürlükle değil; seçim yapma zorunluluğuyla tanımlanır. Bu seçimler, görünürde serbest olsa da aslında piyasa mantığının sınırları içinde kurgulanmıştır. Dolayısıyla birey, neyi seçeceğini seçemez hâle gelir. Bu yapı içinde özne, kendi hayatının menajeri gibi davranmak zorundadır. Yaşamı bir projeye dönüştürülürken, duygular da bu projenin verimliliğini etkileyecek parametrelere indirgenir.

Fisher ile Han arasında öznenin ruhsal yapısına ilişkin benzerlikler dikkat çekicidir. Han, neoliberal özneyi "kendine karşı giriştiği bir performans savaşında" tanımlarken, Fisher bu savaşın bireyde yarattığı yıkıcı etkileri, özellikle depresyon ve boşluk duygusu üzerinden analiz eder. Her iki düşünür de bireyin sistem içindeki psikolojik yalnızlaşmasına dikkat çeker.

Fisher ile Wendy Brown arasında, neoliberalizmin siyasal boyutu konusunda önemli ortaklıklar vardır. Brown, bireyin vatandaşlık konumunun piyasaya tabi kılındığını vurgularken; Fisher, bu dönüşümün bireyin düşünsel ve duygusal kapasitelerini nasıl sınırlandırdığını açığa çıkarır. İkisi de özneyi, artık özgür bir fail değil, sistemin yeniden üretimi için optimize edilen bir unsur olarak görür.

Fisher'ın Foucault ile dolaylı ilişkisi ise, söylem ve bilgi rejimlerinin toplumsal iktidar üretimindeki rolü bakımından anlam kazanır. Foucault söylemin özneyi nasıl konumlandırdığını gösterirken, Fisher bu söylemlerin kültürel alandaki yansımalarını ve özne üzerindeki duygusal sonuçlarını tartışır.

Dardot ve Laval ile Fisher arasında ise neoliberalizmin bir normatif akıl olarak içselleştirilmesi açısından güçlü bir yakınlık bulunur. Ancak Fisher, bu içselleştirmenin kültürel ve estetik düzeydeki tezahürlerini incelemeyi tercih eder: Öznenin müzikten sinemaya kadar her alanda yalnızca belirli hisleri üretmesine izin veren bir duygusal ekonomi içinde işlediğini belirtir (Fisher, 2011: 75).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KİŞİSEL GELİŞİM KİTAPLARINDA NEO-ÖZNENİN İNŞAASI

Neoliberalizm, salt bir ekonomik model olmanın ötesinde, bireyleri ve toplumsal ilişkileri dönüştüren kapsamlı bir toplumsal rasyonalite ve yönetimsellik rejimi olarak işleyen özgül bir akılsallık biçimidir. Bu rejimde birey, bir piyasa aktörü olarak inşa edilmekte; hayatın her alanında girişimci bir özne olarak hareket etmesi beklenmektedir. Foucault'nun belirttiği gibi klasik liberalizmin piyasa alışverişine odaklanan homo economicus figürü, neoliberal akılda yerini tüm yaşamını bir şirket gibi yönetmesi gereken bir "yatırımcı" ya da "girişimci" figürüne bırakmıştır (Foucault, 2015b: 190). Birey artık eğitiminden sağlığına, kariyerinden özel hayatına kadar her alanda kendine doğru yatırımları yaparak "portföy değerini" artırması gereken bir proje olarak görülür (Birdal, 2024: 189). Brown (2018: 74) da benzer şekilde neoliberal rekabet toplumunda kaynakları ne kadar sınırlı olursa olsun herkesin kendini bir sermaye gibi işletmek zorunda olduğunu vurgular. Bu dönüşüm, bireyi dışsal kurallarla disipline edilen bir varlık olmaktan çıkarıp kendi kendisinin yöneticisi haline getiren bir süreçtir (Dardot&Laval, 2012: 376). Dardot ve Laval, neoliberal yönetimselliğin başarısını, yönetimi dışsal bir otorite uygulaması olmaktan çıkarıp bireyin bizzat kendini yönetme tarzına dönüştürmesinde görür. Bu dönüşüm, yalnızca yönetsel değil, aynı zamanda kültürel ve duygusal düzeyde de köklü bir müdahaleyi içerir: McGuigan'a (2016: 11) göre neoliberalizm, "sanatı ve ruhu işgal etmiş, onları fiilen kolonileştirmiştir." Böylece neoliberal öznellik, yalnızca ekonomik rasyonaliteye değil, aynı zamanda kültürel anlamlandırma biçimlerine ve duygusal deneyimlere de sirayet eden bir iktidar formuna dönüşür. Neoliberal öznellik, bireyin hem kendini istihdam etmesini hem de kendini sürekli yeniden icat etmesini zorunlu kılar (Dardot&Laval, 2012: 372). Bu bağlamda, 20. yüzyıl sonlarından itibaren yükselen kişisel gelişim (self-help) kitapları ve endüstrisi, tüm dünyada neoliberal özneleşme sürecinin önemli bir parçası haline gelmiştir. 1990'lardan sonra Türkiye'de de çeviri ve yerli kişisel gelişim kitaplarının sayısında büyük artış olmuş, kitapçılarda ayrı bir bölüm kaplayacak ölçüde popülerlik kazanmışlardır. Kişisel gelişim kitapları, bireylere modern yaşamın belirsizlikleri, psikolojik zorlukları ve toplumsal sorunları karşısında rehberlik sunma iddiasıyla öne çıkar. Bu kitaplar, bireyin kendi çabasıyla sorunlarını çözebileceği varsayımına dayanarak, özgüven geliştirmekten depresyonla başa çıkmaya, ilişkileri güçlendirmekten fiziksel sağlığı iyileştirmeye kadar geniş bir yelpazede öneriler sunar. Temel vaatleri, bireyin yaşamını daha

başarılı, dengeli ve anlamlı bir biçimde sürdürebilmesi için pratik, faydacı ve uygulanabilir stratejiler sunmaktır. Böylece kişisel gelişim kitapları, bireyin kendi potansiyelini keşfetmesini ve bu potansiyeli gerçekleştirmesini sağlayacak bir yol haritası sunduklarını ileri sürer (Ekşi, 2012: 18). Füsun Ekşi, kişisel gelişim literatürünü eleştirel bir bakışla inceleyen çalışmasında bu kitapların "Kişi yeter ki istesin, her şey mümkün" sloganıyla özetlenebilecek bir söylem benimsediğini belirtir (Ekşi, 2012). Bu noktada önemli olan yalnızca bu kitapların ne söylediği değil, nasıl bir işlev gördüğüdür. Neoliberal ideolojiye içkin olan en sinsi stratejilerden biri, bireyin karşılaştığı problemleri sistemsel bağlamından soyutlayarak onları kişisel yetersizliklere, motivasyon eksikliğine ya da düşünce hatalarına indirgemesidir. Böylelikle birey, yaşadığı sorunların nedenlerini dışsal koşullarda değil, kendi zihinsel süreçlerinde aramaya yönlendirilir. Bu yönlendirme, yalnızca bireyin gerçekliği algılayışını değil, aynı zamanda çözüm arayışını da sistemin sınırları içinde tutar. Özne, yapısal adaletsizliklerle değil, kendi düşünce biçimiyle mücadele etmeye yönlendirilir. Bu durum, bireyin sistemle çelişen herhangi bir varoluşsal deneyimini bastırmasını, içselleştirmesini ve hatta kendine yöneltmesini beraberinde getirir. Kişisel gelişim kitapları, bireye sınır tanımaz bir potansiyel ve başarı vaadi sunarken, başarısızlık durumunda sorumluluğu tamamen bireyin çabasına ve istekliliğine yüklemektedir. Bu yönüyle kişisel gelişim söylemleri, neoliberal ideolojinin benimsediği temel nosyonları -öz disiplin, bireysel sorumluluk, sürekli performans, girişimci ruh, pozitif düşünce ve bitimsiz mutluluk arayışı- popüler bir dille yaygınlaştıran araçlar olarak görülebilir. Aşağıdaki bölümlerde, söz konusu söylem kategorileri tek tek ele alınarak, neoliberal özneleşme sürecinin kişisel gelişim kitaplarında nasıl inşa edildiği tartışılacaktır.

Neoliberalizmin bireyde nasıl kökleştiğini ve herhangi bir alternatif düşünme kapasitesini nasıl bastırdığını açıklamak için Mark Fisher'ın "kapitalist gerçekçilik" kavramı oldukça işlevseldir. Fisher'a göre bu gerçekçilik, kapitalizmi sadece en geçerli sistem olarak değil, aynı zamanda tek uygulanabilir gerçeklik olarak sunar (Fisher, 2011). Bu kavramı tartıştığı bir söyleşide Jodi Dean ile birlikte, Slavoj Žižek'in Jameson'dan aktardığı "dünyanın sonunu hayal etmek, kapitalizmin sonunu hayal etmekten kolaydır" ifadesini tartışmaya açar. Dean, bu ifadenin politik tahayyülün çöktüğüne dair bir eleştiri mi, yoksa bir teslimiyet mi olduğu konusunda kararsızlık ifade ederken, Fisher bu durumu bir "eleştiri kategorisine" dönüştürme yönünde pozisyon alır (Dean&Fisher, 2018: 157). Fisher'a göre kapitalist gerçekçilik, bireylerin inancından çok, karşı konulamaz bir zorunluluk duygusundan beslenen bir ideolojik altyapıdır. Özellikle işyerlerinde neoliberal politikaları uygulayan yöneticilerin "Bunların hiçbirine ben de inanmıyorum ama yapmamız gereken bu" türünden ifadeleri,

ideolojinin artık bir ikna mekanizması değil, bir mecburiyet rejimi olarak işlediğini gösterir. Bu söylem, neoliberalizmin yalnızca dışsal bir tahakküm değil; bireyin düşünce yapısını siyasetsizleştirerek dönüştüren bir hegemonya biçimi olduğunu ortaya koyar. Fisher'ın ifadesiyle ideoloji, "politik değilmiş gibi göründüğünde en güçlü halini alır" (Dean&Fisher, 2018: 158). Bu bağlamda kişisel gelişim kitaplarında sıklıkla karşılaşılan "uyum sağla", "pozitif kal", "sorunu dışarıda arama" türünden çağrılar, bireyi yapısal sorgulardan uzaklaştırarak kapitalist gerçekçiliğin bireysel tezahürleri hâline gelir. Dolayısıyla bu kitaplarda teşvik edilen kişisel sorumluluk ve içsel dönüşüm temaları, yalnızca bireysel bir yaşam stratejisi değil, aynı zamanda hegemonik bir ideolojinin kültürel taşıyıcısıdır.

Kişisel gelişim kitapları ve benzeri popüler rehberlik araçları; özdisiplin, bireysel sorumluluk, performans-girişimcilik, pozitiflik ve mutluluk gibi söylemleri harmanlayarak okurlara belirli bir neoliberal özne modeli sunar. Bu model, kendi kendinin lideri, girişimcisi, psikoloğu ve motivasyon kaynağı olan; durmaksızın çalışan ve daima gülümseyen bir "süper birey" figürüdür. Bu süper birey, neoliberal ideolojinin arzuladığı vatandaş tipinin vücut bulmuş halidir. Kendi kendini yönetebilen, verimli ve pozitif bu ideal özne, neoliberal düzenin hem ürünü hem de taşıyıcısıdır. Kişisel gelişim literatürü, parçalı söylemleri bir araya getirerek bu modeli inşa eder ve okurun önüne bir hedef olarak koyar.

1. NEO-ÖZNENİN İNŞASINDA SÖYLEMSEL DÜZEYLER

Kişisel gelişim kitapları, neoliberal toplumun etik, duygusal ve davranışsal düzenlemelerini bireyin yaşamına taşıyan normatif kılavuzlardır. Bu metinler, bireyi yalnızca kendi içsel süreçlerine yöneltmez; onun kamusal yaşama uyumunu, toplumsal işleyişle senkronize bir benlik formu geliştirmesini ve bu formu sürdürülebilir kılacak özdenetim mekanizmalarını da içselleştirmesini talep eder. Böylece birey, dışsal iktidar tekniklerinden çok, içselleştirilmiş denetim biçimleriyle şekillenen bir özneye dönüştürülür.

Sabine Maasen, Barbara Sutter ve Stefanie Duttweiler'in *Self-Help: The Making of Neosocial Selves in Neoliberal Society* (*Kendi Kendine Yardım: Neoliberal Toplumda Yeni Toplumsal Benliklerin İnşası*) başlıklı çalışmaları, kişisel gelişim söyleminin bu çift yönlü işlevine dikkat çeker. Onlara göre kişisel gelişim kitapları, "bireyleştirmenin yanı sıra normlaştırmanın da araçlarıdır" (Maasen vd., 2007: 31). Yani birey, hem kendi iç dünyasını düzenleme yönünde teşvik edilmekte hem de bu düzenlemenin belirli toplumsal normlara uygun şekilde gerçekleştirilmesi beklenmektedir. Bu ikili yapı, bireyin hem psikolojik hem de sosyal olarak sürekli yeniden yapılandırılmasını dayatır.

Donald Black ve M. P. Baumgartner'in çalışması da kişisel gelişim pratiklerinin yalnızca bireysel farkındalık üretmediğini, aynı zamanda bir toplumsal denetim biçimi işlevi gördüğünü ileri sürer. Onlara göre, kişisel gelişim pratikleri, merkezi otoritelerin (hukuk, devlet) dışında, daha yatay ve gündelik ilişkiler içinden örgütlenen bir normatif yapı üretir. Bu yapı, bireyin içsel kontrol kapasitesini artırarak denetimi dışsal yaptırımlar yerine kişinin kendisine devreder. Yazarlar, bu sistemin "en az cezalandırıcı ve en uzlaştırıcı denetim biçimi" olduğunu vurgular çünkü burada denetim, bireyin çevresiyle olan duygusal ve kültürel bağlar üzerinden işler (Black&Baumgartner, 1987: 39–41). Bu durum, neoliberal öznelliğin temel dinamiklerinden biri olan "bireyin kendine karşı yaptırım uygulaması"nı meşrulaştırır. Kişisel gelişim metinleri, söylemsel düzeyde bireyin kendi yaşamına dair kararlarını verirken yalnız kalmadığı bir bağlam sunar: Ancak bu bağlam, hukukî kurallar veya kamu otoritesi yerine, benzer sosyal profillere sahip bireylerin ortak değer yargıları tarafından belirlenir. Böylece bireyin benliği yalnızca bireysel hedefler doğrultusunda değil, toplumsal kabul görme, normatif uygunluk ve denetlenebilirlik ilkeleriyle uyum içinde yeniden yapılandırılır. Neo-özne, yalnızca kendi içsel sesine değil, aynı zamanda o sesin toplumsal olarak nasıl kodlandığına da kulak vermek zorundadır.

1.1.DİL VE SÖYLEM DÜZEYİNDE ÖZNE İNŞASI

Kişisel gelişim metinleri, öncelikle kullandıkları dilsel stratejiler ve hitap biçimleri aracılığıyla okurun konumunu dönüştürmeyi hedefler. Bu metinlerin çoğu, ikinci şahıs kipine başvurarak bireyi doğrudan muhatap alır. En yaygın kullanım biçimi olan ikinci tekil şahıs ("Sen yapabilirsin!", "Başarabilirsin!" "Hayatını değiştirebilirsin!") bireyi pasif bir alıcı olmaktan çıkarıp eyleyen ve sorumluluk üstlenen bir özneye dönüştürmeyi amaçlar. Her cümlenin öznesi "sen" olduğunda, zihin sorumluluğu ve gücü otomatik olarak kendisine atfeder. Bu tekrar eden yapı, telkin edici bir ritim oluşturur. Birey, dışsal bir gerçeklikten ziyade kendi içsel gücüne odaklanmaya yöneltilir. Bu yönüyle metin, bireyin içsel konuşmasını yeniden yapılandıran bir özneleşme teknolojisi işlevi görür.

Bu doğrudanlıkla çelişmeyecek biçimde, ikinci çoğul şahıs ("Siz de başarabilirsiniz!", "Her şey sizin elinizde!", "Siz istedikten sonra her şey mümkündür.") kullanımı da kişisel gelişim metinlerinde önemli bir yer tutar. "Siz" hitabı, yalnızca çoğul bir özneye seslenmek anlamına gelmez; aynı zamanda mesafeli ve saygılı bir ton üretir. Bu ton, yazarın kendisini bir danışman, rehber ya da uzman konumuna yerleştirmesine olanak tanırken okurla kurduğu

ilişkiyi hem kapsayıcı hem de hiyerarşik bir düzlemde şekillendirir. Saygı içerikli bu hitap, bireye sosyal onay hissi vererek dönüşüm çağrısına daha açık hâle gelmesini sağlar. Böylece kişisel gelişim söylemi, "sen" ile doğrudanlık ve samimiyet; "siz" ile ise profesyonellik ve mesafe arasında gidip gelen bir dil üretir.

Bu hitap stratejileri, kişisel gelişim kitaplarında yer alan anlatılarla birlikte daha da pekiştirilir. Sıklıkla sunulan başarı hikâyeleri ve "örnek şahsiyetler", okurun idealize edilmiş neoliberal özneyle özdeşleşmesini teşvik eder. Sıfırdan zirveye çıkan girişimciler, yoksulluktan kurtulmuş milyonerler, pozitif düşünceyle kanseri yendiği iddia edilen bireyler gibi karakterler hem motivasyon kaynağı hem de normatif özne prototipleri olarak işlev görür. Bu figürler aracılığıyla okura şu mesaj verilir: "Bak, sen de yapabilirsin." Bu mesaj, bireyin mevcut durumunu yalnız kendi çabasıyla aşabileceği varsayımına dayanır; yapısal eşitsizlikler, tarihsel koşullar ya da kolektif faktörler söylemin dışında bırakılır. Sunulan ideallerin arka planındaki toplumsal ve yapısal koşullar genellikle göz ardı edilir. Nitekim Füsun Ekşi'nin (2012) belirttiği gibi kişisel gelişim kitapları, okurun ulaşmak istediği ideale ayna tutarken, o idealin gerçekleşmesini mümkün kılan toplumsal avantajları görünmez kılar. Örneğin, başarılı bir CEO'nun her sabah 5'te kalkıp meditasyon yaparak zirveye çıktığını okuyan birey, bu kişinin ayrıcalıklı eğitim geçmişini, çevresini veya maddi kaynaklarını düşünmez hale gelir; sadece erken kalkmanın büyüsüne inanır. Böylece dilsel söylem düzeyinde, okurun zihin dünyasında başarının formülü tamamen bireysel çabaya ve tutuma indirgenmiş olur.

1.2. "KENDİLİK TEKNOLOJİLERİ": ÖNERİLEN PRATİKLER VE RUTİNLER

Kişisel gelişim kitapları, motivasyonel anlatıların ötesine geçerek okura uygulanabilir egzersizler, gündelik ödevler ve tekrarlayan rutinler sunar. "Hayat amacınızı yazın", "5 yıllık plan hazırlayın", "her sabah aynaya bakıp hedeflerinizi yüksek sesle tekrarlayın" gibi yönlendirmeler bu literatürde neredeyse standart hâline gelmiştir. Bu tür öneriler, Michel Foucault'nun "kendilik teknolojileri" (1988) kavramıyla açıklanabilir. Foucault'ya göre bu teknolojiler, bireyin düşünme biçimlerini, davranış kalıplarını ve yaşam tarzını sürekli gözden geçirerek dönüştürmesine hizmet eden etik temelli öz-disipliner stratejilerdir. "Kendilikle ilgilenme" olarak tanımlanan bu uğraş, bireyin içselleştirdiği normlar aracılığıyla kendi üzerindeki denetimi sağlamasını mümkün kılar (Tekelioğlu, 1999: 48–49). Neoliberal öznellik bağlamında ise bu pratikler, bireyin kendisini bir yatırım alanı gibi görmesine; yaşamını daha verimli, hedef odaklı ve denetim altında bir biçimde şekillendirmesine imkân tanıyan

içselleştirilmiş iktidar mekanizmalarına dönüşür. Böylece kişisel gelişim metinlerinde yer alan bu teknikler, bireyin kendini dönüştürme sorumluluğunu üstlendiği çağdaş öznellik rejiminin işlevsel bileşenleri hâline gelir.

Düzenli günlük tutma, olumlama cümleleri tekrarlama, nefes egzersizleri, bedensel eğitim gibi uygulamalar sayesinde özne, kendi kendisinin hem nesnesi hem de yaratıcısı haline gelir. Neoliberal özne, bu teknikleri uyguladıkça adım adım inşa olur; bir süre sonra bu uygulamalar bireyin yaşam tarzının vazgeçilmez parçaları haline gelir. Kişi, her anını planlamayı, performansını ölçmeyi ve kendini motive etmeyi "normal" kabul etmeye başlar. Örneğin sabahları motivasyon konuşması dinlemeden güne başlayamayan, adımlarını veya yaptığı işi sürekli ölçüp kaydetmeden rahat edemeyen insanlar türemiştir. Bu durum, kişisel gelişim pratiklerinin neoliberal özneyi günlük alışkanlık düzeyinde nasıl ürettiğini gösterir. Öz-yönetim ve öz-disiplin becerileri adı altında sunulan taktikler, aslında bireyin hayatının her anını bir performans ve verimlilik alanına çevirir. Sonuçta kişi, bir yandan kendini güçlendirdiğini zannederken öte yandan yaşamının tamamını denetim altında tutmaya koşullanır. Bu içselleştirilmiş denetim, neoliberal düzenin dışsal baskılarına gerek kalmadan işlemesini sağlar: Birey artık kendi gönüllü çabasıyla sistemin istediği şekilde çalışır durumda, "kendi kendinin girişimcisi" haline gelmiştir (Dardot&Laval, 2012; Foucault, 2015b; Han, 2020a).

1.3.DEĞERLER VE ETİK DÜZLEMİNDE DÖNÜŞÜM

Kişisel gelişim söyleminin inşa ettiği neoliberal özneleşme süreci, etik değerler alanında da belirgin bir dönüşüm yaratır. Bu kitaplar ve kurslar, okurlarına belirli değer yargılarını benimsetir ve bunları doğal, evrensel doğrular gibi sunar. "Hırslı olmak iyidir", "zenginlik başarı göstergesidir", "rekabet geliştiricidir", "mutluluk bir tercihtir", "şikâyet etmek kötüdür" gibi mottolar bu literatürde sıkça karşımıza çıkar. Bu değerler bütünü, neoliberal kapitalizmin ruhunu yansıtan bir rekabet etiği oluşturur. Pierre Dardot ve Christian Laval'ın (2010) vurguladığı üzere neoliberal toplum, iş birliği ve dayanışma yerine yarışmayı erdem haline getiren bir etik anlayış inşa etmiştir. Kişisel gelişim kitapları da bireylere sürekli "kendinle ve başkalarıyla yarış, hep daha iyisini hedefle" telkinleri vererek bu yarışmacı zihniyeti pekiştirir. Bazı popüler kitaplarda "zenginlik bir bilinç meselesidir" denilerek maddi zenginlik neredeyse ahlaki bir erdeme yükseltilir. Benzer şekilde, "fakirlik zihniyeti" gibi kavramlar kullanılarak yoksulluk adeta bireyin zihinsel bir kusuru ya da tercihinin sonucuymuş gibi çerçevelenir. "Kazanmak önemlidir" mesajı tekrar edilerek rekabet ve başarı arayışı ahlaki olarak onaylanır.

Bu söylem dünyasında dayanışma, mütevazılık, paylaşma, eşitlik gibi kolektif veya toplumsal değerlere pek rastlanmaz; rastlansa bile ikincil plandadır. Onların yerine "kendine inan, kendini sev, kendi hedeflerin" şeklinde öz-odaklı bir ahlaki çerçeve çizilir. Dardot ve Laval (2012), neoliberal çağda toplumun bir "rekabet etiği" geliştirdiğini, iş birliğinin yerini rekabetin aldığı bir normalliğin dayatıldığını belirtir. Kişisel gelişim söylemi ise bu rekabetçi değerleri bireylerin gönüllü benimsediği bir hayat felsefesine dönüştürerek kitlelere yayar. Sonuçta bireyler, içinde bulundukları sistemin işleyişine uygun değerlerle kuşanır ve bu değerleri sorgulamadan içselleştirir. "Olumsuz" addedilen öfke, yılgınlık, memnuniyetsizlik vb. duygular bastırılması gereken kişisel zaaflar gibi sunulurken, "olumlu düşünme" her derde deva olarak kabul edilen erdem haline gelir.

Bu dönüşüm, ekonomik ve politik alanların sınırlarını aşarak tinsel, duygulanımsal ve varoluşsal katmanlara da yayılır. Andrea Rossi (2018), neoliberalizmi salt bir ekonomik sistem olarak değil; bireyin iç dünyasına, arzularına ve duygusal enerjisine kadar nüfuz eden çok boyutlu bir yönetimsellik biçimi olarak değerlendirir. Bu çerçevede birey, üretim süreçlerine katılan bir çalışan olmanın ötesinde, yaratıcılık, ilham, ilişkisel zeka ve motivasyon gibi ruhsal kaynakları sistem adına seferber etmekle yükümlü bir varlık hâline getirilir. Neoliberal özne, yalnızca eylemleriyle değil, duygusal tonlamaları, zihinsel süreçleri ve içsel dinamikleriyle de hesap verebilir kılınır. Böylece performans, dışsal çıktılar kadar içsel üretkenlik alanına da genişletilmiş olur.

Bu süreçte ortaya çıkan antropolojik dönüşüm, bireyin kendi potansiyelini sürekli güncellemesi, kendini aşması ve ruhsal bir sermaye olarak işlemesi gerektiği bir normalliği inşa eder. Ancak Rossi'ye göre bu görünürdeki özgürleşme çağrısı, öznenin giderek yapısızlaşmasına ve "hiçbir şeye dönüşme" tehdidiyle karşı karşıya kalmasına neden olur (Rossi, 2018: 146–147). Bu bağlamda, kişisel gelişim kitaplarında öne çıkan "içsel dönüşüm", "ruhsal arınma" ve "sürekli motivasyon" temaları, neoliberal rejimin duygulanımsal emek biçimlerini üretme ve yeniden üretme stratejileriyle örtüşmektedir.

1.4.NEOLİBERAL ÖZNELEŞME VE DUYGULARIN ARAÇSALLAŞTIRILMASI

Neoliberal özneleşme süreci, ekonomik ya da davranışsal sınırlarda kalmaz; duyguların üretimi, yönetimi ve yönlendirilmesi üzerinden işleyen daha derin bir dönüşüm biçimi sergiler. Andrea Rossi'nin (2018) vurguladığı gibi, neoliberal yönetimsellik yalnızca bedensel emeği değil; bireyin arzularını, motivasyonunu ve içsel direncini de denetim alanına dâhil eder. İlham, arzu, duygusal dayanıklılık ve benzeri ruhsal kaynaklar, üretkenliğin yeni cephesi hâline

getirilir. Bu yapı içinde özne, işlevsellikten fazlasını taşımakla yükümlüdür: Duygusal olarak sürdürülebilir, yönlendirilebilir ve ölçülebilir bir üretim kapasitesine sahip olması beklenir. Duygular, kişisel deneyimlerden ibaret görülmez; yönetilmesi ve performansa entegre edilmesi gereken sermayeler olarak yeniden tanımlanır. Korku, coşku, umut, minnettarlık, hırs ya da özgüven gibi duygulanımlar, neoliberal ideolojinin bireyden beklediği davranışsal normları içselleştirmesini kolaylaştıran araçlara dönüştürülür. Bu araçsallaştırma süreci, kişisel gelişim literatürünün tamamına sinmiş durumdadır. Duygular, bireyin öz denetimini artırmak, performansını yükseltmek ya da rekabet ortamına daha iyi uyum sağlamak üzere mobilize edilir. Duyguların bu şekilde yönlendirilmesi, yalnızca içsel huzur arayışının bir parçası değil; neoliberal sistemin sürdürülebilirliği için gerekli olan itaatin gönüllü biçimde yeniden üretilmesidir.

Kişisel gelişim kitaplarında sıklıkla tekrar eden "içsel dönüşüm", "duygusal arınma" ya da "pozitif enerji" gibi temalar, bu yönetimselliğin kültürel taşıyıcılarıdır. Neoliberal söylemde duygular, üretkenliği artırma hedefiyle biçimlendirilen ve belirli performans çıktılarıyla ilişkilendirilen işlevsel düzenekler olarak kurgulanır. Böylece özne, davranışların yanı sıra duygusal tepkilerini de neoliberal normlara uygun biçimde düzenlemekle yükümlü hâle gelir. Lauren Berlant'ın (2011) "acımasız iyimserlik" (cruel optimism) kavramı, bu süreçte duyguların nasıl ideolojik işlevler üstlendiğini anlamak açısından açıklayıcıdır. Berlant'a göre birey, ona iyi geleceğine inandığı bir idealle –başarı, içsel denge, mutluluk gibi– duygusal bir bağ kurar ancak bu bağ, çoğu zaman bireyin iyiliğine değil tükenişine hizmet eder. Bu yönüyle neoliberal duygulanım rejimi, bireyin yapısal krizleri kişisel eksiklik olarak görmesine neden olurken, duygusal bağlılığı da bir itaat biçimine dönüştürür. Duyguların bu denli stratejik bir zemine oturtulması, diğer tüm söylemleri -özdenetim, rekabet, pozitiflik ve içsel dönüşüm- besleyen çapraz bir mekanizma olarak işler ve neoliberal özneleşmenin duygulanımsal altyapısını inşa eder.

2. KİŞİSEL GELİŞİM KİTAPLARINDA NEO-ÖZNEYİ ÜRETEN SÖYLEMLER

Kişisel gelişim kitaplarının tümü, doğrudan ideolojik niyetlerle yazılmış metinler değildir. Bu tür yayınların bir kısmı, bireylerin yaşamlarına yön verme, psikolojik dayanıklılık geliştirme ya da öz farkındalık kazanma gibi gündelik yaşam pratiklerine katkı sunma amacı taşıyabilir. Ancak bu metinler, yalnızca içerik düzeyinde sundukları tavsiyelerle değil; aynı zamanda taşıdıkları söylemsel yapılar, kurguladıkları özne modelleri ve dolaşıma soktukları

değerler sistemiyle birlikte değerlendirilmelidir. Bir söylemin ideolojik etkisi, yalnızca metnin yüzeydeki içeriğiyle değil; o içeriğin nasıl yapılandırıldığı, hangi toplumsal tahayyülleri doğal ve olağan saydığı ve özneyi nasıl konumlandırdığıyla ilgilidir. Bu nedenle kişisel gelişim literatürünün eleştirisi, yazar niyetlerinden çok daha fazlasını, yani metinlerin işlevsel etkilerini, alımlama biçimlerini ve kültürel yerleşikliğini analiz etmeyi gerektirir.

Bu çalışma, kişisel gelişim literatürünü homojen ve tek boyutlu bir yapı olarak değil, farklı yoğunluklarda ve biçimlerde ideolojik kodlar taşıyan söylem alanları olarak ele almaktadır. Bazı metinlerde neoliberal özneleşmenin temel ilkeleri -öz denetim, performans baskısı, bireysel sorumluluğun mutlaklaştırılması, rekabetin yüceltilmesi gibi- söylemsel düzeyde açık biçimde yeniden üretilirken bazı metinlerde bu normlara mesafeli duran, onları sorgulayan ya da daha insani, dayanışmacı ve kolektif yönelimleri ima eden söylemsel boşluklara da rastlanmaktadır. Bu farklar, kişisel gelişim metinlerinin tümünü aynı kategoriye yerleştirmemeyi, her bir metni kendi iç tutarlılığı ve bağlamsal yerleşimi içinde değerlendirmeyi gerekli kılar. Bu nedenle analiz sürecinde amaç, metinlerin faydacı yönlerini tartışmak değil; bu metinlerin toplumsal işlevlerini, özneyi nasıl şekillendirdiklerini ve neoliberal ideolojiyle nasıl bir örtüşme hâlinde olduklarını söylemsel düzlemde çözümlemektir. Dolayısıyla bu tezde benimsenen eleştirel söylem analizi yaklaşımı, kişisel gelişim kitaplarını doğrudan birer ideolojik araç olarak mahkûm etmeden; buna karşılık, söz konusu metinlerin bireyi nasıl tanımladığına, bireysel potansiyel ve sorumluluğu nasıl çerçevelediğine, duygularla ve etikle nasıl bir ilişki kurduğuna ve hangi toplumsal normatif kurguları olağanlaştırdığına odaklanmaktadır. Böylece çalışma, ne kişisel gelişim literatürünü toptancı biçimde reddeden bir yargıya başvurmakta ne de bu metinlerin yapısal eşitsizlikleri görünmez kılan etkilerini göz ardı eden naif bir kabulle ilerlemektedir. Aksine, her bir metni hem bireysel düzeyde sunduğu öneriler hem de ideolojik düzeyde yeniden ürettiği değer çerçevesi bağlamında, çok katmanlı ve eleştirel bir analiz süzgecinden geçirmeyi amaçlamaktadır. Bu çözümleme sürecinde yalnızca içerik değil, söylemin biçimsel örüntüleri, tekrar eden kavramsal dizilimler ve yönlendirici dilsel kodlar da dikkatle incelenmektedir.

Şimdi, kişisel gelişim kitaplarındaki söylem analizine geçebiliriz.

2.1.BİREYSEL SORUMLULUK SÖYLEMİ VE YAPISAL KÖRLÜK

Kişisel gelişim literatürü, neoliberal aklın bireye yüklediği sınırsız sorumluluk ideolojisinin popüler anlatıya bürünmüş hâlidir. Bu metinler, bireyin yaşamındaki her kırılmayı kendi iradesiyle onarabileceği, her tür başarıya yalnızca kişisel çabayla ulaşabileceği yanılgısını

yeniden üretir. Toplumsal eşitsizlikler, yapısal engeller ya da tarihsel koşullar görünmez kılınır; yerine niyetin gücü, olumlu düşünce ve sürekli öz-dönüşüm çağrıları geçirilir. Özne, hem anlam arayışının kahramanı hem de başarısızlıklarının yegâne faili olarak sahneye sürülür. Böylece birey, içinde yaşadığı dünyayı değil, yalnızca kendini dönüştürmekle yükümlü kılınır. Ekonomik krizlerden duygusal çöküntülere kadar öznenin karşılaştığı tüm problemler, sistemsel arızalar yerine bireysel eksiklikler üzerinden açıklanır. Michael Foley, bu yanılsamanın özünü berrak biçimde açığa çıkarır: "Sistemin mekanizmaları sorgulanır ama altında yatan, sınırsız kişisel özgürlük ve sınırsız seçenek varsa herkes her şey olabilir ve her şeyi elde edebilir varsayımı sorgulanmaz. Ne düşünce ne çaba gereklidir. Sadece istemek, olmaya ve edinmeye yeter: Reklamlarla sinsice ve kişisel gelişim endüstrisi tarafından alenen pompalanan mesaj budur" (Foley, 2019: 8). Foley'nin açığa çıkardığı bu özgürlük söylemi, bireyin başarısızlığı yapısal koşullarda değil kendi yetersizliğinde aramasına yol açar. Kemal Sayar da kişisel gelişim ideolojilerinin insanı ait olduğu tarihsel ve kültürel bağlamdan kopardığını, her şeyin bireyin elinde olduğu fikrini inatçı bir slogan gibi zihne dayattığını belirtir. Ona göre "başaramayan kişi kolayca kaybedenler kulübüne dâhil edilmekte ve yeterince çabalamadığı varsayılmakta", sonuç olarak birey kendi mağduriyetini kendi kusuru olarak görmeye yönlendirilmektedir (Sayar, 2022). Böylelikle kişisel gelişim ideolojisi, neoliberal yönetimselliğin temel mekanizmalarından biri olan "içselleştirilmiş disiplin" stratejisinin popüler kültürdeki en görünür ifadesine dönüşür. Birey, yalnızca eylemlerinden değil; duygularından, düşüncelerinden ve zihinsel alışkanlıklarından da sorumlu tutulur. Jim McGuigan'a göre, neoliberal bireyselleşme süreci özneyi yaptığı kadar yapmadığı tercihlerden de sorumlu sayar; kararsızlık bile bir tür başarısızlık göstergesi olarak çerçevelenir (McGuigan, 2016: 27). Bu durum, bireyin hayatına dair tüm alanlarda sürekli karar vermesi ve bu kararların tüm sonuçlarını üstlenmesi yönünde kurulan bir etik norm üretir. Christopher Lasch da toplumsal bağların çözülüşünün bireyi narsisistik savunulara ittiğini ve kişisel gelişim ideolojisinin görünüşte iyimser bir dil kullanmasına rağmen çevresine derin bir çaresizlik ve el etek çekme duygusu yaydığını vurgular. Onun "inançsızların inancı" olarak tanımladığı bu ideoloji, bireysel sorumluluk söyleminin ideolojik temelini oluşturmaktadır (Lasch, 2006: 94). Bu noktada kişisel gelişim söylemi, bireyin toplumsal koşullar karşısında dayanışma ya da kolektif çözüm arayışına yönelmesini engelleyerek, onu yalnızca kendi içsel kapasitesini harekete geçirmeye zorlar. Başarısızlık, dışsal koşulların değil, öznenin içsel yetersizliklerinin göstergesi olarak çerçevelenir. Yapısal eşitsizlikler, sınıfsal farklılıklar ya da tarihsel

dışlanmalar görünmezleşir; yerlerini "eksik irade", "yanlış karar" veya "yetersiz çaba" gibi bireysel nedenler alır.

Ekşi'ye (2012) göre kişisel gelişim kitaplarının önemli bir kısmı, bireyi sorunlu, yetersiz ve dönüşmeye muhtaç bir figür olarak tanımlar; sıradan yaşam deneyimleri patolojikleştirilerek, birey sürekli olarak "düzeltilmesi gereken bir varlık" konumuna yerleştirilir. Okur, önce eksik ya da hatalı olarak tanımlanır, ardından bu eksiklikleri gidermek üzere bireysel bir dönüşüm sürecine davet edilir. Bu yapı, bireyin yapısal sorunlar karşısındaki tepkisini bastırarak, onu hem problemin hem de çözümün merkezi olarak konumlandırır. Ekşi (2012:231), bu durumu "okurun bir tür kurban gibi sunulması" şeklinde tanımlar. Okura kitapta sunulan rehberliğe ihtiyaç duyan zayıf ve bağımlı bir figür rolü verilir. Tam da bu noktada Svend Brinkmann'ın eleştirisi dikkat çekicidir. Brinkmann'a göre zorunlu pozitiflik söylemi, bireyin yaşadığı her sıkıntıyı "yeterince iyimser olmamakla" açıklayarak "kurbanı suçlamak" biçiminde işler (Brinkmann, 2020: 46). Mutluluğun büyük ölçüde içsel faktörlere bağlanması, bireyin depresyon ya da başarısızlık deneyiminde bile sorumluluğu kendi yetersizliğinde aramasına yol açar. Martin Seligman'ın Gerçek Mutluluk kitabında mutluluğun çok büyük kısmını "içsel koşullara" bağlaması, bu ideolojik çerçevenin tipik bir örneğidir. Brinkmann'ın ifadesiyle bireyden sürekli şükretmesi, olumlu duygular üretmesi ve kendini denetim altında tutması beklenir; mutsuzluk ya da başarısızlık ise yapısal eşitsizliklerin değil, "eksik özdenetim"in sonucu olarak tanımlanır (Brinkmann, 2020: 47). Bu yaklaşım, bireyi hem kendi mutsuzluğunun faili kılar hem de yapısal eleştiriyi önemsizleştirir.

Bireysel sorumluluk söylemi, neoliberal öznenin "kendi üzerinde çalışan bir girişimci"ye dönüşmesini kolaylaştırırken, yapısal eşitsizlikleri bireysel zaaflar olarak çerçeveler. Wendy Brown'un (2018) tanımladığı biçimiyle bu, neoliberalizmin bireyi görünüşte özgür ama kaynaklardan yoksun hâlde sorumlu kıldığı bir "sorumlulaştırma rejimi"nin kültürel taşıyıcısıdır. Birey, yalnızca davranışlarından değil; duygularından, düşüncelerinden ve hatta dönüşememesinden de sorumlu tutulur. Ekşi'nin (2012: 238) işaret ettiği gibi, bu kitapların çoğu herkese uygun tek tip reçeteler sunar ve bireyin sınıfsal, kültürel ya da tarihsel bağlamını hesaba katmaksızın mutlak sorumluluğu bireyin üzerine yükler. Böylece birey, yalnızca kendi yaşamının değil, kendi duygusal ve bilişsel süreçlerinin de tek başına yükünü taşımak zorunda kalır.

Bireyselleştirme mantığı, davranışsal alanla sınırlı kalmaz; düşünsel sınırları da biçimlendirir. Kişisel gelişim kitaplarında yer alan ifadeler, sisteme yönelik eleştirisini olumsuz

bir tutum biçiminde çerçeveleyerek, sessizliği erdem gibi yüceltir. "Şikâyet etme!", "mazeret üretme!", "olumsuz düşüncelerden uzak dur!" gibi tekrar eden yönlendirmeler, eleştirel söylemi gelişimin önünde bir engel olarak tanımlar. Erik du Plessis, bu söylemi Judith Butler'ın "örtük sansür" kavramıyla değerlendirerek, kişisel gelişim literatürünün eleştiriyi dışlayan bir özne modeli yarattığını vurgular. Bu modele göre birey, sisteme dönük her türlü sorgulamayı kişisel başarısızlıkla ilişkilendirir. Söz almak, düşünce beyan etmek ya da karşı çıkmak riskli hâle gelir çünkü öznenin "gelişim kapasitesi" sadakatiyle ölçülür. Sessizlik, bastırılmış bir tepki değil, ideal özneye ait bir yetkinlik göstergesi olarak konumlanır. Böylece birey, yapısal sorunları değil, kendi iç dünyasındaki sözde engelleri hedef alır; dönüşüm arayışı toplumsal bağlamdan yalıtılmış bir iç çalışma alanına sıkışır (du Plessis, 2020: 93–96). Bu sessizleştirici söylem, kişisel gelişim metinlerinde bireysel sorumluluğun bir tür ahlaki zorunluluk olarak sunulmasını kolaylaştırır. Wendy Brown'un belirttiği üzere, neoliberal aklın temel stratejilerinden biri, yapısal sorunların yükünü görünürde özerk ama gerçekte kaynaklardan yoksun bırakılmış bireylere devretmektir (Brown, 2018: 152–153). Kişisel gelişim kitapları bu stratejinin kültürel taşıyıcısı hâline gelir: Bireyi her şeyin başlangıç noktası ve nihai sorumlusu olarak çerçevelerler; başarının da çöküşün de, huzurun da yıkımın da kaynağı, bireyin bizzat kendisidir. Bu anlatılar, öznenin içinde bulunduğu dünyayı değil, kendi içini dönüştürmeye zorlayan bir ahlaki yük üretir. Yapısal eşitsizlikler yerini zihinsel kalıplara bırakır, toplumsal baskılar motivasyon eksikliğine çevrilir, tarihsel dışlanmalar ise hatalı düşünce alışkanlıkları olarak kodlanır. Tüm sorumluluğu üzerine almak durumunda kalan birey eleştiremez, talep edemez, sorgulayamaz. Zira bu anlatının tek yönlü mantığında sistemin adı dahi anılmaz. Sorun daima bireyin sınırlı potansiyelinde, zayıf iradesinde ya da dönüşmeye direnen benliğinde aranır. Böylece birey, yalnızca kendi yaşamını değil; sistemin meşruiyetini de sessiz rızayla sürdüren bir özneye dönüşür.

Bireysel sorumluluk söylemi, neoliberal öznenin inşasında hem normatif hem de stratejik bir araç işlevi görür. Foucault'nun (2015) tanımladığı anlamda özne, artık yalnızca dışsal otoritelere değil, kendi iç dünyasına yönelik bir yönetim aygıtı hâline gelir. Bu yönetim, "kendi üzerinde çalışan birey" formunda tezahür eder: Kendisini izleyen, eksikliklerini gideren, potansiyelini sürekli olarak optimize eden ve duygusal denetim altında tutan bir içsel girişimci.

Brown'un "sorumlulaştırma rejimi" olarak kavramsallaştırdığı bu yapı, bireyin faillik kapasitesini ideolojik bir taşıyıcıya dönüştürür: Birey, gelişim gösteremediğinde tembelliğiyle, sistem çöktüğünde ise dayanaksızlığıyla suçlanır. Bu durum, bireyin özgürlüğüyle

yükümlülüğü arasında sürekli bir gerilim üretirken, yapısal sorunların görünmezleştirilmesini de kolaylaştırır (Brown, 2018: 154–155).

Bireysel sorumluluk söyleminin en güçlü temsilleri, kişisel gelişim literatüründe yer alan bazı eserlerde açıkça görülmektedir. Aşağıda incelenen metinler, neoliberal bireysel sorumluluk mitinin çeşitli biçimlerini yeniden üretmekte, özneyi yalnızca kendi kaderinden değil, zihinsel ve duygusal süreçlerinden de sorumlu tutmaktadır. Bu bölüm, söz konusu metinlerdeki bireysel sorumluluk söyleminin söylemsel işleyişini ve bu söylemin yapısal körlük üreten yönlerini eleştirel bir gözle tartışmayı amaçlamaktadır.

Kişisel gelişim literatürü, yazarlardan okurlara uzanan çok yönlü bir ideolojik formasyon süreci inşa eder. Koay Dong Liang'ın *Kişisel Gelişim Kitapları: Bir Tür Analizi* başlıklı doktora çalışmasında, bu türü düzenli okuyan ya da hiç okumayan bireylerle yapılan görüşmeler, kişisel gelişim kitaplarının özneyi nasıl konumlandırdığına dair önemli ipuçları sunar. Kitapları düzenli olarak takip eden okuyuculardan Lynn, bu türün temel mesajını şöyle özetler: "Hayatını değiştirme gücün var" (Koay, 2015: 212). Benzer biçimde Joanne, bu kitaplarda ortak olan mesajın, "eğer (verilen) tavsiyelere uyarsan, hayatın daha iyi olur; daha zengin, daha mutlu ve daha tatmin olmuş biri olursun" yönünde olduğunu ifade eder (Koay, 2015: 212). Dikkat çekici olan, bu türü okumadığını belirten Brenda'nın bile türün mesajını şöyle tanımlamasıdır: "Sanırım bu kitaplar, kendi hayatının ve kaderinin kontrolünü elinde tutmakla ilgili" (Koay, 2015: 212). Bu ifadeler, türü okuyan ya da okumayan bireylerin kişisel gelişim kitaplarıyla ilgili temel algılarında benzer bir bireysel sorumluluk ve özerklik söylemini benimsediklerini göstermektedir. Bu noktada, kişisel gelişim literatürünün neoliberal özne inşasına nasıl katkıda bulunduğunu incelemek üzere, şimdi türün öne çıkan eserlerine yönelmek yerinde olacaktır.

Bireysel sorumluluk söyleminin en net biçimde dışa vurulduğu kişisel gelişim kitaplarının başında, Robert T. Kiyosaki ve Sharon L. Lechter'in *Zengin Baba Yoksul Baba* (2007) adlı eseri gelir. Kitap, ekonomik başarıyı büsbütün bireyin finansal zekâsına, farkındalığına ve cesaretine bağlayarak, sistemsel eşitsizlikleri tamamen görünmez kılar. Başarı, bireyin kişisel dönüşümüne bağlıyken; başarısızlık ise zihinsel donanımsızlık, öğrenme eksikliği ya da motivasyon zayıflığı gibi bireysel nedenlerle açıklanmaktadır.

Kitabın 45. sayfasındaki şu pasaj, bireysel sorumluluk söyleminin özünü yansıtır: "Bakış açını değiştirsen iyi olur. Beni suçlamayı, sorunun benden kaynaklandığını düşünmeyi bırak. Sorun bensem, o zaman beni değiştirmen gerek. Eğer sorunun kendinden

kaynaklandığını anlarsan, ancak o zaman kendini değiştirebilir, bir şey öğrenip akıllanırsın. Bak ne diyeceğim, kendini değiştirmek başkasını değiştirmekten çok daha kolaydır."

Bu ifadeler, yapısal koşullara veya dışsal etkenlere işaret etmeyi "suçlama" ile özdeşleştirerek, bireyi tüm sorunların asıl kaynağı ve dolayısıyla çözümün tek sorumlusu olarak tanımlar. Sorunu dış faktörlerde görmek edilgenlik, sorumluluğu üstlenmek ise aktif dönüşüm iradesi olarak çerçevelenir. Dardot ve Laval'a (2012: 379) göre NLP gibi kişisel gelişim teknikleri de bireyi kendisinin tüm kaynaklara sahip olduğuna inandıran bir "kendi kendini ikna" süreci yaratır. Birey, tüm problemlerin çözümünü kendi iç dünyasında bulabileceğine inanarak sorumluluğu içselleştirir; böylece dışsal koşullar görünmez kılınarak sistemik sorunlar kişisel bir dönüşüm meselesine indirgenir. Bu bağlamda birey, yalnızca ekonomik sonuçlardan değil; aynı zamanda değer sistemleri ve içsel yeterlilikler üzerinden de sorumlu tutulur: Sistemin aksayan yönlerini değil, kendi zihinsel modelini ve davranış kalıplarını dönüştürmelidir. Bu dil, neoliberal yönetimselliğin bireyin iç dünyasına yönelttiği disiplin rejiminin açık bir yansımasıdır.

Benzer biçimde, bir diğer pasajda da bireysel dönüşümün ekonomik başarı için mutlak bir gereklilik olduğu vurgulanır: "Peki finansal IQ'yu geliştirmeye neden zaman harcamalı? Çünkü geliştirirseniz, refaha kavuşursunuz. Geliştirmezseniz, bu zaman periyodu heyecan yerine korku verici olacaktır. Birilerinin cesur atılımlarda bulunduğu bir dönemde, başkaları hayatın çürümeye yüz tutmuş halkalarına tutunurlar" (Kiyosaki & Lechter, 2007: 137).

Burada ekonomik refah, "finansal IQ" gibi bireysel bir kapasitenin geliştirilmesine bağlanmakta; yetersiz kalan birey, zihinsel kapasitesini geliştirmemiş, risk almaktan kaçınan ve çağa ayak uyduramayan edilgen bir figür olarak konumlandırılır. Bu söylem, ekonomik eşitsizlikleri bireysel cesaret eksikliği, bilgi yetersizliği ya da korkuya indirger. Toplumsal sınıf farkları, kurumsal dışlanmalar ya da tarihsel eşitsizlikler gibi yapısal unsurlar bütünüyle dışarıda bırakılır. Risk almak, cesaret göstermek ve zihinsel dönüşüm, neoliberal öznenin ayırt edici vasıfları hâline getirilir.

Kiyosaki ve Lechter'in *Zengin Baba Yoksul Baba* adlı eserinde yer alan bir diğer dikkat çekici pasaj, neoliberal bireysel sorumluluk söylemini finansal bilgi üzerinden yeniden üretmektedir. Kitapta geçen aşağıdaki ifadeler, bu çerçevede okunmalıdır: "Para bir tür güçtür. Ama ondan da güçlüsü finans eğitimidir. Para gelir ve gider, ancak paranın nasıl çalıştığını bilirseniz, üstünlüğü ele geçirir, servet yapabilirsiniz. Olumlu düşüncenin tek başına işe

yaramamasının nedeni, çoğu insanın okula gidip paranın nasıl işlediğini bilemeden ömrünün sonuna kadar para kazanmak uğruna hayatını tüketmesidir" (Kiyosaki & Lechter, 2007: 26).

Bu söylemde finansal okuryazarlık, yalnızca teknik bir yetkinlik değil, aynı zamanda bireyin hayatını yönetebilmesi için gerekli bir zihinsel donanım olarak sunulmaktadır. Bu yaklaşıma göre başarısızlık, bireyin yeterli bilgiye erişememesi ya da finansal davranışlarını gerektiği gibi yönetememesiyle ilişkilendirilir. Böylece sistemin yarattığı eşitsizlikler değil, bireysel öğrenme açığı ve strateji eksikliği ön plana çıkar. Dolayısıyla başarı, kişinin ekonomik sistemin kurallarını çözmesi ve bu kurallara göre kendi stratejisini kurmasıyla mümkün olur. Bu bağlamda, özne yalnızca kendi potansiyelini değil, finansal davranışlarını da sürekli analiz etmekle yükümlüdür. Bu yaklaşım, bireyin karşılaştığı güçlükleri toplumsal bağlamdan soyutlayarak kişisel yetersizliklerle ilişkilendiren güçlü bir ideolojik yeniden çerçeveleme işlevi görür. Ekonomik ya da yapısal nedenlere hiç temas etmeksizin, özneye kendi yaşamının hem mimarı hem de müteahhidi olma yükümlülüğü yüklenir. Bu yaklaşım, neoliberal kapitalizmin sorumluluğu bireylerin omuzlarına yükleyerek yapısal körlüğü yeniden üretmesinin tipik bir örneğidir (Harvey, 2020: 51; De Angelis, 2020: 72). Bu söylemin en açık biçimde somutlaştığı örneklerden biri, yazarın 216. sayfada paylaştığı pasajda karşımıza çıkar: "Zengin, yoksul ve orta sınıf arasındaki en belirleyici unsur, öz disiplin eksikliğidir. Daha basit bir dille söylersek, kendine güveni az olan ve maddi baskılara dayanamayan kimseler asla zengin olamaz."

Bu vurgu, ekonomik eşitsizliklerin sınıfsal, tarihsel ya da yapısal nedenlerle değil, bireyin psikolojik kapasitesindeki eksikliklerle açıklandığını göstermektedir. Başarısızlık, dışsal bir tahakkümün değil, içsel bir yetersizliğin sonucu olarak sunulur. Tam da bu mantık, Harvey'in (2020: 51) sözünü ettiği 'makbul neoliberal özne' tipini üretir. Harvey'e göre bu özne, karşılaştığı sorunların kaynağını kapitalizmde aramak yerine kendinde ya da Tanrı'da bulur.

Bu söylemin çarpıcı uzantılarından biri, sorumluluğun yalnızca bireysel bir yükümlülük olarak değil, ahlaki bir yeterlilik ölçütü olarak da çerçevelenmesidir. Birey, davranışlarının yanı sıra niyetlerini, düşünsel tutarlılığını ve içsel disiplinini de sürekli gözden geçirmekle yükümlü hâle gelir. Kiyosaki ve Lechter'in anlatısında bu çerçeve daha da keskinleşir: Başarısızlık, dışsal etkilerin değil, bireyin kendi iç denetimini kuramamasının sonucudur. "Dünyanın insanları oradan oraya sürüklemesinin nedeni [...] iç denetimden ve disiplinden yoksun kalmalarıdır. Kuvvetli olmayanlar çoğu zaman öz disiplinli olanların kurbanı olur" (Kiyosaki&Lechter, 2007: 216).

Bu ifade, güç ilişkilerini ters yüz ederek mağduru kendi mağduriyetinden sorumlu tutar. Böylece ekonomik başarısızlık yalnızca kader değil, neredeyse bir tür karakter zayıflığı olarak kodlanır. Bu tür bir anlatı, neoliberal söylemin bireye yüklediği çok katmanlı sorumluluk rejimini yeniden üretirken, sistemsel adaletsizlikleri kişisel kusurlara indirger.

Kiyosaki ve Lechter'in dili, hem bireysel çabayı yücelterek kamusal olanı görünmez kılar, hem de sistem eleştirisinin yönünü bireyin içine çevirir. Eğitim burada bir yurttaşlık hakkı değil; rekabet avantajı sağlayan özel bir girişim alanı olarak sunulur. Birey, sadece piyasaya karşı değil kendi zihinsel, duygusal ve ahlaki kapasitesine karşı da sorumlu tutulur. Bu çerçevede özne, sürekli bir öz-değerlendirme, öz-yeterlilik ve öz-yatırım döngüsüne mahkûm edilir.

Kiyosaki ve Lechter'in anlatısı, bireyi dışsal sınırlardan arındırılmış bir eyleyici olarak konumlandırırken, neoliberal aklın temel stratejilerinden birini devreye sokar: Özne, yapısal belirleyicilerden sıyrılmış, kendi yaşamının hem yöneticisi hem de sorumlu denetleyicisi olarak kurgulanır. Bu çerçevede başarı, toplumsal konumlanmaların değil, bireyin zihinsel örgütlenme biçiminin ve duygusal denge kapasitesinin sonucu olarak sunulur. Metinde toplumsal eşitsizlikler dile getirilmez; bunun yerine öz-yatırım, finansal sezgi, içsel disiplin ve bireysel cesaret gibi kavramlar üzerinden ideal bir özne formüle edilir. Neoliberal özne, bu bağlamda yalnız bir ekonomik aktör değil; karar alma süreçlerini optimize eden, duygularını rasyonelleştiren ve kendi potansiyelini sermayeye dönüştürmekle yükümlü bir varlık olarak inşa edilir. Bu özne, sistemle çatışan değil, sistem içinde biçimlenen; dışsal engellerle değil, içsel dirençlerle mücadele eden bir figür olarak çizilir.

Gladwell'in *Outliers (Çizginin Dışındakiler)* (2009) adlı eseri, bireysel başarı anlatılarını sorguluyor gibi görünse de, birçok yerde neoliberal özneleşme süreçlerini yeniden üreten söylemler barındırmaktadır. Bu söylemlerden biri, bireysel sorumluluk ve girişimcilik mitinin, özgürlük ve tatmin ideolojisiyle romantize edilmesidir. Kitabın 112-113. sayfalarında sunulan Louis Borgenicht'in hikâyesi, sözde eşit fırsatlar dünyasında bireyin kendi emeğiyle yükselmesini konu alır. Borgenicht, işini kurarak kendi patronu olan, geceleri dikiş diken ve ertesi gün daha fazla satış yaparak doğrudan emek karşılığı kazanç sağlayan bir figür olarak sunulur: "Kendi kendinin patronuydu. Kendi kararlarından, kendi yönetiminden kendisi sorumluydu... İşinde çaba ile ödül arasında bir ilişki vardı: O ve Regina önlük dikmek için geceleri ne kadar uzun süre uyanık kalırlarsa ertesi gün sokaklarda o kadar çok para

kazanıyorlardı. Bu üç şey -otonomi, karmaşıklık ve çaba ile ödül arasındaki ilişki- işin tatmin edici olması için taşıması gereken üç özelliktir ki çoğu kişi bunda hemfikir."

Yukarıdaki pasajda öne çıkan "otonomi", "kendi kararlarını alma", "çaba ile ödül ilişkisi" gibi kavramlar, klasik neoliberal söylemin özne inşasında merkezi rol oynar. Neoliberal birey, kendi hayatının girişimcisi, kendisinin yöneticisi ve üretiminin sorumlusudur. Bu anlayış, bireyin ekonomik başarıyı ancak kendi iradesi, emeği ve iç motivasyonuyla gerçekleştirebileceğini varsayar. Ancak burada dikkat çeken nokta, bu "özgürleşme" anlatısının yapısal eşitsizlikleri görünmez kılmasıdır. Gladwell metni boyunca göçmen yoksulluğunu, sınıfsal dezavantajları ya da kurumsal dışlayıcılığı açıkça analiz etmez; bunun yerine anlam arayışı, tatmin ve bireysel inisiyatif üzerinden girişimcilik anlatısını meşrulaştırır. Bu anlatı, neoliberal özneleşmenin duygulanımsal boyutunu çarpıcı biçimde görünür kılar. Ekonomik başarı artık tek başına yeterli sayılmaz; bireyin bu süreci içsel bir anlam üretimiyle birleştirmesi, tutkuyla sahiplenmesi ve motivasyonunu daima yüksek tutması beklenir. Malcolm Gladwell'in "anlamlı iş" kavramsallaştırması, emeği yalnızca bir görev değil, ruhsal tatminin kaynağı olarak kurgular. David Borgenicht'in maddi zorluklara rağmen coşkulu ve yaratıcı bir çalışma arzusu sergilemesi, girişimcilik söyleminin duygusal kodlarını açığa çıkarır. Çalışmak, burada zorunluluktan çok bir içsel büyüme ve benlik gerçekleştirme süreci olarak sunulur. Cabanas ve Illouz'un (2023) dikkat çektiği üzere, neoliberal rasyonalite bireyi üretkenliğin ötesinde duygusal istikrar, içsel motivasyon ve sürekli kendini iyileştirme becerisi üzerinden tanımlar. Özne, dışsal yapıları sorgulamak yerine, başarısızlığını yetersiz duygusal yönetimle açıklar; böylece sistemin yeniden ürettiği, iç denetimle şekillenen, pozitifliğe odaklanmış bir *psi-özne* biçiminde şekillenir. Bu bağlamda, *Outliers*'daki anlatı yalnızca başarı öyküsü değil, aynı zamanda neoliberal sistemin bireye yüklediği içselleştirilmiş bir sorumluluk anlatısıdır. Çalışmanın anlamlı olması gerektiği fikri, bireyin kendi çabasını yeterli motivasyonla desteklemesini, şikâyet etmeden uyum göstermesini ve yapısal sorunlar karşısında bireysel çözüm aramasını doğallaştırır. Böylece başarı, toplumsal bağlamdan soyutlanmış, bireysel çaba ve motivasyonun sonucu gibi sunulur. Bu da bireyi, başarısızlığına dair sistemsel eleştiriden alıkoyan bir içsel suçluluk rejimine hapseder.

Benzer bir söylem yapısı, Gladwell'in kitapta yer verdiği Bill Gates anlatısında da görülür. Gates'in başarı öyküsü, girişimci ruhun, bireysel sezginin ve erken yaşta gösterilen çabanın ürünü gibi sunularak, bireyci başarı anlatısını yeniden üretir: "Matematiğin genç, parlak, harika çocuğu bilgisayar programcılığını keşfediyor. Harvard'ı terk ediyor.

Arkadaşlarıyla Microsoft adlı küçük bir bilgisayar şirketi kuruyor. Sadece ve sadece zekâ, azim ve sezgiyle yazılım dünyasının devi olmayı başarıyor" (Gladwell, 2009: 41).

Bu ifadelerde, Gates'in başarısı tamamen içsel niteliklere dayandırılarak anlatılır. "Sadece ve sadece" ifadesi, dışsal tüm yapısal etkenleri söylem dışına iter. Bu söylem, başarıyı bireysel erdemlerle açıklayan neoliberal meritokrasi anlayışının en saf örneklerinden biridir. Bireyin kendi potansiyeliyle sınırlarını aşabileceği ve sistemin ödül mekanizmalarının "adil" olduğu varsayılır. Oysa aynı sayfada Gladwell, Gates'in ekonomik, sosyal ve kültürel sermayesini de açıklar: "Gates'in babası Seattle'da zengin bir avukattı; annesi de hali vakti yerinde bir bankerin kızıydı. [...] Anne babası onu devlet okulundan alıp Seattle'da seçkin ailelere hizmet veren özel bir okula, Lakeside'a gönderdiler" (s. 41).

Bu tür açıklamalar, başarıyı etkileyen yapısal faktörleri açığa çıkarmakla birlikte, metinde eleştirel bir tartışmaya konu edilmez. Aksine bu avantajlar, başarılı bir bireyin "erken fırsatları değerlendirerek" öne çıkmasının doğal sonucu gibi sunulur. Böylece ayrıcalık, neoliberal başarı anlatısının arka plan malzemesi hâline gelir. Gates'in sekizinci sınıfta ileri düzey programlama yapabilmesi, zaman paylaşımlı sistemlere erişimi, özel okul desteği gibi unsurlar, bireyin iradesiyle değil sınıfsal konumuyla ilişkilidir ancak bu gerçek, metin boyunca ideolojik olarak nötralize edilir.

Benzer bir bireysel sorumluluk çerçevesi, Stephen R. Covey'nin *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı* (2022) adlı eserinde de belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır. Covey, bireyin yaşamındaki tüm olumlu ya da olumsuz sonuçların kaynağını kendi seçimleri, düşünce tarzı ve değerleri olarak tanımlar. Bu yaklaşım, bireyi yalnızca davranışlarının değil, duygularının, tepkilerinin ve hatta kaderinin de mutlak sorumlusu kılar. Kitabın birçok yerinde "proaktif birey" kavramı merkeze yerleştirilerek, kişinin dışsal etkenlerden etkilenmemesi gerektiği, kendi içsel değerlerine ve kişisel vizyonuna göre yaşaması gerektiği vurgulanır. Bu çerçeve, neoliberal birey idealinin tam karşılığıdır: kendi hayatını yöneten, dış koşulları değil, kendi tavırlarını değiştiren, duygusal olarak dengeli ve üretken bir özne. Covey, bu anlayışı şu sözlerle ifade eder: "Doğamız gereği hepimiz proaktifiz. Yaşamımız eğer koşullanma ve koşullara bağlıysa, bunun nedeni, bilinçli bir kararla ya da ihmal sonucu, kendi denetimimizi bu etkenlere teslim etmeyi seçmiş olmamızdır" (Covey, 2022: 95).

Yukarıdaki ifadeler, bireyin ister olumlu ister olumsuz olsun hayatındaki tüm koşulları kendi kararlarıyla şekillendirdiği varsayımına dayanır. Bu varsayım, neoliberal söylemin bireysel sorumluluk mitini yeniden üretir. Sosyoekonomik eşitsizlikler, sınıfsal dezavantajlar

veya kurumsal dışlayıcılıklar gibi yapısal koşullar görünmez kılınırken bireyden kendi hayatının tek belirleyicisi olması beklenir. Bu anlayış, yalnızca bireyin davranışlarını değil, aynı zamanda duygusal durumlarını ve zihinsel tepkilerini de bireysel sorumluluk alanına dâhil eder.

Covey'nin proaktiflik tanımı, bireyin dış koşullardan bağımsız bir şekilde hareket etmesini idealize eder: Proaktif insanlar kendi hava koşullarını yanlarında taşıyabilirler. İster güneş açsın, ister yağmur yağsın, onlar için fark etmez. Değerlere göre hareket ederler... (s. 95). Burada "hava koşulları" metaforu, dış dünyada karşılaşılan değişken koşullara verilen tepkileri temsil eder. Proaktif birey, çevresel veya toplumsal koşullar karşısında ruh hâlini koruyabilen, içsel dengeyi sağlayabilen, duygularını yönetebilen bir öznedir. Bu özellikler, neoliberal öznenin idealleştirilmiş profilini yansıtır: Çalışkanlığıyla tanımlanan, duygusal dengesi bozulmadan hareket eden, kendini yöneten ve sistemle çatışmadan bütünleşen bir özne figürü inşa edilir. Foucault'nun (2015) biyopolitik yönetimsellik kavrayışıyla örtüşen bu model, bireyin dışsal denetimle değil; içselleştirdiği gözetim pratikleri ve oto-kontrol mekanizmaları aracılığıyla yönlendirildiğini açığa çıkarır. Neoliberal sistemin bireye yüklediği bu içselleştirilmiş sorumluluk anlayışı, Covey tarafından şu şekilde pekiştirilir: "Sorunun 'dışarıda' olduğunu düşünüyorsak, bu düşünce sorunun ta kendisidir. Dışarıdaki şeye bize hükmetme gücünü veririz. Değişim paradigması 'dıştan içe'dir. [...] Proaktif yaklaşım, içten dışa değişmektir. [...] Daha verimli olabilirim. Daha gayretli olabilirim. Daha yaratıcı olabilirim. İşbirliğine daha yatkın olabilirim" (s. 116).

Bu anlatıda birey, değişim süreçlerinin tamamını içsel dönüşüme bağlamakla yükümlüdür. Sistem eleştirisi yapmak, dış koşulları sorgulamak ya da kolektif sorumluluğu hatırlatmak değil; bireyin kendini yeniden yapılandırması beklenir. Eleştirel potansiyel; kişisel verimliliğe, yaratıcılığa ve iş birliğine yönlendirilir. Böylece bireyin yalnızca kendi içinde dönüşmesi değil, bu dönüşüm aracılığıyla çevresini de değiştirmesi öngörülür. Ancak bu "çevreyi değiştirme" düşüncesi, kolektif mücadele ya da politik eylemden değil, bireyin kendisini disipline etmesinden geçmektedir. Bu bağlamda, birey sistemle uyumlu bir şekilde yeniden şekillenirken, yapısal eşitsizlikler bireysel "verim eksikliği" olarak görünür hâle gelir.

Covey, iradenin sınır tanımazlığına inanan bir birey figürü inşa eder; dışsal engellerin belirleyici olmadığı, duyguların bile mutlak bir denetim altına alınabileceği bir özne sunar. Bu figür, eylemlerinin sorumluluğunu üstlenmekle kalmaz; düşüncelerini biçimlendirmek,

algılarını yeniden düzenlemek ve duygusal tepkilerini performatif bir ustalıkla yönetmekle yükümlü tutulur.

Kitabın başlarında yer alan kişisel bir anlatı, dönüşümün dışsal koşullardan değil, bireyin içsel çözümleme kapasitesinden geçtiğini açık biçimde ortaya koyar. Covey, bir ebeveyn olarak çocuğuna yardım etme çabalarının etkisiz kaldığını fark ettiğinde, çözümü sistemsel ya da sosyal ilişkilerde değil, kendi iç dünyasında arar: "En derin duygularımızı dürüstçe incelediğimizde, temelde onu yetersiz, bir şekilde 'geride kalan' bir çocuk olarak gördüğümüzü anladık. [...] Durumu değiştirmek istiyorsak, önce kendimizi değiştirmemiz gerektiğini kavramaya başladık. Kendimizi etkili bir biçimde değiştirmek için de, önce algılarımızı değiştirmemiz gerekiyordu" (Covey, 2022: 26). Bu anlatı, neoliberal bireysel sorumluluk söyleminin "duygusal yeniden yapılanma" boyutunu temsil eder. Burada birey yalnızca davranışsal değil, aynı zamanda duygusal ve algısal olarak da dönüşmesi gereken bir varlık olarak tanımlanır. Covey'nin önerdiği çözüm, duyguların ve algıların sistemik bağlamdan koparılarak öznenin içselleştirilmiş sorumluluğu hâline getirilmesidir. Bu çerçevede, bireyden yalnızca etkili eylemler üretmesi değil, aynı zamanda etkili ve "doğru" algılar geliştirmesi beklenir. Başarı, bu anlamda yalnızca dışsal hedeflere ulaşmak değil; içsel yapının sistemle uyumlu hâle getirilmesidir. Bu dönüşüm çağrısı, neoliberal yönetimsellikte duyguların ve düşünme biçimlerinin de denetlenebilir, ölçülebilir ve optimize edilebilir alanlar olarak görülmesiyle doğrudan ilişkilidir. Covey'nin hem kişisel anlatılarında hem de IBM gibi kurumsal örneklerde sunduğu deneyimler, dönüşümün bireysel bir sorumluluğun ötesine geçerek örgütsel yapılarda ve kültürel pratiklerde de norm haline geldiğini gösterir. Bu anlayış, bireyin her bağlamda -evde, işyerinde, toplum içinde- kendini sürekli yeniden inşa etmesi gerektiği yönünde sessiz ama etkili bir zorunluluğu meşrulaştırır. Burada özne, yalnızca dışsal koşullara değil, kendi iç dünyasına da "verimlilik" ilkesiyle yaklaşmalı; kendisini duygusal olarak da yönetebilmelidir. Bu anlayış, Covey'nin farklı bölümlerde sıklıkla tekrar ettiği proaktiflik, değer temelli hareket etme ve dışsal koşullardan bağımsız içsel yönelim gibi kavramlarla bütünlük içindedir. Birey, yapısal koşulları değil, kendi algılarını değiştirdiğinde dönüşüm mümkün hâle gelir. Bu ise bireyi politik bir aktör olmaktan çıkarıp, kendini "daha verimli", "daha işbirlikçi", "daha pozitif" hâle getirmekle sorumlu olan bir içsel girişimciye dönüştürür.

Neoliberalizm ideolojisinin bireysel sorumluluk söylemi, Napoleon Hill'in klasikleşmiş kişisel gelişim kitabı *Düşün ve Zengin Ol* (2008) adlı eserinde de belirgin biçimde yer almaktadır. Hill'in yaklaşımında başarı, yalnızca bireyin zihinsel yönelimi ve inanç

kapasitesiyle mümkündür. Sorumluluğun bu şekilde kişiselleştirilmesi, yalnız bireysel çabanın değil, bireysel başarısızlığın da doğal ve kaçınılmaz bir sonuç gibi sunulmasına yol açar. Metinlerde karşılaşılan her olumsuzluk; bireyin yeterince istememesi, doğru düşünmemesi ya da yeterince disiplinli davranmaması üzerinden açıklanır. Böylece toplumsal ya da kurumsal bir müdahale fikri daha en başından geçersizleştirilir. Sorunlar, çözülmesi gereken kolektif olgular olmaktan çıkar, bireysel kapasitenin testi hâline gelir. Bu söylem, bireyin yaşamında karşılaştığı her durumun arkasında kendisine ait bir eksiklik olduğunu varsayarak, sorumluluğun alanını genişletir; sadece eylemlerin değil, düşüncelerin, kararların, hatta zamanında alınmayan risklerin bile muhasebesini bireyin omuzlarına yükler. Bu yönüyle Hill, neoliberal özne anlayışının çok erken bir biçimini temsil eder: Ekonomik başarı, zihinsel telkinin, motivasyonun ve pozitif düşünmenin doğal bir sonucu olarak kurgulanır. Hill'in metninde, zenginliğin bireysel sorumluluk ve zihinsel durum üzerinden nasıl koşullandırıldığı şu pasajda görülür:

"Eğer zenginliği talep ediyorsanız ne şekilde olacağına ve ne kadar zenginliğin sizi tatmin edeceğine karar verin. (…) Eğer başlamayı ihmal eder ya da varmadan durursanız sizden başka suçlanması gereken kimse yoktur, bu sorumluluk size ait. Eğer şu anda hayatın zenginliğini talep etmeyi reddeder ya da bunda başarısız olursanız hiçbir mazeret sizi sorumluluğu kabul etmekten kurtarmayacaktır çünkü kabul tek bir şeyi gerektirir -tesadüfen kontrol edebildiğiniz tek şeyi- o da zihin durumudur. Zihinsel durum kişiye özel bir şeydir. Satın alınamaz, yaratılması gerekir" (Hill, 2008: 202).

Bu anlatıda başarı, bireyin zihinsel olarak "uygun moda" geçip geçemediğine bağlıdır. Zihin, neoliberal öznenin hem üretim aracı hem de yönetim nesnesi olarak işlev görmektedir. Duygular, inançlar ve arzular yönetilebilir alanlara indirgenmiş; ekonomik refah, düşünce biçiminin doğal sonucu gibi sunulmuştur. Hill, zihnin "kendisine hükmeden etkilerin doğasına büründüğünü" ileri sürerken (s. 50), bireyin başarısını düşünsel iradesine bağlamakta ve dışsal koşulları tümüyle devre dışı bırakmaktadır. Bu söylem, başarısızlığı dışsal koşulların değil, öznenin iç dünyasında aksayan bir irade, inanç ya da zihinsel kararlılık eksikliğinin sonucu olarak tanımlar. Birey, kendini yeniden yapılandırmakla yükümlü bir varlık hâline gelir ve bu yükümlülük, sorgulamaya değil, uyumlanmaya yönelten bir dönüşüm baskısıyla biçimlenir. Hedefe ulaşamamak, yanlış karar vermek ya da başlamadan vazgeçmek, karakter zaafı ve zihinsel tembellik olarak çerçevelenir. Bu dil, öznenin kendini sürekli sorgulamasına, içsel yetersizliğini kabullenmesine ve bu eksikliği telafi etmeye zorlanmasına yol açar. "Zihinsel durum satın alınamaz, yaratılması gerekir" ifadesi, düşünsel alanı bir emek nesnesine

dönüştürür; birey, davranışlarının ötesinde düşünme biçimini de verimlileştirmekle yükümlü hâle gelir. Böylece zihin hem yatırım yapılması gereken bir kaynak hem de kesintisiz biçimde denetlenmesi gereken bir iç alana dönüşür. Bu anlayış, bireyi toplumsal ve tarihsel bağlamlardan koparır; başarıyı zihinsel ayara, başarısızlığı içsel bozukluğa indirger ve sorumluluğun tüm ağırlığını bireyin üzerine yıkar.

Kitapta yer alan "başarı açıklama gerektirmez, başarısızlık bahaneye izin vermez" (s. 119) ifadesi, bireyin yalnızca eylem değil, başarısızlık karşısındaki duygusal tepkisinden de sorumlu tutulduğunu gösterir. Bu anlayış, neoliberal duygu rejimiyle tam bir uyum içerisindedir. Başarı, bir teknik değil, bir ahlâk sorunu hâline getirilir. Bireyin yaşamındaki tüm olumlu ya da olumsuz sonuçlar, sistemsel koşullardan değil, bireysel motivasyon düzeyinden türemektedir.

Hill'in sunduğu özne modeli, neoliberal bireyin içselleştirilmiş denetim rejimini örneklemektedir: Birey hem zihnini hem de kaderini yöneten bir girişimci olarak sunulurken eşitsizlikler, bireysel başarısızlık; toplumsal dışlanma ise yanlış inanç kalıplarının bir sonucu olarak kodlanmaktadır. Bu durum, bireyin başarısızlık karşısında sistemsel eleştiri üretmesini engelleyen, onu içsel suçlulukla baş başa bırakan bir özneleşme biçimi yaratır.

Jim Kwik'in *Sınırsız* (2021) adlı eseri de bireyin zihinsel potansiyelini açığa çıkarma sorumluluğunu merkezine alan bir kişisel gelişim söylemi üretir. Yazar, herkesin içinde keşfedilmeyi bekleyen "süper güçler" olduğunu ileri sürerken, başarı önündeki tüm engelleri bireyin düşünme biçimine ve zihinsel sınırlarına indirger. Bu bakış açısı, bireyin karşılaştığı engelleri aşma yükümlülüğünü duygusal ve motive edici bir dille örten güçlü bir metaforla somutlaşır: "Hepimiz şu veya bu şekilde süper kahramanlarız. [...] Modern zamanın süper kötü adamları yolumuza çıkıyor ve bizi potansiyelimizden uzaklaştırarak hayatımızı zorlaştırıyor. Bizim geri kalmamıza sebep oluyor ve üretkenliğimizi, refahımızı, pozitifliğimizi ve iç huzurumuzu elimizden alıyorlar. Ancak günün sonunda onları tanıyıp yenmek tamamen bize bağlı" (Kwik, 2021: 57).

Yazarın kullandığı metafor, bireyin potansiyelini keşfetmesi gerektiği yönündeki neoliberal çağrıyı duygusal ve ilham verici bir dille örter. Kwik'in sunduğu özne modeli; zihinsel bariyerlerini tespit edip aşmakla yükümlü, her başarısızlıkta önce kendine dönmesi beklenen bir figüre dönüşür. Bu anlayış, yapısal engellerin üzerini örterken, bireyin yaşamındaki tüm zorlukları içsel motivasyon eksikliği ya da zihinsel "hazır olmayış" ile açıklar. Bu yaklaşım, bireyin yaşadığı tatminsizlik ya da başarısızlık halini, tümüyle kendi içindeki

sınırlara bağlayan bir mantıkla işler. Kwik'in şu ifadeleri bunu açık biçimde ortaya koyar: "Hiçbir kısıtlama olmadan olmayı, yapmayı, sahip olmayı ve paylaşmayı öğrenebilirsiniz. [...] Mevcut gerçekliğiniz ile arzu ettiğiniz gerçeklik arasında bir fark varsa, bunun nedeni şudur: Üç alandan birinde serbest bırakılması ve değiştirilmesi gereken bir sınır vardır: Zihniyetinizdeki sınır, motivasyonunuzdaki sınır ya da yöntemlerinizdeki sınır" (Kwik, 2021: 52).

Burada toplumsal, ekonomik ya da kültürel yapılar hesaba katılmaz; öznellik tamamen içsel sınırlara indirgenir. Böylece birey, hem kendi başarılarının hem de başarısızlıklarının asli kaynağı hâline gelir. Yapısal koşullar, bireysel çaba karşısında geçersizleştirilir.

Kwik'in önerdiği gelişim modeli, bireysel motivasyonu teşvik etmekle kalmaz; aynı zamanda bireyin kendi üzerinde kesintisiz biçimde çalışmasını ön koşul haline getirir. Bu durum, bireyin davranışlarını düzenleyen görünmez bir içsel gözetim mekanizmasının kurulmasına zemin hazırlar. Toplumsal bağlam, bireysel çabanın gerisine itilerek; başarının ölçüsü bireyin kendi iç dünyasındaki dinamizme bağlanır. Neoliberal birey, burada yalnızca hedef odaklı değil; duygusal istikrarı, yüksek motivasyonu ve ruhsal uyumu da sürdürebilen bir kişilik olarak idealize edilir.

Sınırsız kitabında zihinsel gelişimin yanı sıra duygusal denge, yaratıcılık ve pozitif tutum gibi unsurlar da kişisel gelişim sürecinin doğal uzantıları olarak kodlanır. Böylece bireyin psikolojik performansı, ekonomik başarı kadar önemli hâle gelir. Bu çerçevede başarısızlık, sistemsel değil kişisel bir arıza olarak tanımlanır ve birey, çözüm arayışını dışsal değil içsel düzlemde sürdürmeye yönlendirilir. Kwik'in sunduğu dönüşüm pratikleri; bireyin sürekli kendine dönmesini, kendini yeniden yapılandırmasını ve kendini aşmasını bekleyen bir içsel denetim kültürü üretir.

Carmine Gallo'nun *TED Gibi Konuş* (2015) adlı kitabında yer alan "Mutluluğu bir seçim olarak kabul edin" başlıklı pasaj, neoliberal bireysel sorumluluk söyleminin yalnızca davranışsal düzlemde değil, duygusal ve zihinsel düzlemde de nasıl işlediğini gözler önüne serer. Yazarın, "Yakın zamanda karşılaştığınız bir sorun neydi? Bu sorunun sizin için bir fırsat olduğuna dair üç neden sıralayın" (s. 37) yönlendirmesi, bireyin karşılaştığı sorunları yapısal bağlamından kopartarak kişisel gelişim anlatısına tercüme etmesini şart koşar. Burada özne, sorunların maddi, toplumsal ya da tarihsel nedenlerini tartışmak yerine, onları içsel gelişim sürecine entegre etmeli; yaşanan her olumsuzluğu duygusal bir öğrenme fırsatına

dönüştürmelidir. Bu yaklaşım, bireyin yalnızca eylemlerinden değil, yaşadığı duygulardan ve o duygulara yüklediği anlamlardan da sorumlu tutulduğunu gösterir.

Kitapta yer alan Matthieu Ricard alıntısı ise bu söylemi daha da keskinleştirir: "Doğal ruh hâlimiz, olumsuz düşüncelerin etkisi altında yorumlanmadığı zaman kusursuzdur. Umut ve güveni aşılamak esastır, çünkü zamanımızda en eksik olan ve en çok ihtiyacımız olan budur" (s. 38). Bu ifade, olumsuz duyguların doğal değil, "bozulmuş" veya "yanlış yönlendirilmiş" olduğu varsayımıyla hareket eder. Yani mutsuzluk, öfke, endişe gibi duygular bireyin "doğal ruh hâlini" kirleten sapmalardır ve bu sapmaların ortadan kaldırılması bireyin kendi zihinsel çalışmasıyla mümkün olmalıdır. Bu anlayış, bireyi duygularından dolayı da sorumlu kılarak, neoliberal yönetimselliğin özneyi içeriden disipline eden stratejileriyle örtüşür.

Eva Illouz'un duygusal kapitalizm kavramsallaştırmasıyla birlikte okunduğunda, bu yaklaşım, duyguların toplumsal ve tarihsel boyutunu görünmez kılarak, bireysel tercihlere indirger. Cabanas ve Illouz'un (2023) işaret ettiği gibi, neoliberal mutluluk rejimi bireyin duygularını piyasa mantığına göre şekillendirmesini talep eder: Mutluluk bir başarı ölçütü, mutsuzluk ise bir yetersizlik göstergesi hâline gelir. Gallo'nun "mutluluk bir seçimdir" söylemi tam da bu bağlamda anlam kazanır. Mutlu olmak, yalnızca istenen değil, zorunlu bir duygusal normdur; bireyin bu normu içselleştirememesi ise kişisel başarısızlığın, disiplinsizliğin veya vizyon eksikliğinin işareti olarak okunur. Bu bağlamda, *TED Gibi Konuş* adlı eser, etkili sunum tekniklerini öğretmeye çalışan bir anlatı olmanın ötesinde, duygusal emeğin bireysel sorumluluk alanına dâhil edilmesini normalleştiren bir söylem aracına dönüşür.

Kitabın sonraki sayfalarında aktarılan Sirolli örneği, bireyin kendi gelişimine duyduğu tutkuyu merkeze alarak sorumluluğu daha geniş bir alana yayar. Bu anlatıda, birey yalnızca ne hissettiğinden değil, bilgiye nasıl ulaşacağından da sorumlu kabul edilir. "Birine bir fikir verebilirsiniz. Peki o kişi onu yapmak istemezse ne yapacaksınız? Kişinin, kendi bireysel gelişimine tutkusu en önemli şeydir. Sonra da biz onların gidip bilgiyi bulmasına yardım ederiz, çünkü dünyada kimse tek başına başaramaz. Fikri olan kişinin bilgisi olmayabilir ama bilgi vardır" (Gallo, 2015: 40).

Bu ifadeler, bireysel başarıyı içsel motivasyona, tutkulara ve girişimci zihniyete bağlarken; bilgiye ulaşamama durumunu bireysel bir eksiklik veya çaba yetersizliği olarak çerçeveler. "Bilgi vardır" ifadesiyle bilgi, sınıfsal eşitsizlikler, dijital uçurum, kültürel sermaye farklılıkları gibi yapısal engellerden arındırılarak evrensel ve erişilebilir bir kaynak gibi sunulur. Böylece birey, sadece duygularından değil; bilgiye ulaşamamasından da sorumlu tutulur. Bu

anlayış, Wendy Brown'ın neoliberal özneyi tanımlarken altını çizdiği "kendi hayatının girişimcisi" olma mecburiyetine denk düşer: Özne, hem hissediş biçimini hem de bilişsel kaynaklara erişimini kendisi organize etmelidir.

Sirolli'nin ifadesi yüzeyde kolektif bir destek vaadi sunsa da, bu dayanışma bir toplumsal yükümlülük değil; bireyin tutkusu varsa etkinleşebilecek koşullu bir imkândır. Yardım ancak birey tutku göstermişse mümkündür. Böylece, dayanışma da bir tür performansa bağlanmış olur. Bu yaklaşım, bireyi duygusal, zihinsel ve bilişsel düzeyde kendi potansiyelinin mühendisi hâline getirirken, toplumsal eşitsizliklerin görünürlüğünü azaltır.

Eva Illouz'un duygusal kapitalizm kavramsallaştırmasıyla birlikte okunduğunda, bu yaklaşım, duyguların ve bilgiye erişimin toplumsal ve tarihsel bağlamlarını görünmez kılarak, bireysel çaba ve seçimlere indirger. Cabanas ve Illouz'un (2023) işaret ettiği gibi, neoliberal mutluluk rejimi yalnızca pozitif duyguları değil, bilgiye ulaşmayı da bir performans olarak kodlar: Mutluluk bir başarı ölçütüne, cehalet bir sorumsuzluk göstergesine, yardım ise hak değil ancak tutkuyla hak edilen bir ayrıcalığa dönüşür.

Bireysel sorumluluk söylemi başlığı altında incelenmeye değer kitaplardan biri de Anne Bogel'in *Her Şeyi Düşünme* (2020) adlı çalışmasıdır. Bogel, bu eserde zihinsel süreçleri yalnızca bireysel deneyimin bir parçası değil, aynı zamanda bireyin yönetmesi gereken bir "alan" olarak sunar. Kitabın büyük bölümü, düşünce akışlarını kontrol etme, duygusal yükleri sınırlandırma ve zihinsel hijyen sağlamaya dair kişisel ödevleri tanımlamaya ayrılmıştır. Bu yapı, neoliberal bireysel sorumluluk söyleminin belirgin bir yansımasıdır. Çünkü burada yalnızca düşünceler değil düşüncelerin yol açtığı sonuçlar da bireyin yönetim becerisine bağlanır.

Bogel'in tekrar tekrar vurguladığı "seçim" teması, bireyin her ruhsal deneyiminin faili olduğunu ima eder. Bu vurgu, bireyin tüm ruhsal hâllerinden sorumlu tutulduğu bir öznellik biçimini besler. "Ne hakkında düşündüğünüzü seçebilirsiniz" (Bogel, 2020: 101) ifadesi, neoliberal söylemin "kendi kaderinin mimarı ol" öğüdüyle örtüşen bir çağrıdır. Bu çağrıya göre, birey zihinsel süreçlerini denetleyemiyorsa, mutsuzluğunun müsebbibi kendisidir. Dardot ve Laval'a (2012: 379) göre, NLP gibi kişisel gelişim teknikleri bireyin zaten tüm potansiyellere sahip olduğu varsayımı üzerine kurulur ve bu varsayım, kişiyi kendisini ikna etmeye yönelten bir söylemsel mekanizma üretir. Bogel'in düşünceleri kontrol edebilme çağrısı, bireyin zihinsel ve duygusal dünyasını sürekli denetim altında tutma zorunluluğu taşıyan bu yaklaşım ile birebir örtüşmektedir. Bu perspektif, bireyi sistemsel sorunlara değil, kendi zihinsel kusurlarına

yönlendirir. Böylece kamusal alanda tartışılması gereken yapısal meseleler, bireyin iç dünyasında çözüme kavuşturulması gereken kişisel arızalarmış gibi sunulur.

Kitabın ilerleyen bölümlerinde Bogel, zihinsel alışkanlıklarımızı düzenlemenin yine bizim sorumluluğumuzda olduğunu şu ifadelerle vurgular: "Zihninize özel bir bahçeymiş gibi davranmanızı ve oraya ne ektiğiniz ve orada neyin büyümesine izin verdiğiniz konusunda mümkün olduğunca dikkatli olmanızı tavsiye ediyor" (Bogel, 2020: 101). Bu metafor, zihni özelleştirilmiş bir araziye, bireyi de onun mülk sahibi ve bahçıvanına dönüştürür. Tıpkı neoliberal yönetimsellikte olduğu gibi, bireyin içsel düzeni de piyasa rasyonelliğine uygun olarak yönetilmeli, kontrol altında tutulmalı, "verimsiz" düşünceler ayıklanmalıdır.

Bogel, yalnızca zihinsel üretimi değil duygusal düzenlemeyi de bireyin kişisel yetkinliğine yükler. Örneğin, "Olumlu düşünceler beslediğimizde kendimizi iyi hissederiz; olumsuz düşünceler beslediğimizde kendimizi kötü hissederiz" (Bogel, 2020: 100) ifadesi, bireyin ruhsal durumunu doğrudan kendi düşünme alışkanlıklarının sonucu olarak tanımlar. Buradaki varsayım açıktır: Eğer kötü hissediyorsan, bu senin seçiminin sonucudur. Toplumsal, ekonomik veya kültürel faktörler bu söylemde ya hiç yer bulmaz ya da sadece "dış gürültü" olarak konumlandırılır.

Yazarın kişisel bir deneyimini aktardığı bölümde, çocuklarının aşı belgelerini uzun süre tamamlamamış olmasından dolayı kendisini suçlu hissettiğini ancak bu suçluluk hissini bir "boşa kürek çekme hali" olarak adlandırdığını görürüz. Yani birey hem dışsal bir aksaklıktan hem de bu aksaklık karşısında hissettiği duygudan sorumludur. Üstelik bu tür örnekler, kitabın tümüne yayılmıştır. Bogel (2020: 196) "Kendinize merhametli olma kararını verin" derken dahi bireyin kendisine şefkat duymasını bir irade meselesi olarak çerçeveler. Bu dilsel yapı, Foucault'nun (2015) "kendi üzerinde çalışan özne" tanımına bire bir karşılık gelir: Sürekli hesap veren, kendini izleyen ve duygularını optimize eden bir fail.

Bu anlayış, Illouz'un (2011) belirttiği üzere neoliberal çağda mutluluğun kişisel bir görev, mutsuzluğun ise öznel bir başarısızlık olarak kodlanmasıyla uyumludur. Nitekim Bogel'in metni boyunca hiçbir toplumsal eşitsizlik, ekonomik koşul, bakım yükü, sınıfsal bariyer ya da toplumsal cinsiyet engeli dile getirilmez. Onun yerine bireye tekrar tekrar telkin edilen şey şudur: Düşüncelerini kontrol et, sorumluluğu üstlen, kendi zihinsel koşullarını düzenle. Kendi zihnini "düzenleyememek" burada hem bir eksiklik hem de neredeyse bir etik kusur olarak imlenir.

Byung-Chul Han'ın (2019) "şeffaflık ve performans" rejimi olarak adlandırdığı neoliberal öznellikte olduğu gibi, burada da birey hem öz-bakımın hem de öz-denetimin gönüllü uygulayıcısı hâline gelir. Bogel'in sesinde yankılanan şey, yumuşak ama ısrarcı bir denetimdir: Ne düşündüğünü seç, duygularını düzenle, zihinsel enerjini optimize et, kendine yük olma. Bu çağrı, bireyin hem duygusal hem bilişsel sermayesini kendi çabasıyla üretmesi gerektiği yönündeki neoliberal mantığın bir ifadesidir.

Kişisel gelişim literatürünün en bilinen örneklerinden biri olan Anthony Robbins'in *Sınırsız Güç* (2018) adlı eserinde de bireysel sorumluluk söyleminin belirgin biçimde öne çıktığı görülmektedir. Robbins, bireyin hayatındaki tüm deneyimlerin -başarılar kadar başarısızlıkların da- öznel sorumluluğa dayandığını ileri sürer. Ona göre, "Başarılı insanlar, kötü ya da iyi ne olursa olsun her şeyi kendilerinin yarattığına inanırlar. Bunu harekât tarzlarıyla yapmamışlarsa, düşüncelerinin doğrultusuyla ya da düzeyiyle yapmışlardır" (Robbins, 2018: 81). Bu ifadeyle, bireyin düşünce sistemi, gerçekliğin kurucu unsuru olarak işlev kazanır. Robbins, bu yaklaşımı "yararlı bir yalan" olarak nitelese de, bireyin yaşamını bu inanç çerçevesinde yönetmesini etik ve pratik bir zorunluluk olarak dayatır. Burada, hakikat değil, "işe yararlık" belirleyicidir. Dolayısıyla birey, dışsal koşulları değiştirmektense, kendi düşünce tarzını yeniden biçimlendirmekle yükümlü kılınır.

Robbins'in özne kurgusu yalnızca düşünsel değil, duygusal ve bilişsel alanı da kapsayan çok boyutlu bir denetim mekanizması önerir. Kitabın başında yer alan şu ifadeler, bu söylemin temel mantığını açıklar: "Canınız sıkılıyorsa bu durumu yaratan sizden başkası değildir! Bu durum sizin eserinizdir" (Robbins, 2018: 9). Bu yaklaşım, duyguların bile bireyin zihinsel yorumlama biçimlerinden ibaret olduğunu savunarak, özneyi yalnızca davranışlarının değil, ruh hâllerinin de mimarı olarak sorumlu tutar. Tam da bu noktada, Dardot ve Laval'ın (2012: 379) NLP'nin temel ilkesine atfettiği üzere, bireyin tüm kaynaklara içsel olarak sahip olduğu inancı devreye girer. Robbins, duygusal durumların sorumluluğunu sistemik değil kişisel nedenlerle ilişkilendirerek bireyi sürekli içsel değerlendirme yapmaya zorlar. Robbins'e göre, dış dünya ile nasıl ilişki kurduğunuz kadar, kendi iç dünyanızı nasıl yorumladığınız da yaşam kalitenizi belirler. Bu bakış açısı, neoliberal öznelliğin öz-denetimli, duygularını araçsallaştırabilen ve zihinsel süreçlerini performansa tahvil edebilen bir birey modelini destekler.

Robbins'in birey modeli, neoliberal öznellik kurgusunun çekirdek formunu yansıtır: Birey, hem deneyimlerinin üreticisi hem de sorumlusu olarak tanımlanır. Sistemsel baskılar, toplumsal eşitsizlikler ya da tarihsel dışlayıcılıklar söylemden tamamen çıkarılır; yerlerine

"eksik inançlar", "yanlış düşünce kalıpları" ve "motivasyon eksikliği" yerleştirilir. Robbins'in ifadesiyle, birey dünyayı kendisinin yarattığına inanmadığı sürece, 'amaç' değil 'araç' olur; yani edilgen, yönlendirilen ve potansiyelini gerçekleştiremeyen bir figür olarak kalır. (Robbins, 2018: 81).

Bu birey modeli ve söylem biçimi, Robbins'in diğer kitabı *İçinizdeki Devi Uyandırın* (1991) adlı eserinde de benzer şekilde örneklenir. Robbins burada, bireyin hayatındaki tüm dönüşümlerin yalnızca zihinsel kararlılıkla mümkün olduğunu ileri sürer. Alain de Botton'un *Statü Endişesi* adlı çalışmasında aktardığı üzere, Robbins kendi yaşam öyküsünü bu dönüşümün kanıtı olarak sunar: Yoksulluk, yalnızlık ve fiziksel memnuniyetsizlik içinde geçen bir gençlik döneminden, zihinsel bir "kararla" kurtulduğunu ve bu içsel gücü kullanarak milyon dolarlık gelir, ideal aile ve konforlu bir yaşama ulaştığını ifade eder (de Botton, 2005: 68). Bu anlatı, bireyin yalnızca kendi kararlarıyla başarıya ulaşabileceği yönündeki neoliberal inancı pekiştirir. Robbins'e göre, "beynin gücü" bireyin kaderini yeniden yazmasını sağlayacak yegâne araçtır. Dolayısıyla özne, koşulların mağduru değil; düşüncelerinin mimarı olarak tanımlanır. Bu yaklaşım, bireysel sorumluluk söylemini romantize ederken, yapısal engelleri söylemin dışına iter. Botton'un ironik biçimde işaret ettiği gibi, bu tür kişisel başarı anlatıları, bireylere umut sunma iddiasıyla yola çıksa da çoğu zaman gerçeklikten kopuk beklentiler yaratarak "daha büyük bir hüznün kucağına" bırakır (de Botton, 2005: 67).

Bireysel sorumluluk söylemi, özneyi yalnızca kararlarının değil, zihinsel süreçlerinin, duygusal tepkilerinin ve anlam üretiminin de mutlak faili hâline getirir. Bu anlayış, Foucault'nun "kendi üzerinde çalışan birey" tanımıyla doğrudan örtüşür. Robbins'in önerdiği içselleştirilmiş sorumluluk rejimi, bireyin dış dünyadaki adaletsizlikleri sorgulamak yerine, kendi düşünme biçimini "yaratıcı" ve "etkin" hale getirmekle meşgul olmasını ister. Böylece özne, yapısal koşullara değil, kendi zihinsel altyapısına odaklanır; eleştirel potansiyel içe doğru kıvrılır, politik olan psikolojik alana tahvil edilir. Robbins'in birey modeli, neoliberal yönetimselliğin idealleştirdiği 'otonom fakat disipline edilmiş özne' profilinin klasik bir temsilidir.

Robbins, bireysel sorumluluk vurgusunu *Sınırsız Güç* kitabının ilerleyen bölümlerinde de sürdürür. "Birçok insan hırslı olmalarına karşın; ne oldukları, ne yapabilecekleri hakkındaki sınırlı inançları yüzünden rüyalarını gerçekleştirecek eylemlere geçemiyorlar" (Robbins, 2018: 18) ifadesi, söylemsel düzlemde oldukça stratejik bir pozisyona sahiptir. Robbins burada, eylemsizlik ya da başarısızlık gibi olguları bireyin içsel dünyasındaki bilişsel blokajlara indirgerken; sınıfsal eşitsizlikler, kurumsal ayrımcılıklar ya da yapısal adaletsizlikleri söylem

düzeyinden tamamen siler. Başarıya ulaşanlarla ulaşamayanlar arasındaki fark, Robbins'in anlatısında ne sistemin imkânlarına erişimle ne de tarihsel ayrıcalıklarla açıklanır; bu fark yalnızca kişinin kendine dair tahayyül gücü, iradesi ve zihinsel düzeni üzerinden tanımlanır. Bu türden bir retorik, neoliberal öznellik inşasının temel bileşenlerinden biridir: Özneyi kendi başarı ya da başarısızlığının tek muhatabı haline getirirken, yapısal olanı görünmez kılar. Robbins'in kullandığı dilsel çerçeve, özneyi hem enerjisini yönlendirmesi gereken bir kaynak yöneticisi gibi konumlandırır hem de kendi iç dünyasının mimarı olarak sürekli bir yeniden üretim baskısına maruz bırakır. "Hedefi vurmak" ve "sonuçları yaratmak" gibi metaforlarla örülen bu anlatı, yaşamı performans odaklı bir projeye, bireyi ise bu projenin tek müellifi ve uygulayıcısı olarak kodlar. Oysa Mark Fisher, bu anlatının tam tersine işaret eder: Ona göre başarısızlık, bireyin kişisel yetersizliklerinden değil, neoliberal kapitalizmin sistemsel yapı taşlarından kaynaklanmaktadır. Fisher, depresyonu ve tükenmişliği bir "patoloji" değil, "mantıklı bir yanıt" olarak okur; birey, yapısal olarak çıkışsız, vaat edilmeyen ve yeniden üretimden başka seçeneği olmayan bir gerçekliğe hapsolmuştur (Fisher, 2011: 39). Bu bağlamda bireysel sorumluluk söylemi, yalnızca özneyi suçlamakla kalmaz; aynı zamanda yapısal şiddeti görünmez kılarak eleştiriyi etkisizleştirir. Robbins'in motivasyonel dili bireyin kendi iç gücüne seslenirken, Fisher bu dili bir ideolojik aygıt olarak konumlandırır: Bireyi sistemle uyumlu kılan, ama onun neden acı çektiğini açıklamayan bir maske olarak. Bu yönüyle, kişisel gelişim anlatısı Fisher'ın kavramlaştırdığı anlamda "kapitalist gerçekçiliğin" duygusal bir taşıyıcısı hâline gelir.

Anette Inselberg'in *Her Şey Değişir* adlı kitabı, neoliberal bireysel sorumluluk söyleminin duygusal kodlarla pekiştirildiği anlatılardan biridir. Yazar, aile işinde yaşadığı mutsuzluğu dışsal koşullarla değil, bireysel yetersizlikle açıklar: "Sırtımı başkalarına değil kendime dayamam gerektiğini [...] ve kendi gücümün farkına varmamın önemini göstermiş" (Inselberg, 2019: 26). Burada yaşanan başarısızlık, yapısal ya da kolektif nedenlerden ziyade, öznenin yeterince dirençli olmamasına bağlanır. Sorun, öznenin dışındaki dünyada değil, içindeki potansiyelin yeterince açığa çıkarılamamasında aranır. "Her şeyin üstesinden gelebileceğimi [...] yeniden başlayabileceğimi anladım" ifadesi ise neoliberal öznelliğin tipik bir yansımasıdır: Özne, her koşulda kendi duygusal dayanıklılığına yaslanmalı, çözümü yalnızca kendinde aramalıdır.

Bu bireysel sorumluluk kurgusu, kitabın diğer bölümlerinde daha sistematik bir söyleme dönüşür. Özellikle "Vazgeçmeyi Öğrenme Ritüeli" başlığı altında sunulan sorular -"İşimde istekli miydim?", "Şükrettim mi?", "Bolluk bilincine geçmeye hazır mıydım?"- özneyi yalnızca

geçmiş deneyimlerinden değil, duygusal hazırlık düzeyinden de sorumlu tutar (Inselberg, 2019: 59). Kayıpların nedeni olarak yapısal eşitsizlikler, tarihsel koşullar ya da toplumsal engeller değil; bireyin niyeti, tutumu ve dönüşüme yeterince açık olup olmaması gösterilir. Bu dil, neoliberal yönetimselliğin bireyi içeriden disipline eden stratejileriyle örtüşür: Özne, yalnızca eylemlerinden değil, düşüncelerinden, değerlerinden ve duygularından da sorumlu kabul edilir. Inselberg'in önerdiği bu içsel muhasebe biçimi, bireyi duygusal ve zihinsel sermayesini yapılandırmakla yükümlü kılan bir özne hâline getirir.

Kitapta yer alan "ritüel", "ödev" ve "sadece bugün" temalı başlıklar da bu yönetimsellik mantığını destekler. "Kendini yargılamayı dönüştürme ritüeli", "sadece bugün olumlu konuş", "kendini alkışlama" ya da "evini negatif enerjilerden arındırma" gibi tekrar eden yönlendirmeler, bireyin her gün yeniden kendi üzerinde çalışması gerektiği fikrini normalleştirir. Bu yaklaşım, Foucault'nun öznenin kendisi üzerindeki iktidar ilişkileriyle şekillendiği biyopolitik çerçeveyle doğrudan ilişkilidir: Birey yalnızca üretken değil, aynı zamanda ruhsal ve zihinsel açıdan da kontrol altında tutulmalıdır. Duygular, düzenlenmesi ve optimize edilmesi gereken içsel kaynaklara, bir tür sermayeye dönüştürülür.

Wendy Brown'ın tanımladığı neoliberal özne modelinde olduğu gibi, burada da birey kendi yaşamının girişimcisi olarak kurgulanır: Toplumsal çözüm arayışları geri plana itilir, dikkat bireyin iç dünyasına yönlendirilir. Böylece özne yalnızca dönüşümün öznesi değil; aynı zamanda dönüşmemesinin de faili hâline gelir. Kamusal düzlemde tartışılması gereken yapısal meseleler, bireysel niyet eksikliği ya da duygusal hazırlıksızlık gibi içsel sorunlar olarak kodlanır.

Bu içsel yönelimin bir diğer uzantısı, yazarın açıkça dile getirdiği şu cümlelerde görünür olur: "Bizim işimiz kendi hayat yolculuğumuzu en iyi hale getirmek. Kendimizin en iyi halini yaratmak" (Inselberg, 2019: 49). Bu söylem, özneyi dış dünyadaki adaletsizlikleri ya da başkalarının deneyimlerini tartışmaktan geri durmaya çağırır. "Başkaları hakkında konuşmayı kesmek" yönlendirmesi, özneyi toplumsal bağlamdan yalıtarak içsel gelişim hedeflerine kilitler. Bu yönelme, Judith Butler'ın sözünü ettiği "örtük sansür"ün duygusal gelişim diliyle meşrulaştırılmış bir biçimidir: Yapısal eşitsizliklere karşı kolektif düşünüm yerine, bireyin "kendi en iyi versiyonunu" yaratma yükümlülüğü öne çıkarılır. Böylece neoliberal özne, yalnızca kendini dönüştürmekle değil, dış dünyayı görmezden gelmekle de sorumlu kılınır.

Robin Sharma'nın *Ferrarisini Satan Bilge* (2005) adlı kişisel gelişim anlatısı, neoliberal öznenin bireysel sorumluluk temelinde inşa edildiği tipik metinlerden biridir. Hikâye kurgusu

içerisinde sunulan Julian karakteri, yaşamında büyük bir kriz yaşayan başarılı bir avukat figürü üzerinden öznel dönüşüm anlatısına aracılık eder. Julian, yaşamındaki çöküşü dışsal nedenlerle değil, kendi zihinsel ve ruhsal ihmalleriyle açıklayan bir birey olarak resmedilir. "Kendi iç dünyanda başarılı olmadıkça dışarıdaki başarının hiçbir anlamı olmadığını anlamış bulunuyorum" (Sharma, 2005: 41) şeklindeki ifade, neoliberal öznenin içsel başarısızlığı sistemsel nedenlerden değil, kişisel yetersizlikten türeten söylemin bir örneğidir. Burada başarı, dışsal koşullardan bağımsızlaştırılmış ve öznenin zihinsel disiplinine indirgenmiştir.

Anlatı boyunca bireyden beklenen, dışsal koşulları tartışmak değil, "kendine liderlik etmesi"dir. "Kendine bile liderlik edemeyen bir kimse, bir firmaya nasıl liderlik edebilir?" (Sharma, 2005: 102) sorusu, öznenin yaşamındaki her aksaklıktan sorumlu tutulduğunu ve yapısal eşitsizliklerin gündemden silindiğini açıkça gösterir. Bu bağlamda Sharma'nın dili, bireyin düşünsel ve duygusal evrenine sürekli yatırım yapmasını bekleyen bir "özne mühendisliği"ne dönüşür. Duygular, düşünceler, alışkanlıklar ve hatta sezgiler, birer kaynak gibi işlenmeli; birey, kendini bir projeye dönüştürerek sürekli verimlilik üretmelidir.

Özellikle "Yaşamının sınırları, sadece kendi yaratılarındır" (Sharma, 2005: 61) biçimindeki tekrar eden slogan, bireysel sorumluluğun duygusal bir yemin hâline getirildiği kodlardan biridir. Bu cümle, bireyin yaşadığı sınıfsal, tarihsel veya toplumsal sınırları dışlayan mutlak bir irade anlatısını varsayar. Oysa bu tür sınırlar çoğu zaman özneden bağımsız olarak işler ancak kişisel gelişim söylemi bu farkı görünmez kılar. Churchill'den yapılan "Yazgımızın efendisiyiz" alıntısı (Sharma, 2005: 16) ile meşrulaştırılan bu bireycilik, bireyi yalnızca kararlarının değil, koşullarının da faili olarak gösterir. Böylece yapısal eşitsizlikler, politik temsil sorunları veya ekonomik tahakküm biçimleri, bireyin zihinsel donanım eksikliği gibi kişisel nedenlerle ikame edilir.

Sharma'nın anlatısında Julian'ın kendisiyle yaptığı hesaplaşma, bir tür içsel yönetim simülasyonudur. "Kendini geliştirmek, kişisel gelişim, kendin için yapabileceğin en iyi şey" (Sharma, 2005: 102) ifadesi, bireyi hem yatırımın öznesi hem de yatırımın nesnesi olarak konumlandırır. Bu yönüyle neoliberal özne, Andrea Rossi'nin ifadesiyle "kendi ruhsal yatırım portföyünün yöneticisi" hâline gelir (Rossi, 2018: 129). Özne yalnızca kendini inşa etmekle değil, kendi aksaklıklarının tüm sonuçlarına da sahip çıkmakla yükümlüdür. Bu sorumluluk, kişinin başarısızlığını açıklarken sistemin sorgulanmasını engelleyen bir örtük sansür işlevi de görür. Özellikle "Başka birinin hayalleri hakkında düşünerek geçirdiğin her saniyeyi kendinden

çalmış olursun" (Sharma, 2005: 77) gibi özdeyişler, kolektif düşlemin yerini kişisel projeye bıraktığı yeni bir etik kod önerir.

Yazarın sıkça başvurduğu Konfüçyüs, Epiktetos ve Churchill gibi figürler ise bu söylemin felsefi meşruluk zeminini oluşturur. "İyi insanlar kendilerini sürekli güçlendirirler" (Sharma, 2005: 100) ve "Kendinin efendisi olmayan hiç kimse özgür değildir" (Sharma, 2005: 102) gibi alıntılar, kişisel sorumluluk vurgusunu tarihsel figürlerin otoritesiyle destekler. Böylece bireyin yaşadığı tüm tıkanmalar, içsel bir kontrol yetersizliği veya zihinsel hazırlıksızlıkla açıklanır. Öznenin duygusal ya da bilişsel sermayesinde yaşanan eksikler, toplumsal haksızlıkları görünmez kılan bir açıklama modeli üretir.

Sharma'nın anlatısı, özneyi sürekli "kendinin en iyi versiyonunu" üretmekle yükümlü kılar. "Kendinle yarışman gerek. Başkalarının senin hakkında söyledikleri bir şey ifade etmez" (Sharma, 2005: 77) ifadesi, bireyin dış dünyayla bağını neredeyse tümüyle keserek yalnızlaşmasını teşvik eder. Burada toplumsal eleştiri değil, içsel denetim makbul kabul edilir. Zihin, bir çeşit üretim hattı gibi yönetilmelidir: "Zihnini eğitmek, bedenine özen göstermek ve ruhunu beslemek için zaman harcamak seni yaşamında daha fazla zenginlik ve canlılığa ulaştırır" (Sharma, 2005: 102). Böylece neoliberal özne, zihinsel disiplini, duygusal yönetimi ve davranışsal verimliliği bir arada yürüten içsel bir işletmeye dönüşür.

Ferrarisini Satan Bilge, bireysel sorumluluk söylemini içselleştirilmiş disiplin teknikleriyle pekiştiren bir anlatı sunar. Öznenin yaşamında karşılaştığı her engel, kendi zihinsel ihmalinin bir sonucu gibi kodlanır. Bu yaklaşım, yapısal körlüğün en rafine örneklerinden biridir: Politik olan bireyselleştirilir, tarihsel olan psikolojikleştirilir. Böylece neoliberal yönetimsellik, bireyin kendi üzerine kapanmasıyla sonuçlanan sessiz bir kabulleniş üretir.

Josef Kirschner'in *Manipülasyon Ama Nasıl?* (2004) adlı eseri, neoliberal bireysel sorumluluk söyleminin en çıplak örneklerinden birini sunar. Kitabın temel anlatısı, bireyin geçmiş deneyimlerine, duygusal yaralarına ve sosyal pozisyonuna yüklediği anlamları, kişisel başarının ve mutluluğun ön koşulu hâline getirerek, yapısal eşitsizlikleri sistematik biçimde görünmez kılar. Özellikle bireyin yaşadığı başarısızlıklar karşısında takınması beklenen tutumlar, söylemin ideolojik omurgasını oluşturur: "Mademki yenilgilerin önüne geçemiyorum, o hâlde onlardan gereken dersi ve yararı almam gerekir" (Kirschner, 2004: 91). Bu ifade, bireyin dışsal nedenlerle şekillenen başarısızlıklarını içselleştirmesini telkin eder ve özneyi kendini "yeniden yapılandırmakla" yükümlü kılar.

Söylemin önemli bir ideolojik stratejisi, fail ve nesne konumlarının bilinçli bir şekilde bulanıklaştırılmasıdır. "Yaptığınız şeylerin büyük bir bölümü mantıklı düşüncelerden çok, duygularınız tarafından belirlenmiş ve yönlendirilmiştir" (Kirschner, 2004: 105) şeklindeki ifade, bireyi rasyonel bir fail olmaktan çıkararak edilgen bir nesneye dönüştürür. Ancak bu edilgenliğin sonucu olan yaşam pratiklerinin tüm sorumluluğu yine bireye yüklenir. Yani özne, duygularının yönlendirdiği edilgen bir varlık olarak kurgulanır fakat bu yönlendirme sonucunda ortaya çıkan başarısızlıkların yükünü tek başına taşımak zorunda bırakılır. Bu çelişkili yapı, Wendy Brown'ın neoliberal özneyi "hem eyleyen hem suçlanan" bir figür olarak tanımladığı çerçeveyle birebir örtüşür (Brown, 2018: 89).

Dilsel kodlar düzeyinde söylem, genellemeye dayalı yüklemlemelerle örülüdür. "Çirkin kadınlar" ya da "ufak tefek erkekler" gibi estetik ve cinsiyetçi referanslar, normdan sapmış bedenleri ve dışlanmışlıklarını aşarak başarıya ulaşmaları beklenen bireyleri temsil eder. "Zedelenen onurları onlara, başarıya ulaşmaları için gereken sabrı, sürekliliği ve enerjiyi verir. Böylelikle çirkin kadınlar ile ufak tefek kimi erkeklerin diğer insanlara oranla daha hırslı ve başarılı olmalarını da daha iyi anlayabiliriz" (Kirschner, 2004: 105) şeklindeki söylem, duygusal yarayı yapısal eşitsizliğe bağlamak yerine, kişisel gelişimle telafi edilmesi gereken bir motivasyon aracına dönüştürür. Bu söylemsel mantık, bireyin duygularına dair bilgi edinmesinin yanı sıra bu bilgiyi yönlendirme kapasitesine de sahip olmasını varsayar. "Eğer duyguların gücü hakkında bir bilginiz varsa, hayatınızdaki birçok şeyi bambaşka bir gözle görmeyi başarırsınız" (Kirschner, 2004: 105) cümlesinde, epistemik bir iddia ile etik bir görev iç içe geçirilmiştir. Bireyden beklenen, duygularına dair bilgi edinmekle kalmaması; bu bilgiyi performatif başarıya tahvil etmesidir. Bu bağlamda duygular, deneyimlenen trajedilerin ya da toplumsal dışlanmışlıkların kanıtı değil; dönüştürülmesi gereken içsel "verim kaynakları" olarak temsil edilir.

Kitapta yer alan "tekrarlama ilkesi" anlatısı da bireysel sorumluluk söyleminin epistemik işleyişini açık biçimde gözler önüne serer. Kirschner, başarısızlık karşısında öznenin alabileceği iki temel tutumu karşılaştırır: ilki, yenilgiyi nihai bir sonuç olarak kabul edip edilgenliğe çekilmek; ikincisi ise yenilgiyi başarıya giden yolda geçici bir durak olarak görmek ve yeniden denemek. "İlk seferde olmasa bile, ikinci ya da üçüncü kerede mutlaka başarıya ulaşacağım" (Kirschner, 2004: 91) şeklindeki ifade, neoliberal öznenin süreklilik, direnç ve içsel enerji gibi erdemlerle donatılması gerektiğini ima eder. Bu noktada başarısızlıklar, bireysel gelişimin "öğretici durağı" olarak pozitif bir yeniden çerçeveleme ile araçsallaştırılır.

Söylem yalnızca duyguların değil, bilginin otoriter kullanımına da odaklanır. Kirschner'in devlet memurları, doktorlar, avukatlar, oto tamircileri ve elektrikçiler gibi uzmanlık alanlarına gönderme yaptığı pasajda, bilgi asimetrisi, bireyin manipüle edilmesine hizmet eden bir araca dönüşür: "Kendi mesleki bilgilerini, bir manipülasyon aracı olarak kullanmaktadırlar" (Kirschner, 2004: 35). Burada bilgi, etik bir paylaşımdan çok, bireyi edilgen kılmak ve yönlendirmek için kullanılan stratejik bir araç olarak işlevselleştirilir. Bu analiz, Habermas'ın stratejik iletişim kuramıyla da ilişkilendirilebilir: bilgi, anlam üretmekten ziyade etki üretmek için kullanılmaktadır.

Kitabın sonunda yer alan örneklerde ise "tekrarlama ilkesi"nin manipülatif etkisi dramatik anlatılarla pekiştirilir. Bir futbol yöneticisinin aldatıcı bir şaka nedeniyle evliliğini kaybetmesi ya da bir kamyon şoförünün yanlış haberlerin yayılması sonucu intihar etmesi gibi vakalar, tekrarlanan mesajların birey üzerindeki inşa edici gücünü gösterir (Kirschner, 2004: 91–94). Bu örneklerde, toplumsal gerçeklik, söylemsel tekrarlar yoluyla yeniden üretilir; bireyler, duygusal ve bilişsel tepkilerini bu tekrarlar doğrultusunda şekillendirir.

Kirschner'in metni, neoliberal bireysel sorumluluk ideolojisinin dilsel, bilişsel ve etik boyutlarını bütünlüklü bir şekilde kodlar. Yapısal sorunlar, sistematik dışlamalar ve epistemik eşitsizlikler; bireyin "yeterince çabalaması", "duygularını tanıması", "bilgiye ulaşması" ve "yeniden denemesi" ile aşılabilir gösterilir. Böylece özne, başarısızlıklarıyla yüzleşmekle kalmaz; onları kişisel bir ahlaki sınavın gerekleri gibi kabullenmek zorunda bırakılır.

Robert Greene'in *İktidar: Güç Sahibi Olmanın 48 Yasası* (2006) adlı eseri, bireysel sorumluluk fikrini doğrudan ahlaki bir özneleşme çağrısı olarak sunmaz. Ancak satır aralarında, bireyin kendi davranışlarının sonuçlarını hesaba katması, toplumsal ilişkilerde stratejik farkındalık geliştirmesi ve hatalarını dışsal nedenlere değil, kendi yanlış hamlelerine bağlaması gerektiği yönünde örtük bir söylem yer alır. Bu yaklaşım, bireysel sorumluluğun etik değil pragmatik bir eksende yeniden tanımlanmasına neden olur. Birey, artık neyin "doğru" olduğuna göre değil, hangi hamlenin daha az maliyetli ve daha yüksek kazançlı olduğuna göre hareket etmeye çağrılır. Bu örtük bireysel sorumluluk çağrısı, yalnızca belli bölümlerle sınırlı kalmaz; kitabın tamamına yayılan bir stratejik özneleşme mantığı içinde sürekli olarak yeniden üretilir.

Greene'in "Kiminle Dans Ettiğinizi İyi Bilin" başlıklı yasasında geçen şu ifadeler, bu stratejik sorumluluk tahayyülünü açık biçimde ortaya koyar: "Bazı insanları aldatır ya da kötü duruma düşürürseniz hayatlarının geri kalanını intikam almaya çalışarak geçireceklerdir. Kuzu

postu içinde kurtlar vardır. O halde kurbanlarınızı ve rakiplerinizi dikkatle seçmelisiniz, asla yanlış kişiyi kızdırmayın ya da aldatmayın" (Greene, 2006: 200).

Bu uyarı, bireyin her sosyal etkileşimde potansiyel tehditleri önceden hesaplamasını ve ilişkilerde karşı tarafın kişilik yapısına göre pozisyon almasını önerir. Sorumluluk, burada etik bir sorumluluk olmaktan çok, hatalı stratejik seçimlerin bedelini öngörebilecek bir aklın işletilmesi anlamına gelir. Başka bir ifadeyle, birey yalnızca kendi davranışlarından değil, başkalarının öngörülemeyen tepkilerini hesaba katmamasından da mesul tutulur. Bu söylemde başarısızlık, dışsal koşullardan ya da yapısal engellerden değil; kişinin "yanlış kişiyi kızdırmış" olmasından kaynaklanır. Böylece birey, çevresini sürekli tarayan, riskleri minimize eden, davranışlarını olası sonuçlara göre biçimlendiren bir stratejik operatöre dönüşür. Söz konusu sorumluluk türü, içsel bir etik bilincin ürünü olmaktan çıkarak, toplumsal hayatta ayakta kalma becerisinin zorunlu bir aracı hâline gelir.

Wendy Brown'ın neoliberal özneye dair çözümlemesinde vurguladığı gibi, birey "kendi stratejik başarısızlıklarının dahi öznesi" olacak biçimde biçimlendirilir (Brown, 2018: 84). Greene'in çizdiği figür de tam olarak böyle bir özne tahayyülünü yansıtır: Tüm eylemleri kendi lehine planlamakla yükümlü, sosyal alanı bir tür savaş alanı gibi okuyan ve başarısızlık durumunda dahi bunu dışsal koşullara değil, eksik stratejiye bağlayan bir aktör.

Greene'in sunduğu figür, klasik anlamda sorumluluk sahibi bir özne değil; sürekli olarak hesap yapan, hata yaparsa bedelini önceden kabul etmiş görünen, kazanç-maliyet analizine dayalı bir yaşam pratiğini içselleştirmiş kişi olarak belirir. Bu da bireysel sorumluluk söyleminin, neoliberal yönetimsellik içerisinde nasıl araçsallaştırıldığını; etik bir çağrı olmaktan çıkıp performansa, öngörüye ve stratejik planlamaya indirgendikçe nasıl içsel bir denetim mekanizmasına dönüştüğünü gösterir.

Ele aldığımız kitaplar ışığında, bireysel sorumluluğun kişisel gelişim söylemi içinde nasıl merkezîleştirildiğini ve bu merkezileşmenin yapısal körlüğü nasıl beslediğini çarpıcı biçimde gözler önüne serer. Metinler, bireyin yaşamındaki her deneyimi kendi kararları, duygusal tepkileri ve zihinsel yeterlilikleri üzerinden anlamlandıran bir çerçeve sunar. Sosyal eşitsizlikler, tarihsel dışlanmalar ya da kurumsal engellerin görünürlüğü giderek silinirken yerlerini "doğru düşünme", "kararlılık", "öz farkındalık" gibi içsel niteliklere dayalı açıklamalar alır. Bu anlatılar, bireyi sürekli yeniden yapılandırılması gereken bir proje olarak kodlar; her aksaklığı bir içsel ihmal, her başarısızlığı bir kişisel yetersizlik biçiminde çerçeveler. Bireysel sorumluluk, etik bir erdem olmaktan çıkarak politik olanın üstünü örten bir denetim

aygıtına dönüşür. Bu söylemde özne, yalnızca kendi yaşamının değil, aynı zamanda sistemin sürekliliğinin de taşıyıcısı hâline gelir. Yapısal körlük tam da bu noktada derinleşir: Birey kendini geliştirirken, toplumsal olan sessizce gözden kaybolur.

2.2.GİRİŞİMCİ BENLİK VE PERFORMANS SÖYLEMİ

Neoliberal çağda öznellik, ekonomik alanla sınırlı kalmayıp etik, duygusal ve varoluşsal düzeylerde de yeniden inşa edilmektedir. Bu dönüşümün merkezinde yer alan "girişimci benlik söylemi", bireyin kendi yaşamını bir şirket gibi yönetmesini talep eden, performansa, rekabete ve sürekli yatırıma dayalı bir özneleşme biçimidir. Pierre Dardot ve Christian Laval'a göre bu söylem, yalnızca bireyi değil, devletin işleyişini ve kamu politikalarını da dönüştüren kapsayıcı bir akılsallık bütünlüğüne dayanır. Girişimci yönetimsellik, "öznelerin yeni özlem ve tutumlarını tarif etmeyi, tutumları üzerinde uygulanacak denetim ve etki tarzlarını öngörmeyi" ve hatta "kamu faaliyetinin misyon ve biçimlerini yeniden tanımlamayı" mümkün kılan bir rasyonalite formudur (Dardot&Laval, 2012: 367).

Girişimci benlik söyleminin merkezinde yer alan özne, artık dışsal otorite figürlerine bağlı bir denetim nesnesi olmaktan çıkmış; bunun yerine içselleştirilmiş bir öz-denetim rejimi aracılığıyla kendini yöneten bir aktör haline gelmiştir. Bu yeni özne formu, "karşılaşması gereken riskleri alarak ve muhtemel yenilgilerin tüm sorumluluğunu üstlenerek azami sonuçlar elde edecek, gerçekten rekabet halindeki bir yapı gibi davranabilecek şekilde" kurgulanır (Dardot&Laval, 2012: 367). Şirket metaforu, bu bağlamda yalnızca ekonomik bir örgütlenme biçimini değil, benliğin yönetimine dair normatif bir çerçeveyi de temsil eder. Özne, artık bir kolektifin mensubu olarak değil; kendi bireysel hedefleri doğrultusunda kapasitesini artırmakla yükümlü, performansa endeksli bir fail olarak konumlandırılmaktadır. Kemal Sayar'ın vurguladığı üzere neoliberalizm, kültürel değerlerin zeminini yerinden oynatarak dayanışma ve kanaat kültürünün yerine bireyci hırs ile rekabetçiliği ikame etmiştir. Bu dönüşümle birlikte benlik, bireycilik çağında 'performatif' bir niteliğe bürünmüş; her yeni performansın, mükemmelleşmeye doğru bir adım olduğu telkin edilmiştir. İş hayatı bir başarı alanı olmaktan çıkarak tüm yaşamın eksenine yerleşmiş, performans merkezli benlik ise 'hakikati arayan benlikten' rol çalarak varoluşun anlam haritasını dönüştürmüştür (Sayar, 2019: 125).

Yeni özneleşme rejimi, klasik liberalizmin piyasa içi rasyonaliteye dayalı değişim öznesi olan *homo oeconomicus*'un yerini, Shapiro'nun ifadesiyle "*homo astutus*"a, yani kurnaz, spekülatör ve rekabetçi girişimciye bırakmıştır. Sivil toplumla bağlarını zayıflatmış bu özne,

hesapçı ve fırsatçı nitelikleriyle, yaşamını yalnızca yöneten değil tümüyle sermayeleştiren bir aktöre dönüşür (Shapiro, 2019). Kişisel gelişim literatüründe sıkça rastlanan 'vizyon sahibi ol', 'kazanan gibi düşün', 'risk al' gibi ifadeler, bu yeni özne tipinin kültürel dile yansıyan kodlarını üretir.

Neoliberal özneleşme aklı, bireyin yaşamını basit bir varoluş zemini olmaktan çıkararak, sürekli performans üretmesi gereken, ölçülebilir çıktılarla değerlendirilen ve potansiyel getirisi üzerinden yapılandırılan bir sermaye alanına dönüştürür. Wendy Brown'a (2018: 42) göre, neoliberal homo oeconomicus artık mübadele ilişkileriyle tanımlanmaz; onun yerini, "rekabet konumunu tahkim eden" ve "algılanan değerini sürekli teyit ettirmeye çalışan" insan sermayesi almıştır. Bu öznelik formu, üretkenlik kapasitesinin ötesinde, yaşamın bütün alanlarında -eğitimden boş zamana, dijital mecralardan tüketime- portföy değerini artırmakla yükümlü, stratejik bir öz-yatırım pratiğiyle yönlendirilen bir özne modeline işaret eder.

Michel Feher'in (2009) kavramsallaştırmasına göre, yatırımcı özne figürü, yalnızca girişimci bir tutumla kendini yöneten değil; aynı zamanda varoluşunun tüm yönlerini, potansiyel getiri üretme kapasitesi doğrultusunda şekillendiren ve bu potansiyeli sosyal, ekonomik ya da kültürel piyasalarda fark edilmek, ilgi uyandırmak ve yatırım çekmek üzere stratejik biçimde dolaşıma sokan bir benlik formudur. Sosyal medya takipçileri, beğeni sayıları ve dijital dolaşımdaki görünürlük gibi maddi karşılığı olmayan göstergeler, bu yeni sermaye mantığının temel parametreleri arasında yer alır.

Birey, üretim kapasitesine ek olarak güncellenebilirlik, dolaşımda kalma süresi ve ölçülebilir etki üzerinden biçimlendirilir. Yaşam, artık sürdürülecek bir süreçten çok, geleceğe yönelen yatırımlar üzerinden değerlendirilen bir varlık alanına evrilmiştir. Yukarıda sözünü ettiğimiz Brown'un (2018: 42) çözümlemesi, girişimci benlik söyleminin, motivasyonel bir retorik olmanın ötesine geçerek, öznenin tüm varlık mimarisini kuşatan bir yönetimsellik rejimine dönüştüğünü açık biçimde ortaya koyar.

Byung-Chul Han'ın çözümlemesi, girişimci benlik ve performans söyleminin ideolojik boyutlarını aşarak, öznelliğin derin yapısını nasıl dönüştürdüğünü gözler önüne serer. Neoliberal çağın öznesi, dışsal denetimden sıyrılmış gibi görünse de, kendi üzerine kurduğu içsel baskılar aracılığıyla yoğun bir öz-sömürü rejimi inşa eder. Birey, özgürlük yanılsaması içinde hareket ederken, sürekli daha iyisini başarma, kendini geliştirme ve performansını artırma çağrılarına maruz kalır. Han, bu durumu şu şekilde tanımlar: "Dışsal baskılardan ve kendine yabancı zorlamalardan kurtulmuş olduğunu sanan bir proje olarak ben, daha iyi bir

performans sergileme ve mükemmelleşme şeklindeki içsel baskılara ve zorlamalara tabi kılıyorum kendimi" (Han, 2020a: 12).

Bu bağlamda özgürlük, bir kurtuluş alanı olmaktan çıkar; bireyin kendi üzerindeki denetimini meşrulaştıran, hatta arzulanır kılan bir iktidar biçimi olarak işlevselleşir. Böylece özne, yalnızca toplumsal normlara uyum sağlayan bir varlık olmaktan çıkar ve kendi emeğini, bedenini, duygularını ve zamanını sistematik biçimde yapılandıran bir öz-yatırım nesnesine dönüşür. Han'ın yaklaşımı, neoliberal yönetimselliğin nasıl içkinleştirildiğini ve bireyin içsel evreninde nasıl hüküm sürdüğünü derinlemesine ifşa eder.

Neo-özne modeli, bireyin varoluşunu yalnızca üretkenlik üzerinden kurgulamakla kalmaz; duygusal örüntülerini, ilişki biçimlerini, arzularını ve içsel eğilimlerini de piyasa mantığı doğrultusunda düzenlemeye zorlar. Performansın sadece ekonomik alana değil, yaşamın en mahrem katmanlarına kadar sirayet ettiği bu düzende, özne her anını optimize etmeye, her ilişkiyi stratejik bir fırsata çevirmeye yönlendirilir. Han'ın ifadesiyle, neoliberal rejimde özne "başkalarıyla amaçtan yoksun ilişkiler kurmakta aciz" hale gelir; özgürlük, ilişkisellikten koparılıp tekilleşmiş performans ve verimlilik düzlemine indirgenir (Han, 2020a: 13). Dardot ve Laval'ın (2012: 368) dikkat çektiği üzere, şirket modeli bu noktada ideolojik değer kazanır: Şirket artık bireyin "serpilip geliştiği", hem kendi refahını hem de toplumun genel çıkarlarını gerçekleştirdiği ideal bir form olarak sunulmaktadır. Ancak bu idealleştirme, modern kölelik biçimlerini görünmez kılan bir ideolojik perde işlevi görür.

Byung-Chul Han'ın analizine göre neoliberal yönetimsellik, doğrudan baskı uygulayan otoriter yapılardan çok daha sinsi bir tahakküm biçimi üretir. Modern özne, görünürde özgürlükle donatılmıştır ancak bu özgürlük, bireyin kendi iç dünyasında örülen görünmez zincirlerle kuşatılır. Performans çağının öznesi, kendini serbestçe hareket eden bir fail olarak algılarken, aslında hedef odaklı yaşama zorunluluğuyla, mükemmelleşme baskısıyla ve yetersizlik duygusunun tahakkümüyle baş başa bırakılmıştır. "Kendini özgür sanan performans öznesi aslında bir köledir" diyen Han (2020a: 12), öznenin içselleştirdiği denetim mekanizmalarının boyutlarını çarpıcı biçimde görünür kılar. Burada özgürlük, öznenin kendi üzerinde kurduğu yönetimin adı hâline gelir; bireyin arzularıyla biçimlenmiş yükümlülükler zinciri, dışsal baskıya gerek bırakmadan işlevsel hâle gelir.

Neoliberal sistemin zekâsı, özneyi gönüllü bir denetleyiciye dönüştürmesinde yatar. Birey, başarıya ulaşmak adına zihinsel kaynaklarını seferber ederken, her tercihi daha etkili, daha verimli ve daha görünür bir benlik inşasına yöneltilir. Bu özne, geçmişin disiplin

toplumlarındaki kurallarla sınırlanmış bireyinden farklı olarak, kendi sınırlarını bizzat tayin eder ve onlara sadakatle uyar. Bu içkin denetim biçimi, öznenin eylemlerini yönlendiren dışsal otoriteleri gereksiz kılar; denetim, artık içselleştirilmiş normlar, hedefler ve başarı fetişi yoluyla işler. Özne, kendini geliştirme adı altında her anını ölçülebilir çıktılarla anlamlandırır. Günlük yaşam, verimlilik lehine tasarlanmış bir zaman yönetimi şemasına dönüşürken, kişisel tatmin bile performans göstergeleriyle uyumlu hâle getirilir. Ruhsal dinginlik, zihinsel berraklık ya da bedensel sağlık gibi kavramlar, piyasa aklının hizmetine sunularak birer yatırım alanı olarak kodlanır. Bu düzende birey, kendi içsel alanını dahi stratejik biçimde yönetmekle yükümlü bir sermaye yöneticisine evrilir.

Neoliberal tahakkümün en etkili yönü, itaat ile özgürlüğü aynı düzlemde buluşturmasında yatar. Birey, kendi arzularını gerçekleştirdiğine inanırken, aslında sistemin dayattığı hedeflerle mükemmel bir uyum içindedir. Bu yanılsama, bireysel tercihlerin kolektif yapıdan bağımsız olduğu fikrini pekiştirir; özne, kendi başarısızlıklarını yalnızca iradesine, yetersiz çabasına veya hatalı stratejilerine bağlarken, yapısal eşitsizlikler görünmezliğe itilmiş olur. Böylece bireyin iç evreni, sadece psikolojik değil; aynı zamanda politik bir mücadele alanına dönüşür. Bu içselleştirilmiş baskı düzeninin yönetimsellik boyutu, Thomas Lemke'nin neoliberal birey tasarımıyla daha da belirginleşir. Lemke'ye (2016: 339) göre neoliberal rasyonalite, klasik liberalizmin özerk birey idealini geride bırakarak bireyi yapay biçimde inşa edilmesi gereken bir proje olarak kavramsallaştırır. Bu yeni özne, yurttaşlık temelli hak ve aidiyetler etrafında tanımlanmaz; yaşamı boyunca kendi potansiyelini ekonomik akla uygun biçimde geliştirmesi ve sermayeleştirmesi beklenen bir yatırım nesnesi olarak kurgulanır. Yönetim biçimleri, bireyin doğal eğilimlerini dikkate alan bir anlayıştan uzaklaşarak, rekabeti ödüllendiren ve girişimcilik davranışlarını normlaştıran bir akıl yürütme düzenine dayanır. Bireyin değerini belirleyen ölçüt, artık kamusal katılım ya da etik sorumluluk değil; performans, verimlilik ve sürdürülebilir üretkenlik kapasitesidir. Devletin işlevi, piyasa dinamiklerini dışarıdan denetleyen bir yapı olmaktan çok, bu dinamikleri içselleştirmiş ve onlara uyum sağlayacak özne formunu inşa etmektir. Yönetimsel akıl, bireyi piyasa mekanizmalarının doğal bir bileşeni hâline getirecek tutum, alışkanlık ve arzularla donatmaya odaklanır. Böylece birey, hem kendi yaşamının yöneticisi hem de kendi yetersizliklerinin nihai sorumlusu olarak yeniden konumlandırılır. Neoliberal öznellik, bu anlamda, özgürlükle denetimin çakıştığı, görünmez ama işlevsel bir tahakküm formuna dönüşür.

Dardot ve Laval'ın vurguladığı gibi, bu söylem, "girişimci özneler" yaratarak bir "zincirleme etki" başlatır: Bu özneler yalnızca piyasada rekabet etmezler; aynı zamanda bu

rekabet koşullarını yeniden üretir, güçlendirir ve içselleştirirler (2012: 368). Neoliberal aklın öznelliği yapılandırma biçimlerinden biri, bireyi kendi yaşamının yöneticisi, yatırımcısı ve stratejik planlayıcısı olarak kuran girişimci benlik söylemidir. Bu söylem, özneyi ekonomik performansın ötesinde etik, bilişsel ve duygusal katmanlarda da piyasa mantığına uyumlu hâle getiren kapsamlı bir benlik mimarisi üretir. Birey, toplumsal eşitsizliklerle değil; kişisel gelişim stratejileri, zihinsel beceriler ve duygusal dayanıklılık yoluyla güç kazanacağına inandırılır. Böylece, yapısal dönüşüm taleplerinin yerini, bireyin kendi içsel kaynaklarını dönüştürme yükümlülüğü alır.

Girişimci benlik ve performans söyleminin dayandığı yapısal zemini kavrayabilmek için, esnek kapitalizm koşullarında bireyden beklenen karakter dönüşümünü analiz etmek gerekir. Neoliberal emek rejimi, bireyi belirlenmiş görevleri uygulayan bir figür olmaktan çıkararak sürekli değişime açık, risk alabilen ve belirsizlik ortamında üretkenliğini sürdürebilen bir aktör olarak konumlandırır. Richard Sennett'in *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri* (2008: 9) eserindeki ifadesiyle, "İşçilerden seri hareket etmeleri, her an değişime hazır olmaları, sürekli olarak risk almaları, düzenlemelere ve formel prosedürlere giderek daha az bağlı kalmaları" talep edilmektedir. Bu anlayış, çalışma yaşamında katı kuralların çözülerek yerlerine esneklik, uyarlanabilirlik ve öznel yeniden yapılanma yetisi taşıyan bir özne modelinin yerleştirildiğini gösterir. Girişimci benlik bu çerçevede şekillenir: Birey, kendi yaşamının projesini yöneten, dönüşüm kapasitesine sahip ve performansını durmaksızın optimize eden bir varlık olarak tasarlanır. Richard Sennett'in (2011: 13) tespitine göre, bu yeni özneye "kısa vadeli düşünerek, potansiyelini geliştirerek ve hiçbir şeyden pişmanlık duymayarak zengin olacağı" vaadi sunulmaktadır. Bu söylem, bireyi sürekli bir gelecek tahayyülüyle motive ederken, geçmişle bağ kurmasını, pişmanlık ya da etik sorgulamalarla yüzleşmesini de engeller. Oysa Sennett'in görüşmelerinden elde ettiği veriler, bu imgesel figürün ardında "akıntıya kapılmış, sürüklenen" bir orta sınıf gerçekliğinin yattığını gösterir. Böylece girişimci özne miti, özünde bir belirsizlik rejiminin makyajlı temsiline dönüşür.

Byung-Chul Han'ın kavramsallaştırmasına göre, girişimci performans öznesinin dönüşümü özgürleşme gibi görünse de aslında tahakkümün biçim değiştirmiş bir formunu yansıtır. Performans öznesi, her ne kadar dışsal baskılardan azade bir özgürlük hissiyle hareket etse de kendi üzerindeki denetimin faili hâline gelir. Han'a göre performans toplumu bireyden yalnızca üretken olmasını istemez; bireyin kendi potansiyelini sonsuzlaştırarak onu sürekli bir kendini aşma zorunluluğuna sürükler. "Performans öznesi […] performansın azamileştirilmesi

için mecburi özgürlüğü temellük eder. […] Sömüren aynı zamanda sömürülendir" (Han, 2015: 22). Bu çerçevede kişisel gelişim söylemi, bireyin potansiyelini mutlaklaştıran, sınır tanımayan bir dönüşüm çağrısını içselleştirmesini sağlayan bir özneleşme teknolojisi hâline gelir. Neoliberal özne, görünürde özgür kararlar alan ancak kendi kendini yöneten bir disiplin mekanizmasına dönüşür.

Sennett'in kavramsallaştırdığı karakter aşınması, performans rejiminin inşa ettiği neoliberal öznenin kırılgan zeminine dair önemli bir gösterge sunar: Kuralsızlık içinde tutarlılık, istikrarsızlık içinde üretkenlik ve belirsizlik içinde mutlak performans. Han'ın analizleri ise bu öznenin görünmez baskılar altında kendini biçimlendirme yükünü nasıl üstlendiğini gösterir: Sınırları zorlamak, potansiyelini genişletmek ve özgürlük yanılsaması içinde öz disipline dayalı bir varlık olarak yaşamak.

Napoleon Hill'in *Düşün ve Zengin Ol* (2008) adlı eseri, kişisel gelişim literatüründe girişimci benlik söyleminin paradigmatik örneklerinden biridir. Bu anlatıda birey, yaşamının tüm alanlarını sermayeye çevirebilecek zihinsel kapasiteye sahip, potansiyelini yatırımla değerlendirmekle yükümlü, sürekli atılım hâlinde olan bir özne olarak konumlandırılır. Hill'in söylemi, neoliberal aklın girişimcilik ve performans temelli özne inşasını açık biçimde yansıtır: Özne artık yalnızca eylemleriyle değil, arzuları, tutkuları ve duygusal enerjisiyle de "getiri" üretmelidir.

Kitabın temelini oluşturan "arzu", "kararlılık", "plan", "telkin" ve "hemen harekete geçme" gibi kodlar, bireyi yüksek performans baskısı altında sürekli girişim hâlinde tutar. Özne, belirsizlikten ve krizden beslenmeli, içgörü, vizyon ve hızla hareket etmelidir. Hill'in yönlendirmesiyle birey, herhangi bir hazır oluş beklentisine girmeksizin eyleme geçmeye teşvik edilir: "Hazır olsanız da olmasanız da bu planı uygulamaya koymak için hemen harekete geçin" (Hill, 2008: 34). Burada başarının ölçütü, planın rasyonelliği değil, performatif cesaret ve stratejik zamanlamadır. Beklemek değil, başlatmak makbuldür.

Hill'in girişimcilik anlayışı yalnızca ekonomik düzlemde değil, zihinsel ve duygusal alanlarda da işler. Özgüven formülü olarak sunduğu tekrar kalıpları, öznenin zihinsel imgelemini yönlendirmek üzere yapılandırılmıştır: "Zihnimdeki egemen düşüncelerin sonunda eyleme ve yavaş yavaş da fiziksel gerçekliğe dönüşeceklerini biliyorum" (Hill, 2008: 52). Bu yaklaşımda zihin, içsel bir şirket gibi optimize edilmeli; duygular, düşünceler ve arzular performans göstergeleriyle hizalanmalıdır. Özne, sadece üreten değil, kendini sürekli yeniden üreten bir öz-disiplin rejimi içinde çalıştırılmalıdır. Bu bağlamda, *Düşün ve Zengin Ol* kitabının

önerdiği girişimcilik modeli, klasik anlamda iş kurma ya da sermaye biriktirme faaliyeti değildir. Aksine, bireyin kendisini pazarlanabilir bir hizmet olarak yapılandırmasıdır. "Her insan kendi kişisel hizmetlerinin satıcısı olmalıdır" (Hill, 2008: 107) ifadesi, özneyi yalnız bir aktör olarak değil, kendi yaşamının CEO'su, stratejik planlayıcısı ve pazarlama sorumlusu olarak betimler. Bu çerçevede birey, kendini yönetmekle kalmaz; değerini artırmak, görünürlüğünü sürekli kılmak ve piyasa beklentilerine uygun biçimde temsil üretmekle de yükümlü kılınır. Girişimci benlik bu söylemde, üretkenliğini sürekli kanıtlamak, performansını ölçülebilir kılmak ve rekabet içinde avantaj yaratmak zorundadır. Bu söylemde karakter, bilgi, deneyim gibi içsel nitelikler, pazarlanabilir değerler olarak konumlanır. Hill'in önerdiği özne, potansiyelini performansa, enerjisini başarıya dönüştüren bir girişimsel organizmadır.

Neoliberal ideolojiye göre birey, potansiyelini açığa çıkarmakla yetinmemeli; onu denetlenebilir, optimize edilebilir ve sürekli dönüştürülebilir hâle getirmelidir. Cinsel enerjiye ilişkin değerlendirmeler de bu çerçevede anlam kazanır: "Bu enerji fiziksel ilişki arzusundan başka türde bir arzuya ve eyleme dönüştürülmelidir" (Hill, 2008: 164). Performans, burada sadece zihinsel ya da ekonomik değil; bedensel itkilerin de disipline edildiği çok katmanlı bir girişim alanına dönüşür. Başarı, bu projenin piyasa normlarına uygun biçimde performe edilmesiyle ölçülür.

Hill'in şu ifadesi girişimci özneye yüklenen hesap verebilirlik ve ölçülebilirlik baskısını net biçimde ortaya koyar: "Etkin kişisel hizmet pazarlamasında yıllık benlik analizi, yıllık mal envanteri kadar önemlidir [...] Kişinin hedefi tabii ki ilerlemek olmalıdır" (Hill, 2008: 115). Burada benlik, tıpkı bir şirket gibi yıllık kâr-zarar bilançosuna tabidir. Durağanlık, rekabetten düşme anlamına gelir; gerileme ise öznenin kendi yatırımını doğru yönetememesi olarak değerlendirilir. Bu yaklaşımda birey, kendi performansının hem denetleyicisi hem yöneticisidir.

Girişimci benlik söylemi, yalnızca içsel performansın denetimini değil, kriz anlarını fırsata dönüştürebilme becerisini de öne çıkarır. Hill'in anlatısında işsizlik, herhangi bir yapısal problem olarak değil, bireyin yaratıcılığı ve kararlılığıyla aşılması gereken bir eşik olarak kurgulanır. Kitapta anlatılan örnekte, bir markette çalışan bir tezgâhtarın ani işsizliği, sistemsel eşitsizlikle ilişkilendirilmez; aksine, girişimci zihniyetin devreye girdiği bir dönüm noktası olarak resmedilir. Tezgâhtar, sınırlı muhasebe bilgisiyle özel bir kursa katılır, yeni teknolojileri öğrenir ve kendi defter tutma işini kurar. Ardından hizmetlerini mobil hâle getirerek bir kamyonetin arkasına portatif bir muhasebe ofisi kurar; kısa sürede "tekerlekler üzerinde" hizmet veren bir filo oluşturur ve geniş bir ekip yönetmeye başlar (Hill, 2008:80). Bu anlatı,

sistemsel sorunların tamamen görünmez kılındığı; bireysel çaba, vizyon ve eylemle her engelin aşılabileceği yönünde güçlü bir ideolojik çerçeve oluşturur. Neoliberal özne, burada iş kurmanın ötesinde krizleri fırsata çevirebilen, piyasaya uyumlu stratejik performanslar geliştiren bir figür olarak biçimlenir. Başarı, yalnızca elde edilen sonuçlara göre değil belirsizlik anlarında sergilenen zihinsel çeviklik, duygusal dayanıklılık ve sürekli yeniden yapılandırma kapasitesiyle tanımlanır. Bu anlatıların en çarpıcı örneklerinden biri, Hill'in kitabında ayrıntılı biçimde yer verdiği Dan Halpin'in hikâyesidir. 1929 Ekonomik Buhranı sonrası dönemde, Halpin'in işitme cihazı satarak başladığı kariyer yolculuğu, öznel dönüşüm ve performans temelli yükseliş anlatısına örnek oluşturur. Hill'in aktardığına göre, Halpin önce sevmediği bir işe katlanmış, ardından hedef belirlemiş, performansını artırarak rekabet ortamında görünür hâle gelmiş ve sonunda büyük bir şirketin başkan yardımcılığına kadar yükselmiştir (Hill, 2008: 81). Bu anlatı, yalnızca bireysel bir başarı öyküsü olarak değil, aynı zamanda tarihsel bağlamla kurduğu ilişki nedeniyle söylem-tarihsel analiz açısından da önemlidir. Ruth Wodak'ın söylem-tarihsel yaklaşımı doğrultusunda değerlendirildiğinde, Halpin'in başarı öyküsü 1929 Buhranı gibi bir kolektif travmanın ardından şekillenen kültürel hafızaya seslenir. "Krizi fırsata çevirme" anlayışı, bu örnek üzerinden yalnızca ideolojik bir yönlendirme değil, tarihsel olarak meşrulaştırılan bir söylem hâline gelir. Yapısal kriz, bireysel strateji ve iradeyle aşılabilecek geçici bir eşik olarak konumlandırılır. Bu bağlamda Dan Halpin anlatısı, hem neoliberal girişimci etiketiyle donatılmış özne tipinin söylemsel inşasına katkı sunar, hem de tarihsel bir olayla bağlantılı olarak anlatının ideolojik meşruiyetini pekiştirir.

Düşün ve Zengin Ol, neoliberal girişimci öznelliğin bir performans kılavuzu olarak okunabilir. Hill'in önerdiği modelde birey, hem arzularını hem planlarını hem de eylemlerini yatırım hâline getirmeli; görünürlüğünü ve değerini piyasa mantığı içinde optimize etmelidir. Bu metin, bireyin yaşamını bir proje, benliğini bir ürün ve varoluşunu bir yatırım alanı olarak yeniden kurmasına aracılık eden güçlü bir girişimcilik ideolojisi üretir.

Jim Kwik'in *Sınırsız* (2021) adlı eseri, girişimci benlik söylemini yeniden üreten çağdaş kişisel gelişim metinleri arasında önemli bir yer tutar. Yazar, bireyin zamanını yönetme, potansiyelini değerlendirme ve kendine yatırım yapma sorumluluğunu merkeze alır. Kwik'in yaklaşımı, özneyi edilgin bir öğrenen pozisyonundan çıkartarak, zihinsel kaynaklarını planlayan, ölçen ve yatırım mantığıyla yöneten bir performans öznesi hâline getirir. "Bir şey ajandanızda yoksa onun tamamlanmamış olma ihtimali yüksektir. Ajandanızı çıkarın ve günde 10 veya 15 dakika bile olsa ajandanıza, kendinize yatırım yapmak için zaman aralıkları kaydedin" (Kwik, 2021: 358) ifadesi, bireyin iç dünyasını bile planlanabilir, bölümlenebilir ve

yatırım alanına dönüştürülebilir bir zaman tablosuna bağlamaktadır. Bu söylem, neoliberal performans rejiminin tipik göstergeleriyle örülüdür. Zaman, yatırım, planlama ve verimlilik gibi kodlarla kurulan anlatı, bireyi üretkenlik ekseninde sürekli görev hâlinde tutar. Özne, bilgiyle donanmakla yetinmemeli; bu bilgiyi işlemeli, çıktı üretmeli, performansa dönüştürmelidir. Bu bağlamda özne, gelişen bir bilinçten çok, potansiyelini sürekli ölçen, güncelleyen ve metalaştıran bir yapı gibi işlevselleştirilir.

Kwik'in metninde dikkat çeken bir diğer söylemsel strateji ise, kitabın hemen her bölümüne yayılan doğrudan yönlendirmelerdir. "Şimdi yapın", "hemen uygulayın", "bir dakikanızı ayırın" gibi ifadeler, metnin yalnız içeriğini değil, okurun zihinsel pozisyonunu da düzenler. Okuyucu, bilgiyi edinmekle değil, onu vakit kaybetmeden uygulamakla görevlendirilir. Bu tür tekrarlar, okuru edilgin bir bilgi tüketicisinden çıkartarak, süreklilik içinde eyleme geçen bir özneye dönüştürür. Her düşünce, hızla sonuç vermeli; her öneri, hemen gerçekleştirilebilir bir eyleme bağlanmalıdır. Duraksama, tereddüt ya da gecikme gibi bilişsel alanlara yer bırakılmadan, birey zamanla yarışan bir varlık olarak biçimlenir. Bu yönlendirme tarzı, yazarın sadece sunduğu içerikle değil, kullandığı dilsel yapıyla da neoliberal özne inşasına katkı sunduğunu gösterir. Kwik'in söylemi, okura bir düşünce alanı açmaz; tam tersine bu alanı, sürekli hareket gerektiren bir görev listesine dönüştürür. Bilgiyi edinmek, yeterli görülmez; bilgi, harekete geçmediği sürece anlamını yitirir. "Bilgi güç değildir. Yalnızca güç olma potansiyeline sahiptir" (s.151) ifadesiyle yazar, bilgiyi yalnız başına değerli kılmaktan uzak durur. Asıl değer, o bilginin performansa dönüştürülmesinde aranır. Bu yaklaşımda düşünmek, eyleme zemin hazırlar ancak başlı başına bir pratik olarak kabul görmez.

Öğrenme, artık içselleştirme ya da eleştirel dönüşüm anlamı taşımaz. Kwik'in üslubunda bilgi, ölçülebilir çıktıya yöneltilmiş bir yatırım alanı hâline gelir. "Her gün okumak için en az 15 dakika ayırın ve bu eylemi ajandanıza not edin" (s. 323) önerisiyle birlikte kitap, bireyin boş zamanını dahi stratejik planlamaya tabi kılar. Okumak bile ajandaya işlenmesi gereken bir görev olarak düzenlenir. Zaman yönetimi, kişisel gelişimin değil, ölçülebilir performansın ön koşulu hâline gelir. Bu söylem, yalnız bilgiyi değil, duyguları ve motivasyonu da yapılandırır. "Acı, onun sizi kullanmasına izin vermeyip siz onu kullanırsanız öğretmeniniz olabilir [...] Lütfen bunu şimdi yapın" (s. 180) ifadesi, bireyin duygusal durumunu harekete geçirici bir işlevle kodlar. Acı, anlamı olan bir deneyim olarak değil; bireyi üretkenliğe sevk eden bir kaynak olarak çerçevelenir. Aynı şekilde, "Hemen şimdi üretkenlik ortamınızı değiştiren bir şey yapın" (s. 253) yönlendirmesiyle okura, zihinsel ya da çevresel koşulları

yeniden tasarlamakla sorumlu olduğu hatırlatılır. Okur, duygularını düzenleyen, çevresini optimize eden ve bu düzeni sürekli sürdüren bir özneye dönüştürülür.

Bu yönüyle *Sınırsız*, yalnızca bireysel gelişim önerileri sunmaz; neoliberal öznelliğin sözel kodlarını yeniden üretir. Her bilgi, bir eylem çağrısına; her sezgi, bir performans görevine bağlanır. Düşünce süreçleri hızla sonuçlandırılmalı, bilgi bekletilmeden uygulamaya geçirilmelidir. Kwik'in anlatısı, okuyucusunu içgörüyle değil; stratejik zamanlama, görev odaklılık ve performans disipliniyle yoğrulmuş bir benlik yapısına dönüştürür.

Robert T. Kiyosaki ve Sharon L. Lechter'in *Zengin Baba Yoksul Baba* (2007) adlı kitabı, neoliberal dönemin girişimci benlik söylemini açık biçimde temsil eden kişisel gelişim metinlerinden biridir. Eserde sunulan anlatı, bireyin yaşamını girişimcilik ilkeleri doğrultusunda yeniden organize etmesini salık verirken, ekonomik başarının öz-disiplin, risk alma cesareti ve finansal zekâ gibi bireysel yetkinliklerle doğrudan ilişkili olduğunu varsayar. Bu yönüyle metin, yalnızca finansal stratejiler değil; aynı zamanda bireyin kendilik inşasını da piyasa mantığı çerçevesinde yeniden kurgulayan neoliberal bir özne tasavvuru üretir. 174–175. sayfalarda geçen şu pasaj bu söylemin temel kodlarını ifşa eder: "Dünya yetenekli yoksul insanlarla dolu. Bunların çoğu ya yoksul, ya maddi zorluklar içinde boğuşan ya da hak ettiklerinin daha altında kazanan kimseler; bunun nedeni bildikleri değil, bilmedikleridir. Hamburger satma ve servis yapma becerilerini geliştirmek yerine ilgilerini daha iyi hamburger yapmaya odaklarlar. McDonald's dünyanın en iyi hamburgerini yapmaz, ne var ki sıradan bir hamburgeri satma ve servis yapma konusunda kimse eline su dökemez" (Kiyosaki & Lechter, 2007: 174).

Bu ifadeler, bireysel başarının yalnızca mesleki yeterlilikle değil, piyasada dolaşıma girebilecek bir stratejik değer üretimi ile ilişkili olduğunu açık biçimde ortaya koyar. Ne ürettiğinizden ziyade, onu nasıl "sunduğunuz", hangi sistematikle "pazarladığınız" esas başarı ölçütü hâline gelir. McDonald's örneği, bu düşüncenin en tipik temsilidir: Kalitenin ya da ustalığın değil, pazarlanabilirliğin ve standardize edilmiş sunumun makbul sayıldığı bir değer rejimi inşa edilir. Bu söylem, neoliberal öznenin yalnızca üretici değil; aynı zamanda kendi emeğini, zamanını ve hatta kimliğini performansa tahvil eden bir girişimci olmasını gerektirir.

Kiyosaki ve Lechter'in anlatısı, girişimcilik söylemini zihinsel becerilerle sınırlamaz; duygusal direnci dönüştürmeye dönük bir özne modelini de devreye sokar. Finansal başarının önündeki en büyük engel olarak, bireyin iç dünyasında kök salmış korku gösterilir. 191. sayfada geçen şu metaforik anlatım, bu duygusal dönüşüm çağrısını çarpıcı biçimde dışa vurur:

“İnsanların çoğunun yoksul olmasının nedeni, iş yatırıma gelince dünyanın ortalıkta koşuşturup bağıran korkak tavuklarla dolu olmasıdır. ‘Başımıza taş yağacak. Başımıza taş yağacak.’ Korkak tavuklar etkilenir çünkü hepimizin içinde bir parça korkak tavuk yaşar. Söylentilere ve kıyametten söz edenlere kulak asmamak ve kuşkularımızla korkularımızı katmerleyen sözleri hiçe saymamak yürek ister” (Kiyosaki&Lechter, 2007: 191).

Bu pasajda yatırım kararı, bireyin içsel gerilimleriyle örülü bir meydan okumaya dönüşür. “Korkak tavuk” metaforu, öznenin içindeki tereddüt ve kaygıyı küçümseyici bir dil aracılığıyla işaret eder. Cesaret, piyasa performansının asli koşulu hâline gelir. Bu söylem, neoliberal özneyi yalnız zihinsel değil; duygusal düzeyde de disipline eden bir rejime işaret eder. Başarı, stratejik akıl yürütme kadar korkunun bastırılması ve özgüvenin üretilmesi gibi duygusal işçilik pratiklerine dayanır.

Bu söylem yalnız soyut teorilerle sınırlı kalmaz; örnek olay anlatıları ve doğrudan eylem çağrılarıyla da pekiştirilir. 147–148. sayfalarda yer alan anlatıda, yazar kendi yatırım deneyimini aktarırken piyasa koşullarının değişkenliğine rağmen harekete geçme gerekliliğini vurgular. “Şimdi harekete geçip aktif sütununa eklenecek başka fırsatlar arama zamanı” ifadesi, öznenin anı değerlendirmesi gerektiğini ima eder. Bu çağrı, piyasa zamanını bireyin karar anıyla hizalayarak, özneyi sürekli uyanık ve tetikte olmaya zorlayan bir ritim yaratır. Kitabın 235–236. sayfalarında sunulan adımlar da bu zihinsel ve davranışsal yönelimi destekler niteliktedir: “Yaptığınızı yapmayı kesin. (…) Yeni fikirler arayın. (…) HAREKETE GEÇİN!” şeklindeki ifadeler, özneyi tekrar eden davranışlardan uzaklaşıp, yenilik peşinde koşan bir varlığa dönüştürmeyi hedefler. Özellikle “hareket ataleti daima alt eder” ifadesi, neoliberal performans rejiminin zamansallığını ve eylem zorunluluğunu açık biçimde görünür kılar.

Kitapta büyük düşünmenin gerekliliği vurgulanır. “Küçük insanların küçük kalmalarının nedeni küçük düşünmeleridir” (s.210) ifadesi, finansal stratejilerin ötesinde öznenin tahayyül kapasitesine yöneltilen bir eleştiridir. Neoliberal özne, yalnız para kazanan değil; büyük düşünebilen, risk alabilen ve zihinsel sınırlarını aşabilen bir girişimci olarak inşa edilir.

Kitabın 246. sayfasındaki anlatı, doğrudan bireyin karar anına odaklanır: “Size bahşedilmiş olan, adına yaşam denen bu paha biçilmez armağanla size büyük bir servet ve mutluluk dileriz.” Bu final pasajı, öznenin tüm kararlarını bugünde konumlandırır; gelecek, bugünkü eylemlerin bir ürünü olarak kurgulanır. Böylece neoliberal girişimcilik, geçmiş deneyimlerden ziyade şimdi ve burada verilen kararlarla biçimlenen bir etik rejime dönüşür.

Zengin Baba Yoksul Baba, neoliberal girişimci benliği hem bilişsel hem de duygusal düzeyde disipline eden çok katmanlı bir psikopolitik rejim çizer. Uzmanlaşmayı bir tuzak, duyguları ise yönetilmesi gereken risk alanları olarak kodlayan bu söylem, bireyin piyasa içindeki değerini performans kapasitesiyle özdeşleştirerek, varoluşunu ekonomik stratejiye indirger. Byung-Chul Han'ın (2020a: 12) tanımıyla neoliberal özne, dışsal disiplin tekniklerinden arınmış gibi görünse de, kendi benliğinde sürekli bir performans baskısı üretir. Kiyosaki ve Lechter'in bireyin içindeki "korkak tavuk"la mücadele çağrısı, tam anlamıyla bu içselleştirilmiş performans rejiminin retoriğine denk düşer. Birey artık yalnızca eylemleriyle değil, duygusal dayanıklılığı ve psikolojik motivasyonu ile de değerlendirilen bir sermaye öznesine dönüşür. Korku, başarının önündeki irrasyonel bir engel değil; üzerine strateji geliştirilmesi gereken içsel bir "verimsizlik unsuru" olarak kodlanır.

Neoliberal özneleşme sürecinde girişimci benlik ideali, bireyin ekonomik verimlilikle sınırlı olmayan bir biçimde, kendi varoluşunu sürekli güncelleme yetkinliğiyle tanımlanır. Carmine Gallo'nun *TED Gibi Konuş* (2015) adlı eseri, bu anlayışın çağdaş iletişim biçimlerinde nasıl vücut bulduğunu gözler önüne serer: "En çok izleyici çeken TED konuşmacıları gibi, ilgi uyandıran iletişimciler de belli bir konuda ustadır, çünkü temel olarak ateşli bir tutkuyla beslenen uğraşlarına kaçınılmaz şekilde kendilerini adamış, zaman ve çaba yatırımı yapmışlardır" (Gallo, 2015: 45).

Bu yaklaşımda iletişim, içeriğin sade aktarımıyla sınırlı görülmez; sesin ritminden bedensel duruşa, duygusal rezonanstan anlatının dramaturjisine dek birçok boyutuyla sahneye konulan çok katmanlı bir performansa dönüşür. Tutku, motivasyon ve özveri; içsel birikimden ibaret olmayıp dikkatle koreografisi yapılmış görünürlük stratejilerinin temel bileşenleri hâlini alır. Anlatı artık yalnızca bir fikirler dizgesi değil, izleyicinin zihninde duygusal etki bırakan estetik bir kurgu olarak işlev kazanır. Bu düzlemde neoliberal özne, emeğini ve bilgisini yöneten bir aktör olmanın ötesinde; duygularını senaryoya uygun biçimde düzenleyen, sahnede yerini doğru zamanda alan ve etkisini maksimize etmeye odaklanan bir sunum uzmanı olarak kurgulanır. Gallo'nun anlatısındaki "çaba yatırımı" vurgusu, performansın sadece teknik yeterlilikle değil, öznenin inanç düzlemiyle de şekillendiğini gösterir. Başarıya ulaşmak, bilgi edinmenin ötesinde, bu bilgiyi etkileyici bir anlatıya dönüştürme ve izleyicide iz bırakacak biçimde sunma becerisini gerektirir. Bu noktada Gallo'nun söylemi, bireyin kendi duygusal enerjisini ve içsel kararlılığını dış dünyada yankı uyandıracak bir sunuma dönüştürme kapasitesine odaklanır. Etkileyici olmak için yalnız öğrenmek değil; bu öğrenimi sahneye uygun biçimde uyarlamak, adeta bir performans sanatçısı gibi rol almak gerekir. Bu bağlamda

Gallo'nun *Gülmek Kazandırır* başlıklı bölümü, iletişimin stratejik bir araç olarak nasıl yapılandırıldığını gözler önüne serer. Gallo'nun mizahı bir yetenekten ziyade stratejik sermaye olarak kurgulaması, neoliberal performans rejiminin duygulara yönelik yönetim biçimini gözler önüne serer. Bu anlayışta mizah, toplumsal rahatlama ya da içtenlik göstergesi olmaktan çıkar; bireyin sahnedeki etkisini artırmak üzere işlevselleştirilen bir iletişim aracı hâline gelir. İzleyiciyle kurulan bağ, içeriğin samimiyetinden çok, duygusal rezonansı yöneten estetik stratejilere dayandırılır. Gülümsetebilme kapasitesi, sözün gücünü katmerleyen etkili bir aktarım tekniği olarak değerlendirilir. Bu çerçevede performans, düşünsel aktarımı aşarak, bedenin, duyguların ve zamanlamanın senkronize edildiği bir gösterim alanına dönüşür. Neoliberal özne, mesaj ileten bir aktör değil; izleyici tepkilerini yönlendiren, sunumunu önceden yapılandıran ve her bir duyguyu stratejik biçimde işleyen bir iletişim tasarımcısı olarak şekillenir. Gallo'nun anlatısında mizah, liderliğe ilişkin yetkinliğin, öznenin kendine hâkimiyetinin ve sosyal alandaki görünürlüğünün bir göstergesi olarak sunulur. Fabio Sala'nın çalışmaları üzerinden aktardığı bulgular, mizah kullanımının yalnızca sosyal sempati üretmekle kalmayıp, bireyin maaş ve ikramiye düzeyine kadar somut çıktılar doğurduğunu göstermektedir. Söz konusu araştırmada şu çarpıcı ifadeye yer verilir: "Olağanüstü olarak değerlendirilen yöneticiler, ortalama yöneticilere göre mizahı iki kattan fazla kullanmıştı; saatte 7,5 kez yerine saatte 17,8 kez... Yöneticilerin yıllık maaşlarına bakınca, ikramiye miktarlarının mülakatlarda mizah kullanmalarıyla pozitif bağlantılı olduğunu fark ettim. Başka bir deyişle, yöneticiler ne kadar komikse, ikramiyeleri de o kadar fazlaydı" (Gallo, 2015: 172).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere neoliberal performans rejimi, bireyin zihinsel yeterliliği kadar duygusal çevikliğini de ölçülebilir yetkinlik alanlarına dönüştürür. Bu çerçevede mizah, spontane bir neşe unsuru olmaktan çıkar; hesaplanmış bir iletişim stratejisine dönüşür. Etkileyici anlatı, yalnızca bilgi aktarımına değil, duygusal rezonans yaratma becerisine de dayanır. Anlatıcı, içeriği biçimlendiren bir uzman kimliğinden öte, dinleyiciyle empatik bağ kuran bir sahne aktörüne evrilir. Bu yeniden kurgulamada mizah, özgünlük göstergesi olmaktan uzaklaşır; özenle yapılandırılmış bir performans aracına dönüşür. Gülümsetmek, iletişimin içtenlik boyutunu aşarak, yönetsel ikna gücünü pekiştiren bir unsur halini alır. Mizah sayesinde özne, hem liderlik kapasitesini görünür kılar hem de toplulukla etkileşim kurma yeteneğini sergiler. Anlatım gücü, içerik üretmenin ötesine geçerek, duygusal uyaranları yöneten bir senarist kimliği kazanır. Böylece birey, sahnedeki tüm duygu akışını stratejik bir zemin üzerinde kuran ve bu akışı yönlendiren çok boyutlu bir aktör olarak inşa edilir.

Çok boyutlu performans rejimi içinde, öznenin yalnızca üretkenlik değil, içsel tutarlılık ve etik motivasyonla da donanmış olması gerektiği fikri, kişisel gelişim literatüründe Stephen R. Covey tarafından karakteristik biçimde ortaya konur. Covey, *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı* (2022) kitabında bireyin yalnızca hedeflerine ulaşmakla değil, aynı zamanda bu hedefleri belirleyen değerlerle uyum içinde yaşamakla sorumlu olduğunu vurgular. Bu çerçevede performans, dışsal ödüllerden çok, içsel bütünlüğün sürdürülebilirliğiyle ilişkilendirilir. Covey'nin eseri, girişimci benlik söylemini öz-disiplin ve performans odaklı bir özne inşası çerçevesinde sunar. Birey, bu anlatıda yalnızca zamanını değil, karakterini de stratejik biçimde yönetmekle yükümlüdür. Covey, "Karakterimiz, temelde alışkanlıklarımızdan oluşur. 'Düşünce ek, eylem biç; eylem ek, alışkanlık biç; alışkanlık ek, karakter biç; karakter ek, kader biç' der özdeyiş" (Covey, 2022: 59) diyerek performansın yalnızca görünür başarılarla değil, sürekli tekrar edilen ve içselleştirilmiş davranış kalıplarıyla kurulduğunu vurgular. Bu alıntı, neoliberal girişimci öznenin "karakter mühendisliği" ile inşa edildiği bir söylemsel zemin sunar. Covey'nin önerdiği bu yaklaşımda başarı, bireyin rastlantısal becerileriyle değil, günlük yaşamda gösterdiği düzenlilik, istikrar ve kendini yönetişim kapasitesiyle ölçülür. Öznenin serüveni, içsel alanın kurumsallaştığı bir performans rejimi olarak şekillenir: birey, artık yalnızca davranışlarının değil, alışkanlıklarının da yöneticisidir. Buradaki dilsel kodlar, bireyi bir tür "benlik projesi"ne dönüştürür; zaman, karakter ve irade aynı çerçevede hizalanır. Bu söylem, başarıyı içsel bir yatırım alanına çekerken, dışsal engelleri ya görünmez kılar ya da bireyin onları aşmakla yükümlü olduğu varsayımına dayanır. Covey, öğrenme sürecini de bu içsel girişimcilik modelinin parçası hâline getirir. Kitabın önsözünde geçen "öğrenmek ve yapmamak, aslında öğrenmemektir" ifadesi, bilgiyi performansa dönüştürmeyen bireyin eksik ya da hatalı olduğu yönündeki örtük bir normu pekiştirir. Bu anlayışta bilgi, eyleme geçirilmedikçe değer üretmeyen bir sermaye kalıntısı olarak konumlanır.

Covey'nin sıkça atıf yaptığı "kişilik etiği" kavramı da neoliberal performans rejiminin normatif boyutunu inşa eder. Birey yalnızca eylemleriyle değil, eylemlerinin arkasındaki niyet, tutarlılık ve özveriyle de değerlendirilir. Bu anlamda "öncelikli işleri önce yapmak" ilkesi (s. 198), stratejik bir zaman yönetimi tavsiyesi olmanın ötesinde, öznenin içsel ajandasını verimlilik doğrultusunda biçimlendirmesi gereken bir sorumluluğa dönüşür. Girişimci özne, yalnızca üreten değil; üretimin mantığını içselleştirmiş, yaşamını bir performans alanı olarak örgütlemiş bir figürdür.

Moosung Lee'nin (2017) "24/7 self-management" kavramsallaştırmasıyla kesişen bu anlatı, bireyin yalnızca iş yaşamında değil, boş zamanlarında, özel ilişkilerinde ve zihinsel

süreçlerinde de sürekli üretken olması gerektiği yönünde bir baskı oluşturur. Covey'nin bireyi her anıyla kontrol altına almayı hedefleyen söylemi, performansın zamanla sınırlı olmadığını, aksine zamanın kendisinin performansa tabi kılındığını gösterir. Böylece özne, günün her anında hesap verebilir bir aktör hâline gelir; eylemsizlik dahi performanssızlık değil, yönetilmesi gereken bir verimsizlik olarak kodlanır.

Covey'nin anlatısı, bireyin kendi varoluşunu kurumsallaştırarak yönettiği bir girişim olarak yapılandırılır. Alışkanlıklar, zaman yönetimi, etik kararlılık ve sürekli öğrenme; neoliberal performans söyleminin girişimci benliği nasıl yeniden ürettiğinin temel unsurları hâline gelir.

Lee'nin kavramsallaştırdığı "24/7 öz-yönetim" rejimi ile Covey'nin önerdiği "zamanın efendisi olma" ilkesi arasında yapısal bir süreklilik bulunur: Her iki söylemde de özne, günün her anında kendine yatırım yapması, kendini geliştirmesi ve kontrol etmesi gereken bir girişimci olarak kurulmaktadır. Bu, yalnızca başarı hedefi değil; aynı zamanda başarısız olmama, boşa vakit geçirmeme ve boşlukları üretkenlikle doldurma zorunluluğudur.

Anthony Robbins'in *Sınırsız Güç* (2018) adlı eseri, neoliberal özne inşasının merkezinde yer alan "girişimci benlik" modelini açık bir şekilde yansıtır. Robbins'e göre bireyin yaşamındaki başarıyı belirleyen unsur, bilgi ya da yetenek değil, bu bilgiyi eyleme dönüştürme kapasitesidir. Robbins'in ifadesiyle, bilgi ancak performansa dönüştürüldüğü ölçüde anlam kazanır. "Her büyük başarıyı perçinleyen şey, eylemdir. Eylem, sonuçları hazırlayandır. Bilgi ise [...] potansiyel güçtür" (Robbins, 2018: 7). Burada "bilgi", edilgen bir ham maddeye indirgenirken, onu dönüştürücü hâle getiren unsur, bireyin performatif etkinliğidir. Neoliberal performans rejimi, bireyin değerini sahip olduğu varlıklar üzerinden değil, onları ne ölçüde harekete geçirebildiği üzerinden tanımlar.

Michel Foucault'nun *homo economicus* figürüyle uyumlu biçimde, Robbins'in öznesi hem kendi sermayesini yöneten bir işletme, hem de sürekli yatırım yapan bir girişimci gibi yapılandırılır (Foucault, 2015b: 190). Robbins'in Steve Jobs ve Ted Turner örnekleri, başarının karizma ya da sezgiden değil, etkin eylemden kaynaklandığı yönünde simgeleşir: "Turner ve Jobs eyleme geçmiş ve birçoğumuzun hayat deneyimini değiştirmiştir" (Robbins, 2018: 8). Bu yaklaşım, başarıyı yapısal koşullardan arındırarak yalnızca bireysel çabaya indirger.

Robbins'in kullandığı ifadeler, neoliberal öznenin sürekli güncellenmesi, dönüştürülmesi ve optimize edilmesi gerekliliğini normalleştirir. "Kendilerini eyleme geçirme yeteneğine sahip olmaları" (Robbins, 2018: 7) ifadesi, bireyin içsel kaynaklarını organize etme

becerisini ölçülebilir bir performans göstergesine dönüştürür. Yetenek, doğuştan gelen bir nitelik değil; yönetilmesi ve performansa dönüştürülmesi gereken bir kapasite olarak kurgulanır. Moosung Lee'nin (2017) belirttiği gibi, bu tür metinlerde birey yalnız dışsal sorumlulukların değil, aynı zamanda kendi üretkenliğini sürdürme yükünün de taşıyıcısı hâline gelir. Robbins'in "eyleme geçirme" vurgusu, bu öz-yönetim çağrısının duygusal ve zihinsel boyutlarını derinleştirir.

Robbins'in özne anlayışı, bireyin içindeki potansiyel gücü harekete geçirmesi gerektiği yönünde güçlü bir çağrı içerir: "İçimizdeki bu sihirli gücü açığa çıkarabiliriz. Öğrenmemiz gereken şey; vücudumuzu ve zihnimizi en güçlü ve en yararlı biçimde harekete geçirmek ve kullanmaktır" (Robbins, 2018: 16). Bu söylemde "sihir", metafizik bir anlamdan çok, bireyin performansa dönüştürülebilir iç enerjisini temsil eder. Robbins'in örnek gösterdiği Spielberg, Springsteen, Kennedy, King, Turner, Tina Turner, Pete Rose ve Reagan gibi figürler, başarılarını "rüyalarını gerçekleştirebilmek için sürekli olarak harekete geçebilme yeteneği"ne borçludur (Robbins, 2018: 16). Bu örnekler aracılığıyla bireysel fark, içsel motivasyonu eyleme dönüştürme kapasitesi üzerinden tanımlanır. Başarı, burada ayrıcalıksal ya da yapısal bir sonuç değil; iç kaynakların sürekli devinimiyle mümkün hâle gelen bir performans düzlemidir.

Dil düzeyinde Robbins'in tercih ettiği eylem, güç, dönüşüm, yetenek, kapasite gibi kavramlar, bireyin kendi potansiyelini yöneten bir performans öznesi olarak konumlandırılmasına hizmet eder. Bu bağlamda *Sınırsız Güç*, girişimci benlik söyleminin kişisel gelişim literatüründeki güçlü temsillerinden biridir. Robbins'in 16–21. sayfaları arasında sunduğu karakter özellikleri -hırs, inanç, strateji, değerlerin açıklığı, enerji, bağlayıcı güç ve iletişim- bireyin kendi üzerinde kurduğu yönetişimin araçları olarak işlenir. "Hırs, hayata güç, enerji ve anlam verendir (...) hırsları yoksa mükemmelliğe ulaşamazlar" (Robbins, 2018: 17) ifadesiyle bireyin içsel itkisi performansın motor gücü hâline getirilir.

Strateji ise Robbins'in dilinde yalnızca araçsal bir kavram değildir; bireyin yaşamını sistematik biçimde yönetmesi gerektiği yönündeki çağrıyı yansıtır. "Bir kapıyı kırarak da açabilirsiniz, anahtarla da" (s. 18) cümlesi, bireyin eylemlerinin etkinlik ve amaç doğrultusunda düzenlenmesi gerektiğini vurgular. Değerlerin açıklığı ve enerji kavramları, sürdürülebilir üretkenliğin etik ve fiziksel alt yapısı olarak konumlanır. "Mükemmele gevşek adımlarla ulaşmak olanaksızdır" (s. 19) ifadesi, yüksek performansın süreklilik ve disiplin gerektirdiği anlayışını pekiştirir.

Robbins'in sunduğu özne modeli, neoliberal yönetimselliğin taleplerine uygun olarak, sürekli performans gösteren, kendini yöneten, hedeflerini stratejik biçimde belirleyen ve içsel kaynaklarını üretkenliğe dönüştüren bir figürü idealize eder. Başarı, yalnızca dışsal sonuçlarla değil, bireyin tüm varoluşunun sürekli üretkenlik içinde biçimlenmesiyle tanımlanır. Bu nedenle *Sınırsız Güç*, kişisel gelişim kitabı olmanın ötesinde, neoliberal performans öznesinin pedagojik bir rehberi işlevi görür.

Robin Sharma, girişimcilik ve performans ilkelerini bireysel gelişimin merkezine yerleştirerek, özneyi kendi yaşamını yöneten bir başarı aktörü olarak kurgular. *Ferrarisini Satan Bilge* (2005) adlı eseri, bireyin yalnızca içsel potansiyelini keşfetmesini değil; bu potansiyeli disiplin, zaman yönetimi ve duygusal denetim aracılığıyla üretkenliğe dönüştürmesini etik bir zorunluluk olarak sunar. Sharma'nın anlatısında yaşam, optimize edilmesi gereken bir projeye; benlik ise sürekli çalışılması gereken bir kaynağa indirgenir. Özne, arzularını denetim altına alan, duygusal gücünü stratejik biçimde yöneten ve her anını performansla değerli kılmakla yükümlü kılınır. Bu bağlamda *Ferrarisini Satan Bilge*, neoliberal çağın girişimci özne söylemini popüler düzeyde yeniden üreten simgesel metinlerden biridir. Özellikle 103. sayfada geçen pasaj, cesaret kavramını edilgin bir duygu olmaktan çıkarır; bireyin içsel motivasyonunu harekete geçiren ve başarıya yönlendiren stratejik bir kapasite olarak sunar: "Cesaret kendinle yarışmana olanak tanır. Cesaret istediğini yapabilmeni sağlar, çünkü bunun doğru olduğunu bilirsin. Cesaret sana, diğerlerinin başarısız olduğu yerde vazgeçmeme iradesini kazandırır. Yaşamının tüm büyük mucizelerini gerçekleştirmene olanak sağlar. Ve kendilerini kontrol etmede usta olanlar büyük bir cesarete sahiptir."

Bu ifadeler, bireyin başarısını doğrudan kendi içsel kapasitesiyle ilişkilendiren neoliberal düşünce yapısını temsil eder. Sharma'nın söyleminde cesaret, dış koşullarla mücadele etmenin değil, bireyin kendi içsel sınırlarını yönetmesinin bir göstergesi olarak işlev görür. Bu bağlamda "cesaret" kavramı, etik bir tutumdan çok, bireyin potansiyelini dönüştürmekle yükümlü olduğu bir sermaye biçimi gibi sunulur. "Cesaret kendinle yarışmana olanak tanır" ifadesi, neoliberal özne tasarımının merkezinde yer alan içselleştirilmiş rekabet anlayışını açık biçimde görünür kılar. Burada birey, bir başkasıyla değil, kendi geçmiş versiyonuyla, kendi eksikleriyle ve kendi sınırlarıyla yarış hâlindedir. Sürekli gelişim fikrinin iç disiplinle birleştiği bu söylem, Foucault'nun "özne üzerinde uygulanan denetim teknikleri" bağlamında analiz ettiği yönetimsellik formlarını çağrıştırır. Birey, kendi davranışlarını düzenleyen, gözetleyen ve denetleyen bir otoriteye dönüşür (Foucault, 2015a: 204).

Sharma'nın kullandığı dil, motivasyonel söylemin klasik örneklerini sunar: "vazgeçmeme", "doğruyu bilme", "kendini kontrol etme" gibi ifadeler, bireyin hem davranışlarını hem de duygularını düzenlemesini teşvik eder. Bu söylem, bireysel kapasitenin mobilize edilmesini bir zorunluluk olarak kodlar. Byung-Chul Han'ın *Yorgunluk Toplumu*'nda analiz ettiği gibi, neoliberal özne artık dışsal baskılardan ziyade kendi içsel üretkenlik baskısı altında ezilmektedir. Cesaret burada bir direnç değil; süreklilik gerektiren bir yatırım aracıdır (Han, 2015: 18).

Metnin en dikkat çeken yönlerinden biri, başarının ölçütünü yapısal etkenler yerine bireyin iradesine indirgeyen anlatı yapısıdır. "Diğerlerinin başarısız olduğu yerde vazgeçmeme iradesi" ifadesi, başarısızlığın kişisel yetersizlikle ilişkilendirilmesini doğallaştırır. Bu tür bir çerçeve, Mark Fisher'ın işaret ettiği "kapitalist gerçekçilik" bağlamında, bireyin içinde bulunduğu yapısal eşitsizlikleri görünmez kılar ve başarısızlığı bireyin ruhsal donanımına indirger (Fisher, 2011: 42).

Sharma'nın "kendini kontrol etmede usta olmak" ifadesi, neoliberal öznellikteki en temel yönetim biçimlerinden birine işaret eder. Bu söylemde öz-denetim, özgürleşmenin değil; verimli bir özne olmanın koşuludur. Thomas Lemke'nin (2016: 79) belirttiği gibi, birey artık yönetilen değil, kendi kendisini yöneten bir aktöre dönüşmüştür. Böylece cesaret, yalnızca kişisel güç değil piyasa içinde işlem gören bir performans göstergesi hâline gelir.

Malcolm Gladwell, bireysel başarının ardında yatan yapısal ve psikolojik dinamikleri analiz ettiği *Outliers (Çizginin Dışındakiler)* (2009) adlı eserinde, performansı süreklilik, çaba ve disiplin üzerine kurulu bir özne rejimi içinde tanımlar. Gladwell'in anlatısı, yetenek mitini reddederek, bireyin kendi gelişimini uzun vadeli bir yatırıma dönüştürmesini meşrulaştırır. Özellikle "10.000 saat kuralı" olarak formüle edilen önerme, neoliberal performans kültürünün temel ilkelerinden biri olan sürekli pratik ve kendini aşma fikrini normatif hâle getirir. Bu bağlamda kitap, başarının doğuştan gelen ayrıcalıklardan çok, planlanabilir ve yönetilebilir bir çabanın sonucu olarak sunulduğu girişimci benlik söyleminin popülerleştirilmiş versiyonudur. Gladwell'in iddiasına göre, herhangi bir alanda dünya çapında bir yeterliğe ulaşmak için, bireyin yaklaşık on bin saatlik yoğun ve odaklanmış bir pratik sürecinden geçmesi gerekir. Mozart'tan satranç ustalarına, piyanistlerden yazar ve atletlere uzanan örnekler zinciri, başarının istisnai yetenekten çok, uzun vadeli çabanın matematiğiyle açıklanabileceği fikrini tahkim eder. Gladwell'in aktardığı şekliyle: "Hiç kimse, gerçek anlamda dünya klasmanında uzmanlığın daha kısa zamanda yakalandığı bir vaka ile karşılaşmadı" (s. 38). Bu tezi,

Gladwell'in örneklerinden biri olan Beatles'ın erken kariyerindeki Hamburg dönemi somutlaştırır. John Lennon, o dönemle ilgili yaptığı bir röportajda, sahneye çıkmanın ötesinde kendilerini sürekli yeniden inşa etmeleri gerektiğini şu sözlerle ifade eder: "Daha da çok çalışmamız, işe yüreğimizi ve ruhumuzu katmamız, kendimizi aşmamız gerekiyordu. Hamburg'da sekiz saat müzik yapmak zorundaydık; bu nedenle gerçekten yeni bir yol bulmamız gerekti" (s. 46).

Gladwell'in *Outliers*'ta verdiği Beatles örneği, bireysel başarının istisnai yetenekten çok, sürekli tekrarlanan ve sınır zorlayan bir emek süreciyle mümkün olduğunu gösterir. Grubun o dönemki davulcusu Pete Best, Hamburg'daki bu yoğun performans dönemini şu sözlerle aktarır: "Haftada yedi gece çalıyorduk. Başlangıçta kulüp yarımda kapanırdı, biz de neredeyse aralıksız çalardık. Ama biz daha iyiye gittikçe kalabalıklar gece saat ikiye kadar kalmaya başladı" (s. 46). Bu anlatı, performansın yalnızca görünürlük için değil, bireyin kendini sürekli olarak sınaması ve geliştirmesi için de kurgulandığını ortaya koyar. Gladwell'e göre Beatles, Hamburg'da geçirdikleri bir buçuk yıl boyunca toplamda 270 gece sahne almış ve yaklaşık 1200 canlı performans sergilemiştir. Bu rakamlar, başarıyı yetenekten ziyade zamana yayılan tekrarlama, sabır ve disiplinle ilişkilendiren neoliberal performans söyleminin tipik bir örneğini oluşturur. Bu sayı, birçok müzik grubunun tüm kariyeri boyunca ulaşamayacağı düzeydedir. Beatles örneği, neoliberal öznenin idealleştirilmiş figürünü kristalize eder: Kendi zamanına hükmeden, gelişimini mühendislik titizliğiyle planlayan, günlerini verimlilik ilkesiyle parçalayan kalkınan benlik. Başarı, burada tesadüfi bir parıltı değil; bir tür sistematik emek ritüeli, neredeyse dinsel bir sadakatle yürütülen bir öz-inşa sürecidir. Mozart örneğinde olduğu gibi, erken yaşta deha belirtileri gösteren bireyler dahi, ancak yıllara yayılan üretimle "gerçek başarıya" ulaşabilir. Bu vurgu, neoliberal söylemin altını kalın çizgilerle çizdiği mesajı pekiştirir: Yetenek doğuştan gelebilir, ama asıl olan onu sermayeye çevirmektir. Gladwell'in performansa dayalı bu açıklaması, Renata Salecl'in (2022: 135) neoliberal ideolojinin dayanakları arasında gördüğü "herkes başarabilir" ve "başarana dek taklit et" mottolarıyla aynı düzlemde okunabilir.

Foucault'nun "kendilik teknolojileri" kavramsallaştırması, Gladwell'in başarı portresinde piyasa mantığıyla birleşir. Birey artık yalnızca bir varlık değil; emeğini, zamanını ve potansiyelini bilinçli biçimde yöneten bir mikro girişimcidir. Bu süreçte çalışma süresi, kendiliği dönüştürmenin asli aracına dönüşür. "Uzun süreli pratik" fikri, öznenin hem kendisini üretme yükümlülüğünü hem de başarısızlık hâlinde suçluluğu üstlenmesini doğallaştırır.

Byung-Chul Han'ın (2020a) ifadesiyle, neoliberal iktidar yapısı bireyin üzerinde dışsal bir baskı kurmaktan ziyade, onu "içsel performans denetmeni" olarak yeniden biçimlendirir. 10.000 saat kuralı bu bağlamda yalnızca bir rehber değil, aynı zamanda bir norm, bir sınav kâğıdı ve içselleştirilmiş bir disiplin mekanizmasıdır. Han'ın (2020a: 21) belirttiği gibi: "Birey, artık kendi başarı zorunluluğunun tutsağıdır."

Gladwell, girişimci benlik anlayışını yalnızca bireysel başarı öyküleri üzerinden değil, çocukların gündelik yaşam pratikleri aracılığıyla da yeniden üretir. Performansın sürekliliği ve zamanın verimli kullanımı, bu söylemin erken yaşlardan itibaren içselleştirilmesi gereken bir etik sorumluluk olarak sunulur. Bu bağlamda Gladwell, Karl Alexander'ın Baltimore'da 650 öğrenciyle yürüttüğü uzun süreli araştırmadan yola çıkarak eğitimdeki farkları yaz tatili süresince ortaya çıkan performans ayrışmaları üzerinden açıklar. Eğitim yılı boyunca benzer akademik gelişim gösteren düşük ve yüksek gelirli öğrenciler, tatil döneminde farklılaşır: Yüksek gelir grubundaki öğrenciler öğrenmeye devam ederken, düşük gelir grubundakiler geri kalır (Gladwell, 2009: 208–209). Gladwell, bu farkı sınıfsal eşitsizlikle değil, bireylerin zaman yönetimi becerileriyle açıklar. Katie ve Alex örneği bu anlayışı somutlaştırır. Katie tatilini "kedersiz tasasız" bir dinlenme süreci olarak geçirirken öğrenme süreçlerinden uzak kalır; Alex ise müzelere gider, kitap okur, yaz kampına katılır ve gelişimini sürdürür (s. 210). Böylece başarı, tatil gibi geleneksel olarak dinlenme alanı olarak kodlanan bir zaman kesitinde bile, bireyin gösterdiği performansla ilişkilendirilir. Zaman burada nötr bir akış değil; öz-disiplinin, çabanın ve sürekliliğin ölçüldüğü bir performans sahasına dönüşür. Katie'nin edilgen zaman kullanımı başarısızlıkla özdeşleştirilirken, Alex'in planlı ve hareketli tatil kurgusu girişimci öznenin ideal formunu temsil eder: Her anını gelişime adayan, boşluğu riske dönüştürmeyen ve kişisel kalkınmasını dinlenme zamanında dahi sürdüren bir performans aktörü. Bu söylem, Byung-Chul Han'ın (2020a) "özneleşmenin içselleştirilmiş performans baskısı" olarak tanımladığı neoliberal denetim biçimiyle örtüşür. Yaz tatili artık bir dinlenme değil, verimliliğin askıya alındığı ve başarının riske atıldığı bir zaman parçası olarak sunulur. Öğrenme yalnızca okul zamanına değil, yılın her gününe yayılmalı; çocuk, potansiyelini gerçekleştirmek için sürekli kendini geliştirmelidir. Gladwell'in önerdiği çözüm -okulların tatilde de açık kalması, öğrenmenin yıl boyu sürmesi- esasen bu yeni performans rejiminin pedagojik uyarlamasıdır (Gladwell, 2009: 211). Bu çözüm, yalnızca eğitim sisteminde yapısal bir değişim önerisi değil; aynı zamanda bireyin tüm yaşamını kapsayan bir verimlilik ideolojisinin yansımasıdır. Gladwell'in, Asyalı öğrencilerin matematikteki başarısını açıklarken başvurduğu kültürel karşılaştırma bu noktada söylemsel bir kaldıraç işlevi görür. Yazar, Asya ülkelerinde -özellikle

Japonya ve Güney Kore'de- öğretim yılının Batı ülkelerine göre çok daha uzun olduğunu vurgular: ABD'de 180 gün olan okul süresi, Güney Kore'de 220, Japonya'da ise 243 gündür. Asyalı öğrencilerin bu yüksek başarılarının ardında, yılda neredeyse 360 gün "güneş doğmadan önce kalkma" disiplinine dayanan bir çalışma ahlakı yattığını belirtir (s. 211). Bu anlatı, yapısal eşitsizlikleri göz ardı etmez; aksine onları başlangıç noktası olarak tanımlar. Fakat çözüm olarak bireysel çabayı ve sürekli gelişimi öne çıkardığı ölçüde, eşitsizliği sistemsel değil kişisel bir sorun hâline getirir. Yani başarısızlık, yetersiz imkânlardan değil, zamanını iyi yönetemeyen bireyden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda metin, eşitsizlikleri doğallaştıran ama çözümlerini bireyin performansına havale eden neoliberal mantığın söylemsel bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Gladwell'in çözüm önerisi, pedagojik bir reformdan çok, neoliberal verimlilik mantığının eğitim alanına sızmış bir tezahürüdür. "Yıl boyu öğrenme", "tatilsiz ilerleme", "güneş doğmadan önce kalkma" gibi ifadeler, yalnızca betimleyici değil; özneyi disipline eden normatif komutlardır. Bu söylemde çocuk, serbest zaman hakkına sahip bir birey değil; her anını üretkenlik ilkelerine göre yapılandırması beklenen küçük bir yatırımcıya dönüşür. Eşitsizlik, sistemsel değil; zamanını yeterince iyi yönetemeyen bireyin problemi olarak yeniden sunulur. Böylece başarısızlık, kaynak yetersizliğinden değil, "erken kalkmayan" bireyin ihmalkârlığından türetilir. Gladwell'in dili, performansı etik bir zorunluluğa; tatili ise verimsizlik riski taşıyan bir sapmaya dönüştürür. Bu, neoliberal aklın temel stratejisidir: sorunu kişiselleştir, çözümü içselleştir, sistemi tartışma dışı bırak.

Josef Kirschner'in *Manipülasyon Ama Nasıl?* (2004) adlı eseri, neoliberal söylemin merkezinde yer alan girişimci benlik ve sürekli performans üretimi ideolojisini, stratejik iletişim pratikleri üzerinden yeniden üreten temsillerle kurgulayan çarpıcı bir örnektir. Kitapta yer alan M. karakterine ilişkin anlatı, neoliberal öznenin yalnızca "çalışan" değil, aynı zamanda sürekli girişen, kendini yöneten ve çıktı üretmeyle yükümlü bir performans varlığı olarak inşa edilişini örneklemektedir. Kitabın 63–64. sayfaları arasında sunulan bu senaryo, bireyin bir işe yerleşme sürecini yalnızca istihdamla değil; kendi potansiyelini yeniden organize etme, stratejik plan yapma ve hedef odaklı davranma zorunluluğu ile birlikte düşünür.

M., mevcut işinden memnun olmayan ama potansiyelini bildiği için daha iyi bir pozisyon arayan biri olarak betimlenir. Anlatının girişinde M.'nin "ulaşacağı hedefi bilen ve yetenekleri buna uyan" biri olarak konumlandırılması (Kirschner, 2004: 63), neoliberal öznelliğin temelini oluşturan vizyonerlik, öngörü ve kendilik-yatırımı gibi nitelikleri

doğallaştırarak, bireyin yaşamına sürekli bir amaç, yönelim ve performans beklentisi atfetmenin ideolojik zeminini inşa eder. Bu vizyonun gerçekleştirilmesi için ise planlı, sonuç odaklı ve çok kanallı bir çaba gereklidir. M.'nin üç haftalık ilan takibiyle başlayan süreci, sıradan bir iş arama faaliyeti değil; bireysel bir yatırım stratejisi olarak kurgulanır. Bu anlatının dilsel mimarisinde "seçenek belirlemek", "kendi ilanını vermek", "enerjiyi kaybetmemek", "hafta sonunu tercih etmek", "şartları kısa ve net belirtmek" gibi ifadelerle çizilen özne tipi, neoliberal performans söyleminin ideal aktörüdür: Zamanı yöneten, görünürlüğünü hesaplayan, kendini pazarlayan ve bir sonraki adımı önceden organize eden. Özellikle şu ifade, performansın sadece eylemsel değil, zihinsel bir hazırlık ve irade pratiği olduğunu da gösterir: "Daha en baştan, kendi kendisine şöyle bir söz vermesinde yarar vardır: Şu zamana kadar bekleyeceğim, daha sonra kendim, aktif olarak harekete geçeceğim" (s. 63). Bu cümlede bekleme eylemi dahi kontrol altına alınmalıdır. Umut edilmemeli, harekete geçilmelidir. Neoliberal rasyonalite, beklemenin pasifliğini disipline ederken, bireyi sürekli aktif, iradi ve üretken olmaya zorlar. Kararlılık ve planlama söylemin merkezindedir.

M.'nin daha sonra gazeteye ilan vermesi, o ilana cevap beklerken belirli bir süreden fazla beklememesi, sonra yeniden farklı yollar denemesi -tüm bu süreç, neoliberal performans rejiminin bitimsiz girişimcilik döngüsünü yansıtır. Sürekli denemek, yeniden planlamak, yeni strateji geliştirmek zorunda olan bir özne figürü çizilir. Şu bölüm bu anlayışı örnekler: "Eğer bu yöntemle de başarılı olamazsa, şehirdeki kendisine uygun atölyeleri dolaşmak, meslektaşlarına iyi bir yer bilip bilmediklerini sormak ya da mesleki branş rehberini karıştırarak, uygun bir iş aramak gibi çalışmalara başvurabilir. Bu türlü bir çalışmanın ardından, ilgisini çeken işyerlerine teklif mektupları yazmayı deneyebilir" (s. 64).

Burada "başvurabilir" ve "deneyebilir" ifadeleri, doğrudan yapılması gerekenler listesinden ziyade girişimci benliğe atfedilen beklentiler repertuarı olarak işlev görür. Özneye yalnızca izin verilmez; özne bu eylemleri içselleştirmeli, yapmadığında ise performans eksikliğiyle itham edilmelidir. Bu anlatının ardında işleyen normatif düzenek, bireyi yalnızca "çalışkan" olmaya değil, sürekli yenilenen bir değer üretme ve kendini optimize etme döngüsüne mahkûm eder. Başarısızlık artık yapısal değil, "yeterince denememek", "yeterince aramamak", "kendini satamamak" gibi bireysel eksikliklerle açıklanır. Girişimci benlik, bu bağlamda yalnızca hedefe odaklı değil, bitimsiz bir performans üreticisi olarak yeniden tanımlanır. Ayrıca "yükselme ve kazanma imkânları daha iyi olan bir iş arıyorum" (s. 63) ifadesi, anlatının örtük başarı ideolojisini dışa vurur. Burada işten ayrılmak, yalnızca tatminsizlikle değil; daha çok verimliliği artırma arzusu, potansiyeli maksimize etme dürtüsü

ile meşrulaştırılır. Bu söylem, bireyin mevcut hâline razı olmasını pasiflik, hatta başarısızlık olarak kodlayan neoliberal zihniyetin açık yansımasıdır.

Kirschner'in sunduğu bu anlatı yalnızca bir manipülasyon tekniği örneği değildir. Aynı zamanda, neoliberal aklın şekillendirdiği performans temelli girişimci benliğin mikropolitikasını inşa eden bir söylemdir. M.'nin yaptığı her hamle, neoliberal öznellik rejiminin talepleri doğrultusunda anlam kazanır: Denemek değil başarmak, beklemek değil harekete geçmek, edilgenlik değil eylem.

Robert Greene'in *İktidar: Güç Sahibi Olmanın 48 Yasası* (2006) adlı eserinde yer alan "Kendinizi Yeniden Yaratın" başlıklı yasa, neoliberal performans öznesinin inşasını dramatik bir biçimde sahneleyen anlatılar sunar. Yazar, toplumsal rollerin sabitliğine karşı çıkarak bireye yeni bir kimlik inşa etmesini önerir: "Toplumun üzerinize yüklediği rolü kabul etmeyin. Yeni bir kimlik oluşturarak kendinizi yeniden yaratın" (s. 273). Bu öneri, neoliberal söylemin özneye yüklediği biçimsel dönüşüm baskısının sembolik ifadesidir. Greene'in yönlendirmesi, bireyin değişmez bir öz taşıdığı varsayımını reddeder; aksine, kimliği dönüştürülebilir bir yüzeye, taktiksel bir vitrine indirger. Bu teatral varoluş biçimi, 278. sayfada daha açık biçimde tarif edilir: "Yeni kimliğiniz sizi dünyadan koruyacaktır, çünkü o 'siz' değildir; üzerinize giyip çıkardığınız bir kostümdür. Kişisel olarak almamanız gerekir. Ve yeni kimliğiniz sizi diğerlerinden ayırır, size tiyatrovari bir varlık verir. Arka sıralarda oturanlar sizi görebilir ve duyabilir. Ön sıralarda oturanlar cesaretinize hayran olur." Kimliğin bir "kostüm" olarak sunulması, neoliberal öznelliğin sürekli yeniden biçimlenmesi gereken bir sahne figürüne dönüştürüldüğünü gösterir. Burada özne, sahici bir iç derinlik değil, izleyicinin beklentilerine göre biçimlenen yüzeysel bir gösteri nesnesidir.

Greene'in dilindeki teatral imgelem -"davranışlarınıza çarpıcı hileler katın" (Greene, 2006: 273) gibi ifadelerle- kimliği sabit bir hakikat olarak değil, seyirlik bir performans olarak kavrar. Bireyin varoluşu, başkalarının dikkatini cezbetme ve sahnede kalma kapasitesiyle anlam kazanır. Greene'in 37. yasada ifade ettiği gibi, "Çarpıcı imgeler ve simgesel jestler güç havası yaratır" (s. 438) ifadesi, bu gösteri kültürünün dilsel kodlarını açık biçimde ortaya koyar. Burada "görsel çekicilik", yalnızca estetik bir mesele değil; iktidarın duygusal yatırımını harekete geçiren bir stratejiye dönüşür. İzleyicinin gözü kamaşır, sorgulama bastırılır, dikkat hükme bağlanır. Bu söylemde görünürlük, bir dikkat ekonomisi içinde bireyin sermayeye dönüşen niteliğidir. Byung-Chul Han'ın (2015) dikkat çektiği gibi, performans toplumu yalnızca üretkenliği değil, etkileyiciliği de ödüllendirir. Greene'in önerdiği özne modeli, tam

da bu görselleştirilmiş varoluş rejiminin radikal bir örneğidir: Öznenin değeri, içeriğinden değil, dışarıya sunduğu etki gücünden türetilir.

Greene'in bu yaklaşımı, neoliberal öznenin "sahici" bir varlıktan ziyade, izleyiciye yönelik olarak inşa edilen, kurgulanmış bir temsil olduğuna işaret eder. Öznenin "cesareti" bile burada içsel bir nitelik değil, sahneye çıkma becerisi ve dikkat çekici bir figür olma kabiliyetidir. Ne söylediğiniz değil, nasıl göründüğünüz; kim olduğunuz değil, nasıl sahnelendiğiniz önem kazanır. Böylece neoliberal özne, iç tutarlılığı değil, dış etkiyi esas alan bir performans figürüne indirgenir. Neoliberal performans rejiminde özne, hakikate değil etkiye, içeriğe değil biçime, sahiciliğe değil sahneye sadakat gösterir. Onun değeri, varoluşundan değil, gösterilebilirliğinden türetilir.

Anne Bogel'in *Her Şeyi Düşünme* (2020) adlı eseri, neoliberal çağın girişimci benlik anlayışı çerçevesinde, düşüncelerin aşırı yoğunluğunu aşarak hareketin ve performansın üstünlüğünü savunan bir söylem üretir. Burada özne, sürekli düşünme sarmalından çıkarak hızlıca eyleme geçmekle yükümlü kılınır; zira ancak eylem aracılığıyla gerçek performans ve gelişim mümkün olabilir (Bogel, 2020: 35–47).

Kitapta kadın ve erkek beyin işleyişindeki farklılıklar, girişimcilik performansının heterojen yapısını gözler önüne serer. Nolen-Hoeksema'nın araştırmalarına göre, kadınların beyinlerindeki prefrontal korteks ve limbik sistem gibi odaklanma ve duygusal düzenlemeyle ilgili bölgelerin erkeklere kıyasla daha aktif olması, aşırı düşünme ve analizle uğraşma olasılıklarını artırır. Bu durum, kadınların harekete geçmede karşılaştığı bilişsel ve duygusal engelleri görünür kılar (s. 17). Neoliberal performans söylemi ise hızlı karar alma, risk göze alma ve eyleme geçme zorunluluğunu vurgular. Bogel'in küçük adımlarla ilerleme ve düşünce kalıplarını değiştirme stratejileri, kadınların ve benzer durumdaki bireylerin eylem engellerini aşmalarına imkân tanıyan pratikler olarak öne çıkar.

Performansın temel aracı olarak harekete geçmenin önemi kitabın her satırında kendini gösterir. "Küçük bir adım atın, döngüyü kırın" çağrısı, sürekli ilerlemenin ve sonuç almanın koşulu olarak eylemi önceler (s. 44). Mükemmelliğin peşinden koşmak yerine, "Yap ve ne olduğunu gör" diyerek deneysellik ve pratik üretkenlik teşvik edilir (s. 47). Bu, neoliberal performans mantığının temel kodlarından biridir: Başarısızlık ya da hata, gelişim ve ilerleme için kaçınılmazdır; asıl olan hızla karar verip uygulamaya koymaktır.

Bogel'in motosiklet metaforu, performansın doğasında var olan rahatsızlık ve riskin kabulünü temsil eder. Harekete geçmek, başlangıçta sarsıntılı ve belirsiz olabilir ancak

hızlanarak ilerlemek ve deneyim kazanmak, performans kapasitesini artırır (s. 87-88). Bu durum, girişimci benlik için vazgeçilmez bir yolculuktur; düşünceyi frenlemek yerine, hızla hareket etmek başarıyı getirir.

Analiz felcine düşmek, performans için ölümcül bir tehlikedir. Bogel, bu durumu "fazla düşünmeye devam etmek" olarak tanımlar ve "karar verip harekete geçmenin" ertelemeyi aşmanın tek yolu olduğunu vurgular (s. 88–93). Bu söylem, neoliberal öznenin etkinlik ve sonuç odaklı varoluşunu güçlü biçimde destekler. Zihinsel kararsızlık ve gecikme, rekabet ve üretkenlik arenasında kaybetmek demektir.

Her Şeyi Düşünme, neoliberal girişimci öznenin performans beklentilerini karşılamak için tasarlanmış bir zihinsel dönüşüm haritası sunar. Düşünce fazlalıklarını elemek, karar alma hızını yükseltmek, risk alıp deneyerek ilerlemek, öznenin eylemsel kapasitesini ve üretkenliğini artırmanın temel koşullarıdır. Bu söylem, performansın iktidarını görünür kılar ve öznenin hem kendisi hem de dünyası üzerinde etkili bir girişimci olarak var olmasını zorunlu kılar (Bogel, 2020).

Bu bölümde incelenen kişisel gelişim kitaplarının sunduğu anlatılar, girişimci benlik ve performans söyleminin neoliberal özne inşasında nasıl kurucu bir işlev gördüğünü açık biçimde ortaya koyar. Bu söylemde özne, hedefler belirleyen ya da emek harcayan bir bireyden öte; zamanını yöneten, potansiyelini ölçen ve kendini sürekli yeniden yapılandıran bir yatırım alanı olarak biçimlenir. Performans, iş yaşamının ötesine taşarak duygulara, düşünce kalıplarına ve bedenin gündelik ritmine nüfuz eden bir normlar dizisine dönüşür. Girişimcilik; ekonomik bir pratikten çok, varoluşun tamamını düzenleyen bir etik rejime evrilir. Zihinsel hız, duygusal denge, öz disiplin ve üretkenlik kapasitesi gibi parametreler aracılığıyla birey, kendi iç kaynaklarını yöneten bir iç girişimci hâline getirilir. Bu model, özgürlük retoriği içinde sunulsa da bireyin kendi üzerinde kurduğu kesintisiz denetim, görünmez bir yönetişim mekanizması olarak işler. Kişisel gelişim metinleri böylece, girişimcilik ve performans ilkeleriyle yapılandırılmış özneyi, neoliberal düzenin sürekliliğini sağlayan kültürel ve psikolojik bir taşıyıcı olarak üretir.

2.3.ÖZDİSİPLİN SÖYLEMİ

Neoliberalizmin bireyi toplumsal sorumluluklardan ve yapısal koşullardan soyutlayan ideolojik yapısı, bireyin kendi üzerindeki denetimini yücelten özdisiplin söylemini merkeze

yerleştirir. Bu söylem, bireyin yaşamının tüm alanlarında kendi iç denetimini sağlamasını, arzularını dizginlemesini, zamanını etkin kullanmasını ve sürekli olarak kendisini geliştirmesini bekler. Bu bağlamda disiplin, artık dış otorite tarafından dayatılan bir zorlama değil; bireyin içselleştirdiği, kendisinden beklenen bir norm haline gelir. Neoliberal özne, kendi üzerinde bir "mini iktidar" gibi davranarak, sözde özgür iradesiyle ama aslında yapısallaşmış normlar çerçevesinde kendini terbiye eder. Disiplinin öznesi ve nesnesi artık aynı bedende buluşur: Özne hem kendini düzenleyen hem de kendi kendini denetleyen bir yapıya dönüşür.

Stephen R. Covey'nin *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı* (2022) kitabında özdisiplin söylemini destekleyen çok sayıda ifade yer alır. Covey, bireyin içsel değerlerine uygun olarak hareket etmesini, disiplini bu değerlerle uyumlu bir yaşam tarzı haline getirmesini savunur. Bu yaklaşımda birey, dışsal etkenlere tepki veren pasif bir figür olmaktan çıkar; içsel bir referans sistemi geliştirerek kararlarını kendi değerlerine dayanarak alabilen etkin bir özneye dönüşür. Covey bu noktada şu ifadeyi kullanır: "Kendine hâkim olma disiplini, bireyin içinden gelen dürtülere, hislere veya dıştan gelen etkilere karşılık olarak değil, kendi değerlerine uygun olarak hareket etmesini sağlar. Bu gerçek anlamda bir güçtür. Dışsal etkenler ne olursa olsun, birey, içsel bir referans çerçevesine göre yaşar" (s. 395).

Yukarıdaki sözler, bireyin duygularını kontrol altına almasını, özellikle de dış dünyanın karmaşası ve belirsizliği içinde sabit bir iç düzen kurmasını öne çıkarır. Disiplin burada sadece bir erdem değil, bireyin hayatta varlığını sürdürebilmesi için şart koşulan bir temel beceridir. Bu beceriye sahip olmayan özne, neoliberal düzenin rekabetçi yapısında geri düşmekle, başarısızlıkla ve en nihayetinde marjinalleşmeyle karşı karşıya kalacaktır.

Covey'nin özdisiplin söylemini temellendirdiği başka bir önemli boyut da bireyin zihinsel gelişimi için sürekli bir çaba içinde olması gerektiğidir. Kitabın ilerleyen sayfalarında şu vurgu dikkat çeker: "Proaktif insanlar kendilerini eğitmek için pek çok yol bulabilirler. Ayda bir kitap, iki haftada bir kitap, haftada bir kitap... Okumayan kişi, okumayı bilmeyenden daha iyi durumda değildir" (s. 395). Buradaki mantık, bireyin kendi kendisini sürekli olarak iyileştirmesi, bilgiyle beslemesi ve geliştirmesi gerekliliğidir. Disiplin, bu süreklilik arz eden gelişimin motorudur. Bu yaklaşım, bireysel gelişimi bir süreç olarak tanımlar; bu sürecin sürekliliği ise bireyin iradesine, kararlılığına ve disiplini içselleştirme becerisine bağlanır. Sonu gelmeyen bir öz-yatırım döngüsü, neoliberal öznenin sorumluluğudur. Covey'nin özdisipline ilişkin bu çerçevesi, bireyin zihinsel ve duygusal düzenini kendi başına organize etmesi gereken bir performans öznesi olarak biçimlendirilmesinde temel taşı rolü oynar. Bu durumda birey hem

duygularını hem zamanını hem de zihnini düzenleyen ve bu yolla kendi başarısının mimarı olmak zorunda olan bir özneye dönüşür. Neoliberal rasyonalite, bu özneyi çıktı odaklı, özdenetimli ve şeffaf bir özne olarak inşaa eder; disiplini ise bu yapının temel dengeleyici unsuru olarak konumlandırır.

Covey'nin "her şey iki kez yaratılır" ilkesine dayandırdığı anlatısı ise, özdisiplin söyleminin yalnızca bireyin duygusal ve bilişsel denetimine indirgenmediğini; aynı zamanda tüm yaşam alanlarını önceden planlama, kurgulama ve tasarlama becerisi olarak kodlandığını gösterir. Covey bu ilkeyi şöyle açıklar: "Her şeyin bir zihinsel, yani ilk yaratımı; bir de fiziksel, yani ikinci yaratımı vardır" (s. 133). Bu yaklaşım, bireyin yalnızca eylemlerini değil; düşüncelerini, hedeflerini ve yaşam tasarımını da disiplin altına alması gerektiği varsayımıyla örülüdür. Bir başka ifadeyle özne, yalnızca davranışlarını değil, bizzat kendi varoluşunu bile önceden çizilmiş bir planın tahakkümü altına alarak yaşamalıdır. Burada kullanılan dil son derece anlamlıdır: "Zihinsel yaratım", bireyin yaşamı zihninde bir proje gibi inşa etmesini; "fiziksel yaratım" ise bu projenin dış dünyada uygulamaya geçirilmesini ima eder. Disiplin, yalnızca iradeye yönelik bir çağrı değildir artık; mimari bir hassasiyetle önceden çizilmiş bir hayatın sadık uygulayıcısı olmayı da kapsar. "İki kez ölç, bir kez biç" ifadesi, bireyin eyleme geçmeden önce her adımını zihinsel bir planla şekillendirmesi gerektiği anlayışını destekler. Böylece özdisiplin, sadece arzuların bastırılması değil; geleceğin mutlak kontrol altında tutulması çabasıdır. Zihinsel plan, fiziksel uygulamaya kılavuzluk etmeli; spontanlık, sezgisellik ya da belirsizlik gibi öngörülemezlikler dışlanmalıdır.

Covey özdisiplinli olmayı ebeveynlikten iş hayatına, kişisel ilişkilerden seyahate kadar geniş bir yelpazeye yayarak yaşamın her alanında disipliner bir düzenin gerekliliğini vurgular. "Kendi kendini disipline sokan sorumlu çocuklar yetiştirmek istiyorsanız, onlarla günlük ilişkilerinizde bu hedefi aklınızdan hiç çıkarmamalısınız" (s. 134) ifadesi, sadece bireyin kendisine değil, başkalarına yönelik eylemlerinin de hedef odaklı ve sistematik olması gerektiği fikrini pekiştirir. Böylece özdisiplin yalnızca bireysel bir meziyet değil; toplumsal ilişkilerin, hatta çocuk yetiştirmenin dahi normatif temeli hâline gelir.

Wendy Brown'ın çözümlemeleri, özdisiplin söyleminin neoliberal öznelliğin temel yapıtaşlarından biri olduğunu gösterir. Brown'a göre neoliberal özne, yalnızca üretim sürecinde değil; "eğitim, öğretim, boş zaman, üreme, tüketim ve dahası, giderek daha ziyade benliğin gelecekteki değerini artırmakla bağlantılı stratejik karar ve pratikler biçiminde yapılandırılmaktadır" (Brown, 2018: 42). Bu yapı, bireyin tüm yaşam alanlarını potansiyel

yatırım sahalarına dönüştürürken, özdenetim mekanizmalarını içselleştirmesini gerekli kılar. Disiplin, bu bağlamda dışsal bir otoriteye bağlı zorlama olmaktan çıkar; bireyin, kendi yaşamını bir portföy gibi yönettiği ve bu portföyün "değerinin bilinmesini sağlamaya çalışan insan sermayesi" olarak hareket ettiği bir rasyonaliteye dönüşür. Michel Feher'in analizine atıfla, neoliberal sermaye mantığında özne hem üretim süreçlerine katılan emek sahibi bir aktör hem de kendi potansiyelini geliştirip görünür kılarak yatırımcıların ilgisini çekecek biçimde performansını sergilemekle yükümlü bir değer nesnesi olarak inşa edilir. Değer, öznenin yaptığı yatırımı nasıl yapılandırdığına ve bu yatırımın başkaları nezdinde nasıl yankı bulduğuna göre şekillenir. Brown'un bu çerçevesi, Covey'nin bireysel etik temelindeki disiplin anlayışından önemli ölçüde farklılaşır. Covey'nin önerdiği özne, içsel değerlere göre hareket eden bir failken; Brown'un neoliberal öznesi, görünüşte özgür ama gerçekte piyasa tarafından yapılandırılmış bir performans rejimi içinde sürekli olarak kendi kendini gözleyen ve optimize eden bir aktöre dönüşür. Bu nedenle özdisiplin, neoliberal çağda yalnızca başarıya ulaşmanın değil, varoluşsal sürekliliğin ve görünürlük içinde ayakta kalmanın koşulu hâline gelir.

Neoliberal öznelliğin inşasında özdisiplin, bireyin kendi üzerinde kurduğu içsel denetimi süreklileştiren bir iktidar mekanizması olarak işlev kazanır. Disiplin, bireyin kendi üzerinde kurduğu denetim aracılığıyla, dışsal müdahaleye ihtiyaç duymadan işleyen bir mikro-iktidar formuna dönüşür. Covey'nin anlatısında birey, kendisini denetleyen bir figür olmanın ötesinde, yaşamının her anını önceden yapılandırarak kontrol altında tutan bir mühendis, bir proje yöneticisi olarak kurgulanır. Bu çerçevede özdisiplin, anlık çabalarla sınırlı kalmayan; bütünsel bir yaşam tarzına, sürdürülebilir bir denetim modeline ve normatif bir varoluş pratiğine dönüşür.

Covey'nin bu çerçevede sunduğu özne modeli, neoliberal öznenin idealleştirilmiş biçimini temsil eder: Duygularını kontrol eden, zihnini hedeflere göre biçimlendiren, zamanını verimlilik temelinde yapılandıran ve tüm yaşamını önceden belirlenmiş değerler üzerinden inşa eden özne. Bu özne, "başarı" etiketini taşımanın yanında; "öngörülebilir", "hesap verebilir" ve dışsal yönlendirmelere ihtiyaç duymaksızın kendini organize eden bir figür olarak inşa edilir. Covey'nin iki yaratım ilkesi, özdisiplini bireysel bir huy ya da alışkanlık değil, neoliberal rasyonalitenin bireyin tüm yaşamını yapılandıran bir varlık rejimi olarak kodladığını gösterir.

Zihinsel denetim çağrısı, Anne Bogel'in *Her Şeyi Düşünme* (2020) adlı kitabında da açık biçimde görülmektedir. Yazar, bireyin iç dünyasını anlamaya ve disipline etmeye davet eder: "Ne yaptığınızı fark edene kadar hiçbir şeyi değiştiremezsiniz, bu nedenle ilk adım, ne

düşündüğünüzü gözlemlemektir. […] Hem yüksek sesle hem de kafanızın içinde kendinize ne söylediğiniz de dâhil olmak üzere, düşüncelerinize dikkat edin" (s. 105).

Burada düşünceler, duygular gibi gelip geçici değil; müdahale edilmesi, kontrol altına alınması ve yapılandırılması gereken içsel süreçler olarak sunulmaktadır. Bu söylem, bireyi yalnızca kendi davranışlarının değil, zihinsel reflekslerinin de sorumlusu ilan eder. Zihinsel süreçlerin gözlemlenmesi, düzene sokulması ve hatta optimize edilmesi gerektiği yönündeki bu çağrı, özdisiplinin neoliberal yorumunun bir başka boyutunu ifşa eder: Düşünce düzeyinde kendini disipline etme yükümlülüğü.

Bogel'in yazma pratiğine ilişkin sunduğu kişisel deneyim, özdisiplinin duygusal dalgalanmalara karşı bir tür dengeleme refleksi olmaktan çıkıp üretkenliği sürdürebilmek adına zihinsel süreçlerin yeniden yapılandırılmasıyla işleyen bir yönetim tekniğine dönüştüğünü gösterir. Bu bağlamda özdisiplin, yalnızca eylemleri düzenleyen bir araç değil; düşünsel yönelimleri ve duygusal enerjileri de performans rejimiyle uyumlu hâle getiren çok katmanlı bir özneleşme stratejisine dönüşür. Byung-Chul Han'ın (2015) ifadesiyle, bu tarz bir disiplin rejimi öznenin kendi üzerine yönelen baskının taşıyıcısı hâline geldiği bir öz-sömürü modelini besler. Foucault'nun "kendilik teknikleri" olarak tanımladığı süreçler burada bireyin kendi zihnine uyguladığı normatif müdahaleler aracılığıyla işler hâle gelir. Ne düşüneceğini, neye odaklanacağını ve hangi düşünceyi "olumlu" ya da "verimli" sayacağını bilen özne, yalnızca disiplinli değil; yönetilebilir, yönlendirilebilir ve kendi kendisini yöneten bir figüre dönüşür. Bu zihinsel özdenetim çağrısı, Bogel'in şu satırlarında daha sistematik bir biçimde somutlaşır: "Düşüncelerinizi denetim altına almak kolay değildir ve sonuçlara ulaşmak zaman alabilir. Ancak bu mümkündür ve buna değer. Bu olumsuz düşüncelerin ortaya çıkacağı zaman için bir plan yapın. Düşüncelerinize dikkat ederek başlayın. […] Olumsuz düşüncelerinizin insafına kalmanıza gerek yok" (Bogel, 2020: 115).

Bu ifadeler, bireyin zihinsel içeriği adeta bir projeye dönüştürerek yönetmesi gerektiği yönündeki neoliberal normun bir başka türevidir. Düşünce, doğal bir iç akış olarak kabul edilmez; tersine, müdahale edilmesi, yönlendirilmesi ve gerekirse bastırılması gereken potansiyel bir sapma olarak değerlendirilir. "Plan yapmak", "strateji geliştirmek" ve "alternatif deneyerek gözlem yapmak" gibi kavramlar, zihinsel süreci tam anlamıyla rasyonel bir yönetim alanına dönüştürür. Bu yönetim, sadece zihinsel hijyen sağlamayı değil; verimliliği, olumlu çıktıları ve performansı garanti altına almayı hedefler. Böylece birey, kendisinin duygusal mimarı olmanın yanı sıra, düşünsel mimarlığını da üstlenen bir öznellik modeline bürünür. Bu

mimarlık biçimi, neoliberal öznenin gündelik yaşamda içselleştirdiği mikropolitik bir yönetim stratejisini temsil eder.

Özdisiplin söylemini açık biçimde teorileştiren ve popülerleştiren yazarlardan biri de Anthony Robbins'tir. *Sınırsız Güç* (2018) adlı eserinde Robbins, bireysel başarının temelini bireyin kendini yönetme kapasitesine dayandırarak, içsel denetimi neoliberal öznelliğin asli bir bileşeni hâline getirir. Kitapta geçen, "bir amaçla başlamayı ve kendi kendinize, bunu gerçekleştirmek için ilk önce ne yapmak zorundayım sorusunu sormayı unutmayın. Şimdi beni ne engellemektedir ve bunu değiştirmek için ne yapabilirim?" (s. 211) ifadeleri, neoliberal özne inşasında belirleyici olan özdisiplin ve içsel denetim ilkelerini söylemsel düzeyde pekiştirir. Robbins burada bireye, yaşamındaki başarısızlıkların kaynağını dışsal koşullarda değil, kendi içsel organizasyonundaki aksaklıklarda aramasını salık verir. Bu yönelme, öznenin kendi arzularını, düşüncelerini ve eylemlerini sürekli izleyen ve düzenleyen bir içsel yönetici olarak konumlandırılmasına hizmet eder. "Plan yapma" ve "alt amaçlar belirleme" çağrısı ise yalnızca davranışsal değil, bilişsel ve duygusal süreçlerin de sistematik olarak denetime alınması gerektiği anlayışını içerir. Bu noktada özdisiplin, ertelemeyi önleyen bir alışkanlık olmanın yanı sıra bireyin tüm yaşantısını hedef odaklı biçimde yapılandırmasını mümkün kılan bir kendilik teknolojisi olarak işlev görür. Robbins'in anlatısı, salt bilgi aktarmanın ötesine geçmeyi hedeflemez; doğrudan bireyin zihinsel ve davranışsal örüntülerine müdahale eden yönlendirici bir söylem örer. Okura, kararlarını gözden geçiren, düşüncelerini yeniden şekillendiren ve yaşamını belirli ilkeler çerçevesinde yapılandıran etkin bir fail rolü biçilir. Bu yaklaşım, süreklilik arz eden bir performans düzeni yaratmak amacıyla duyguların, alışkanlıkların ve zihinsel süreçlerin disipline edilmesini öne çıkarır. Kitapta örülen dil, motivasyon sunmanın sınırlarını aşarak bireyi belirli davranış kalıplarına yönlendiren telkin temelli bir stratejiye dönüşür.

Robbins'in önerdiği strateji, bireyin karşılaştığı her engeli "atlama taşı"na dönüştürmesi gerektiğini ileri sürerken, aslında öznenin sorun çözümünü de bir denetim aracına çevirmesini talep eder. Sorunun kendisi dahi, yönetilmesi ve aşılması gereken bir içsel yetersizlik biçiminde kodlanır. Bu çerçevede özne, eylemlerine ek olarak arzularından, düşünce örüntülerinden ve sorunlara verdiği tepkilerden de sorumlu tutulan bir iç denetleyici figürü olarak konumlanır. Robbins'in bu yaklaşımı, Foucault'nun (2015a: 204) "bireyin kendi üzerinde iktidar uygulaması" olarak tanımladığı öz-yönetim rejimiyle örtüşür: Disiplin, dışsal denetim mekanizmalarından uzaklaşarak öznenin iç dünyasında kök salan, süreklilik arz eden ve bireyin rızasına dayanan bir denetim biçimine evrilmiştir. Bu noktada özne, başarıya ulaşmak üzere

davranışsal pratiklerle birlikte düşünme kalıplarını, hedef kurma yöntemlerini ve içsel motivasyon mekanizmalarını da yeniden kurgulamak zorunda bırakılır. Robbins'in dili, okuyucuyu soyut düşüncelerle meşgul etmeyi amaçlamaz; doğrudan eyleme geçmeye sevk eden yönlendirici bir yapı kurar. Metin, anlatının sınırlarını aşarak, gündelik hayatın her anında uygulanması beklenen bir disiplin haritasına dönüşür. Her bölüm, bireyin zihinsel işleyişini yapılandıracak, içsel ritmini ayarlayacak ve verim temelli bir yaşam organizasyonu inşa edecek biçimde düzenlenmiştir. Disiplin burada, dışsal kuralların sonucu olmaktan uzak, içten gelen bir yönlendirme mekanizması olarak işlerlik kazanır.

Öz-yönetim çağrısı, Robbins'in aynı eserde vurguladığı bir başka ifadeyle pekişir: "Şimdi gücünüzü kullanarak tüm bu alıştırmaları yapacak şekilde kendinizi disiplin altına sokun" (s. 216). Bu yönlendirme, bireyin eylemlerini rastlantıya bırakmaksızın yapılandırmasını ve kendi iradesini belirli stratejiler doğrultusunda hayata geçiren bir özne profiline bürünmesini teşvik eder. Robbins, "yaşamlarını tasarlamak yerine hayatın akışına bırakmanın daha kolay geldiğini" söylediği bireyleri edilgen, kontrolsüz ve başarısızlığa açık figürler olarak çizerken, özdisiplinli bireyi aktif, güçlü ve potansiyelini gerçekleştirmeye muktedir bir özne olarak yüceltir. Disiplinin kısa vadeli 'acı'sı ile karamsarlığın uzun vadeli 'pişmanlığı' arasındaki karşıtlık üzerinden, özdisiplin hem rasyonel bir zorunluluk hem de kaçınılmaz bir yaşam stratejisi olarak çerçevelenir. Robbins'in (s. 216) "Disiplin üzüntüsü bir kilogram ise, karamsarlık üzüntüsü bin kilogramdır" metaforu, bireyin kendi geleceğine yönelik sorumluluğunu psikolojik bir hesaplamaya dönüştürür: Acı kaçınılmazdır ancak doğru yönetildiğinde faydaya çevrilebilir. Bu çerçevede özdisiplin, bireyin yaşamını belli hedeflere göre tasarlamasını sağlayan bir zihinsel çerçeveye dönüşür. Robbins'in yönlendirmeleri, düşünsel ve duygusal süreçlerin gelişigüzellikten arındırılarak belli stratejik amaçlara göre yapılandırılmasını önerir. Burada yalnızca davranışlar değil, içsel dünyaya dair düzenlemeler de öncelikli hâle gelir. Kişi, içsel tutarlılığını sağlayan, kararlarını belli bir düzene oturtan ve duygusal enerjisini belirlenmiş amaca yönelten bir özne profiline evrilir. Bu dönüşüm, başarının rastlantısallıktan uzak, planlı bir ilerlemeyle mümkün olduğunu vurgulayan bir zihniyet biçimini yerleştirir. Robbins'in yönlendirmeleri, bireyin içsel enerjisini seferber etmesini sağlayan performatif komutlara dönüşür: Ne yapılması gerektiği açık biçimde belirtilir, eylemsizlik ise zihinsel tembellik olarak kurgulanır. Böylece özne, üretkenliğini geleceğe dönük bir stratejiyle kurgular; bugünkü çabası, ileride oluşabilecek duygusal maliyetleri bertaraf etmenin bir yolu hâline gelir. Bu yapı, yalnızca şimdiye odaklanmaz; zamanı yönetmeyi, duyguları kontrol altında tutmayı ve hedefe odaklanmış bir yaşam ritmini

sürdürmeyi içselleştiren bir rejimi temsil eder. Disiplin, bir davranış biçimi olmanın ötesinde, neoliberal yönetimselliğin özneye yüklediği kendini durmaksızın izleme, düzenleme ve geleceğe hazırlama yükümlülüğünün etik zemini hâline gelir.

Carmine Gallo'nun *Ted Gibi Konuş* (2015) adlı eserinde ise özdisiplin söylemi, etkili bir topluluk önünde konuşma performansının arkasında yatan sıkı çalışmayı, sistematik hazırlığı ve duygusal kontrolü vurgulayan anlatılar üzerinden yeniden üretilir. Performansın kendisinden çok önce başlayan zihinsel, fiziksel ve duygusal hazırlık süreçleri, özdisiplinin yalnızca sahne üzerindeki başarı için değil, bu başarıyı mümkün kılan bütünsel bir özneleşme biçimi için de elzem olduğunu gösterir.

Gallo'nun Amanda Palmer üzerinden sunduğu anlatı, disiplinin yalnızca teknik hazırlığı kapsayan bir süreç olarak değil; sahnede inandırıcılığı ve duygusal etkiyi inşa eden, hesaplı bir performans organizasyonu olarak işlediğini gözler önüne serer. Palmer'ın sahnedeki içten teması, ilk bakışta doğaçlama bir akış gibi görünse de, gerçekte seyirciyle kurulan etkileşimin titizlikle kurgulanmış bir stratejiye yaslandığını ortaya koyar. Bu durum, neoliberal performans rejiminin sahicilik tasarımına dair çarpıcı bir örnek sunar: Etkileyici görünüm, içtenliğin kendiliğindenliğinden değil, etkisini artıracak şekilde yönetilen bir dramaturjik planlamadan doğar.

Disiplin burada yalnızca tekrar yoluyla edinilen bir beceri olarak konumlanmaz; bunun ötesinde, izleyiciyle kurulan ilişkide etkileyiciliği en üst düzeye çıkaracak biçimde bedenin, sesin ve mesajın senkronize edildiği bütüncül bir öznellik teknolojisi hâline gelir. Özellikle Palmer'ın "Bu konuşma için, yazıp silip yeniden yazarak ve saat tutup yeniden saat tutarak ve ayar yaparak ve mükemmel bilgileri 12 kısa dakikaya sığdırmaya çalışarak köle gibi çalıştım" (Gallo, 2015: 84) ifadesi, bu çabanın yalnızca bir konuşma hazırlığı olmadığını; sahici görünmenin arkasında işleyen derinlemesine planlama, içsel düzenleme ve yoğun emek sürecini görünür kılar. Bu örnek, özdisiplinin dışarıdan gözlemlenen etkiyi mümkün kılmak için iç dünyada kurulması gereken düzenin bir göstergesi olduğunu ortaya koyar.

Palmer'ın anlatısında özellikle altı çizilen bir diğer boyut, sahiciliğin doğrudanlıkla özdeşleştirilmediğidir. Duygusal açıklık ya da samimi duruş, neoliberal bağlamda plansız bir akış değil; önceden hesaplanmış, jestlerden ses tonuna kadar kontrol altına alınmış bir sunumun sonucudur. Gallo'nun aktardığı üzere bu süreç, sadece içerik üretimini değil, mesajın taşıyıcısı olan yüz ifadelerinin, mimiklerin ve beden dilinin anlatı ile eşgüdümlü biçimde ayarlanmasını da içerir. Böylece özne, duygusal akışın taşıyıcısı olmaktan ziyade, izlenim yönetimini üstlenen

bir yönlendiriciye dönüşür. Bu noktada özdisiplin, bir tek zaman yönetimi ya da tekrar becerisiyle sınırlı olmayan, bedenin, zihnin ve duygulanımın mikro düzeyde kontrol altına alındığı bir özneleşme pratiği olarak işlev görür. Sunum sırasında yaşanabilecek aksaklıklara dair yapılan uyarılar, konuşmanın içeriğinden çok daha fazlasını kapsar. Konuşmacının zihinsel sürekliliğini koruması, bedensel tepkilerini dengelemesi ve duygusal yükleri yönetebilir hâle gelmesi beklenir. Bu yönüyle performans, teknik bir aktarım süreci olmaktan çıkar; bireyin kendi üzerindeki denetimini sergilediği, çok katmanlı bir özneleşme pratiği hâlini alır. Her jest, her duraksama ya da mimik, ardında planlanmış bir uyum stratejisini barındırır.

Metinde yer alan "hikâyenize odaklanmak ve dinleyicinizle duygusal bir bağ kurmak" (s. 85) önerisi, sunumun salt bir aktarım değil; karşılıklı etkileşim yaratmayı amaçlayan planlı bir deneyim olduğunu düşündürür. "Sohbet etmeyi prova etmek" (s. 85) vurgusu, doğallığın rastlantısal biçimde değil, dikkatle kurgulanarak inşa edildiğini gösterir. Sahici görünmek, içten gelen bir refleks olmaktan çıkıp jestler, ses tonu, duruş ve zamanlamayla örülen bilinçli bir yapı hâline gelir. Konuşmacı, aktardığı içeriği olduğu kadar, onun duygusal tonunu ve sahnedeki temsilini de yönetme sorumluluğu taşır. Bu yapı içinde performans, bilişsel, duygusal ve bedensel katmanların senkronize edildiği karmaşık bir sunum stratejisine dönüşür. Özdisiplin bu çerçevede, duyguların ve bedenin birlikte yönetilmesini sağlayan çok katmanlı bir düzenleme mekanizmasına dönüşür.

Gallo, 'dans öğrenme' (s. 85) benzetmesi aracılığıyla, özdisiplinin sürekli tekrar ve alıştırma sonucunda nasıl içselleşerek doğal bir hâl aldığına dikkat çeker. Bu yaklaşımda disiplinli çalışma, yalnızca başarı için gerekli bir önkoşul değil; aynı zamanda görünürdeki doğallığın da ardındaki görünmez emeği temsil eder. Kolaylık, sahicilik ve başarı ancak "saatlerce prova" yapılarak ulaşılabilecek sonuçlar olarak tanımlanır. Bu da neoliberal özneyi, doğal görünmenin dahi ardında disiplinli bir mimarlık olduğunu kabul eden ve bunu sürdürülebilir biçimde yönetmesi gereken bir performans aktörü olarak biçimlendirir. Bu bağlamda Gallo'nun Richard Branson örneği de özdisiplin söylemini pekiştirir. Gallo'ya göre Branson, etkili bir konuşmacı olmaya "azmetmiş", durmaksızın "alıştırma yapmış" ve bu süreçte "kendisi olmayı" ve "özgün olmayı" öğrenmiştir (s. 246). Branson'un iletişimde sergilediği yetkinlik, doğuştan gelen sezgisel bir beceriden çok, uzun süreli bir yönelimle şekillenen bilinçli bir inşa sürecine dayanır. Her adımı iradi tercihlerle örülmüş bir dönüşüm hikâyesidir bu: Sabra dayalı tekrarlarla pekiştirilen ifade becerisi, içsel bir kararlılıkla yönlendirilen tutarlılık ve bedende cisimleşen bir farkındalık. Teknik hâkimiyetin ötesinde, onun sahnedeki varlığı, duygusal geçişkenlik ve temsil gücüyle birlikte okunur. Bu bağlamda

özdisiplin, davranışları dizginleyen dar anlamıyla değil; benliğin estetik, duygusal ve etik boyutlarını eşgüdüm içinde taşıyan karmaşık bir öznellik pratiğine dönüşür. Böylece bireyin "kendine sadık kalması", neoliberal anlamda bile, ancak denetimli bir içsel yapılandırma ve planlı bir hazırlık süreciyle elde edilebilecek bir yetkinlik olarak sunulur.

Gallo'nun Palmer ve Branson örnekleri üzerinden inşa ettiği anlatı, neoliberal özdisiplin söyleminin hem bedensel hem de duygusal bir kurguyu içerdiğini ve bu kurgunun ancak sistematik, planlı ve gönüllü bir iç denetimle sürdürülebilir hâle geldiğini ortaya koyar. Bu bağlamda Carmine Gallo'nun *Ted Gibi Konuş* adlı kitabı, özdisiplinin bireysel gelişim retoriğinde salt kişisel başarıyla sınırlanmadığını, görünürlük kazanımı ve duygusal temsille örülü bir performans alanına yerleştirildiğini açık biçimde gösterir. Konuşmacı, yalnızca bilgi aktaran bir figür olarak değil, duygunun zamanlamasını, sesin tonunu ve jestlerin ölçüsünü yönetebilen bir sahne öznesi olarak betimlenir. Bu çerçevede özdisiplin, bedensel ritmin, duygusal aktarımın ve bilişsel odağın eşgüdümünü sağlayan bir temsil teknolojisine dönüşür. Kişisel gelişim anlatısı, içsel düzenin dışsal kabulle kesiştiği bir sahne kurar; burada etkileyici olmak, planlı bir doğallığın sonucudur.

Jim Kwik'in *Sınırsız* (2021) adlı eseri, özdisiplin söyleminin belirgin biçimde yapılandığı metinlerden biri olarak dikkat çeker. *Sınırsız* kitabında özdisiplin, bireyin davranışlarıyla birlikte düşünsel yönelimlerini de biçimlendirmesi gereken çok katmanlı bir sorumluluk alanı olarak sunulur. Kwik'in anlatısında birey, sıradan dünyadan sıra dışı bir performans alanına geçmekle yükümlü bir kahraman figürüdür. Bu dönüşümün temel aracı ise zihnin bilinçli bir şekilde yönlendirilmesi, eğitilmesi ve sınırlarının sistematik olarak aşılmasıdır. Yazarın ifadesiyle, birey "kafa yapısını" geliştirmeyi, "motivasyonunu eğitmeyi" ve bu sayede her türlü öğrenme sürecine hükmetmeyi başardığında "sınırsız" bir özneye dönüşecektir (s. 27). Bu söylem, özdisiplini dışsal başarıların yanında içsel yapının yeniden kurgulanması için vazgeçilmez bir mekanizma olarak sunar. Zihin, adeta sürekli güncellenmesi gereken bir işletim sistemi gibi düşünülür; denetim altına alınmadığında birey aynı düşünce örüntülerinde, aynı davranış döngülerinde ve dolayısıyla aynı sonuçlarda kilitli kalacaktır. Bu nedenle, değişimin önkoşulu, bireyin kendi zihnini adım adım disipline etmesi, zihinsel reflekslerini bile kontrol altına almasıdır.

Kwik'in özne modeli, bilgiyi edinmekle yetinmeyen; öğrenme süreçlerini denetleyen, yapılandıran ve stratejik biçimde yöneten bir "metakognitif girişimci" figürüne dayanır. Kişisel gelişim, bu bağlamda duyguların hafifletilmesine yönelik bir iç rahatlama süreci olmaktan

çıkar; yerine, zihinsel işleyişin yüksek düzeyde organize edildiği bilişsel bir yeniden yapılanma projesi yerleşir. Yazar, okura salt bilgi sunmanın ötesinde, düşünme alışkanlıklarını dönüştürmeyi amaçlayan bir zihinsel egzersizler bütününü sunar. "Bu kitap sizin zihninize, motivasyonunuza ve öğrenmeyi öğrenme yöntemlerinize hâkim olmanızı sağlayacak olan haritanızdır" (s. 30) ifadesi, zihnin bir tür yönetim sahası olarak ele alındığını ortaya koyar. Bu çerçevede zihinsel süreçler, gelip geçen ruh hâllerine teslim edilmiş dağınık alanlar değil; hassas ayarlarla düzenlenmesi gereken stratejik merkezler olarak resmedilir. Özdisiplin ise, zihnin iç mimarisini sürekli gözden geçirme, dikkati kesintisiz biçimde yeniden yönlendirme ve öğrenme mekanizmalarını teknik bir ustalıkla işletme yetkinliğine dönüşür.

Kwik'in öznesi, zihinsel alanı deneyimle genişleten edilgin bir figür yerine, kendi bilişsel süreçlerini sistemli biçimde yöneten bir aktör olarak biçimlenir. Öğrenme, plansız ilerleyen bir edinim sürecinden çok, stratejik tasarıma dayalı bir iç yapılandırma olarak düşünülür. Bilgi, bellekte rastlantısal olarak biriken bir içerik yerine, bilinçle düzenlenmiş zihinsel bir haritanın parçası hâline gelir. Dikkat, çevresel uyarıcılara kolayca dağılan bir farkındalık hâli olmaktan uzaktır; yönü belirlenmiş, sınırları çizilmiş bir kaynak olarak konumlanır.

Bu düzlemde özdisiplin, kişisel gelişim sürecinin temel taşıdır. Zihinsel performans, içsel bir düzenin sürekliliğiyle güvence altına alınır. Motivasyon, geçici coşkularla tetiklenen bir arzu hâlinde değil; zamanla kurulan düşünsel bir istikrar olarak ortaya çıkar. Düşünme alışkanlıkları, gelişigüzel tekrarlarla biçimlenmez; düzenli uygulamalar, seçici dikkat ve bilinçli hedeflemeyle inşa edilir. Zihin, dışsal uyaranlara açık bir yüzey olmaktan çok, içeriden kurulan bir organizasyona dönüşür.

Kwik'in yaklaşımı, öğrenmeyi yalnızca içerik aktaran bir süreç olarak görmez. Burada öğrenme, bireyin kendi bilişsel çerçevesini tanıması, zihinsel akışı yönetmesi ve düşünceyi yapılandırma yetisini geliştirmesiyle işlerlik kazanır. Özdisiplin, dışsal kontrol mekanizmalarına bağlı bir itaati çağrıştırmak yerine, zihinsel sürekliliği mümkün kılan kurucu bir iç organizasyon biçimi olarak öne çıkar. Bilgi, zihinsel üretkenliği besleyen bir enerji olarak değerlendirilir; bu üretkenlik ise öznenin kendi zihnini bir sistem olarak kurmasıyla mümkün hâle gelir.

Bu söylemde başarısızlık, çevresel engellerle ilişkilendirilmez. Sorun, içeride aranır. Dikkatin dağılması, planların uygulanmaması, zihinsel enerjinin dağınıklığı; hepsi içsel düzenin bozulduğuna işaret eder. Öğrenme, bu düzende ancak zihinsel berraklıkla ilerleyebilir.

Karmaşa sürdüğü sürece gelişim ertelenir. Kwik'in anlatısı, özneyi yalnızca düşünceleriyle değil, davranış kalıpları, motivasyon biçimleri ve bilişsel refleksleriyle birlikte sorumlu kılar. Özdisiplin, burada iç dünyada başlatılan bir seferberliktir. Bireyden beklenen, sahip olduğu bilişsel kaynakları belirli bir odakla harekete geçirmesidir. Dikkat, yeniden yönlendirilir. Zaman, parçalanmadan kullanılır. Enerji, sürüklenmez; kanal açılır, yön bulur. Potansiyelin varlığı yeterli görülmez. Değerlendirilmediğinde yük hâline gelir. Zihinsel emek harcanmadığında yalnızca atıl kalmaz, değerini de yitirir.

Sınırsız kitabında özdisiplin söylemi, neoliberal öznenin zihinsel sermaye yönetimiyle kesişir. Kwik'in diliyle ifade edilen "sınırsızlık" vaadi, aslında bireyin kendini sürekli yeniden yapılandırdığı, kendi zihinsel yazılımını optimize ettiği ve tüm bilişsel süreçlerini piyasaya sunulabilir performanslara dönüştürdüğü bir özneleşme modelini yüceltir. Özdisiplin, neoliberal çağın bireyine dayattığı sürekli performans zorunluluğu karşısında, karakterin sabit bir niteliğinden çok, varoluşu sürdürebilmenin zorunlu bir yolu hâlini alır.

Özdisiplin söyleminin çarpıcı bir örneği, Malcolm Gladwell'in *Outliers (Çizginin Dışındakiler)* (2009) adlı eserinde gözlemlenebilir. Kitabın giriş bölümünde yer alan anlatı, ilk bakışta bireyci başarı mitini sorguluyor gibi görünse de, söylemsel düzeyde özdisiplin söylemini yeniden üreten bir çerçeve sunar. Gladwell, kültürel mirasın, tarihsel koşulların ve rastlantısal avantajların başarı üzerindeki etkisini vurgulayarak, bireysel kararlılık ve yeteneğin tek belirleyici olmadığını öne sürer. Ancak bu eleştirel yönelim, metnin alt katmanlarında neoliberal öznenin içselleştirdiği disiplin normlarını yeniden üretmekten kaçınmaz. Gladwell'in dikkat çektiği toplumsal anlatı formülü, "yoktan var olmuş adam" mitini temel alır: Yoksulluk içinden çıkan, dış destek almaksızın yalnızca kararlılığı, çalışkanlığı ve iradesiyle zirveye ulaşan birey imgesi. Bu anlatı, popüler kültürde olduğu kadar kişisel gelişim literatüründe de sıkça rastlanan bir figürdür. Gladwell her ne kadar bu figürün geçerliliğini sorgulasa da, metin içerisinde sunduğu örnekler -Tevrat'taki Yusuf, Benjamin Franklin, Horatio Alger romanlarının kahramanları- özdisiplin, azim ve öz-yönetim nosyonlarını doğal ve evrensel başarı koşulları olarak sunar. Özellikle şu ifade bu durumu açık biçimde sergiler: "Kafanızı kaldırın ve yoktan var olmuş bir adamın imajına bakın; o soy sopa ya da himayeye hiçbir şey borçlu değildi (...) ancak daha sonra kralların karşısına dikildi ve ölürken ardında dünyanın hiçbir zaman unutmayacağı bir isim bıraktı" (s. 22).

Bu söylem, toplumsal bağlamı dışlayarak bireyin kendi içsel kaynaklarıyla başarıya ulaşabileceği fikrini pekiştirir. Böylece yapısal eşitsizlikler yerine bireyin kendi potansiyelini

harekete geçirebilme kapasitesi, yani özdisiplini, merkeze alır. Michel Foucault'nun "özneleşme teknolojileri" olarak tanımladığı bu içselleştirilmiş denetim biçimi, dışsal baskıların yerine gönüllü özdenetimi koyar (Foucault, 2015a: 204).

Gladwell'in kitabının ilerleyen bölümlerinde özdisiplin söylemi, "10.000 saat kuralı" olarak bilinen kavramsallaştırma ile pekiştirilir. Bireyin uzmanlaşmasının yalnızca yetenekle değil, disiplinli ve sistemli bir çalışmayla mümkün olduğu ileri sürülür. "Uzmanlık kazanmanın yaklaşık 10 yıl sürdüğü" ve bunun "haftada 20 saat çalışmakla 10.000 saati" bulduğu (Gladwell, 2009: 54) vurgusu, özdisiplini başarıya ulaşmanın önkoşulu hâline getirir. Mozart örneği de bu söylemin devamıdır: "Mozart'ın bile ilk büyük bestesini yapmadan önce on yıl boyunca beste yaptığı bir geçmişi vardı" (s. 50). Bu ifadeler, bireyin yetenekli olmasının yeterli olmadığını; sürekli eğitim, tekrar ve organize çabayla desteklenmesi gerektiğini ima eder. Benzer biçimde, Bill Gates'in genç yaşta eriştiği teknolojiye dair anlatı, "amansız bir çalışma etiği" ile birleşerek sunulur. Gates'in başarısı, fırsatları değerlendirecek düzeyde özdisiplinli bir çabaya bağlanır (s. 66). Böylece bireyin eriştiği imkânların meşru ve etkili hâle gelmesi için içsel motivasyon ve denetim kapasitesi ön koşul hâline gelir.

Gladwell'in amacı; bireycilik mitini sarsmak olsa da metnin içinde yer alan örnekler, neoliberal başarı rejiminin temel bileşenleri olan süreklilik, azim, bireysel mücadele ve içsel motivasyon gibi olguları doğal gerçeklikler gibi sunar. Bu yönüyle *Outliers*, hem bireysel çabayı ön plana alan anlatıların sorgulanmasını sağlar hem de dolaylı biçimde özdisiplinin başarıya ulaşmada kaçınılmaz bir ön koşul olduğu fikrini yeniden üretir. Gladwell'in metni, özdisiplin söylemine karşı eleştirel bir duruş sergilemeye çalışırken aynı zamanda bu söylemin dilsel kodlarını ve anlatı yapısını yeniden kurar. Bu çelişki, kişisel gelişim literatürünün daha "akademik" ya da "eleştirel" versiyonlarında dahi neoliberal özne kurgusunun ne denli güçlü bir biçimde içselleştirildiğini göstermektedir. Böylece Outliers, özdisiplinin yalnızca bireysel başarının değil, aynı zamanda anlatıların meşruiyetinin de temelini oluşturduğu neoliberal söylemsel evrenin bir parçası hâline gelir.

Neoliberal özneleşme sürecinde bireyin içsel denetim kapasitesi, iş yaşamı ve toplumsal rollerle sınırlı kalmaz. Bu kapasite, duygulanımın düzenlenmesi ve ruhsal varoluşun yeniden biçimlenmesi gibi daha derin düzeylerde de yapılandırılır. Özdisiplin bu noktada, bireyin gündelik yaşam pratiklerinden başlayarak bütün varlık alanlarını kuşatan bir öz-yönetim rejimi olarak kurgulanır. Robin Sharma'nın *Ferrari'sini Satan Bilge* (2020) adlı anlatısı, tam da bu yönetim biçiminin içselleştirilmesini teşvik eden bir özne inşası üretir.

Sharma, bireyin "kendi kendinin efendisi" olmasını bir tür etik ve varoluşsal görev olarak yüceltir. Bu söylemde disiplin, davranışların değil yalnızca düşüncelerin de denetimini içerir. "İç huzur", "günlük enerji düzeyi" ya da "çevresine sunulan sevgi" gibi duygusal haller, birer hedefe dönüştürülür: "Arzu ettiğim iç huzur, her gün hissettiğim enerji ve etrafımdaki herkese sunduğum sevgi açısından kendime açıkça tanımlanmış hedefler koyduğumu söylersem şaşırır mısın?" (s. 88). Bu tür hedefleştirmeler, bireyin iç dünyasını bir planlama ajandası gibi kurgulamayı teşvik eder. Duygular, doğal akışı içinde yaşanan deneyimler olmaktan çıkar; üretilecek, ölçülecek ve sürdürülecek çıktılar hâline gelir.

Sharma'nın öznesi, disiplin sayesinde "her sabah kendine verdiği sözleri tutan", "yapılacaklar listesine sadık kalan" bir figür değil; aynı zamanda iç dünyasında sürekli bir düzen ve istikrar sağlayan bir kontrol mekanizmasıdır. "Düşünceler canlı, titreşimli enerji paketleridir" diyerek zihinsel süreçleri maddesel bir varlığa indirgerken, "zayıf zihinlerin zayıf davranışlara yol açtığını" vurgular (s. 72). Bu dil, duygusal ve zihinsel süreçlerin mutlak şekilde disipline edilmesi gerektiği fikrini doğallaştırır.

Anlatıda sıklıkla yinelenen metaforik ögeler, bu söylemin normatif çerçevesini güçlendirir. "Demirden irade", "disiplin kordonu", "spiritüel güç kası" gibi imgeler, özdisiplini neredeyse fiziksel bir kas gibi çalıştırılması gereken bir kapasiteye indirger. Sharma'nın aktardığı şu ifade bu anlayışı somutlaştırır: "Kendini kontrol etme ve irade gücü bir kordon gibidir. Tek başına zayıf olan teller, birlikte örüldüğünde demirden daha sert hâle gelir" (s. 148). Böylece birey, iradesini mikroskobik eylemlerle örerek inşa etmekle yükümlü kılınır.

Metinde özdisiplin, yalnızca bir davranış biçimi değil; ontolojik bir zorunluluk olarak sunulur. "Kendini disipline etme erdemi", yaşamın bütününe nüfuz eden bir etik teknolojiye dönüşür. Özellikle "disiplinli bir yaşam kurmak için küçük ama istikrarlı eylemler" önerilirken, her gün uygulanan minör tekrarların bir tür karakter sermayesi oluşturduğu savunulur. Birey, bu şekilde "kişisel dünyasının efendisi" olur (s. 148).

Anlatının bir diğer belirgin yönü, özdisiplinin özgürlükle eşdeğer tutulmasıdır. Sharma'nın şu ifadesi bu anlayışı çarpıcı biçimde özetler: "Yaşamına kendini kontrol etme becerisi ve disiplin katman muazzam bir özgürlük duygusu da verecektir. Sadece bu bile her şeyi değiştirmeye yetecektir" (s. 151). Bu ifadede "katmak", bireyin disiplin ve kontrolü dışsal bir müdahale olmaksızın kendi iç dünyasına entegre etmesi anlamına gelirken; "muazzam bir özgürlük duygusu" ifadesi, içsel denetimin dışsal baskıların yokluğuna denk olduğu bir özgürlük tanımı sunar. "Her şeyi değiştirmeye yetecektir" ifadesindeki aşırı genelleme, bireyin

yalnızca irade ve disiplin yoluyla kaderini tamamen dönüştürebileceği yönünde bir mutlaklık içerir. Bu tür dilsel yapılar, bireyin yaşadığı zorlukların çözümünü yalnız içsel kaynaklara havale ederken, dışsal yapıların etkisini kategorik olarak siler. Bu söylem, neoliberal özneleşmenin tipik bir örneğini sunar: Özne, sistematik eşitsizliklere karşı değil, kendi iç sınırlarına karşı mücadeleye çağrılır. Başarı ya da başarısızlık, dışsal koşullardan değil, bireyin kendini ne kadar disipline ettiğiyle ilişkilendirilir. Disiplinin etik ve estetik bir erdem gibi idealize edilmesi, bireyin ruhsal kaynaklarını seferber etmesini teşvik ederken, toplumsal engellerin ve kurumsal adaletsizliklerin görünürlüğünü azaltır. Bu anlatı biçimi, özgürlük söylemini radikal biçimde yeniden tanımlar: Artık özgürlük, seçenekler arasında tercih yapabilme koşuluna değil; bireyin ne hissetmesi gerektiğini bilme, hangi düşünceye odaklanacağını belirleyebilme ve içsel dengesini sabit tutma kapasitesine indirgenir. Ne hissedeceğini bilmek, şefkati zamanında göstermek, huzuru hedeflemek gibi standartlaştırılmış duygusal görevler bireyin etik sorumluluğu hâline gelir. Böylece özdisiplin, ruhsal öz-yönetimin bir parçası olarak hem hedef hem de araç işlevi görür. Bu noktada birey, yalnız davranışlarının değil, hislerinin ve zihinsel eğilimlerinin de denetleyicisi olmaya zorlanır. Ancak bu içe dönük yönelim, sistemsel arızaları çözmek yerine bireyin dikkatini içsel eylemsizliğe yönlendirir. Yapısal eşitsizlikler, duygusal yetersizlikle ikame edilir; siyasal olanın yerini psikolojik alır. Bu durum, Mark Fisher'ın ifadesiyle, "toplumsal nedenlerin psikolojik semptomlara dönüştürülmesi" biçiminde işler (Fisher, 2011: 33). Böylece disiplin çağrısı, yalnız bireyin performansını değil, sistemin sorgulanmazlığını da sürdürür. Sharma'nın disiplin vaadi, bireyi güçlendirmekten çok, onu kendi içinde sorunsuz çalışması beklenen bir makineye dönüştürür. Özne güçlendiğini sanırken, sistemin kendini yeniden üretmesine katkıda bulunur. İçsel özgürlük anlatısı, dışsal tutsaklık biçimlerinin üzerini örten estetik bir paravandan ibaret hâle gelir.

Kiyosaki ve Lechter'in *Zengin Baba Yoksul Baba* (2007) adlı eseri, özdisiplin söylemini bireysel ekonomik başarı anlatısının merkezine yerleştirerek neoliberal öznelliğin kurucu ögelerinden birini pekiştirir. Kiyosaki ve Lechter'in anlatısında, bireyin ekonomik özgürlüğe ulaşmasının ön koşulu, sahip olduğu bilgiden çok, o bilgiyi eyleme dönüştürme kapasitesidir. Yazar, öğrenilen bilgilerin hayata geçirilmesini "disiplin kurma" biçiminde ifade ederken şu sözleriyle bu kavrayışı açıkça ortaya koyar: "Formülü öğrendim. Ondan sonra sıra öğrendiklerimi hayata geçirme disiplinini kurmaya gelmişti. Oysa çoğu kimse bu noktada pes eder" (s. 214). Bu ifadede özdisiplin, bireyin bilgi birikimini harekete dönüştürmesini sağlayan dönüştürücü bir içsel irade olarak temsil edilir. Neoliberal söylemde sıklıkla rastlanan bu tür

ifadeler, bireyin başarısızlığını yapısal engellerle değil, kişisel zayıflık ve "pes etme eğilimi" ile açıklayan bir söylemsel örgü üretir. Böylece disiplin, yalnızca çalışma etiğinin bir parçası değil; bireysel kaderin belirleyici aracı hâline gelir.

Kiyosaki ve Lechter'in dili, içkin bir rekabet ve farklılaşma mantığı barındırır. "Çoğu kimse pes eder" ifadesiyle, özneye açıkça ayrıcalıklı bir konum sunulur: Disiplinli olanlar sıra dışı olurken, disiplinsiz kalanlar kitlenin sıradanlığında yitip gitmeye mahkûmdur. Bu söylem, neoliberal bireyselcilik ile tamamen örtüşen bir ayrıştırma mantığını besler.

Zengin Baba Yoksul Baba (2007) kitabında sıkça vurgulanan bir tema, yalnızca bilgiye sahip olmanın yeterli olmadığı; asıl belirleyici olanın öğrenme hızını artırma becerisi olduğu yönündedir: "Bugünün hızla değişen dünyasında bildiklerinizin pek fazla önemi de yok çünkü bilginiz her geçen gün eskir. Ne hızla öğrendiğiniz önemli. Bu becerinin bedeli ölçülemez" (s. 215). Burada öğrenme hızı, salt pedagojik bir yetkinlik değil, piyasa değeriyle doğrudan ilişkili stratejik bir zorunluluk olarak inşa edilir. Bilgi, durağan birikim olmaktan çıkar; sermayeleştirilmiş ve sürekli optimize edilmesi gereken bir varlığa dönüşür. Bu anlayışta özdisiplin, bireyin düşünsel faaliyetlerini yapılandıran bir iç denetim sistemine dönüşür. Öğrenme süreci, belirli bir bilginin edinilmesiyle sınırlı kalmaz; öğrenmeyi öğrenmek fikri temel alınır. Klasik "balık vermek yerine balık tutmayı öğretmek" metaforu üzerinden inşa edilen bu yaklaşımda, bireyin bilgiye erişim yetkinliği değil, bilgi üretme ve kullanma becerisi esas alınır. Böyle bir bakış, bireyden sürekli uyanıklık, dikkat, hız ve zihinsel esneklik talep eder. Byung-Chul Han'ın "dikkat ekonomisi" tanımı bu çerçevede anlam kazanır. Bu modele göre birey, zihinsel performansını sürekli artırmakla yükümlü olan bir özne hâline gelir (Han, 2015: 24). Teorik derinlik ya da entelektüel birikim ikinci planda kalır; belirleyici olan, işlevsel bilgi üretme yeteneğidir. Hangi bilginin hangi koşulda işe yarayacağı, nasıl değerlendirileceği ve ne hızla tüketileceği soruları, bireyin rekabet kapasitesini şekillendiren ölçütler hâline gelir. Bu nedenle öğrenme, bireysel gelişim çağrısından çok, neoliberal ekonominin süreklilik talebine yanıt veren bir zorunluluk biçiminde kurgulanır. Öğrenme süreci, zamanla yarışan, anlık çıktı üretmeyi hedefleyen bir performans görevine dönüştürülür. Bu da zihinsel kapasitenin tamamını, disipline edilmiş bir verimlilik aracına dönüştürür. Bilgiye ulaşma süreci, bir tür bilişsel girişimcilik biçimi alır: Her birey, kendi zihinsel sermayesini artırmakla sorumludur ve bu sorumluluğun ihlali, başarısızlıkla değil, değersizlikle eşanlamlı hâle gelir.

Zengin Baba Yoksul Baba kitabının pedagojik yaklaşımı, bireyin bilgiyle kurduğu ilişkiyi işlevsel bir temele oturtur. Bilginin kendisinden çok, ne hızla edinildiği, ne kadar sürede

dönüştürüldüğü ve nasıl kullanıma sokulduğu önem kazanır. Böylece öğrenme, durağan bir kavrayış süreci olmaktan çıkar; anlık performans beklentisine uyarlanmış, sürekli ivme gerektiren bir etkinliğe dönüşür. Bu çerçevede özdisiplin, zihinsel akışların, dikkat düzeyinin ve öğrenme stratejilerinin de sürekli denetlenmesini gerektiren bir öz-yönetim biçimine evrilir. Zihin artık bir birikim haznesi olarak görülmez; kesintisiz bilgi işleyen ve performansa dönük çıktılar üretmesi beklenen bir işlem birimine dönüştürülür. Bu bağlamda bireyin değeri, entelektüel donanımından çok, bilgiye ulaşma hızı ve bu bilgiyi dönüştürebilme kapasitesi üzerinden ölçülür. Öğrenme, varoluşsal sürdürülebilirliğin zorunlu koşulu olarak tanımlanır.

Kitapta dikkat çeken bir başka söylemsel strateji ise, klasik emek etiğinin geçersizleştirilmesidir: "Para kazanmak için çok çalışmak mağara insanı zamanında doğmuş eski bir formüldür" (s. 215). Bu cümlede "çok çalışmak" küçümsenmekte; yerine stratejik bilgi, hızlı öğrenme ve özdenetimli manevra kabiliyeti önerilmektedir. Böylece geleneksel çalışma etiği "eski" ve "ilkel" bir model olarak dışlanır; modern neoliberal özne ise üretkenliğini kendi üzerine yaptığı yatırımlarla, bilişsel çevikliğiyle ve içsel disiplin gücüyle tanımlar. Bu noktada disiplin yalnızca çalışkanlık değil, akıllıca çalışan, risk alan, formüller geliştiren bir girişimci irade olarak kodlanır.

Kitapta geçen "hayata geçirme disiplinini kurmak", "çoğu kimse pes eder", "hızla öğrenmek", "eski formül" vb. dilsel kodlar, öznenin sürekli kendini güncelleyen, kendi üzerinde çalışan, arzularını ve davranışlarını düzenleyen bir iktidar nesnesine dönüştüğünü gösterir. Disiplin, dışsal bir otoritenin değil; bireyin kendi üzerinde kurduğu bir içsel iktidarın adı olur. Foucault'nun "iktidarın kişilerin üzerinden değil, kişiler aracılığıyla işlediği" yönündeki çözümlemesi, bu bağlamda güncellenerek okunabilir.

Kitabın neoliberal özneyi biçimlendiren bir diğer güçlü söylemi ise, bireyin ekonomik davranışlarını denetleme kapasitesiyle ilişkilendirdiği "kendine ödeme yapma" ilkesidir. "Önce kendinize para ayırın" ifadesi, yalnızca mali bir strateji değil; aynı zamanda bireyin arzularını bastırabilme, geleceği önceliklendirme ve tüketim dürtülerini erteleme becerisini simgeler. Kitapta bu ilke doğrudan özdisiplinle ilişkilendirerek şöyle belirtilir: "Eğer kendinizi denetleyemezseniz, zengin olmaya çalışmayın. Yatırım yapıp para kazanmanın, sonra da onu tüketmenin anlamı yok" (s. 215). Bu pasajda disiplin, finansal başarının önkoşulu olarak mutlaklaştırılır. Zenginlik, artık yalnızca yatırım becerisine değil, o kazancı kullanma biçimine içkin etik ve psikolojik denetime bağlıdır. Birey, kendi kazancının yöneticisi olmak zorundadır; aksi takdirde servet bile sürdürülebilir değildir. Bu bağlamda disiplin, dışsal kazanımların içsel

birikimle yönetilebilmesini sağlayan bir "kişisel otorite teknolojisi"ne dönüşür. Arzuların denetimi, hazların ertelenmesi ve tüketim dürtüsünün rasyonelleştirilmesi özdisiplin bağlamında değerlendirilmektedir. Yazar, bu durumu piyango kazanan örneğiyle pekiştirir: "Çoğu piyango talihlilerinin büyük ikramiye kazandıktan kısa bir süre sonra meteliğe kurşun atar hale gelmeleri öz disiplinden yoksun olmalarıdır" (s. 215). Piyango örneği, neoliberal söylemin şansa dayalı başarıyı değersizleştirme ve bireyin kendi başarısını rasyonel seçimler ve özdenetim üzerinden kurma idealini besler. Şansın değil, disiplinli bir öznenin süreklilik içinde ürettiği sermayenin makbul olduğu vurgulanır. Bu söylemle, yalnızca çalışkanlık değil; bireyin duygusal, arzu merkezli tüketim davranışlarını bastırma becerisi başarı ile eşleştirilir. Yine aynı pasajda yer alan "zam alınca yeni araba alma", "gemi yolculuğuna çıkma" gibi ifadeler, neoliberal özne açısından hazcı harcamanın olumsuzlanması ve tüketim eğilimlerinin denetim altına alınması gerektiğini ima eder. Bu davranış biçimi "disiplinsizlikle" özdeşleştirilerek ahlaki olarak yargılanır. Bu, neoliberalizmin tüketimi bir değer olarak yücelttiği alanlardan farklı olarak, kişisel finans yönetimi ve yatırım söz konusu olduğunda tüketimi günahkâr bir davranış biçimi olarak konumlandırdığı ikili söylemsel yapıyı da açığa çıkarır.

Kiyosaki ve Lechter'in önerdiği "önce kendine ödeme yap" ilkesi, neoliberal öznellik açısından iki katmanlı bir normatif model üretir: Bir yanda bireyin arzularını, tüketim dürtülerini ve haz beklentisini bastırarak kendini uzun vadeli hedeflere yönlendirmesi; diğer yanda bu içsel bastırma mekanizmasını sermaye üretimi için verimli bir stratejiye dönüştürmesi beklenir. Böylece özdisiplin, yalnızca etik bir ideal değil; kendilik yönetiminin piyasa aklına entegre edilme biçimi olarak işlev görür.

Kitapta neoliberal özneyi şekillendiren özdisiplin anlatısı daha da derinleştirilerek sınıfsal ayrımları açıklamada da benzer bir strateji izlenir. 216. sayfada yer alan şu ifadeler, özdisiplini yalnızca bireysel başarı ya da finansal istikrarın değil, aynı zamanda toplumsal konumlanmanın da belirleyici ölçütü hâline getirir: "Zengin, yoksul ve orta sınıf arasındaki en belirleyici unsur, özdisiplin eksikliğidir. Daha basit bir dille söylersek, kendine güveni az olan ve maddi baskılara dayanamayan kimseler asla zengin olamaz."

Bu ifadede sınıfsal eşitsizlikler, yapısal koşullar ya da tarihsel dışlayıcılıklar üzerinden değil; bireyin içsel kapasitesi ve psikolojik direnci üzerinden gerekçelendirilir. Kiyosaki ve Lechter'in söylemi, yoksulluğu ya da başarısızlığı, özdenetim eksikliğiyle açıklayarak bireysel sorumluluk ideolojisini pekiştirir. Bu bağlamda disiplin, yalnızca bir başarı stratejisi değil;

bireyin ait olduğu sınıfı hak edip etmediğini belirleyen bir tür ahlaki sınav hâline gelir. Neoliberal yönetimsellikte sıklıkla karşılaşılan bu tür ifadeler, maddi başarısızlığı bir tür kişilik zafiyeti olarak tanımlar ve böylece sınıfsal pozisyonu bireysel meziyetler üzerinden yeniden üretir. "Kuvvetli olmayanlar çoğu zaman özdisiplinli olanların kurbanı olur" şeklindeki ifade, yalnızca bireyler arası rekabeti meşrulaştırmakla kalmaz; aynı zamanda özdisiplini bir tür ahlaki üstünlük alanına dönüştürür (s. 216). Disiplinsiz olanlar edilgenleştirilir, yönlendirilen ve başarısızlığa mahkûm bir konumda resmedilirken; disiplinli olanlar güçlü, yöneten ve sürdürülebilir başarıya erişmiş bireyler olarak idealize edilir. Bu karşıtlık, neoliberal bireyselciliğin temel ilkesi olan "kendi başarının mimarı olma" öğretisini yeniden üretir.

Kiyosaki ve Lechter'in metni özdisiplini hem ekonomik davranışın hem de toplumsal değer üretiminin merkezine yerleştirir. Disiplinli birey, yalnızca finansal açıdan öngörülü ve stratejik değil; aynı zamanda kendi arzularını bastırabilen, geleceği bugünün hazlarına tercih edebilen, içsel bir iktidarın öznesi olarak kurgulanır. Bu söylem, neoliberal çağın "ideal öznesi"ni, kendini sürekli denetleyen, kendi zayıflıklarıyla mücadele eden ve başarısızlığın nedenini kendinde arayan bir karakter tipolojisi olarak şekillendirir. Özdisiplin, böylece yalnızca bir meziyet değil; neoliberal aklın bireyde görmek istediği temel varoluşsal form hâline gelir.

Napoleon Hill'in *Düşün ve Zengin Ol* (2008) adlı eserinde özdisiplin, bireysel başarının olmazsa olmaz koşulu olarak çerçevelenir. Yazar, başarıyı ne şansa ne de dışsal koşullara bağlar; doğrudan bireyin kendi iç dünyasında inşa ettiği bir irade rejimiyle temellendirir. Hill'in sunduğu anlatılar, arzu ve inancın tek başına yeterli olmadığını, bu motivasyonların davranışa dönüşebilmesi için ısrarlı bir zihinsel sebat gerektiğini gösterir. Kitabın pek çok yerinde tekrar eden vurgulardan biri, bireyin dışsal engeller karşısında geri çekilmek yerine, içsel direncini yeniden örgütlemesi gerektiğidir: "Kararlılığın temeli irade gücüdür. (...) İnsanların büyük çoğunluğu, ilk itiraz ya da talihsizlikle karşılaşma durumunda amaçlarını ve hedeflerini bir kenara atıp vazgeçmeye hazırdırlar. Birkaçı ise bütün itirazlara rağmen hedeflerine ulaşana dek devam eder" (s. 133). Bu anlayışa göre, özdisiplin, bireyin yalnız kararlar almasından ibaret değildir.

Hill'in anlatılarında özne, düşünce biçimini denetleyen, arzularını dönüştüren ve davranışlarını yeniden kurgulayan çok katmanlı bir yapı olarak belirir. Özellikle cinsel arzunun dönüştürülmesiyle ilgili bölümlerde, içsel enerji kontrol altına alınıp yaratıcılığa yönlendirilmesi gereken bir kaynak olarak sunulur: "Cinsel enerjinin dönüştürülmesi irade

gücünün çalıştırılmasını gerektirir, ama alınan karşılık bu çabaya değer" (s. 157). Bu dönüşüm, doğuştan gelen dürtülerin bastırılmasından çok, onları ekonomik ve kültürel başarıya tahvil eden bir zihinsel mühendislik pratiği olarak tasarlanır.

Düşün ve Zengin Ol kitabında ortaya konan özne hem davranışsal hem bilişsel düzeyde kendine denetim uygulayan bir figürdür. "Tek bir şey üzerinde tam kontrolünüz vardır, o da kendi düşünceleriniz" (s. 224) ifadesi, bireyin tüm yaşamının düşünsel bir özyönetimle şekillendiğini ortaya koyarZihin, kendi haline terk edilmemesi gereken, sürekli yönlendirme ve dikkatli gözetim gerektiren bir içsel yapı olarak tanımlanır. Bu doğrultuda özdisiplin, yalnızca davranışları şekillendirmekle sınırlı kalmaz; düşüncelerin içeriğini, tekrar düzeyini ve yönelimini de sistematik biçimde düzenleyen bir denetim mekanizması hâline gelir.

Hill'in önerdiği özne, içsel sorgulamalarla kendini sürekli denetleyen bir yapıdadır. "Sık sık kendinize acır mısınız?", "Zamanınızı en çok neye ayırırsınız?", "Olumsuz etkilere katlanıyor musunuz?" (s. 220) gibi sorular, bireyin içsel envanterini çıkartmasını amaçlar. Bu sorular doğrudan denetleyici bir otorite tarafından yöneltilmez; denetim bireyin kendi içinden örgütlenir. Hill'in bu sorgulamalara verdiği yanıt ise oldukça nettir: "Sinirlerinizi yatıştırmak için içki, uyuşturucu ya da sigaraya başvurur musunuz? Eğer öyleyse neden bunlar yerine irade gücünü denemiyorsunuz?" (s. 220). Bu ifadede, dışsal destek arayışları reddedilir ve çözüm doğrudan öznenin iradesinde bulunur. Psikolojik ya da fizyolojik gerilimler karşısında önerilen çıkış yolu, bireyin kendi içsel gücünü harekete geçirmesidir; bağımlılık yaratan dışsal unsurlar ise etkisiz ve sürdürülemez çözümler arasında yer alır. Hill'in perspektifinde irade; zihinsel bir yetkinliğin ötesinde, varoluşu sürdürebilme, zorluklar karşısında duruş sergileyebilme ve yaşamın yönünü tayin edebilme kudretinin merkezinde konumlanır. Hill'in özdisiplin söylemi, üç düzlemde işleyen çok katmanlı bir özne inşasına işaret eder. İlk düzeyde özdisiplin, zihinsel bir mimari olarak tanımlanır. Zihin, tesadüfi düşüncelerin değil, planlı ve hedef odaklı fikirlerin alanı olarak kodlanır. Bu alanın korunması ve yönetilmesi, bireyin zihinsel bir arınma süreciyle düşüncelerini filtrelemesini ve yapılandırmasını gerektirir. İkinci düzeyde özdisiplin, etik bir sorumluluk alanı olarak sunulur. İrade gücünün kullanılmaması yalnız bir zafiyet değil, karakter bozukluğu olarak değerlendirilir. Zararlı alışkanlıklardan vazgeçemeyen birey, ahlaki açıdan yetersiz görülür. Bu çerçevede özdisiplin hem içsel dengeyi hem de toplumsal kabulü sağlayan bir etik zorunluluğa dönüşür. Üçüncü düzeyde ise, gözetim mekanizmaları görünür olur. Hill'in sunduğu kişisel analiz soruları, bireyin kendini izleme ve ölçme sorumluluğunu üstlenmesini sağlar. Bu süreçte birey, hem özne hem de kendi üzerinde denetim uygulayan otorite hâline gelir.

Hill'in öznesi, zihinsel disiplini yüksek, etik sorumluluk bilinci gelişmiş ve içsel denetim mekanizmalarını işletmeye hazır bir figürdür. Bu figür, neoliberal çağın ideal bireyidir: Kriz karşısında toparlanabilen, desteği dışarıda değil içinde arayan, başarısını yalnız bireysel çabasıyla meşrulaştırabilen bir varlık. Bu yaklaşımda özdisiplin, eylemleri şekillendirmenin ötesinde, bireyin yaşamını tüm boyutlarıyla kurgulayan kurucu bir ilke olarak sunulur.

Özdisiplin söylemi yalnızca davranışsal düzeyde değil; bireyin içsel yönelimi, etik tutumları ve kendilik algısı üzerinden de inşa edilir. Bu söylemde bireyin "kendine karşı dürüst olması", "değerleriyle tutarlı yaşaması" ya da "iç sesine kulak vermesi" gibi ifadeler, görünüşte içtenliğe ve bütünlüğe yapılan etik çağrılar olarak sunulur. Ancak bu çağrılar, neoliberal öznellik rejiminde bireyin çıktıya endeksli performansını artıran psikolojik stratejilere dönüşür. Sahicilik, içsel bir özerklik biçimi değil; bireyin kendi üzerindeki denetimini pekiştiren ve verimliliği artırmaya yönelik araçsal bir kurgudur.

Richard Sennett'in *Kamusal İnsanın Çöküşü* (2013) adlı çalışmasında sunduğu analiz, kişisel gelişim metinlerinde idealize edilen bu sahicilik söylemine dönük temel bir eleştiri sunar. Sennett'e göre modern birey, artık eylemlerinin nesnel karakteriyle değil, duygularının içtenliğiyle yargılanmaktadır. Birey, giderek artan biçimde kendi iç dünyasını gerekçelendirmek, benliğini haklı çıkarmak zorunda bırakılır. Bu durum, sahiciliği etik bir değer olmaktan çıkarıp, sürekli teyit edilmesi gereken narsisistik bir meşruluk sorunsalına dönüştürür: "Güdülerini ve duygularını sahici kılma arzusu, bir tür Püritenliktir. [...] Narsis duygular daha çok, 'Yeterince iyi miyim?', 'Yeterli miyim?' gibi saplantılı sorular üzerinde odaklanır. Bir toplum bu tür duyguları harekete geçirdiğinde [...] kendini haklı çıkarmaya ilişkin bu sorular 'sembolik bir edim' yoluyla sistematik bir şekilde öne çıkacaktır" (Sennett, 2013: 26).

Kişisel gelişim literatüründe bu sahicilik arzusu sıklıkla özdisiplin söylemiyle iç içe geçer. Örneğin Anthony Robbins'in *Sınırsız Güç* (2018) adlı eserinde yer alan "kendinize karşı dürüst olun" ifadesi (s. 417), bireyin yönünü belirlemesi, yaşamını gözden geçirmesi ve gerektiğinde değiştirmesi çağrısıyla birlikte gelir. Burada dürüstlük, içsel bir özerklik değil; bireyin gelecekteki performansını optimize etme aracıdır. Robbins, bireyin "yanlış yolda olup olmadığını" dürüstlükle teşhis etmesini ve bunu fırsata çevirmesini ister. Bu tür bir söylemde sahicilik, Sennett'in deyimiyle "güdüleri meşrulaştırma saplantısı"na karşılık gelir; içsel bir özgürlük değil, verimliliğe hizmet eden bir içsel denetim biçimi olarak işler.

Benzer bir yapı Stephen R. Covey'nin *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı* (2022) kitabında da gözlenir. Covey, bireysel gücü "değerlerle tutarlı yaşamak" biçiminde tanımlar ve bu tutarlılığı toplumsal ilişkilerdeki etkililikle ilişkilendirir: "Mutlu bir evliliğiniz olsun istiyorsanız, pozitif enerji yayan, negatif enerjiyi pekiştirmek yerine onu dışlayan biri olun. [...] Daha anlayışlı, empatik, tutarlı, sevecen bir anne ya da baba olun" (s. 55).

Burada sahicilik, içsel bir ahlaki duruşun ifadesi değil; başkalarıyla daha işlevsel ilişkiler kurabilmenin psikolojik ön koşulu olarak tanımlanır. Sahici olmak, sistemle uyumlu bir ebeveyn, eş ya da çalışan olmak anlamına gelir. Bu da bireyin içsel kaynaklarının duygusal verimlilik ve sosyal uyum hedefleri doğrultusunda mobilize edilmesini sağlar.

Napoleon Hill'in *Düşün ve Zengin Ol* (2008) adlı eserinde sahicilik, başarıyı engelleyen otuz etkenden biri olan "kasıtlı sahtekârlık" karşıtlığı üzerinden kodlanır: "Dürüstlüğün yerini tutacak bir şey yoktur. [...] Sahtekârlığı seçen kişi için hiç umut yoktur, er ya da geç yaptığı işler ayağına dolanacak ve şöhretini, hatta belki de özgürlüğünü kaybedecektir" (s. 114).

Hill, dürüstlüğü içsel bir ahlaki değer olarak değil; başarıyı sürdürülebilir kılan bir yatırım olarak tanımlar. Etik, burada faydanın hizmetindedir. Sahicilik, öznenin benliğinden türeyen bir sorumluluk değil; stratejik bir tercihtir.

Sennett'in (2013:26) çözümlemesiyle birlikte düşünüldüğünde, Robbins, Covey ve Hill'in söylemlerinde sahicilik, modern Protestan ahlakının sekülerleşmiş bir formuna dönüşür. "Benliğin meşruluğuna ilişkin saplantılı soruların öne sürülmesiyle oluşmaya başlayan kamusal ve özel ilgi alanları arasındaki yer değişimi", bu metinlerde bireyin kendisini sürekli yeniden haklı çıkarmasını, içsel bir denetim sürecine mahkûm olmasını beraberinde getirir. Sahicilik, kamusal sorumluluğun değil, bireysel performansın etik süsü hâline gelir. İçtenlik, artık sistemin sürdürülebilirliği için içselleştirilmiş bir kontrol teknolojisidir.

Bu bölümde incelenen kişisel gelişim metinleri, özdisiplin söylemi etrafında yapılandırılmış bir özne modeli üretir. Bu modelde birey, zamanını yönetmesi, arzularını denetim altında tutması, düşüncelerini organize etmesi ve hedeflerine sadık kalması beklenen bir iç düzen aktörüne dönüştürülür. Özdisiplin, yalnızca davranışsal bir beceri olarak değil; içsel kontrolün, duygusal regülasyonun ve zihinsel istikrarın sürekliliğini sağlayan bir yönetimsellik aracı olarak sunulur. Bireyin iç dünyası, düzenlenmesi gereken bir sistem olarak ele alınır; dağınıklık, kararsızlık ya da irade zayıflığı başarıyı tehdit eden içsel sapmalar şeklinde çerçevelenir. Bu anlatı, özneyi her anını planlayan, performansını sürekli izleyen ve kendi eylemlerine yatırım yapan bir benlik teknolojisine eklemler. Neoliberal özne, bu çerçevede,

dışsal denetimden çok kendi iç yasalarını kurarak çalışan, sürekli olarak kendini optimize eden ve her sapmayı içsel bir eksiklikle ilişkilendiren bir fail olarak biçimlendirilir. Özdisiplin söylemi böylelikle bireysel kontrolü etik bir norm olarak kodlayarak, özneyi sistemin işleyişine içerden bağlayan bir ideolojik aygıta dönüşür.

2.4.POZİTİFLİK SÖYLEMİ VE MUTLULUK

Pozitiflik ve mutluluk, kişisel gelişim söyleminde duygulanımsal bir iyilik hâlinden çok, öznenin biçimlendirilmesinde işlevsel roller üstlenen düzenleyici kodlara dönüşür. Bu duygular, iç dünyaya ait geçici tepkiler olarak değil; üretkenliği sürdüren, toplumsal kabulü temin eden ve ruhsal güvenceleri sağlayan birer araç gibi sunulur. Düşünme biçimi, alışkanlık repertuarı ve motivasyon düzeyi gibi içsel parametreler, bireyin başarı ya da tükenmişlik deneyimlerinde belirleyici faktörler olarak kodlanır. Gülümsemek, umutla konuşmak ya da içsel denge görüntüsü vermek, duygusal deneyimin içten bir ifadesi olmaktan çıkıp sistemin öngördüğü uygun davranış biçimlerine dönüşür. Bu söylem, bireyin duygularını düzenlemesini, ruhsal çalkantılarını bastırmasını ve iyimserliğini üretkenliğin hizmetine sunmasını teşvik eder. Pozitiflik, içsel huzuru sağlamaya yönelik bireysel bir arayıştan ziyade dışsal beklentilere uyum sağlama kapasitesini görünür kılan bir performans göstergesi işlevi görür. Mutluluk ise, içsel bir arzunun tatmini olmaktan uzaklaştırılarak yerine getirilmesi gereken bir norm hâline getirilir. Böylece birey, çevresel sorunlardan çok, kendi zihinsel düzenlemelerine odaklanmakla yükümlü tutulur; olumlu düşünce, gerçeği yeniden kuran bir beceri gibi sunulur.

Cabanas ve Eva Illouz'un (2023) belirttiği gibi, neoliberal toplumlarda mutluluk, bireyci değerlerle sıkı sıkıya örülmüş, psikolojik ve ahlaki bir zorunluluğa dönüştürülmüştür. Birey, hem kendi mutluluğunun üreticisi hem de mutsuzluğunun yegâne sorumlusudur. Bu yaklaşım, bireyin toplumsal ya da ekonomik eşitsizlikler yerine kendi yetersiz "duygusal yatırımına" odaklanmasına neden olur. Böylece pozitiflik, toplumsal sorunların bireysel düzeyde içselleştirilerek görünmez kılınmasına hizmet eder. Cabanas ve Illouz'a (2023: 69–73) göre pozitif psikoloji, mutluluğu bilimsel bir söylem altında sunarak bireyci değerleri ideolojik olarak meşrulaştırır ve bireyi "özgür" ama yalnız bir fail olarak biçimlendirir. Bu noktada Moosung Lee'nin (2017: 12) şu vurgusu dikkat çekicidir: "Kişisel gelişim literatüründe pozitif düşünme yalnızca bir tutum meselesi değil, aynı zamanda bir ideolojidir." Lee'nin "pozitif düşüncenin bir ideoloji olduğuna dair yorumu, kişisel gelişim literatürünün görünürdeki iyi niyetli motivasyon söyleminin ardında yatan yönlendirici aklı gözler önüne serer. Bu söylem,

bireye hayatı olumlu bir pencereden görmesini önerirken, ona bu pencerenin çerçevesini de dayatır. Pozitiflik, yalnızca duygusal bir tercih değil; bireyin dünyayı algılayış biçimini şekillendiren bir bilinç haritasına dönüşür. Bu harita, sorunları içselleştirmeyi, çöküntüleri bastırmayı ve uyumla ilerlemeyi normlaştırır. Böylece özne, dış dünyaya yönelik eleştirel bir konum almak yerine, içsel yeniden ayarlamalarla yetinmeye yöneltilir. Lee'nin işaret ettiği ideolojik düzlem, tam da bu noktada devreye girer: Pozitiflik, bireyin gerçeklik algısını sistemin sürdürülebilirliği adına yeniden yapılandıran bir zihinsel mimari olarak işler. Umut, iyimserlik ya da şükür gibi kavramlar, yaşanan her tıkanmayı bireysel anlamda aşılması gereken bir sınav gibi gösterir. Böylece düşünce tarzı, yalnızca ruh hâlini değil, gerçekliği de yeniden üretmeye başlar.

Byung-Chul Han'a göre neoliberal toplum, bir "olumluluk toplumu"na dönüşmüştür. Bu toplumsal yapıda, olumsuzluk sistematik olarak dışlanır ve birey üzerindeki denetim, neşeli olma zorunluluğu biçiminde tezahür eder. Han (2017: 10), "olumluluğun şiddeti, olumsuzun şiddetinden daha yıkıcı ve sinsidir" diyerek bu mekanizmanın görünmez baskı biçimlerine dikkat çeker. Birey, mutsuzluk veya öfke gibi duygular yaşadığında, bunu sistemsel değil kişisel bir arıza olarak yorumlamaya yönlendirilir.

Pozitiflik söylemi, bireyin eleştirel reflekslerini bastırırken, onu sürekli uyum içinde, yapısal nedenleri göz ardı eden bir başarı anlatısına mahkûm eder. Bu anlamda pozitif düşünce, bireyin kendiyle olan ilişkisini düzenlerken, onu toplumsal ilişkilerden ve kolektif taleplerden uzaklaştıran bir öz-disiplin mekanizmasına dönüşür. Böylece negatiflik, yalnızca başarısızlık değil; aynı zamanda uygunsuzluk, dışlanma ve yetersizlik olarak kodlanır. Tam da bu noktada Erik du Plessis'in (2020: 98) "Be a model, not a critic" (model olun, eleştirmen değil) sözü, kişisel gelişim literatüründe pozitifliğin bir duygu hâli değil, bir sessizlik kuralı olarak işlediğini gözler önüne serer. Bu slogan, bireyin sistemle çelişmemesini, hatta sistemsel sorunlar karşısında bile olumlu bir örnek olarak kalmasını bekleyen kültürel normun özetidir. Eleştirinin bastırılması, bireyin gelişimini desteklemek yerine, sistemle örtüşmeyen her türlü yönelimi dışarıda bırakarak düzenin devamlılığını güvence altına alır. Bu çerçevede olumsuz duygular, geçici tepkiler olmaktan çıkar; denetim sınırlarının dışında kalan ve müdahale edilmesi gereken bir sapma olarak görülür. Pozitif olmak ise sessizliği sürdürmek ve yapısal adaletsizlikler karşısında uyumlu bir tutum benimsemek anlamına gelir. Bu anlayış, duyguları yönetilmesi ve denetlenmesi gereken kaynaklar olarak tanımlayarak, onları daha kapsamlı bir ideolojik düzenin içine yerleştirir.

Eva Illouz'un (2011) *Soğuk Yakınlıklar* adlı çalışmasında tanımladığı "duygusal kapitalizm" kavramı, bu çerçevenin kültürel temellerini anlamada önemlidir. Illouz'a göre modern kapitalizmde psikolojik ikna, kişisel gelişim endüstrisi, öğüt literatürü, devlet, dijital teknolojiler ve ilaç şirketleri gibi çeşitli kurumlar, benliğin düzenlenmesi ve dönüşümü konusunda iç içe geçmiştir. Bu bağlamda duygular, değer biçilebilen, ölçülebilen, metalaştırılabilen ve dolaşıma sokulabilen ögelere dönüşmüştür. Kendi ruhsal yetersizlikleri ve kusurları üzerinden tanımlanan özne, bu yetersizlikleri aşma yönünde sürekli bir iyileşme ve yeniden inşa çağrısına maruz kalmakta; böylece kendini yeniden piyasaya dâhil edilebilir hâle getirmektedir (Illouz, 2011: 157). Toksik pozitiflik olarak adlandırılan bu eğilim, bireyi duygusal olarak steril ve uyumlu tutmayı hedefleyen bir toplumsal projeye dönüşür. "Negatif insanlardan uzak durun", "şikâyeti bırakın" gibi ifadeler, yalnızca bireyin ruh halini değil, aynı zamanda sosyal ilişkilerini de neoliberal rasyonaliteye uygun biçimde yeniden kurgular. Artık duygusal hijyen, toplumsal kabulün ön koşuludur.

Pozitifliğin bu söylemsel formasyonu içinde, "negatif" olarak sınıflandırılan öfke, kararsızlık, huzursuzluk, belirsizlik vb. duygular sadece bireyin gelişimine ket vuran içsel durumlar olarak değil, aynı zamanda sosyal düzeni tehdit eden patolojiler olarak tanımlanır. Neoliberal çağda mutsuzluk, bireysel bir sorun olmaktan çıkarak, kolektif uyumu tehdit eden bir göstergeye dönüşür. Bu yüzden bireyden beklenen, duygularını hem düzenlemek hem de dönüştürerek sistemin normlarıyla uyumlu ve üretken bir forma kavuşturmaktır.

Kişisel gelişim kitaplarında sıkça karşılaşılan "negatif duygulardan arın", "güçlü düşün", "olumlu bakış açını geliştir" gibi ifadeler, bireyin içsel düzenini dışsal koşullardan bağımsız olarak kontrol altına alması gerektiğini ima eder. Bu ifadeler, bireyi kendi duygularını sürekli olarak izleyen, değerlendiren ve dönüştüren bir varlık olarak şekillendirir. Michel Foucault'nun (2015b) vurguladığı gibi, çağdaş yönetimsellik biçimleri, bireyin davranışlarını olduğu kadar arzularını, inançlarını ve duygularını da yönlendirmeye çalışır. Bu bağlamda pozitiflik söylemi, bireyin kendisini yalnız dışsal kurallar aracılığıyla değil, içselleştirilmiş öz-denetim mekanizmaları üzerinden yapılandırmasına zemin hazırlayan bir iktidar teknolojisine evrilir. Neoliberal yönetimsellik içerisinde bireyin kendi üzerinde kurduğu bu düzenleme biçimi, dışsal denetime ihtiyaç bırakmaksızın işleyen bir özneleşme sürecini destekler. Mutluluk, kişisel bir arayış ya da geçici bir ruh hâli gibi sunulmaz; başarı normlarını karşılayan, verimliliği sürdüren ve sosyal uyum kabiliyetini temsil eden bir yeterlilik ölçütüne dönüştürülür. Bu çerçevede birey, sistemin ritmine ayak uydurabilen, duygularını denetleyebilen ve ruhsal ahengini sürdürebilen bir performans öznesi hâline gelir. Pozitif

düşünme telkinleri, bireyi politik olarak güçlendirmekten ziyade, eleştirel düşünce kapasitesini azaltan bir rahatlama alanı ve içsel sorumluluk yükümlülüğü yaratır. Neoliberal düzenin ideal öznesi, üretkenliğinin yanı sıra duygusal esnekliği koruyan, sürekli olumlu kalabilen ve ruhsal dengede olan bir profil olarak şekillenir. Bu bağlamda kişisel gelişim literatürü, mutluluğu evrensel bir hak olarak değil, yerine getirilmesi gereken zorunlu bir görev olarak sunar. İçselleştirilen bu yükümlülük, bireyin duygusal sermayesini artırarak piyasaya daha sıkı entegre olmasını sağlar; öz-iyileştirme, öz-denetim ve sürekli motivasyon beklentileri ise varoluşunu bir yönetim projesine dönüştürür. Bu anlatı, neoliberal özneleşme sürecinde pozitifliğin yalnızca içsel bir deneyim olmanın ötesinde, dış dünyaya sunulan ve performansla şekillenen bir duygusal ifade biçimi olduğunu ortaya koyar.

Pozitiflik söylemi bağlamında incelenmeye değer en etkili metinlerden biri, kişisel gelişim edebiyatının kurucu klasiklerinden Napoleon Hill'in *Düşün ve Zengin Ol* (2008) adlı eseridir. Hill'in eseri, yüzeyde başarı, zenginlik ve kararlılık gibi temaları işlerken, derin yapısında bireyin duygu dünyasını neoliberal yönetimsellik doğrultusunda yeniden biçimlendiren normatif bir program sunar. Bu program, yalnızca motivasyonel bir dizi öneriyle sınırlı değildir; bireyin zihinsel faaliyetlerini, duygusal tepkilerini ve hatta bilinçaltı evrenini araçsallaştıran bir özne inşa sürecinin parçasıdır. Hill'in şu sözleri bu ideolojik yönlendirmeyi açıkça sergiler: "Olumlu duyguları zihnimizin egemen gücü olarak destekleyip geliştirmek, olumsuz duyguları ise zayıflatarak ortadan kaldırmak çok önemlidir. Olumlu duyguların egemen olduğu bir zihin, inanç olarak bilinen zihinsel durum için elverişli bir ortamdır" (s. 50).

Bu ifadeler, pozitifliğin duygusal bir yönelim değil, bir varoluş ilkesi hâline getirildiğini göstermektedir. Hill'in önerdiği özne modeli, olumlu duyguları güçlendirmekle kalmaz; aynı zamanda olumsuz tüm duygulanımları düşmanca unsurlar gibi dışlamaya zorlar. Böylece özne, duygusal olarak sterilize edilmiş bir yapıya dönüştürülür. Zihin, adeta bir duygu fabrikasına benzer: Pozitif duygular burada ham madde olarak alınır, başarı ve zenginlik gibi çıktılara dönüştürülür. Negatif olan ise üretim hattını tıkayan, verimliliği bozan atıklar gibi sistem dışına atılır.

Hill, duygularla ekonomik sonuçlar arasında doğrudan bir nedensellik kurarak bu söylemi daha da keskinleştirir: "Düşüncenin olumlu duyguları, akıntının insanı servete götüren tarafıdır. Olumsuz duygular insanı yoksulluğa götüren taraftır" (s. 152). Bu ifade, bireyin içsel yaşantısını ekonomik kaderiyle eşitleyen bir dilsel yapı üretir. Pozitiflik burada yalnız duygusal hijyenin değil, aynı zamanda ekonomik yükselişin önkoşulu olarak kodlanır. Böylece mutluluk

arayışı, bir etik ya da psikolojik yönelim olmaktan çıkarak sermaye birikiminin psikopolitik aracı hâline gelir. Hill'in çizdiği bu çerçevede, yoksulluk yapısal bir sorun olmaktan çıkarılarak bireyin yanlış düşünme biçimlerinin sonucu olarak tanımlanır. Bu da neoliberal düzenin temel öznesi olan 'sorumlu birey' modelini duygusal alanda yeniden üretir.

Hill'in kitapta "kararlılığı güçlendirmek" için sunduğu formüllerden biri dikkat çekicidir: "Akrabaların, arkadaşların veya tanıdıkların olumsuz önerileri dâhil bütün olumsuz ve cesaret kırıcı etkilere karşı kapalı bir zihin yapısı" (s. 144). Bu ifade, bireyin çevresel ilişkilerinin ve sosyal etkileşimlerinin de pozitiflik ilkesine göre filtrelenmesini talep eder. Zihin, dışsal etkilerden gelen "negatif" her türlü söyleme karşı izole edilmelidir. Böylece pozitiflik; bir kalkan, hatta ideolojik bir bariyer işlevi görür. Neoliberal söylem içinde bu, eleştiriye kapalı, dış etkilerden yalıtılmış, kendi inanç sistemini kendi içinden doğrulayan bir öznenin inşasına hizmet eder. Bu duygusal bariyerin kalıcılığı, Hill'e göre bir alışkanlık rejimi üzerinden güvence altına alınmalıdır. "Olumlu ve olumsuz heyecanlar zihni aynı anda işgal edemez. Biri ya da diğeri baskın olmalıdır. Olumlu heyecanın zihninize baskın etkiyi yapmasını sağlamak sizin sorumluluğunuzdur" (s. 179) ifadesiyle, pozitifliğin tercih edilebilir bir ruh hâli değil; bireyin sürekli üretmesi gereken bir duygusal performans olduğu açıkça vurgulanır. Pozitif düşünce, sistematik bir duygusal emek ve tekrara dayalı bir içsel mühendislik sürecidir. Hill'in burada önerdiği şey, neoliberal öznenin pozitifliğe yönelik süreklileşmiş bir disiplin altında kendini yeniden kurmasıdır. Alışkanlık yoluyla olumsuzluk sistem dışına atılır, böylece bilinçaltı, tam anlamıyla pozitifliğin tek yönlü kanalına dönüştürülür. Hill'in 181. sayfada yer verdiği ifadeler, bu mekanizmayı daha da derinleştirir: "Bilinçaltınız rastgele düşüncelerle, yenilgi düşünceleri ya da başarı ve zenginlik düşünceleriyle beslenebilir. Yedi önemli olumsuz heyecanı tanıyın ve zihninize kök salmalarına izin vermeyin. Aynı zamanda olumlu heyecanlarınızı tanıyıp kontrol altına alın. (...) Kısa süre içinde her plan ve işin arkasında bulunan birincil dürtüleri kontrol edebilirsiniz. Kişi ne düşünüyorsa odur."

Bu pasaj, neoliberal öznelliğin temel ilkelerinden biri olan "zihinsel yönetişim"in kişisel gelişim söylemine nasıl içkin hâle geldiğini göstermesi bakımından çarpıcıdır. Bireyin içsel dünyası burada mutlak bir düzenlemeye tabi tutulur; düşünceler denetlenmeli, hisler tasnif edilmeli ve başarıya hizmet etmeyen tüm zihinsel faaliyetler tasfiye edilmelidir. Bu anlamda pozitiflik, bireyin bütün psişik varoluşunu biçimlendiren içselleştirilmiş bir iktidar tekniğidir. Tam bu noktada, Pusat ve Özalp'in (2024) neoliberal yönetimselliğin duygulanımsal boyutuna ilişkin çözümlemeleriyle Hill'in söylemi arasında derin bir bağ kurmak mümkündür. Yazarlar, günümüz bireyinin yalnızca bedensel ve davranışsal düzeyde değil; psişik düzlemde de

yönetildiğini, bu yönetimin ise pozitif psikoloji ve kişisel gelişim içerikleri aracılığıyla içselleştirildiğini belirtir. Pozitif düşünme, bu bağlamda "mutluluğun bireyselleştirilmesi", "duyguların araçsallaştırılması" ve "proje-özne" üretimi için işlevselleştirilir (Pusat & Özalp, 2024: 24–25). Hill'in bireyi de tam olarak bu tarifin cisimleşmiş halidir: Kendisine sürekli olumlu duygu ve düşünceler pompalayan, bilinçaltını ideolojik olarak eğiten ve sonuçta kendi içsel denetimini sağlayarak neoliberal rasyonaliteye gönüllü biçimde eklemlenen bir özne. Bilinçaltını "kudretli bir sistem" olarak tanımlayan Hill, bu yapıyı bireyin bizzat kendi eliyle denetlemesi gerektiğini salık verir. Bu, klasik disiplin toplumlarının dışsal baskısının yerini, içsel bir kontrolün aldığı post-Foucaultcu bir yönetimsellik modelidir.

Hill'in önerdiği düşünsel kontrol biçimi, bireyin sadece kişisel gelişimini değil, epistemolojik güvenliğini de yeniden kurar: Başarıya götürmeyen her düşünce, "rastgele", "yenilgiye açılan" ya da "negatif" olarak etiketlenir ve dolayısıyla geçersiz sayılır. Bu durum, bireyin düşünme biçimlerini de normatifleştirir: Sadece olumlu düşünen birey, rasyonel, sağlıklı ve potansiyel taşıyan bir özne olarak kabul edilir. Böylece pozitiflik, bir duygulanım biçimi olmaktan çıkar; bir ahlaki norm, epistemolojik hakikat ve varoluşsal stratejiye dönüşür.

Pozitiflik söylemine dair en temel metinlerden biri, Stephen R. Covey'nin *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı* (2022) adlı çalışmasıdır. Covey, bireyin hem içsel dengeyi sağlamasını hem de çevresiyle "uyumlu", yaratıcı ve yapıcı ilişkiler kurmasını bekleyen normatif bir çerçeve sunar. Doğadaki düzenin sinerjik yapısını örnek göstererek, bireyin kendi iç dünyasında ve toplumsal ilişkilerinde bu sinerjiyi üretmesini önerir: "Çok düşmanca bir çevrede bile kendi içinizde sinerjik olabilirsiniz. Hakaretleri üstünüze almak zorunda değilsiniz. Negatif enerjiden kaçınabilirsiniz" (s. 373). Bu yaklaşım, dışsal koşullar ne kadar zorlayıcı olursa olsun, içsel pozitifliği bir erdem değil, bir gereklilik olarak üretme zorunluluğunu ima eder. Burada duygusal tepkilerin -öfke, kırılganlık ya da çatışma potansiyelinin- bastırılması, olumlu ruh hâlinin sürdürülebilirliği için feda edilir. Covey'nin "sinerji" kavramı etrafında şekillenen bu söylem, bireyin farklılıkları sorun olarak görmemesi, aksine üretkenliğe dönüştürmesi gerektiğini öne sürer. Ancak bu model, bireysel özgünlük ile toplumsal normlar arasında çatışma yaratmak yerine, duygusal tepkileri kontrol altına alarak mevcut düzenin sürekliliğine hizmet eden bir uyum biçimi sunar. Neoliberal bağlamda pozitiflik, sadece bireysel tercih olmanın ötesinde, duyguların siyasal bir kodlama aracı hâline geldiği ve özdenetim biçimlerinin içselleştirildiği kapsamlı bir disiplin mekanizması olarak işlev görür (s. 373).

Pozitiflik söylemiyle iç içe geçen mutluluk kavramı ise Covey'in *İçten Dışa* yaklaşımıyla açılır. Bu yaklaşım, gerçek değişimin en derininden, en içten başladığını savunur: "İçten dışa", işe ilk önce kendinizle; daha da köklü bir biçimde, en iç kısmınızla -kendi paradigmalarınız, karakteriniz ve dürtülerinizle- başlamanız anlamına gelir (Covey, 2022: 55). Burada mutluluk, dışsal koşullara bağlı "olsaydı"ların peşinden koşmak yerine, bireysel sorumluluk ve karakter odaklı "olabilirim"lerin geliştirilmesiyle mümkün olur. Evlilikte, ailede, işte, ilişkilerde pozitif dönüşüm, öncelikle kendi içsel değişimimize dayanır. Covey, bu yaklaşımı Yahudi-Hıristiyan geleneğinden Yusuf'un hikâyesiyle destekler. Yusuf'un "olabilirim"i tercih ederek hapishaneyi yönetmesi, dışsal koşulları değiştirmek için önce kendi alanımızda -içimizde- çalışmamız gerektiğini gösterir (s. 115–117). Mutluluk, bu çerçevede proaktif bir seçim olarak sunulur; fiziksel ya da sosyal dışsal koşullar kontrolümüz dışında olsa da, kendi etki alanımızda mutluluğu inşa etmek mümkün ve sorumluluktur (s. 115–117). Ancak pozitiflik ve mutluluğun neoliberal söylemdeki kullanımı, yalnızca bireysel içsel yönetimle kalmaz; toplumsal yapıyı yeniden üreten disiplin mekanizmalarını da içinde barındırır. Özellikle Covey'nin önerdiği sinerji ve duygusal kontrol, bireyin normatif olarak mevcut düzenle uyumlu, uyumlu olma zorunluluğunu üretir. Böylece, birey yalnızca kendisi için değil, sosyal sistemin sürekliliği için de pozitifliği, uyumu ve mutluluğu inşa etmekle yükümlü kılınır (s. 373). Bu söylemsel çerçeve, bireyin öfkesini, kırılganlığını ve çatışma potansiyelini bastırmasını gerektirirken, aynı zamanda neoliberal öznenin hem performans hem de duygusal disiplinle tanımlanmasını sağlar.

Pozitiflik söyleminde incelenmeye değer bir diğer çalışma, Robert Greene'in *İktidar: Güç Sahibi Olmanın 48 Yasası* (2006) adlı kitabıdır. Greene, iktidar oyunlarını yalnızca stratejik hamleler olarak sunmakla kalmaz; aynı zamanda bireyler arası ilişkileri pozitif ya da negatif duygular üzerinden şekillendirmeyi önererek, mutluluk ve neşe gibi duyguları da araçsallaştırır. Greene, "onlar sevinç kaynağıdırlar ve kendi üzerlerine çektikleri mutluluğu paylaşmak için onlarla ilişki kurmalısınız" (s. 126) diyerek adeta mutluluğun bulaşıcı bir enerji olduğunu ve bu enerjiden faydalanmanın iktidar üretimi açısından elzem olduğunu belirtir. Bu noktada pozitifliğin bir ruh hâlinden çok, stratejik bir iktidar tekniğine dönüştüğü görülür. Greene, "yalnızca olumlu tanıdıklarınızla bağlantıya girin; bunu hayatınızın kuralı yapın ve dünyadaki bütün terapilerden daha fazla yararlanın" (s. 127) ifadesiyle, pozitif ilişkileri başarıya götüren stratejik bir tercih olarak çerçeveler. Böylelikle pozitif ilişkiler, terapötik bir değerden ziyade, başarıya ulaşmanın koşulu olarak kodlanır. Bu düşünce, neoliberal aklın, bireyi duygusal sermayeye yatırım yapan bir girişimci gibi konumlandırmasıyla örtüşür. Olumsuz bireylerle

temasın sınırlandırılması, iç huzurun yanı sıra üretkenliğin sürekliliğini sağlamak için uygulanan bir stratejiye evrilir. Bu öneriler, Napoleon Hill'in bilinçaltını bir fabrika gibi kurgulayan metaforlarıyla benzer şekilde, duygusal çevreyi üretkenliğin altyapısı hâline getirir. Hill'in "olumlu duyguların egemen olduğu bir zihin, inanç olarak bilinen zihinsel durum için elverişli bir ortamdır" (Hill, 2008: 50) sözleriyle kurduğu bu yapı, Greene'in önerdiği çevre mühendisliğiyle tamamlanır. Duygular artık birer içsel deneyim değil, bilinçli olarak yönetilmesi gereken kaynaklardır.

Greene'in "insanların mutlulukları için size bağımlı olmalarını sağlayın (...) onlara asla yeterince şey öğretmeyin, böylece siz olmadan bir şey yapamasınlar" (s. 129) ifadesi pozitifliğin bireyler arası ilişkilerde hegemonik bir pozisyon üretmek amacıyla manipülatif biçimde kullanıldığını gösterir. Bu, pozitif duyguların etik bir değer değil, güç devşirmenin aracı hâline geldiği bir kurgudur. Başkalarının mutluluğu, sizin kontrol kapasitenizin bir uzantısına dönüşür. Bu anlayış, Pusat ve Özalp'in (2024) tespit ettiği "pozitifliğin psişik alana sızan bir disiplin stratejisine" dönüşmesini somutlaştırır. Mutluluk, bireyin öznel iyiliği için değil; çevresini kontrol edebilme, olumlu duygusal atmosfer yaratarak başkaları üzerinde hegemonya kurabilme becerisi için değerli hâle gelir.

Kişisel gelişim literatüründe pozitiflik, duyguların denetimine yönelik iyi niyetli bir çağrı olmaktan çok, bireyin dış dünyaya sunulacak performansını düzenleyen bir zorunluluğa dönüşmektedir. Carmine Gallo'nun *Ted Gibi Konuş* (2015) adlı eserinde yer alan, "Başarının mutluluğa götürmediği, mutluluğun başarıyı yarattığı söylenir" (s. 47) cümlesi, bu dönüşümün merkezinde yer alır. Gallo'ya göre iletişim gücü, teknik beceriler kadar duygusal tutumla da ilgilidir. "Konuya duyulan tutku" ve "içsel güven" konuşmacının duruşunu biçimlendiren belirleyici unsurlardır. Bu yaklaşımda düşünce, zihinsel bir süreç olmanın ötesine geçerek bedeni ve iletişimi yönlendiren bir iktidar teknolojisi hâline gelir. Zihin, kimyasal süreçleri harekete geçirerek konuşmayı, sesi, mimikleri şekillendirir. Böylece birey, başarılı bir performans sergileyebilmek için öncelikle düşünsel atmosferini dönüştürmek zorundadır. Gallo'nun önerdiği özne, kendini yalnızca içerikle değil, duygusal ayarlarıyla da "hazır" hâle getirerek sunar. Bu yapı, Foucault'nun "kendilik teknikleri" kavramıyla örtüşür. İçeriden düzenlenen bir özne tipi inşa edilir: Konuşmacı sahneye çıkmadan önce zihnini motive edecek, tutkusunu içselleştirecek ve ruhsal direncini yüksek tutacaktır. Pozitiflik, içsel bir denge ya da ruhsal bütünlük arayışının çok ötesinde, dış dünyaya sunulacak bir kimliğin ön koşulu hâline gelir. Başarının ölçüsü, dışa vurulan bilginin niteliği kadar içsel enerjinin tutarlılığıyla

belirlenir. Bu çerçevede pozitif düşünce, etik bir tutum değil; performansı sürdürülebilir kılan psikopolitik bir rejimdir.

Jim Kwik'in *Sınırsız* (2021) adlı eseri, pozitiflik söylemini bireyin zihinsel dönüşümünü merkeze alan bir anlatı üzerinden yeniden üretir. Yazar, olumsuz duyguların bireyin potansiyelini sınırladığını savunarak şunları ifade eder: "Olumsuz duygularımızın (sınırlayıcı inançlarımız gibi) bizi kontrol etmesine izin verirsek, sürekli olarak hayatta kalma modunda çalışırız ve bu nedenle daha dar bir olasılık sahasıyla sınırlı kalırız" (s. 136).

Bu ifade, bireyi zihinsel sınırlarının tek sorumlusu olarak konumlandıran neoliberal özne modelinin tipik bir yansımasıdır. Zihinsel "hayatta kalma modu" burada yalnızca fizyolojik bir durum değil, bireyin sistemin taleplerine yeterince olumlu yanıt verememesiyle ilişkilendirilen bir eksiklik hâlidir.

Jim Kwik, *Sınırsız* (2021) adlı eserinde pozitifliği, bireyin zihinsel sınırlarını aşması için zorunlu bir içsel mücadele alanı olarak konumlandırır: "Modern zamanın süper kötü adamları yolumuza çıkıyor ve bizi potansiyelimizden uzaklaştırarak hayatımızı zorlaştırıyor. Bizim geri kalmamıza sebep oluyor ve üretkenliğimizi, refahımızı, pozitifliğimizi ve iç huzurumuzu elimizden alıyorlar. Ancak günün sonunda onları tanıyıp yenmek tamamen bize bağlı" (s. 57).

Kwik, bu pasajda olumsuzlukları kişiselleştiren ve neoliberal bireyi kendi iç dünyasının bir savaşçısı olarak tanımlayan bir anlatı sunar. Modern yaşamın zorlukları, "süper kötü adamlar" metaforuyla kişiselleştirilmiş tehditler olarak sunulurken bireyin potansiyelini gerçekleştirmesinin önünde psikolojik engeller varmış gibi resmedilir. Bu, neoliberal söylemin karakteristik bir stratejisidir: yapısal sorunları görünmez kılarak bireyin karşılaştığı güçlükleri kişisel irade ve zihinsel tutum meselesine indirger. Üretkenlik, refah, pozitiflik ve iç huzur gibi değerler bireysel performans göstergelerine dönüşürken, bunların kaybı da bireyin yeterince dirençli ya da "pozitif" olmamasıyla örtük biçimde ilişkilendirilir. Böylece başarısızlık ya da mutsuzluk, dışsal koşulların değil, bireyin içsel yetersizliğinin bir sonucu gibi çerçevelenir. Bu yaklaşım, neoliberal özneyi durmaksızın kendini dönüştürmeye, zorluklara rağmen motive kalmaya ve her koşulda üretken olmaya zorlayan denetim biçimlerinin içselleştirilmiş bir ifadesi olarak okunabilir. Bu anlatı, Mark Fisher'ın kapitalist gerçekçilik kavramıyla açıklamaya çalıştığı duygusal atmosferi yeniden üretir. Fisher'a göre neoliberal sistem, bireyin karşılaştığı yapısal zorlukları görünmez kılarak psikolojik bir çerçeveye hapseder. Böylece duygusal çöküntü, tükenmişlik ya da motivasyon kaybı bireyin kendi zihinsel zafiyetine indirgenir (Fisher, 2011: 31). Kwik'in kullandığı "süper kötü adamlar" metaforu, dışsal

krizlerin masalsı bir biçimde kişiselleştirilmesiyle, sistemsel nedenlerin gerçeklikten soyutlanmasını sağlar. Burada birey, yalnızca kendi zihinsel tuzaklarına karşı savaşan bir özne değil; aynı zamanda bu savaşta başarısız olursa tüm sorumluluğu üstlenecek tek figür hâline gelir. Fisher'ın işaret ettiği gibi, bu tür anlatılar bireyin duygu dünyasını ideolojik bir çerçeveye yerleştirir: Sorunlar toplumsal değil, zihinselmiş gibi gösterilir; kurtuluş da kolektif değil, bireysel çabayla mümkündür. Sonuçta özne, içsel düşmanlarını alt etmekle yükümlü bir "psiko-asker" olarak kurgulanır.

Kwik'in yaklaşımı, bireysel dönüşümü neredeyse tamamen olumlu düşünceye bağlayarak yapısal ya da çevresel koşulları ikincil hâle getirir. "ANT'lar 'otomatik olumsuz düşüncelerdir' (Automatic Negative Thoughts) ve siz de çoğu insan gibiyseniz, en azından bazı zamanlarda kendinize bu olumsuz düşüncelere yönelik sınırlamalar getirirsiniz" (Kwik, 2021: 195) diyerek bireyin başarısızlığını kendi zihnindeki olumsuzluklara indirger. Bu söylemde, birey, yalnızca düşünce kalıplarını değiştirerek sınırsız bir başarıya ulaşabilir. Bu söylem neticesinde başarısızlığın sorumluluğu da dışsal etkenlerden çok, bireyin iç dünyasına yüklenmiş olur. Pozitiflik, bireyin duygusal durumunu yönetmeye yönelik kişisel bir tercih olmanın ötesinde, neoliberal kültürün içselleştirilmesini beklediği zorunlu bir davranış kalıbına dönüşmektedir. Birey, olumlu düşünmediği ölçüde irrasyonel, gelişime kapalı ve başarısız addedilir. Kwik'in sunduğu "sınırsız" potansiyel vizyonu, neoliberal özneleşme sürecinin temel ideallerinden biri olan sürekli öz-yatırım çağrısını yeniden üretir. Zihnin dar kalıplardan arındırılarak potansiyelinin serbest bırakılması söylemi, özneyi kendini sürekli gözlemleyen, denetleyen ve motive eden bir üretken makineye dönüştürür. Duyguların bu şekilde araçsallaştırılması, yalnızca bireysel gelişimi hedeflemez; aynı zamanda neoliberal düzenin işleyişine hizmet eden disipliner bir iç denetim mekanizması yaratır.

Kwik'in eserinde pozitiflik bir tür "duygusal hijyen" gibi sunulur: Birey, zihinsel anlamda temiz kalmalı, olumsuz düşünceleri anında fark edip değiştirmelidir. Bu yaklaşım, psikolojik olarak esneklikten ziyade, bir tür normatif iyimserlik zorunluluğunu beraberinde getirir. Duyguların tüm karmaşıklığı içinde değil, kâr-zarar ekseninde değerlendirilmesi, öznenin duygusal varlığını da performatif bir düzleme indirger. Bu bağlamda *Sınırsız*, pozitifliğin içselleştirilmesi yoluyla bireyin "kendini dönüştürmesi" gerektiğini savunan neoliberal bir reçetedir.

Kitabın 128. sayfasında sunulan bilimsel bulgular, pozitiflik söyleminin neoliberal özne üzerindeki etkisini biyolojik temellere dayandırarak meşrulaştırır. Johns Hopkins

Üniversitesi'nden Dr. Lisa Yanek'in pozitif düşüncenin kalp krizi riskini %13 oranında azaltması ve Mayo Clinic'in iyimserliğin etkili stres yönetimindeki rolünü ortaya koyması, pozitifliği salt bireysel bir tercih olmaktan çıkarıp toplumsal düzeyde norm haline getirir. Bu bilimsel veriler, neoliberal ideolojinin özne üzerindeki etkisini güçlendirmek üzere kullanılır; pozitifliği, sadece ruhsal değil, bedensel sağlığı koruyan bir zorunluluk olarak konumlandırır. Böylece pozitiflik, bireysel sağlık ve performansın anahtarı olarak yüceltilirken, bu söylem neoliberal yönetimselliğin biyopolitik meşruiyetini sağlar.

Pozitif düşüncenin biyomedikal temellerle desteklenmesi, neoliberal ideolojinin bireysel sorumluluk anlayışını pekiştirir çünkü sağlık sorunları ya da mutsuzluk gibi durumlar artık yapısal ya da toplumsal koşulların ürünü olmaktan çıkar, bireyin "pozitif" olma kapasitesindeki eksiklik olarak tanımlanır. Bu durum, neoliberal yönetim biçiminin özneyi psikolojik, duygusal ve fizyolojik düzeyde gözetim ve kontrol mekanizmasına tabi kılmasını sağlar. Olumsuz duyguların ve sağlık sorunlarının bastırılması, bireyin normatif iyimserliği sürdürmesi adına meşru görülür ve bu beklenti, toplumsal eşitsizliklerin görünmezleştirilmesine katkıda bulunur.

Dilsel olarak, pozitifliğin "daha uzun yaşam süresi", "daha düşük depresyon oranları" gibi somut sağlık kazanımlarıyla ilişkilendirilmesi, bireysel başarının ve yaşam kalitesinin biricik ölçütü olarak pozitifliği konumlandırır. Bu ifadeler, neoliberal söylemin bireyi hem mutlu hem sağlıklı olma yönünde sürekli biçimde sorumlu tuttuğunu, "olumsuz" durumların ise başarısızlık ve yetersizlik olarak algılandığını gösterir. Pozitiflik söylemi, böylece neoliberal disiplin rejiminin biyopolitik boyutunu görünür kılarak, duygusal ve bedensel üretkenlik beklentisini artırır.

Pozitiflik söyleminin biyomedikal bilimle meşrulaştırılması, neoliberal ideolojinin bireyi kapsamlı bir biçimde kontrol ve denetim altına almasının önemli bir aracı haline gelir. Bu söylem, bireyin hem iç dünyasını hem de fiziksel varlığını sürekli üretmesi, yönetmesi ve yeniden şekillendirmesi gereken bir "iyileşme projesi"ne dönüştürür. Böylece pozitiflik, neoliberal öznenin kendini dönüştürme ve toplumsal normlara uyum sağlama zorunluluğunun biyolojik ve duygusal düzeylerde içselleştirilmesinin vazgeçilmez bir bileşeni olur.

Pozitiflik söyleminin çağdaş örneklerinden biri de Anne Bogel'in *Her Şeyi Düşünme* (2020) adlı çalışmasında karşımıza çıkar. Bogel, bireyin zihinsel durumunu doğrudan duygusal ve yaşamsal deneyimin belirleyicisi olarak konumlandırır. Yazarın "Olumlu düşünceler beslediğimizde kendimizi iyi hissederiz; olumsuz düşünceler beslediğimizde kendimizi kötü

hissederiz" (s. 100) şeklindeki ifadesi, pozitifliğin doğrudan yaşam kalitesini etkileyen bir araç olarak sunulduğunu göstermektedir. Bu yaklaşımda zihinsel içerikler, yalnızca duygusal refahın değil, yaşamın tamamının belirleyici unsurları olarak kodlanmaktadır. Dolayısıyla bireyin iyi hissedip hissetmemesi, dışsal koşullardan çok, düşünce biçimlerinin niteliğine bağlanmakta; böylece sorumluluk bireyin iç dünyasına devredilmektedir.

Bogel'in sunduğu "bahçe metaforu" (s. 101) ise bu zihinsel yönetişim modelinin sembolik bir temsili hâline gelir. Zihin, yazar tarafından özel bakım gerektiren bir bahçe olarak tanımlanır ve bireyden, bu bahçeye neyin ekilip büyümesine izin verileceği konusunda dikkatli olması istenir. Bu metafor, neoliberal öznenin en temel görevlerinden birini –kendini düzenleme ve denetleme sorumluluğunu– estetik bir imge üzerinden normalleştirir. Tıpkı Napoleon Hill'in bilinçaltını ideolojik bir mühendislik alanı olarak kurgulaması gibi, Bogel de zihni duyguların üretildiği bir bahçe olarak tanımlar ve bireyden bu alanı yönetmesini bekler. Bu söylemde bireyin düşünce dünyası, potansiyel sorunların kaynağı değil, bizzat çözümün zemini olarak kodlanır. Böylece içselleştirilmiş bir iktidar biçimi devreye girer: Zihnini kontrol edemeyen, hayatını da kontrol edemez.

Bogel'in "ne hakkında düşündüğünüzü seçebilirsiniz" (s. 101) yönündeki ifadesi ise neoliberal rasyonalite açısından dikkate değerdir. Bu cümle, bireyin zihinsel içeriği mutlak şekilde denetleyebileceği yönünde bir varsayımı beraberinde getirir. Psikolojik ya da nörolojik sınırların ötesinde, bu yaklaşım bireyin düşünce içeriğinden dahi etik olarak sorumlu tutulduğu bir öznellik rejimi üretir. Ne düşündüğünü seçebilen birey, mutsuz ya da kaygılıysa bu durumu kendi seçimi olarak görmek zorunda kalır. Bu noktada pozitiflik, yalnızca bir tavsiye olmaktan çıkıp bir yükümlülüğe dönüşür. Düşüncelerini dönüştürmeyen birey, yapısal zorluklara değil, kendi ihmalkârlığına maruz kalmış olur. Bu içsel denetim anlayışı, Bogel'in 109. ve 110. sayfalarda sunduğu zihinsel yönlendirme teknikleriyle daha da somutlaşır. Yazara göre birey, zihninde beliren "yararsız" ya da "tehlikeli" düşüncelerle karşılaştığında onlara hemen müdahale etmeli; "şimdi değil" diyerek onları bastırmalı ve zihinsel odağını üretkenliğe yönlendirmelidir (s. 109). Burada zihinsel akış, bir tür kaynak yönetimi sorunu olarak kavramsallaştırılır; olumsuz ya da verimsiz düşünceler, tıpkı giysilere yapışan tüyler gibi fırçalanıp uzaklaştırılması gereken fazlalıklardır. "Karar modu değil, yürütme modu" gibi kodlamalar ise bireyin zihnini planlama ve uygulama evrelerine göre disipline etmesini salık verir. Düşüncenin kendiliğindenliğine alan tanımak yerine, bireyden zihinsel içerikleri zaman, bağlam ve amaç açısından filtrelemesi beklenir. Bu da neoliberal öznenin davranışsal olduğu kadar bilişsel düzlemde de denetlenmiş bir varlık olarak kurgulandığını gösterir.

Tüm bu ifadeler, pozitiflik söyleminin bireyin duygusal hayatını denetleme ve şekillendirme yükümlülüğünü görünmez bir normatif zeminle bireyin omuzlarına yüklediğini ortaya koymaktadır. Bogel'in dili nazik ve rehberlik edici görünmekle birlikte, bireyi sistematik bir iç denetime davet eder. Zihni olumluya yöneltmek, yalnızca kişisel esenlik için değil, neoliberal öznenin toplumsal işlevselliğini sürdürebilmesi için de elzem hâle gelir. Sonuçta birey, hem "düşünen" hem "düşüncesini yöneten" bir varlık olarak yeniden tanımlanır. Böylece pozitiflik söylemi, yalnızca psikolojik değil, ideolojik bir araca dönüşür.

Pozitiflik söyleminin, bireyin duygularını araçsallaştırarak onu neoliberal normlara uygun bir özneye dönüştürme işlevi, Anthony Robbins'in *Sınırsız Güç* (2018) eserinde de son derece belirgindir. Robbins, bireysel gücün içsel keşfini yalnızca bir potansiyel olarak değil; olumlu düşünceyle yönlendirildiğinde kaçınılmaz biçimde başarıya dönüşecek stratejik bir zorunluluk olarak çerçevelendirir. Robbins, karşılaşılan her olumsuzluğu bireyin gelişimi için bir fırsat olarak yeniden çerçeveler: "Zararlı çıkacakmışız gibi görünen bir olaydan yararlı sonuçlar elde etmenin tek yolu budur" (s. 77). Bu ifade, neoliberal söylemin "yenilgi" ya da "kayıp" gibi kavramları olumsuzluk kategorisinden çıkararak, onları kişisel gelişimin basamaklarına dönüştürme stratejisinin bir örneğidir. Olumsuz deneyimlerin "kâr hanesine yazılabilecek" fırsatlar olarak kodlanması, yalnızca bir bilişsel yeniden yapılandırma çağrısı değildir; aynı zamanda bireye duygusal bir zorunluluk da yükler: Her durumda olumlu bir anlam üretmek.

Robbins'in metninde sıkça kullanılan "her şeyin bir amacı vardır", "başınıza gelen ne olursa olsun yarara dönüştürülebilir" gibi genelleştirilmiş kesinlik ifadeleri (universal modality) ve bireyin daima yapabileceği bir şey olduğunu ima eden eylem kipleri (agentive modality), bireyi yalnızca düşünen değil, her duygusal durumu bir stratejiye dönüştürerek yöneten bir özne olarak konumlandırır. Böylece "iyimserlik", yapısal koşullardan bağımsız şekilde bireyin başa çıkma zorunluluğu olarak dayatılır. Bu söylem, bireyin öfke, kırgınlık ya da hayal kırıklığı gibi "negatif" duygularını geçerli birer deneyim değil; işlevsiz, gereksiz ve başarısızlığa götüren "zaaflar" olarak yeniden tanımlar. Robbins'in dili, duyguların normatif bir şekilde sınıflandırıldığı ve "faydalı" olanın içselleştirilmesi gerektiğini öne süren neoliberal bir duygulanım rejiminin temsilcisidir.

Metindeki örneklemeler, bireye yöneltilen örtük emir kipleri (imperative modality) ve idealleştirme stratejileriyle işler. Robbins'in şu ifadeleri dikkat çekicidir: "Benliğimize acı veren deneyimleri kazanç hanemize işleyebilmek, yıkılan koruyucu duvarlarımızı onarmak ve

yeni olasılıkları görebilmek iyi bir disiplin ister. İşte zararlı çıkacakmışız gibi görünen bir olaydan yararlı sonuçlar elde etmenin tek yolu budur" (s. 77). Bu söylem, bireysel eylem çağrısının ötesinde, öznenin yaşadığı olumsuz deneyimleri zorunlu biçimde olumluya tahvil etmesini etik bir yükümlülük hâline getirir. Robbins'in önerdiği özne modeli, her durumda yapıcı bir anlam üretmek ve kayıpları fırsata çevirmekle sorumlu tutulur. Böylece pozitiflik, bireyin duygusal dünyası üzerinde ideolojik denetim kurmasını talep eden bir performans biçimine dönüşür.

Robbins'in söylemi, neoliberal pozitiflik rejiminin hem içerik hem biçim düzeyinde karakteristik örneklerinden biridir. Olumsuz duygular hem bastırılması gereken deneyimler hem de bireyin gelişimini engelleyen gereksiz fazlalıklar olarak konumlandırılır. Pozitiflik, bireyin ruhsal bütünlüğünü sağlamakla kalmayıp, sürekli olarak ileriye dönük, üretken ve uyumlu kalmasını sağlayan bir iktidar tekniği olarak işler.

Pozitiflik söyleminin Robbins'in söyleminde bir başka tezahürü, engelleri yalnızca aşılması gereken zorluklar değil; bireyin duygusal sermayesini genişletecek fırsatlar olarak yeniden kodlamasında belirginleşir. Robbins, engellemelerle başa çıkamayan bireyin iflas edeceğini, buna karşın "zenginliğin" ancak bu engellerin üzerine gidilerek elde edilebileceğini öne sürer: "Zengin olmanın yolu, başarıya ulaşıncaya kadar engellemelerin üstüne gitmekten geçer" (Robbins, 2018: 380). Bu ifade, sadece bir eylem çağrısı olmakla kalmaz; bireyin karşılaştığı duygusal zorlukları reddetmeden, onları aşma biçimini zorunlu kılar. Duygular, burada yeniden düzenlenmesi gereken birer problem alanı olarak sunulur. Robbins, engeli aştıkça gelişen özne figürünü merkeze alarak, pozitifliği duygusal bir uyumdan ziyade yapısal zorlukları kişisel stratejiye dönüştürme becerisi olarak tanımlar. Böylece pozitiflik, bireyin her deneyimini -acıyı, kaybı, başarısızlığı- yeniden anlamlandırarak ilerlemeye dönüştürmesini zorunlu kılan bir içsel yönetim rejimi hâlini alır.

Robbins'in metni, neoliberal çağın bireyden beklediği "duygusal girişimcilik" anlayışını hem kuramsal hem de uygulamalı olarak yansıtır. Bu çerçevede, öfke, hayal kırıklığı ve hüzün gibi olumsuz duygular; doğal deneyimler olarak değil, ilerlemeyi engelleyen zaaflar olarak değerlendirilir. Pozitiflik ise yalnızca bir tutum olmaktan öte, bireyin kendini yönetme yetkinliğinin başlıca göstergesi olarak sunulur. Bu anlayışta ortaya çıkan özne, karşılaştığı yapısal engelleri göz ardı ederek, yalnızca kendi içsel stratejilerini değiştirip geliştirmekle yükümlü tutulur. Böylece pozitiflik, neoliberal öznelliğin temel tekniklerinden biri hâline gelir: Duygulara hükmetme kapasitesi, varoluşsal bir başarı ölçütüne dönüşür.

Anette Inselberg'in *Her Şey Değişir* (2019) adlı kişisel gelişim kitabında yer alan "Negatif Enerjilerden Arınma Ritüelleri" başlıklı bölüm, bireyin duygusal deneyimlerini olumlu düşünce kalıpları aracılığıyla yeniden yapılandırması gerektiği yönünde açık bir çağrı içerir. Yazar, olumsuz düşünceleri "enerji düşüklüğü" ile ilişkilendirirken, pozitif cümlelerin tekrarına dayanan zihinsel bir dönüşüm pratiği önerir. Pozitiflik, duygusal bir tercih sınırlarını aşar ve varoluşsal refahın temel düşünce biçimi olarak konumlanır. Inselberg'in ifadesiyle, "Enerjimizi yüksek tutmak makbuldür. Bu da ancak olumlu düşünmeyi zihnimize öğretmekten yani bol bol olumlu cümleleri tekrarlamaktan geçer" (s. 63). Olumlu duygu ve düşünceler, bireyin ruh hâlini şekillendirmekle kalmaz; benlik inşasına, enerji düzeyine ve çevresiyle kurduğu ilişkilere doğrudan nüfuz eder. Bu perspektif, Illouz ve Cabanas'ın (2023) neoliberal mutluluk rejimi kavrayışıyla örtüşür. Mutluluk, seçilebilir bir durum olmaktan çıkarak, yerine getirilmesi gereken bir zorunluluk haline gelir. Olumsuz düşünceler, sadece kişisel sıkıntıların ötesinde zihinsel yetersizlik ve başarısızlığın göstergesi olarak kodlanır. Böylece pozitiflik, bireyin duygusal ve psikolojik dünyasına uygulanan disipliner bir norm olarak işler.

Inselberg'in "olumlama" pratiklerine dair açıklamasında, bilimsel referanslar (örneğin David Eagleman'ın *Beyin* kitabı) kullanılarak bu uygulamalar rasyonelleştirilir ve nörobilimle meşrulaştırılır. Böylece pozitiflik söylemi, yalnızca ruhsal bir telkin değil, aynı zamanda beynin yeniden yapılandırılması yoluyla gerçekleştirilecek bir zihinsel mühendislik projesi olarak sunulur. Olumsuz düşünceler, nöronlar arasında "olumsuz bir otoban" olarak tasvir edilirken, olumlu düşünce kalıpları ise bu ağı değiştirme gücüne sahip bir "yüksek frekans stratejisi" olarak idealize edilir.

Pozitiflik söylemi, bireye sadece iç huzur sağlamayı öğütlemekle kalmaz; aynı zamanda kendini sürekli yeniden yapılandırma, duygularını bilinçle yönetme ve zihinsel kapasitesini maksimuma çıkarma zorunluluğu biçiminde dayatılır. Düşünceler, duygular ve enerji kaynakları, tamamen bireyin kontrolünde sayılır; tıpkı yatırım yapılması gereken sermaye gibi görülür. *Her Şey Değişir* kitabı, bu yükümlülüğü kapsamlı bir biçimde kabul eder; bireyin fiziksel ve davranışsal ötesinde, duygusal ve bilişsel sermayesini de yaratması ve artırması gerektiğini savunur. Bu anlatıda pozitiflik, bireye empoze edilmiş, içselleşmiş bir "duygusal öz-denetim rejimi"ne dönüşür. Kişi sadece ne hissettiğini değil, nasıl hissetmesi gerektiğini öğrenir; duygularını, üretkenliği ve uyumu destekleyen araçlara dönüştürür. Böylelikle pozitiflik, bireysel refahın anahtarı olmaktan çıkar; neoliberal aklın rasyonelliğini besleyen, varoluşsal bir görev halini alır.

Inselberg'in pozitiflik anlayışı, yalnızca zihinsel süreçlerle sınırlı kalmaz; beden ve ritüelistik pratiklerle de desteklenir. Kitabın ilerleyen bölümlerinde yer alan "Kendimizi Alkışlama Ritüeli" önerisi, bireyin kendine yönelik duygusal yatırımını somutlaştıran fiziksel bir performans olarak sunulur. Bu ritüel, pozitiflik görevini günlük yaşamın görünür ve deneyimlenebilir bir parçası haline getirir, böylece içsel dönüşüm talebini bedensel pratiklerle pekiştirir. "Orta boy mavi bir karton alın ve üstüne 'Kendimi alkışlıyorum' yazın. Ve oturduğunuz koltuğun karşısına bu yazıyı görebileceğiniz şekilde yerleştirin. Şimdi oturduğunuz koltuktan ayağa kalkın ve 'Kendimi çılgınlar gibi alkışlıyorum, alkışlıyorum, alkışlıyorum ve takdir ediyorum' derken kendinizi alkışlayın. Alkışlamanız bitince oturun. Ve bunu iki kere daha tekrar edin" (Inselberg, 2019: 86).

Bu örnekte birey, dışsal onayı içselleştiren bir figüre dönüşür; kendi kendisini ödüllendirir, kendine enerji verir ve kendini motive eder. Alkış, yalnızca neşeyi ya da onayı ifade eden bir jest olmaktan çıkar; bireyin neoliberal normlara uygun biçimde kendi özsaygısını ürettiği bir itaat biçimi hâline gelir. Bu tür beden merkezli olumlama teknikleri, pozitifliğin salt bir düşünce olmaktan öte, sahnelenen ve performe edilen bir kimlik biçimi olduğunu açıkça ortaya koyar. Bu şekilde birey, pozitiflik söyleminin gerektirdiği duygusal ve zihinsel dönüşümü, fiziksel ifadelerle de pekiştiren bir varoluş tarzına zorlanır. Youtube kanalına yapılan yönlendirme ise bu içsel performansın dijitalleşmesini, dolaşıma açılmasını ve toplumsal olarak meşrulaştırılmasını mümkün kılar. Böylece pozitiflik, hem bireysel bir disiplin hem de görünür bir norm olarak yeniden üretilir.

Pozitiflik söyleminin kişisel gelişim literatüründeki bir diğer temsil biçimi, zihinsel süreçlerin denetimi yoluyla duygu durumunun düzenlenmesi anlayışıdır. Bu yaklaşım, bireyin düşüncelerini tıpkı dışsal davranışlar gibi yönetilebilir, kontrol edilebilir ve dönüştürülebilir olarak kavramsallaştırır. Robin Sharma'nın *Ferrarisini Satan Bilge* (2005) adlı kitabında yer alan "karşıt düşünce" tekniği, bu zihinsel mühendislik anlayışını açık biçimde ortaya koyar. Yazar, bireyin olumsuz düşüncelerini bilinçli bir müdahaleyle olumlu olanlarla değiştirmesi gerektiğini savunur: "Zihninin odak noktasını istemediğin bir düşünce işgal ettiğinde onu hemen canlandırıcı bir başkasıyla değiştir. Zihnin dev bir slayt gösterici ve zihnindeki her düşünce bir slaytmış gibi. Olumsuz bir slayt ekrana geldiğinde, bunu olumlu bir tanesiyle değiştirmek için geçiş düğmesine bas" (s. 71).

Bu teknik, duyguların serbest akışına alan açmak yerine, bireyin zihninde "istenmeyen" içerikleri bastırmasını ya da olumlu alternatiflerle ikame etmesini önerir. Zihin, burada bir

sunum ekranına; birey ise bu sunumu yöneten bir denetleyiciye indirgenir. Böylelikle pozitiflik, salt bir ruh hâli olmanın ötesine geçerek, bilinçli ve sürekli bir zihinsel üretim sürecine dönüşür. Neoliberal özne, davranışsal alanın yanı sıra bilişsel ve duygusal katmanlarında da kendini sürekli şekillendirme ve optimize etme sorumluluğuyla karşı karşıyadır.

Sharma'nın önerdiği pratikler, bireyin kendi iç dünyasını denetim altına alarak çevresine daha "üretken" ve "pozitif" bir özne olarak katılmasını hedefler. Bu anlayış, yalnızca duyguların değil, düşüncelerin de araçsallaştırılmasına ve denetlenmesine dayanan bir özneleşme stratejisidir. Bu tür zihinsel teknikler, pozitifliğin içsel bir değer olmaktan çıkarılıp, bireyin yaşamına katması gereken işlevsel bir "beceri"ye dönüştürülmesini temsil eder. Bu noktada Sara Ahmed'in (2012) "mutlulukla hizaya gelme" kavramı, Sharma'nın sunduğu modelle doğrudan örtüşmektedir. Ahmed, "İyi kadının iyiliği kısmen neyin iyi olduğuna karar vermesine ve kendi mutluluğunu başkalarının mutluluğuyla aynı hizaya getirmesine bağlıdır" diyerek, bireyin mutlu olmakla toplumsal normlara uyumlu davranmak arasında kurulan yapısal bağı vurgular (Ahmed, 2012: 83). Sharma'nın zihinsel pozitiflik çağrısı da, bireyin çevresiyle uyumlu bir pozitiflik atmosferini üretmesini gerektirir. Mutluluk böylece, özgürce hissedilen bir içsel tatmin olmaktan çok, toplumsal kabulün, normatif uygunluğun ve duygusal performansın bir gereği hâline gelir. Birey artık yalnızca mutlu olmaktan değil, pozitif düşünceyi sürekli üretmekten sorumludur. Bu da pozitifliğin, neoliberal düzen içinde toplumsal kabul görmenin, duygusal dayanıklılığın ve performans yeterliliğinin asli koşulu olarak konumlandırıldığını gösterir.

Pozitiflik söyleminin bir diğer dikkat çekici boyutu, duygusal ifadelerin ve nezaketin içsel samimiyetten çok, iletişimsel strateji olarak biçimlendirilmesidir. Kişisel gelişim kitaplarında sıklıkla rastlanan bu durum, olumlu duyguların yalnızca ruhsal bir denge arayışı değil, aynı zamanda sosyal üstünlük, etki gücü ve iletişimsel manipülasyon amacıyla kullanılabileceğini göstermektedir. Josef Kirschner'in *Manipülasyon Ama Nasıl?* (2017) adlı kitabında sunduğu örnek, pozitiflik söyleminin araçsallaşma biçimlerinden birini çarpıcı biçimde gözler önüne serer. Yazar, "konuşmanın baş aktörü" rolünü karşı tarafa vererek etki alanı oluşturmanın yollarını sıralarken, özellikle iletişim sürecine pozitif duygularla başlamanın manipülatif işlevini vurgular. Kirschner'in önerdiği altı teknikten ilki şu şekildedir:

"1. Konuşmanıza, rakibinizin herhangi pozitif bir yönünü överek ve öne çıkararak başlayın. Böylece otomatikman rakibiniz, konuşmanın baş aktörü durumuna geçecektir.

Karısının ve çocuklarının nasıl olduklarını sorun. Kravatını ya da elbisesini övün ve onun hoşlanacağı bir davranışını çok beğendiğinizi belirtin."

Ardından ikinci öneri gelir:

"2. Bu yolla oluşan pozitif atmosferi, geliştirmeye devam edin. Ama bu arada kendinizi ön plana çıkarmayın. Bırakın orada hep rakibiniz kalsın. Belki başta aklına 'bu kişi benden ne istiyor da, beni böylesine methediyor?' sorusu gelse bile, kendiniz için hiçbir talepte bulunmayarak, onun bu endişesini giderin" (Kirschner, 2017: 182).

Bu pasajda pozitiflik, ahlaki bir duygu ya da içsel bir nitelik olmaktan çıkmakta; iletişimde bir taktik olarak işlev kazanmaktadır. Övgü ve iltifat, karşılıklı saygıyı pekiştirmek için devreye girmez, karşı tarafın gardını düşürmek ve direncini kırmak amacıyla devreye sokulur. Böylece pozitif duygular, sahici bir ilişkiden çok, önceden kurgulanmış bir stratejinin parçası hâline gelir. Kirschner'in ifadesinde, rakibin "endişesini giderme" amacı da bir tür sahte güven yaratmaya hizmet eder. Bu durum, Habermas'ın tanımladığı anlamda iletişimin "iletişimsel eylem" olmaktan çıkarak bütünüyle "stratejik eylem" mantığına büründüğünü gösterir.

Pozitiflik söylemi burada, sadece öznenin kendi duygularını düzenlemesini değil, aynı zamanda başkalarının duygusal yönelimlerini denetim altına almasını da teşvik eder. Bu nedenle pozitif atmosfer, etik bir karşılaşma ortamının çok ötesinde öznenin kontrol mekanizmasını sürdürebileceği yumuşatılmış bir zemin hâline gelir. Kirschner'in önerileri, kişisel gelişim söylemlerinde sıkça karşımıza çıkan "iyi niyet" temasının ardında yatan yönlendirici işlevi gözler önüne serer. Bu iyi niyet, yüzeyde samimi ve içten bir motivasyon gibi görünse de, neoliberal iletişim rejiminde çok daha karmaşık ve araçsal bir rol üstlenir. Duygular, artık sadece bireyin içsel deneyimleri olarak kalmayıp, aynı zamanda sosyal ilişkilerde ve etkileşimlerde sermaye değerine dönüşür. Bu dönüşümle, duyguların yönetimi ve kullanımı, öznenin hem kendisiyle hem de başkalarıyla kurduğu iletişimin temel stratejisi haline gelir. İyi niyet söylemi, bireyin duygusal dünyasının sadece içsel bir durum değil, aynı zamanda dışsal kontrol ve etkileme alanı olarak da işlev görmesini sağlar.

Manipülasyon Ama Nasıl? adlı eserin giriş bölümünde sunulan anlatı, neoliberal pozitiflik söyleminin araçsal mantığını çarpıcı biçimde gözler önüne serer. Kitabın henüz ilk sayfalarında, bireyin mutsuzluğunun nedeni olarak kendi iradesini kullanamaması ve manipülasyonun "kurallarını" bilmemesi gösterilir. Kirschner, başarısızlığı bir tür zihinsel ve toplumsal edilgenliğe bağlarken çözüm olarak stratejik yönlendirme ve ikna becerilerine dayalı

bir mutluluk reçetesi sunar. “İnsanların çoğu, planlarını ve hayallerini gerçekleştiremeyince, kendilerini kabul ettirmek ve hedeflerine ulaşmak konusunda ümitsizliğe kapılır, hatta bu işten tamamen vazgeçerler” (s. 18).

Bu ifadedeki “kabul ettirme” ve “hedefe ulaşma” vurgusu, mutluluğun toplumsal onay ve bireysel başarıyla koşullandırıldığını gösterir. Takip eden satırlarda ise, başarısız bireylerin yönlendirmeye açık, düşünmeyen ve edilgen figürlere dönüştüğü anlatılır: “Bu türlü kişiler sürekli olarak, başka insanların onlara; neyi nasıl yapmaları, nasıl düşünmeleri, neleri satın alıp, neye ve kimlere inanmaları gerektiğini söylemelerini beklerler” (s. 18).

Bu noktada bireyin aklını devre dışı bırakması, neoliberal özneleşmenin “bilişsel tembellik”le eşleştiği bir korku anlatısı olarak işlev görür. Ancak Kirschner’in sunduğu çözüm daha da dikkat çekicidir: “Oysa istekleri gerçekleştirebilmek, başkalarını ikna edebilmek, bize karşı düşmanca bir tavır takınmış olan dış dünyada ayakta kalabilmek ve kendini kullandırmamak, hep bu oyunun kurallarını bilmek ya da ‘oyunu kurallarına göre oynamak’ ile sağlanabilir” (s. 18).

Metinde “oyunun kuralları” olarak kodlanan şey, esasen manipülasyon tekniklerinin içselleştirilmesidir. Dış dünya, düşmanca eğilimlerle yüklü bir tehdit alanı olarak sunulurken bireyden bu ortamda “ayakta kalması” beklenir. Ancak bu “sağ kalım”, etik ilişkiler ya da karşılıklı anlayışla değil; stratejik akıl yürütme ve çıkar odaklı yönlendirme becerileriyle mümkündür. Bu bağlamda mutluluk, başkaları üzerinde nüfuz kurarak elde edilen bir tür rekabet ödülüne indirgenir. “İstekleri gerçekleştirmek”, “ayakta kalmak”, “kendini kullandırmamak” gibi söylemsel motifler, neoliberal öznenin hayatta kalabilmek için başkalarını yönlendirme becerisi kazanması gerektiği fikrini meşrulaştırır.

Kirschner, manipülasyon kurallarını bilen bireylerin “başarıya ulaşarak kişisel mutluluğu bir ucundan da olsa yakalayabileceklerini” ifade eder: “Başarılı olan kişilerin pek çoğu, bu kuralları uygulamakta ve böylelikle başarıya ulaşarak, kişisel mutluluğu bir ucundan da olsa yakalayabilmektedirler” (s. 18). “Bir ucundan da olsa” ifadesi, mutluluğu nadir, kısıtlı ve ayrıcalıklı bir ödül olarak konumlandırırken, bu ödüle yalnızca manipülasyon becerisi yüksek olanların ulaşabileceği varsayımını kurar. Bu, neoliberal mutluluk söyleminin en belirgin kodlarından biridir: Mutluluk hak değil, performansa bağlı bir kazanımdır. Sonraki satırlarda bu söylem daha da keskinleşir: “İnsanlar amaçlarına ulaşmayı, bir başarı yaşantısı olarak değerlendirirler. Ve başarı yaşantıları, insanın ruh sağlığı açısından çok önemlidir, onların hayat içinde dimdik ayakta kalmalarını sağlar” (s. 18).

Burada mutluluk, doğrudan "başarı yaşantısı" ile özdeşleştirilir ve ruh sağlığının temeli haline getirilir. Böylece mutluluk yalnızca bireyin duygusal tatmini değil; aynı zamanda psikolojik bütünlüğü sürdürebilmesinin de ön koşulu olarak inşa edilir. "Dimdik ayakta kalmak" gibi ifadeler, bireyin duygusal istikrarını neoliberal başarı anlatısına bağlayan bir söylemsel mimari yaratır. Bu söylemsel mimari, yalnızca iş yaşamında ya da kamusal alanda değil, özel ilişkilerde de yeniden üretilir. Kirschner'in 58–59. sayfalarda aktardığı evlilik anlatısı bu durumu açıkça örnekler. Kadının ayrılma tehdidini bilinçli biçimde bir manipülasyon aracı olarak kullanması ve erkeğin bu tehdide aynı stratejiyle -yani boşanmayı kabul ederek ve kadına bavul toplamasında yardım ederek- karşılık vermesi, ilişkinin dengeye kavuşmasını ve "en mutlu evliliklerden biri"ne dönüşmesini sağlar. Burada sevgi, sadakat ya da iletişim değil; stratejik pozisyon alma ve duygusal blöf belirleyici faktörler hâline gelir. Kirschner, bu örneği manipülasyon kurallarını bilen bireyin duygusal ilişkilerde de avantaj sağlayabileceğini göstermek için sunar. Evlilik, karşılıklı güvenin değil, birbirine "bilinçli meydan okuma"nın sahnesidir. Böylece mutluluk, duygusal uyumun değil, güç oyunlarının başarıyla yürütülmesinin sonucu olarak inşa edilir. Bu örnekle birlikte metin, mutluluğu yalnızca duyguların tatmini değil, aynı zamanda stratejik üstünlük sağlama becerisi olarak sunar. Böylece neoliberal özne, sadece kamusal alanda değil; özel ilişkilerde de manipülasyon kurallarını bilen bir oyuncu hâline gelmek zorundadır. Bu, pozitifliğin ve mutluluğun içsel bir ruh hâli değil; dışsal ilişkilerde kazanılan ve sürdürülen bir başarı formu olduğunu gösterir.

Kirschner'in metni, mutluluğu stratejik beceriye, rekabet üstünlüğüne ve manipülatif yeterliliğe bağlı bir çıktı olarak kodlar. Birey, mutlu olabilmek için başkalarını yönlendirmeyi, etkilemeyi ve ikna etmeyi öğrenmelidir. Bu bağlamda mutluluk, etik bir anlam taşımaz; aksine sistemin kurallarına uyum sağlayabilenlerin erişebileceği bir psikolojik ayrıcalık haline gelir. Böylece mutluluk, neoliberal özne inşasının temel araçlarından biri olarak işlev görür: Öznenin kendisini sürekli geliştiren, çevresini stratejik biçimde yöneten ve toplumsal rekabet ortamında ayakta kalabilen bir varlık olarak kurgulanmasını mümkün kılar. Bu süreç, bireyin hem içsel dünyasında hem de sosyal ilişkilerinde performans gösterme zorunluluğunu pekiştirir ve mutluluğu, neoliberal düzenin sürdürülebilirliği için vazgeçilmez bir disiplin biçimine dönüştürür.

Bu bölümde analiz edilen kişisel gelişim metinleri, pozitiflik ve mutluluk söylemi üzerinden özneyi duygusal dengesini korumaya, ne yaşarsa yaşasın yapıcı kalmaya ve tüm olumsuzluklara anlam yükleyerek büyümeye odaklanmış bir figür olarak kurgular. Bu kurgu, öznenin yalnızca duygularını düzenlemesini değil; duygularını performansa dönüştürmesini ve

olumlu ruh hâlini sürdürülebilir bir kaynak gibi işlemesini bekler. Umut, minnettarlık, neşe ve içsel uyum gibi kavramlar, iç deneyim olmaktan çıkarılarak stratejik davranış normlarına dönüştürülür. Negatif duygular, gelişimi sekteye uğratan patolojiler gibi çerçevelenir; mutsuzluk, direnç ya da sorgulama gibi hâllerin yerine, her durumda fayda üretme ve duygusal sermaye biriktirme yönelimi yerleştirilir. Böylece pozitiflik, bireyin varoluşunu düzenleyen bir etik haline gelir. Bu söylem içinde neoliberal özne, dışsal koşullar ne olursa olsun içsel tutumlarıyla sistemle uyumlu kalması gereken, eleştiriyi baskılayan ve duygusal kontrolü kendi sorumluluğuna kaydıran bir varlık olarak biçimlenir. Pozitiflik ve mutluluk, bu bağlamda, yapısal eşitsizliklerin üzerini örten ve bireysel uyumu ideolojik bir görev olarak dayatan bir yönetimsellik biçimi kazanır.

2.5.REKABET VE KAZANMA SÖYLEMİ

Neoliberal özne inşasında merkezî bir rol oynayan söylemlerden biri de rekabet ve kazanma söylemidir. Bu söylemde birey, sürekli olarak diğerleriyle kıyaslanan, başarıyı başkalarının önüne geçmekle tanımlayan ve yaşamını kazanma-kaybetme ikiliği üzerinden kurgulayan bir figür hâline gelir. Kişisel gelişim literatürü, bireyin potansiyelini ortaya çıkarmaya yönelik öneriler sunmanın ötesinde, onu rekabetçi piyasa mantığına göre biçimlendiren normatif yapıları sürekli kılar. Başarısızlık, toplumsal ya da yapısal faktörlerin ürünü olarak görülmekten ziyade, bireyin kararlılık eksikliği, yetersiz gayreti ve stratejik düşünme yoksunluğu bağlamında değerlendirilir. Böylece rekabet, doğallaştırılır; kazanmak ise neredeyse etik bir sorumluluğa dönüşür. Bu noktada neoliberal rekabet söylemini anlamak için Pierre Dardot ve Christian Laval'in neoliberal kapitalizmin yeni mantığına dair analizleri önemli bir teorik çerçeve sunar. Yazarlar, klasik kapitalizmin "herkesin bir şey kaybettiği" mantığının yerini, neoliberal rejimde "herkesin kazanabileceği" varsayımına bıraktığını belirtirler. "Yeni kapitalizmde kimse kaybetmez, herkes kazanır. Neoliberal özne kaybedemez çünkü o hem sermaye biriktiren emekçidir, hem de bundan yararlanan hissedar. Kendinin emekçisi ve hissedarı olmak, sınırsızca performans göstermek ve birikiminin meyvelerinden engelsizce yararlanmak... Neo-öznel durumun hayali budur" (Dardot&Laval, 2012: 406).

Neoliberal akıl, bireyin iç dünyasını rekabetin yeni cephesi olarak tanımlar. Zihinsel süreçler ve duygular, başarıya ulaşılması gereken alanlara dönüştürülür. Kazanmak yalnızca dış dünyada elde edilen sonuçlarla sınırlanmaz; içsel denge, motivasyon ve düşünsel performans da rekabetin birer ölçütü olarak kodlanır. Bu içselleştirilmiş rekabet mantığı, bireyin iç dünyası

ile toplumsal düzen arasında süreklilik kurar. Byung-Chul Han'ın ifadesiyle neoliberal liyakat toplumu, bireyleri birbirinden koparak hayatı serbest bırakılmış bir rekabet cehennemine dönüştürür; başarı ve performans artık varoluşun en çıplak hayatta kalma pratikleri şeklinde deneyimlenir (Han, 2024: 56).

Napoleon Hill'in *Düşün ve Zengin Ol* (2008) adlı eseri, rekabet ve kazanma söyleminin en katı temsilcilerinden biri olarak okunabilir. Hill, bireyin hedefe ulaşma sürecinde karşılaşacağı yenilgileri kişisel gelişim sürecinin doğal bir parçası olarak değil, planların yetersizliği ya da iradenin eksikliği olarak yorumlar: "Yenilgi geldiğinde planlarınızın sağlam olmadığına dair bir işaret olarak kabul edin bunu; planlarınızı yeniden oluşturun ve hedefinize doğru tekrar yelken açın" (s. 100). Burada yenilgiye ilişkin her tür açıklama, bireysel sorumluluğun mutlaklaştırılması yönünde kullanılır. Bireyin başarısızlığı, yapısal eşitsizliklerle değil; strateji eksikliği ve zihinsel kararsızlıkla ilişkilendirilir. Bu perspektif, neoliberal sistemin bireyi yapısal çelişkiler karşısında yalnızlaştıran ve onu kendi "başarısızlıklarının" faili hâline getiren temel yönlerinden biridir. Burada "tekrar yelken açma" çağrısı, vazgeçmemeyi bireysel bir erdem olarak yüceltir. Direnç, bireyin iç dünyasında yeniden üretilmesi gereken bir irade biçimi olarak tanımlanır. Yılmakla yılmamak arasındaki fark, bireyin içsel dayanıklılığında saklıdır. Devam edebilmek, başkalarından alınan destekten çok, kendi içinde kurulan kararlı düzene yaslanır. Bu düzen, alışkanlıklarla pekişen bir disiplin duygusudur; dışsal motivasyon geçici olsa da, içsel süreklilik bireyi ayakta tutar. Bu tür bir anlatı, içselleştirilmiş denetimi ve bireyin kendi üzerinde kurduğu baskıyı normalleştirir. Başarıya ulaşılamadığı durumlarda sorun, dışsal koşullarda aranmaz; çözümün yeniden yapılanmış bir zihinsel planda saklı olduğu ima edilir. Böylece vazgeçmemek, özgür iradeyle alınan etik bir karar gibi görünse de aslında sistemin sürdürülebilirliği için yeniden kurgulanmış bir yükümlülüğe dönüşür.

Hill'in meşhur ifadesi "Vazgeçenler asla kazanamaz ve kazananlar asla vazgeçmez" (s. 100), kişisel gelişim retoriğinde sıkça rastlanan bir mutlaklık iddiasını yansıtır. Bu cümle, yalnızca bireyi motive eden bir önerme değil; aynı zamanda başarısızlığı ahlaki bir zafiyet, kazanmayı ise karakterin bir sonucu olarak kodlayan ideolojik bir yargıdır. Bu mutlaklık, bireyin yaşam deneyimini çoğulluktan arındırır ve yaşamı doğrusal, hedefe odaklı bir rekabet pisti hâline getirir. Vazgeçmek, yeniden düşünmek ya da yön değiştirmek gibi adımlar, başarı anlatısında yer bulmaz; her biri kaybetmenin bir işareti olarak damgalanır. Neil Faulkner'ın tespiti bu mutlaklığı daha da görünür kılar: Neoliberal toplumda birey, artık yalnızca yaşamak için değil, ötekini alt etmek için var olur; rekabet, varoluşun doğal akışını bastırarak öznenin

tüm anlam dünyasını kuşatır (Faulkner, 2024: 22). Bu bireysel deneyim, toplumsal düzeyde de yeniden üretilir. Ayan'ın vurguladığı üzere, rekabetin bireyleri ve kurumları yükselten bir mekanizma olduğu fikri erken yaşlardan itibaren normalleştirilmekte ve yaygın bir kabule dönüştürülmektedir. Ancak bu anlatı, Ayan'a göre, neoliberal ideolojinin en köklü mitlerinden biridir. Rekabet, gerçekte, kazananın yaşamını sürdürdüğü, kaybedenin ise dışlandığı yıkıcı bir süreçtir. Bireyleri, kurumları ve toplumları yükseltecek olan şey rekabet değil; dayanışma, birliktelik ve yardımlaşmadır (Ayan, 2021: 80)

Hill'in bireysel çabanın ötesine geçerek çevresel ilişkileri de rekabet temelli bir mantıkla kurgulama çağrısı dikkat çekicidir. "Beyin Gücü grubunuz için üyeler seçmeden önce yenilgileri ciddiye almayanları seçmeye çaba gösterin" ifadesi (s. 100), yalnız bireyin değil, içinde yer aldığı kolektifin de duygusal dayanıklılık üzerinden filtrelenmesini salık verir. Bu yaklaşımda duygular, özellikle yılgınlık, endişe ya da teslimiyet gibi "olumsuz" kabul edilen hisler, hedefe ulaşmanın önünde birer bariyer olarak konumlandırılır. Sonuç olarak duygusal denetim, üretkenliğe hizmet eden bir kontrol aracına dönüşür; dayanıklılık ise kişisel niteliğin ötesinde, sermayeleştirilebilir bir yetkinlik olarak değer kazanır.

Hill'in şu ifadeleri, neoliberal rekabet söyleminin arzu, sermaye ve başarı arasındaki ilişkiyi nasıl kurduğunu göstermektedir: "Paranın kendisi hareketsiz bir maddedir. Para tek başına hareket edemez, düşünemez ve konuşamaz, ama onu arzu eden insanın kendisini çağırdığını duyar" (s. 100). Bu metafor, arzuyu yalnızca psikolojik bir yönelim değil; ekonomik bir üretkenlik kapasitesi olarak tanımlar. Neoliberal özne, arzusu oranında sermaye üretir; istemek, kazanmanın ön koşulu hâline gelir. Para, artık kişisel arzuların ve yönlendirilmiş iradenin somut bir karşılığı hâline gelmiştir. Hill'in kurduğu anlatı, bireyi durmaksızın üretmeye, kazanmaya ve vazgeçmeden yol almaya yöneltirken, başarısızlıkları da iç dünyadaki bir eksiklikle ilişkilendirir. Bu zihinsel kurgu, yapısal eşitsizlikleri görünmez kılarak özneyi sürekli performans üretmeye koşullar.

Rekabet ve kazanma dili, yalnız ekonomik hedeflerle sınırlı kalmaz. Duyguların kontrolü, zihinsel kararlılık ve sarsılmaz direnç, bu söylemin asli bileşenleri arasında yer alır. Başarı, dışarıda elde edilen bir sonuç olmaktan çıkar; bireyin içsel dünyasında sürdürülen bir mücadeleye bağlanır. Tereddüt, sorgulama ya da yön değiştirme gibi geçiş anları, sistemin gözünde süreksizlik izlenimi yaratır ve hızla düzeltilmesi gereken sapmalar olarak çerçevelenir. Bu anlatı içinde birey, yalnız toplumsal rolleriyle değil, kendi duygusal rejimini yönetme

kabiliyetiyle de değerlendirilir. Kararlılık, piyasa uyumunun simgesi hâline gelirken; kırılganlık, başarının önünde engel oluşturan bir zayıflık olarak konumlandırılır.

Hill'in aynı metin içinde başarıyı yalnızca kararlılık ya da iradeye değil, bireyin bilişsel örüntülerini ve düşünsel çerçevesini dönüştürme kapasitesine bağlaması, rekabet söylemini bireysel zihnin içsel alanına yerleştiren disipliner bir iktidar formuna dönüştürür. "Zenginliğin zihinsel durumla, amacın kesinliğiyle ve çok az zorlu çalışmayla başladığını göreceksiniz" (s. 25) şeklindeki ifade, geleneksel emek anlayışını radikal biçimde ters yüz eder. Bu söylemde fiziksel ya da kolektif çaba değil, bireysel zihinsel ayar esastır. Dolayısıyla başarı, yalnızca istemeyi bilenlerin ulaşabileceği bir hakikat düzlemine yerleştirilir. Bu bağlamda yoksulluk, düşünme biçiminin bir sonucudur; "yoksulluk, ihtiyaç, acı çekme, başarısızlık ve yenilgi üzerine odaklanmış" bireyler için başarısızlık, neredeyse ontolojik bir kader gibi kurgulanır (s. 26). Neoliberal söylemin karakteristik özelliği olan bireysel sorumluluk vurgusu burada, zihinsel hatlar üzerinden yeniden inşa edilir: Kişi başarısızsa bu, dışsal koşulların değil, "başarısızlık bilinci geliştirme izni" verdiği kendi zihninin ürünüdür. Bu anlatılar, aynı zamanda başarıyı "sırra erişmek" ve "başarı bilinci" edinmek gibi mistikleştirilmiş terimlerle çevreleyerek, bilgiye erişimi seçkinci bir bilinç pratiğine dönüştürür. Ford'un V-8 motor anlatısında, mühendislik sınırlarından çok bireysel kararlılığın ve arzunun dönüştürücü gücü vurgulanır. Hikâye, teknik engelleri aşan iradenin, başarının asıl kaynağı olduğunu ima eder. Burada başarının motoru bilgi değil, inançtır: "İstiyorum ve elde edeceğim" (Hill, 2008: 26) diyerek özne hem nesnel dünyanın yasalarını hem de uzmanların kolektif aklını aşan bir irade figürü olarak konumlandırılır. Anlatının merkezinde yer alan "imkânsız", çizim masasında duran bir problemden fazlasıdır. Asıl mücadele, bireyin kendi kararsızlığı, şüphesi ve irade sınavıyla baş etmesinde yatar. Mühendislerin rasyonalitesi yerini Ford'un buyurgan isteğine bırakır. Bu yaklaşım, neoliberal öznellik rejiminde öznenin yalnızca bireylerle sınırlı kalmayan bir rekabet ortamında var olduğunu gösterir. Mücadele, artık nesnelerle, araçlarla ve teknik düzeneklerle kurulan ilişki üzerinden de sürer. Başarının dayanağı olarak mühendislik bilgisi geri plana itilir; öncelik, arzuyu sezebilen ve yönlendirebilen bir bilinç formuna verilir. Böylece söylem, epistemolojik zeminini bireysel sezgi, inanç ve içsel yönelime dayalı bir mistik yapı üzerinde kurar. Hill'in "başarı prensipleri" olarak adlandırdığı bu zihinsel dönüşüm reçeteleri, aslında neoliberal piyasa ideolojisinin psikolojik kodlarıdır. Arzu, burada salt bir istek değil; gerçeği dönüştürme kapasitesine sahip üretken bir güç olarak sunulur. "Bu kitabın amacı, zihin yapılarını başarısızlık bilincinden başarı bilincine dönüştürme sanatını öğrenmek isteyenlere yardımcı olmaktır" (s. 26) ifadesiyle birey, düşüncelerini dönüştürdüğü ölçüde dünyayı

dönüştürebilecek bir fail olarak inşa edilir. Rekabet, sınırları dış rakiplerin ötesine taşır; bireyin kendi tembelliği, kuşkuları ve yetersizlikleriyle de kesintisiz bir mücadeleye dönüşür. Böylece neoliberal rekabetçilik, iş dünyasının sınırlarını aşarak bireyin zihinsel ve duygusal dünyasında derinlemesine egemenlik kurar.

Rekabet ve Kazanma Söylemi başlığı altında incelenmeye değer bir diğer eser, Stephen R. Covey'nin *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı* (2022) kitabıdır. Covey'nin öne sürdüğü "Kazan/Kazan" ilkesi, yüzeyde çatışmasız, eşitlikçi ve karşılıklı yarara dayalı bir zihniyet önerisi olarak görünür. Covey, bu söylemi "herkesin kazandığı çözümler mümkün ve etik olandır" fikrine dayandırır. Örneğin, "Kazan/Kazan, yaşamı rekabete değil, iş birliğine dayalı bir arena olarak görür" ifadesi (s. 272), rekabetçi ilişki biçimlerinin yapıcı olmayan doğasını eleştiriyor gibi görünse de, söylemin derin yapısı incelendiğinde bu dilin neoliberal rasyonaliteyle doğrudan örtüştüğü görülür.

"Kazan/Kazan" söylemi içinde iş birliği, etik bir yükümlülük ya da toplumsal iyiliğin ifadesi olmaktan ziyade; artan verimlilik, yüksek tatmin düzeyi ve derin duygusal bağlılık yaratmayı hedefleyen stratejik bir mekanizma olarak ele alınır. Covey'nin "Tüm taraflar karardan memnun kalır ve hareket planına karşı bağlılık hisseder" (s. 272) ifadesi, ilişkisel değeri etik zeminden çıkarıp, performansa olan katkısıyla tanımlar. Bu söylem, çatışmayı ortadan kaldırmak yerine onu daha incelikli, içselleşmiş ve görünmez formlara dönüştürür; rekabetin biçim değiştirmiş halini ortaya koyar. İş birliği, geleneksel dayanışma kavramının ötesine geçerek, duygusal sermayenin yaratımına hizmet eden bir araç haline gelir. Bu dönüşüm, özneyi iş birliğini hem davranışlarında hem de düşünsel yapısında taşıyan bir figür olarak yeniden biçimlendirir. Uyum, yalnızca görünür pratiklerle sınırlanmaz; içsel yönelimler, zihinsel kabuller ve duygusal hizalanmalar üzerinden değerlendirilir. Covey'nin "Kazan/Kazan bir zihniyettir" (s. 272) tanımı, Foucault'nun özneleşme kavramıyla örtüşerek bireyin sadece davranışsal değil, bilinç düzeyinde de performans sergileyen bir varlığa dönüştürüldüğünü ortaya koyar. Bu zihniyet, duygularını yöneten, çatışmayı üretkenliğe dönüştüren, ilişkilerini stratejik kazanca göre düzenleyen neoliberal özneyi kurar. Dardot ve Laval'a (2012: 451) göre neoliberalizmin "özgürlük" anlayışı, bireyleri kişisel çıkarlarını "idare etmeye" ve "kazanan" davranışları geliştirmeye zorlayan bir rekabet düzeninin kurulmasıyla biçimlenir. Neoliberal özgürlük burada bir amaç değil; rekabetin aracı ve performansın taşıyıcısıdır. Dolayısıyla Covey'nin önerdiği iş birliği modeli, aslında rekabetin estetikleştirilmiş versiyonudur: Sertliği törpülenmiş ama üretkenlik baskısı daha yoğunlaşmış bir performans rejimidir.

Bu söylemin asıl çelişkisi, rekabeti aşmak üzere kurulduğunu iddia ederken, aslında rekabeti daha rafine yollarla sürdürüyor olmasıdır. "Ortadaki şeyin herkese yetecek kadar bol olduğu" şeklindeki ifade (Covey, 2022: 272), kıt kaynaklar ve yapısal eşitsizliklere dayanan somut gerçekliği inkâr eder. Böylece sınıfsal farklar, ırksal ayrımlar ya da toplumsal engeller görünmezleşir. Covey'nin varsaydığı ideal özne, sınıfsız, engelsiz, yeterli kaynaklara erişimi olan bir bireydir. Bu da neoliberal ideolojinin özdeşlik üzerinden kurduğu hegemonik kurgunun söylemsel yeniden üretimidir. Gerçekten dönüştürücü ve adil bir yol haritası sunmak isteyen bir söylem, bu çerçevenin dışına çıkmak zorundadır. Örneğin Covey, "herkes kazanabilir" demek yerine, bazı insanların tarihsel, ekonomik ve yapısal nedenlerle baştan kaybettirildiğini açıkça ifade etmeliydi. "Zihniyetinizi değiştirin, başarı gelecektir" ifadesi yerine, "sistemi dönüştürmeden bireyin zihnini değiştirmek tek başına adaleti sağlamaz" diyerek neoliberal bireyci psikolojinin dışına çıkmalıydı. İşbirliğini verimlilik için değil, adil ilişkisellik ve sorumluluk temelinde tanımlamalıydı. Ancak bu olmadığında, "Kazan/Kazan" gibi formüller hem bireysel hem kolektif düzeyde içselleştirilmiş bir rekabet ideolojisine hizmet eder. Bu söylem, bireyleri yalnızca başkalarıyla değil, aynı zamanda kendi yeterince kazanamamışlığıyla da yarışa sokar. Covey'nin Kazan/Kazan paradigması, iş birliğini etik bir değer saymak yerine, performans ve verimlilik odaklı işlevsel bir yapı olarak sunar. Rekabet ise doğrudan görünür olmaktan uzaklaşıp, bireylerin bilinçlerinde yer etmiş ve içselleştirilmiş biçimlerde devam eder. Bu yaklaşım, neoliberal özneleşmenin dışsal çatışmalar yerine, içsel normlar ve disiplin mekanizmaları aracılığıyla sürdürüldüğünü ortaya koyar.

Malcolm Gladwell'in *Outliers (Çizginin Dışındakiler)* (2008) adlı eseri, bireysel başarı mitini yapıbozuma uğratır görünse de söylemsel düzeyde bu miti rafine biçimde yeniden üretir. Kitabın ilk bölümlerinde yer alan ifadeler, başarının yalnızca bireysel yetenekle açıklanamayacağına işaret ederek yapısal koşulların belirleyiciliğini vurgular. Örneğin, yazar "öğrencilerin kendileriyle aynı düzeydeki öğrencilerle birlikte eğitim almalarına ve onlarla rekabet etmelerine izin verilseydi..." (s. 30) diyerek mevcut sistemin eşitsizliğini sorgular. Burada sunulan alternatif, rekabetin tamamen ortadan kaldırılması yerine, daha "adil" koşullar altında yeniden şekillendirilmesidir. Başka bir ifadeyle, Gladwell başarısızlığı değil, yanlış yapılandırılmış rekabeti problematize eder. Bu yaklaşım, neoliberal rekabet mantığının klasik bir biçimini yansıtır: Sistem sorgulanmaz; yalnızca bireylerin sisteme daha verimli biçimde katılımı talep edilir. Rekabetin kendisi doğallaştırılırken, yapılması gereken şeyin bu rekabetin başlangıç koşullarını "eşitlemek" olduğu ileri sürülür. Gladwell'in çözüm önerisi bu noktada eleştirel görünmekle birlikte, özünde rekabetin sürdürülebilirliğini sağlamaya yöneliktir.

“Başarı mekanizmasını kolayca kontrol edebilirdik. Oysa edemiyoruz. Neden? Çünkü başarının bireysel üstünlüğün basit bir işlevi olduğuna ilişkin fikre yapışıp kalıyoruz” (s. 30) şeklindeki ifade, görünüşte bireyselcilik eleştirisi içerir. Ancak burada da yine başarı, toplumsal dönüşümle değil, bireylerin “doğru yönlendirilmesi” ile ulaşılabilir bir hedef olarak konumlandırılır.

Gladwell’in başarıyı “doğru zamanda, doğru yerde olma” ve fırsatlara hazır bulunma üzerinden tanımlaması (s. 42), rekabetin dışsal sınırlarını aşarak içselleştirilmiş bir boyutunu öne çıkarır. Bu yaklaşım, neoliberal öznelliğin temel özelliklerinden biridir: Birey, sadece çalışkan olmakla kalmayıp, aynı zamanda fırsatlara karşı tetikte, duyarlı ve esnek olmayı da zorunlu kılar. Fırsatlara erişim yapısal olarak eşit olmasa da, onları değerlendirebilme sorumluluğu bireye yüklenir. Bu söylem, görünüşte eşitsizlikleri kabul ederken, çözüm olarak yine bireyin hazır oluşunu merkeze alır.

Kişisel gelişim literatüründe başarı, sadece içerdiği bilgiyle sınırlandırmakla kalmaz; aynı zamanda bu bilginin nasıl yapılandırıldığı ve sunulduğuyla da şekillenir. Carmine Gallo’nun *Ted Gibi Konuş* (2015) adlı eserinde geçen bir örnek, bu yaklaşımın söylemsel altyapısını net biçimde görünür kılar. Yazar, Google’ın kurucularını konu alan bir anlatıda şu ifadeyi kullanır: “Yatırımcılar arama teknolojilerini sunan birçok girişimci görmüştü ve en az bir tanesi benzer bir strateji güdüyordu ama ‘Google adamları’ şirketlerini daha etkili sundular ve markayı lanse etmeyi sağlayan ilk para kaynağını kazandılar” (s. 131).

Bu cümlede, içerik ve stratejide fark olmamasına rağmen kazananın belirleyicisi “daha etkili sunum” olarak vurgulanır. Söylemin odağında anlamdan çok temsil ön plandadır: Özne, sadece düşünen, üreten ya da çözümler geliştiren bir varlık olmanın ötesine geçer; kendisini etkili biçimde ifade edebilen, “markalaşan” ve dikkat ekonomisinin dinamiklerine uygun performans sergileyen bir aktöre dönüşür. Bu çerçevede rekabet söylemi, geleneksel üstünlük kavramlarından uzaklaşarak, iletişim becerilerinin ticarileştirilmesiyle şekillenir. Dil, yalnızca bir iletişim aracı olmayıp söylemin temel yapıtaşı haline gelir. “Kazandılar” ifadesiyle noktalanan bu anlatı, aslında söylemsel bir yarışın sonucunu tarif etmektedir. Neoliberal rekabet söylemi, içerik üretimi ve retorik performansı birbirine örerek özneleri çok katmanlı bir hiyerarşi içinde konumlandırır. Bireylerin söylediklerinden çok, nasıl söyledikleri üzerinden ölçüldüğü bu yapıda, etki yaratma kapasitesi öncelik kazanır. Her aktör, piyasaya uygun bir marka olarak sahnelenir; yarış artık bilgiye değil, görünürlük ve etkileyicilik oyununa dayanır. Gallo’nun ifadesiyle, neoliberal özne hem dışsal rakipleriyle hem de kendi performans

standartlarıyla sürekli rekabet halindedir. Bu çerçevede sunum, rekabet rejiminin hizmetindeki stratejik bir sermaye biçimine dönüşmüştür. Gallo'nun bir başka pasajında geçen "İyi anlatılmış bir hikâye, liderlere, rekabetin giderek arttığı bu dünyanın pazarında sağlam bir avantaj sağlar. Güçlü bir anlatı; şirketinizin, ürününüzün veya fikrinizin başarıya ulaşacağına müşterileri, çalışanları, yatırımcıları ve hissedarları ikna edebilir" (s. 75) ifadesi anlatıyı etik bir bağlamdan çıkararak, etkileşim ekonomisine entegre edilmiş bir ikna aracı olarak çerçeveler. Anlatı burada artık deneyim aktarımının değil; farklılık iddiası üzerinden prestij, güven ve yatırım çekme gücünün taşıyıcısıdır. Bu dönüşümle beraber, özne sadece rakiplerini geride bırakmakla kalmaz; aynı zamanda zaferin geçerli dilini benimsemek zorunda kalır. Hikâye, dikkat çekmenin ötesine geçerek, kabul edilmenin, yatırım çekmenin ve meşruiyet kazanmanın temel aracı haline gelir.

Başarı, hedeflere ulaşmanın yanı sıra bireyin toplum içindeki saygınlığını güçlendirmek, kabul görmek ve varlığını belirgin kılmaktır. Kazanma, kimlik ve sosyal statü oluşturma sürecidir. Hikâye anlatma becerisi, bireyin fark edilmesini sağlayan, seçkinleşmesine ve toplumsal değer kazanmasına katkıda bulunan bir araçtır. Gallo'nun anlatısında hikâyeyi "duyulabilir, anlamlı ve ikna edici" kılmak, bireyin kendi potansiyelini kazanca tahvil edebilme becerisinin en görünür göstergesidir. Başarı tahayyülü, kişisel anlatılar aracılığıyla inşa edilir ve bireyi sadece rekabetin içine dâhil etmekle kalmaz, aynı zamanda kazanmanın kültürel odağının tam kalbine yerleştirir.

Rekabet ve kazanma söyleminin çarpıcı örneklerinden biri, Anthony Robbins'in *Sınırsız Güç* (2018) adlı kitabında görülebilir. Yazar, kitabın daha ilk bölümlerinden itibaren başarıyı tesadüfî bir sonuç olarak değil, bireyin zihinsel kararlılığı ve bilişsel stratejileriyle doğrudan ilişkilendirir: "Başarı tesadüfen elde edilmez. (…) Olumlu sonuçlara ulaşanlarla ulaşamayanlar arasındaki fark, paranın yazı ya da tura gelmesi gibi basit rastlantısal olaylardan oluşmaz… Hepimizin içinde ulaşılabilir uzaklıkta; bizi mükemmele götürecek, uyumlu, mantıklı ve özel yolların bulunduğu bir güç bölgesi vardır. (…) Vücudumuzu ve zihnimizi en güçlü ve en yararlı biçimde harekete geçirmek ve kullanmak" (s. 16).

Bu ifadeler, bireysel başarıyı rastlantısallıktan arındırmakla kalmaz; öznenin içinde "gizli" fakat erişilebilir bir güç merkezi tahayyül ederek bu potansiyeli açığa çıkarmayı etik ve stratejik bir yükümlülüğe dönüştürür. Robbins'in yaklaşımı, sıradan bir motivasyon yönteminin ötesine geçerek, bireyin zihin ve bedenini sürekli devrede tutan bir üretim makinesine dönüştürülmesini önerir. Bu makine, sadece var olan yetenekleri keşfetmekle kalmaz; onları

bilinçli bir biçimde harekete geçirme, yeniden şekillendirme ve sermayeleştirme görevini üstlenir. Özne, bir rüyayı yaşamak yerine, o rüyanın kendisi olur; kazanmanın ritmini adeta kendi içinde kodlar ve bu kodlarla yaşamını programlar. Robbins'in sözleri, bireyi yalnızca sonuçlara ulaşan bir aktör değil, kazanmanın yöntemini sahneleyen bir yönetmen pozisyonuna taşır.

Robbins'in 204–205. sayfalarda sunduğu "sınır koymama" çağrısı ise bu özne modelini daha da kristalize eder. Yazar, fiziksel sınırları kabul eder gibi görünse de, bunları başarının önündeki mutlak engeller olarak değil; yalnızca verimliliği düşüren tercihler olarak konumlandırır: "Bu yarışı kısa boyla kazanmak da mümkündür fakat o zaman enerjinizi en verimli yerde kullanmıyorsunuz demektir. Yani istediğiniz her şeyi elde etmek mümkündür. Size uygun olan amaçlara kısıt koymak, sınırlı bir yaşamınızın olacağını garanti etmek demektir" (s. 204).

Özne, hedef belirleme sürecinden öte, bu hedefin gerçekleştirilmesine dair stratejik analizler yapma ve planlama sorumluluğunu üstlenir. Başarısızlık, çevresel faktörlerin etkisiyle açıklanmak yerine, bireyin enerjisini verimli kullanma biçimindeki eksikliklerle ilişkilendirilir. Bu, neoliberal söylemin tipik bir dil kodudur: Fiziksel ya da yapısal sınırlılıklar, teknik ve yönetilebilir sorunlar hâline getirilir; nihayetinde başarısızlık, teknik bir "verimlilik sorunu"na indirgenir.

Robbins'in önerdiği birey modeli, içindeki "gizli" gücü keşfetmek, zihinsel stratejilerle onu açığa çıkarmak ve sürekli bir performans rejimi içinde var olmakla yükümlü kılınan bir rekabet öznesidir. Bu özne hem başkalarıyla hem de "henüz erişilememiş potansiyeliyle" sürekli bir yarış hâlindedir. Kazanmak burada yalnızca sonuç değil, varoluşsal bir meşruiyet aracıdır. Robbins'in dilinde başarıya ulaşmak, kendi potansiyeline ihanet etmemenin tek yolu hâline gelir; bu bağlamda "kazanmak", neoliberal öznenin ontolojik zemini olarak kurgulanır.

Kwik'in *Sınırsız* (2021) adlı eserinde rekabet, bireysel gelişim ve bilişsel dönüşümün temel dinamiği olarak ele alınır; bu yaklaşım neoliberal söylemin sembolik evrenine yeni bir derinlik katar. Yazar, "kahramanın yolculuğu" metaforunu kullanarak, dışsal engellerin yanı sıra bireyin kendi içsel sınırlarıyla da hesaplaşması gerektiğini vurgular: "Kötü adamın gücü ve direnci, kahramanın ihtiyacı olan güç ve direnci belirler. Eğer kötü adam zayıf olsaydı, yenilecek hiçbir engel kalmazdı" (s. 69). Bu çerçevede "kötü adam" figürü, yalnızca dışsal bir tehdit olmaktan çıkarak, bireyin sınırlarını aşmasını sağlayan stratejik ve yapıcı bir unsur olarak yeniden anlam kazanır. Rakip, korkulan bir engel olmaktan çok, gelişimin itici gücü haline

gelir. Kwik'in anlatısı, düşman-özne karşıtlığını tersine çevirir; düşmanı, öznenin büyüme kapasitesini tetikleyen ve şekillendiren bir araç olarak kurgular. Böylece mücadele, basit bir çatışmanın ötesine geçer; bireyin kendilik potansiyelini genişletmek üzere benimseyip içselleştirdiği, üretkenlik vaat eden bir alan haline dönüşür. Bu paradigma, neoliberal söylemin karakteristik stratejilerinden biri olan "zorluğun üretkenleşmesi" kavramıyla örtüşür. Mücadele, bireysel gelişim için bir engel olmaktan çıkıp, potansiyelin canlandırıcı kaynağına dönüşür.

Kwik'in söylemi, bireyin rekabet alanını sadece dış dünyayla sınırlamayıp, kendi bilişsel ve duygusal sınırlarını da sürekli aşması gerektiğini vurgular. "Kendinizi geliştirmek için değerli rakiplerinizden faydalanın" önerisi, bireysel gelişimi kolektif mücadeleden uzaklaştırarak, tamamen kişisel performans odaklı bir neoliberal öznellik biçimi yaratır. Bu bağlamda rakip, hem dışsallaştırılmış bir engel hem de gelişimi tetikleyen bir araç olarak işlev kazanır. Kahraman figürü, karşısındakini yok etmek için değil, onun direnci üzerinden kendi kapasitesini artırmak için hareket eder. Böylece, dışsal zorluklar, bireyin ilerleme hikâyesinin vazgeçilmez parçaları haline gelir; rekabet yalnızca dışsal bir süreç olmaktan çıkarak, bireyin iç dünyasında yapılandırılmış bir zorunluluğa dönüşür.

Metnin devamında Kwik, teknolojik araçlara dair yaptığı alegorik yorumla, neoliberal bireyselliğin bir diğer boyutuna temas eder: "Ateş yemeğinizi pişirebildiği gibi evinizi de yakabilir... Her şey onu nasıl kullandığınıza bağlıdır. (...) Aksi takdirde, bilin bakalım kim araç hâline gelir?" (s. 69). Bu ifadeler, başarısızlığın ya da zararın kaynağını teknolojik araçların yapısal sınırlarında aramaz; sorumluluğu doğrudan bireyin kullanım biçimine yükler. Böylece bireysel yeterlilik, mutlaklaştırılmış bir ölçüt hâline gelir. Neoliberal söylemin "teknolojinin tarafsızlığı" ve "seçimin bireysel bilinçle şekillendiği" yönündeki mitiyle örtüşen bu yaklaşım, özneyi her koşulda hesap vermekle yükümlü kılar. Araçların zararlı etkileri reddedilmez; bu etkilerin ortaya çıkması, öznenin sezgisel becerilerine, karar alma yetkinliğine ve yönetsel kapasitesine bağlanır. Rekabet yalnızca bireyler arasında değil; teknolojik ortamla kurulan ilişkinin biçiminde de kendini gösterir. Başarının ölçütü, hedef belirlemekle sınırlı kalmaz; seçilen aracın işlevselliği, kullanma tarzı ve bu süreçte gösterilen uyum becerisi belirleyici hâle gelir. Kwik'in yönelttiği "Kim araç hâline gelir?" sorusu, yüzeyde retorik bir uyarı gibi görünse de, aslında özneye yönelik bir gözetim çağrısıdır. Neoliberal rejim, özneyi yalnızca kendi davranışlarını yöneten bir fail olarak tanımlamaz; aynı zamanda araçlarla kurduğu ilişkiyi sürekli gözlemleyen ve dönüştüren bir denetim mekanizmasına dönüştürür. Teknolojinin bireyi edilginleştirmemesi için, özne her an tetikte, farkında ve stratejik olmalıdır. Bu, bilişsel

farkındalığın da bir tür rekabet aracına dönüştüğü bir söylemdir. Teknolojiyi bilinçle kullanan özne, dijital çağın kazananıdır; kontrolü yitiren ise aracın nesnesi olmaya mahkûmdur. Kwik'in söylemi, neoliberal rekabetçi mantığın ekonomik ve sosyal alanların yanında bilişsel, duygusal ve teknolojik mikro düzlemlerde de sürekli yeniden üretildiğine işaret eder. Mücadele sadece piyasa sahnesinde değil; zihinsel süreçlerde, düşüncede, teknolojiyle kurulan ilişkide ve anlatının kendisinde şekillenir. Kahraman metaforu, dış dünyayı dönüştüren bir figür olmanın ötesinde, kendi zihnini inşa eden, teknolojiyi dönüştüren ve rakiplerini fırsata çeviren bir özne modelini yüceltir. Kwik'in önerdiği "kahraman özne", klasik bireyselcilikten farklı olarak, sürekli tetikte olan, içsel motivasyonunu dışsal engellerle besleyen, araçları stratejik biçimde yöneten, her alanda rekabeti sürdüren bir neoliberal faildir. Bu özne, yalnızca başarıya ulaşmak için değil, varlığını sürdürmek için de rekabet etmeye mecburdur. Böylece Kwik'in söylemi, neoliberal rekabet söyleminin hem dilsel hem de ideolojik kodlarını güncelleyerek, bireyi içselleştirilmiş bir rekabet düzleminde yeniden konumlandırır.

Carmine Gallo'nun *Ted Gibi Konuş* (2015) adlı çalışmasında sıkça tekrar eden "en iyi", "en etkili", "en çok izlenen", "en başarılı" gibi süperlatif (üstünlük belirten) ifadeler, neoliberal rekabet rejiminin dilsel taşıyıcıları olarak işlev görür. Bu ifadeler, yalnızca etkileyici bir anlatım biçimi değil, aynı zamanda öznenin konumunu belirleyen normatif ideallerdir. Gallo'nun önerdiği konuşma biçimi, bir iletişim tekniğinden çok daha fazlasıdır: Başarıyı sahnelemenin, görünür olmanın ve kazanmanın bir yolu olarak konumlanır. Metinde sıkça geçen şu ifadeler bu durumu açıkça gösterir:

"Hedefin dünyanın **en iyi** sunumunu yapmak olmalı."

"En iyi konuşmacılar gibi düşünmek zorundasınız."

"En iyi TED konuşmaları ortak bazı ilkeleri takip eder."

"En çok izlenen konuşmaların hepsinde tutku vardır."

Bu tür süperlatif ifadeler, başarıyı yalnızca yeterlilikle değil, *üstünlük*le ilişkilendirir. "İyi bir konuşma" yapmak yeterli değildir; "en iyi konuşmayı" yapmak gerekir. Bu durum, neoliberal özneyi sürekli olarak başkalarıyla karşılaştırmaya, kendini ölçmeye ve geliştirmeye zorlayan performatif bir baskı yaratır. Byung-Chul Han'ın (2015) kavramsallaştırmasıyla ifade edecek olursak, burada özne artık "itilen" değil, "kendini zorlayan" bir varlığa dönüşür: Kendini motive eden, yarışa sokan ve en yüksek skoru hedefleyen bir üretim birimi. Bu "en" söylemi, başarıyı ulaşılması gereken bir aşamadan öte, öznenin kimliğini kuran bir değer olarak

biçimlendirir. Burada başarı, dışsal bir hedefe yönelmekten ziyade, bireyin varoluşsal tanımına içkin bir unsur hâline gelir. "En iyi sunumu sen yapmalısın" ifadesi, performansı geçici bir eylem olmaktan çıkarır; benliğin tanımlayıcı ögesi hâline getirir. Burada başarı, ölçülebilir bir sonuçtan çok, kişinin varoluşuna işlenen bir özelliğe dönüşür. Özne, yalnızca başarılı olmaya yöneltilmez; başarıyı karakterinin merkezine yerleştirmeye davet edilir. Böylece rekabet, dışsal bir karşılaştırmadan ziyade, kimliğin sürekliliğini ve değerini belirleyen bir göstergeye evrilir.

Michel Foucault'nun "teknolojiler" olarak adlandırdığı özneleştirme pratikleri içinde bu tür dilsel kodlar, bireyi belirli bir etik rejim içine yerleştirir: Her daim daha iyisini hedefleyen, vasatlıkla yetinmeyen, kendini başkalarıyla kıyaslayan ve bu yolla içselleştirilmiş bir yarışın öznesi hâline gelen birey. TED sahnesi burada yalnızca bir konferans alanı değil, "kendi markasını" yöneten, performansını optimize eden neoliberal öznenin vitrini haline gelir.

Neoliberal rasyonalitenin bireye yüklediği en merkezi rollerden biri, rekabetin doğal, evrensel ve kaçınılmaz olduğu fikri doğrultusunda sürekli "kazanmaya" koşullanmış bir özne olmaktır. Bu söylemde birey yalnızca potansiyelini gerçekleştirmekle değil, aynı zamanda sürekli olarak başarısızlıkla yüzleşmeyi göze almakla, her tür hatayı kişisel gelişimin ve dönüşümün zorunlu bir evresi olarak içselleştirmekle yükümlüdür.

Robert T. Kiyosaki ve Sharon L. Lechter'in *Zengin Baba Yoksul Baba* (2007) adlı eserinde rekabet ve kazanma söylemi, bireyin tüm yaşamını bir tür yarış metaforu etrafında yeniden kurgulayan, başarısızlığı ise bir "ders" evresine dönüştüren bir ideolojik çerçeveyle sunulur. Kitapta yer alan bazı pasajlar, bu söylemin dilsel ve kavramsal mimarisini açıkça ortaya koyar. Kitabın 156. sayfasında geçen şu cümle, neoliberal öznenin dünyayı kendi zihinsel kapasitesiyle kurduğu varsayımına dayalı bilişsel bir yeniden inşa mantığını gözler önüne serer: "Büyük fırsatlar gözlerinizin önüne gelmez. Zihninize görünürler." Bu ifade, fırsatları maddi ya da dışsal koşullardan bağımsızlaştırarak zihinsel performansın ürünü hâline getirir. Fırsatları fark edememek, yapısal koşulların sonucu sayılmayıp bireyin algısal sınırlarına bağlanır. Bu perspektifte, birey toplumsal dışlanmanın nedenlerini sorgulamak yerine, enerjisini kendi bilişsel eksikliklerini aşmaya odaklar. Böylelikle özne, dünyayı algılayış biçimiyle başarı arasında doğrudan bir bağ kuran neoliberal anlatının tipik bir örneği haline gelir. Anlatının devamında ise, zihinsel boyutun yanı sıra duygusal ve davranışsal katmanları da içeren performatif bir özne modeli inşa edilir: "Bu bir oyun. Bazen kazanırsınız, bazen ders alırsınız... Çoğu kimsenin zengin olmamasının başlıca nedeni kaybetmekten

korkmalarıdır. Kazananlar kaybetmekten korkmaz. Ama kaybedenler korkar. Hata yapmak, başarıya erişme sürecinin bir parçasıdır" (s. 156).

Burada "oyun" metaforu, yaşamın ve özellikle finansal faaliyetlerin doğasını eğlenceli ve stratejik bir mücadele olarak sunar. Ancak bu oyun, aynı zamanda yüksek düzeyde duygusal kontrol, risk alma kararlılığı ve tekrarlanan başarısızlıklara karşı duyarsızlık gerektirir. Neoliberal özne, bu oyunun aktörü olabilmek için hem zihinsel berraklığa hem de duygusal dayanıklılığa sahip olmalıdır. "Kaybetmekten korkmamak", bu söylemde yalnızca cesaretin değil, kimliğin temel koşuludur.

Kitabın ilerleyen bölümlerinde bu söylem daha da keskinleşir. 187. sayfada geçen şu pasajda, başarısızlık "kazanma hevesi" veren bir itki olarak konumlandırılır: "Teksaslılar hatalarını hasıraltı etmezler. Hatalarından ders alırlar. Hatalarını yarış çılgınlığına çevirirler. Teksaslılar için galip gelme dürtüsüdür. Öte yandan bu yalnızca Teksaslıların sırrı değildir. Bütün kazananların sırrıdır bu."

Bu bağlamda hata, bireyin utanması ya da geri çekilmesi gereken bir deneyim olarak görülmez; aksine, yeniden atılım için zorunlu bir itici güç işlevi taşır. "Hatalardan ders almak" ifadesi, neoliberal söylemde yalnızca pedagojik bir süreç olmanın ötesinde, öznenin rekabete duygusal açıdan hazırlanmasını sağlayan psikopolitik bir ritüel olarak konumlanır. Başarısızlık, patolojik bir durum olmaktan çıkarak, stratejik bir kaynak olarak değerlendirilir. Aynı sayfada yer alan, "Başarısızlık kazananlara esin kaynağı olur. (...) Kazananların en büyük sırrı, fiyaskonun kazanma hevesi vermesidir; kaybetmekten korkmazlar" (s. 187) ifadesiyle birlikte bu söylem, duyguların ideolojik olarak sınıflandırıldığını ve başarıya tahvil edilen bir duygu ekonomisinin kurulduğunu gösterir. Neoliberal özne, duygularını sürekli olarak düzenlemek, korku gibi "verimsiz" duyguları bastırmak ve yalnızca ilerlemeye hizmet eden bir duygusal repertuvar geliştirmekle yükümlüdür. Bu yaklaşım, bireysel risk alma kapasitesini ahlaki bir erdem, temkinli davranışı ise sıradanlığın ve yetersizliğin göstergesi olarak kodlar. 188. sayfada yer alan şu pasaj, bu tutumu ekonomik söylem düzeyine taşır: "Amerikan halkının yüzde 90'dan fazlasının maddi sıkıntılar içinde boğuşmasının nedeni kaybetmemek üzere oynamasıdır. Kazanmak için oynamaz onlar" (s. 188). Bu söylem, ekonomik başarısızlığın nedenini yapısal eşitsizliklerde değil, bireyin yetersiz cesaretinde ve düşük rekabet iştahında arar. "Dengeli portföy" gibi temkinli finansal stratejiler küçümsenirken; "odaklanmak", "atak olmak" ve "oyunda kalmak" neoliberal yatırım öznesinin ideal nitelikleri hâline gelir.

Kiyosaki ve Lechter'in rekabetçi özne anlayışı, başarıyı sadece kazanma arzusuyla açıklamayı aşar; hata yapma cesareti, duygusal sağlamlık ve kendini sürekli yenileme kararlılığını temel alır. Kaybetmek, bireyin dışlanmasına ya da başarısızlığa mahkûm edilmesi anlamına gelmeyip, güçlenerek sahneye yeniden çıkması gereken bir fırsat olarak ele alınır. Spor metaforu, ekonomik alandaki mücadeleyle birlikte psikolojik direnç ve esneklik gerekliliğini vurgular; böylece özne, her zaman hazır ve dayanıklı bir konumda var olur. "Paraya bakışım tenis oyununa yaklaşımımdan farklı değildir. Canla başla mücadele eder, hata yaparım, düzeltirim, yanlış oynarım, onları düzeltirim ve giderek kendimi geliştiririm. Oyunu kaybedersem, ağın öbür tarafına geçer, rakibimin elini sıkar, gülümseyerek, 'Gelecek cumartesi görüşürüz' derim" (s. 156).

Başarı, ani zaferlerin ötesinde; duygusal denge, hatalardan çıkarılan dersler ve rekabetten vazgeçmeme azmiyle şekillenir. Neoliberal öznellikte başarı, sona ulaşılmış bir durum olmaktan uzak, devam eden bir performans rejiminin temel parçası olarak yeniden tanımlanır. Özne, sadece kazandığı anlarla değil; karşılaştığı kayıplara verdiği yanıt ve oyunda kalma yeteneğiyle değer kazanır.

Zengin Baba Yoksul Baba, finansal danışmanlığın ötesinde, bireyi neoliberal pazarın rekabetçi normları doğrultusunda yeniden şekillendiren etkili bir özneleştirme mekanizması olarak işlev görür. Kitap boyunca tekrarlanan zihinsel farkındalık, duygusal esneklik, hata-yarış dönüşümü ve risk alma kültü; neoliberal öznenin yalnızca ekonomik değil, bilişsel ve duygusal düzeyde de nasıl üretildiğini ortaya koyar.

Eleştirel söylem açısından bakıldığında, bu pasaj neoliberal öznelliğin dört temel ilkesini yeniden üretir:

- Fırsatlar eşit dağıtılmıştır; mesele onları "görebilme" kapasitesidir.

- Başarısızlık, içsel korkuların ve zihinsel eksikliklerin sonucudur.

- Zenginlik, hatalardan ders alabilen dayanıklı bir benliğin ürünüdür.

- Rekabet süreklidir; dinlenme ya da vazgeçme seçenek dışıdır.

Zengin Baba Yoksul Baba, finansal bilgilerin aktarımını aşarak, bireyin neoliberal piyasa düzenine uygun bir özne olarak yeniden şekillenmesine olanak tanıyan bir rehber niteliği taşır. Kitabın sunduğu başarı anlatısı, görünürde motive edici olmakla birlikte, derinlikli bir ideolojik yönlendirme işlevi görür: bireyin tüm varoluşu, piyasa rasyonalitesine ve kazanma kültürüne göre yeniden biçimlenir.

Josef Kirschner'in *Manipülasyon Ama Nasıl?* (2004) adlı eserinde yer alan "Birinci Manipülasyon Kuralı" başlığı altındaki sınıflandırma, bireyin çevresindeki tüm unsurları birer "rakip" olarak konumlandırmasıyla dikkat çeker. Bu yaklaşım, neoliberal rekabet mantığının içselleştirilmiş bir biçimini yansıtır. Kirschner'e göre karşı cins, otoriteler, aile, medya, toplum ve hatta kişisel gelişim sürecinde karşılaşılan herkes ve her şey birer engelleyici unsur, her biri potansiyel rakiptir. Bu çerçeve, yaşamın her alanını rekabetçi bir zeminde yeniden kurgulayan bir varsayımı yansıtır.

Kirschner, bireyin rakiplerini şu şekilde kategorize eder:

"1. Rakip: Karşı cins

2. Rakip: İlerlememizde ve kendimizi kabul ettirmemizde yolumuza çıkan ve bize engel olanlar

3. Rakip: Otoriteler ve bu otoriteleri kendi çıkarları doğrultusunda kullananlar

4. Rakip: İçinde yaşadığımız toplum

5. Rakip: Kitle iletişim araçları

6. Rakip: Aile" (s. 31-42).

Bu sınıflandırma, bireyin çevresiyle kurduğu tüm ilişkileri çatışma zeminine oturtarak yaşam dünyasını bir tür "psikolojik savaş alanı"na indirger. Bu noktada Akyüz'ün (2025: 53) şu ifadeleri, neoliberal öznenin yalnızlaşmış rekabet kimliğini berrak biçimde özetler: "Neoliberal özne, her sabah yeniden yazar hikâyesini. Daha çok çalışmalı, daha üretken ve daha rekabetçi olmalıdır. Çevresindeki herkes rakibidir onun. Okulda, işte, trafikte, alışverişte, sosyal medyada, hatta evde... Rekabet, onun varoluşunun kaçınılmaz bir parçasıdır."

Akyüz'ün tanımladığı bu özne, Kirschner'in önerdiği stratejik zihniyetle bire bir örtüşür. Karşı cins, yalnızca bir ilişki partneri değil; iktidar üzerinde etkide bulunabilecek bir tehdit olarak resmedilir. Aile, bastırıcı normların taşıyıcısı; medya ve toplum ise bireyin öznelliğini bulandıran homojenleştirici güçlerdir. Birey, yaşamının her alanını potansiyel tehditleri bertaraf etmesi gereken bir stratejik harita olarak algılar. Bu zihinsel model, kişisel gelişim literatürünün bireyi yalnızlaştıran, kuşku dolu ve tetikte tutan ideolojik alt katmanlarını açığa çıkarır. Söz konusu tahayyül, Byung-Chul Han'ın (2015) *Yorgunluk Toplumu*'nda sözünü ettiği "kendine karşı savaşan birey" imgesini aşarak, artık herkesi potansiyel düşman ilan eden bir paranoid özne tipolojisi üretir. Kitabın 27. sayfasındaki şu pasaj, bu düşünsel altyapının daha da görünür hâle geldiği bir örnek sunar: "Biraz sonra kurallarını tanımaya başlayacağımız bu

oyunda, tam altı tane rakibimiz vardır. Bu rakiplerin hepsi de, bizimle aynı amacı taşımaktadırlar: Kendi yararlarını öne almak ve ona ulaşmak bizim zararımıza bile olsa, bu hedefe doğru yürümek. (...) Rakiplerimiz, aslında bizim çok iyi tanıdığımız bir çevredir. Aile, iş ortamı, dost ve arkadaş grupları bunların en başta gelenleridir. (...) Her ne kadar dışarıya karşı şefkat ve acıma duyguları yansıtılsa bile, herkes yeni kurbanın kendisi olabileceği endişesiyle, elindeki tüm imkânları acımasızca değerlendirmeye çalışır."

Bu pasaj, bireysel paranoyanın ötesinde, neoliberal sistemin yarattığı "herkesin herkesle rekabet halinde olduğu" varoluşsal durumu gözler önüne serer. Yakın çevre bile artık güvenli bir alan olmaktan çıkmış, çıkar çatışmaları, manipülasyon ve stratejik hamlelerin sahnesine dönüşmüştür. Kirschner'in yaklaşımı, Byung-Chul Han'ın neoliberal toplumdaki üretkenlik ve başarı takıntısına saplanmış birey tanımını destekler. Han'ın (2015:26) belirttiği üzere, bu birey "kendisiyle mücadele eden, ötekini göz ardı eden" bir özne modelidir. Kirschner'in çerçevesi ise bu çatışmayı sadece içe değil, aynı zamanda dışa da yöneltir: Herkes bir engel, her ilişki bir risk, her bağ bir kayıp ihtimali taşır. Yazarın 29. sayfadaki ifadeleri, bu kuşku ve paranoyanın gündelik duygusal ilişkilerde nasıl yayıldığını çarpıcı biçimde ortaya koyar: "Günlük yaşantınız içinde manipülasyon oyununa katılan herkes, ister çocuğunuz, ister eşiniz, isterse de arkadaşınız olsun, sizin rakibinizdir. Onu sevmeniz, iyi anlaşmanız, her şeyinizin ortak olması bile, bu gerçeği kabul etmenizi engellememeli."

Sevgi, sadakat ve yakınlık gibi temel duygusal bağlar, burada birer engel teşkil etmek yerine, stratejik iletişimin önemli araçları olarak kullanılır. Birey, hislerini yaşamanın ötesinde, onları belirlenen amaçlara uygun şekilde yönetmek ve sunmak zorundadır. Kirschner, bu durumu insan ilişkilerini bir reklam kampanyasına benzeterek açıklar: "Sizin bu türlü davranmanız ile X firmasının piyasaya yeni çıkardığı otomobilin en üstün yanlarını tanıtan reklamlar arasında alıcıları etkilemeye çalışmak açısından pek bir fark yoktur" (s. 29). Bu benzetme, neoliberal rekabet mantığının duygusal yaşamı da piyasa kurallarına tâbi kıldığını ve bireyin öznel deneyimlerini dahi metalaştırdığını gösterir. Artık birey, yalnızca ürün değil, aynı zamanda kendisinin pazarlayıcısıdır.

Kirschner'in "Üstün Bilgi Yöntemi" başlığı altında verdiği örnek, rekabetin kapsamını derinleştirir; zira başarı, sadece bireysel yeterlilikle sınırlı kalmayıp, rakibin duygusal ve kültürel hassasiyetlerini önceden çözümleyip stratejik olarak yönlendirebilme becerisiyle belirlenir. Yazar, işe başvuran dört kişiden yalnızca birinin, patronun özel zevkleri hakkında bilgi toplayarak görüşmeyi bir sanat sohbetine dönüştürmesini ve böylece işi kazanmasını

detaylı biçimde anlatır (Kirschner, 2004: 60–61). Bu örnek, rekabetin yalnızca yetenek ya da bilgiyle sınırlı kalmayıp karşı tarafın ilgi alanlarını manipülatif biçimde kullanabilme becerisine dayandığını gösterir. Kirschner, bu yöntemi işe alım süreçleriyle sınırlı tutmaz; reklamcılıktan askeri istihbarata kadar pek çok alanda benzer veri toplama pratiklerinin norm haline geldiğini savunur. Bireyin "rakibi" hakkında doğum tarihi, hobileri, sosyal çevresi gibi detayları öğrenmesi ve bunları stratejik biçimde kullanması beklenir. Böylece birey, kendi performansını yükseltmenin yanı sıra, karşısındakinin zayıf yönlerini de stratejik olarak kullanmak zorunda kalır. Bu strateji, neoliberal öznenin salt üretken değil; aynı zamanda çıkar odaklı, hesapçı ve taktiksel olarak örgütlenmiş bir varlık biçimi olarak kurgulandığını bir kez daha gözler önüne serer. Kirschner'in modeli, başarının şansa bağlı kalmadığını; rakibin duygusal ve kültürel kırılganlıklarını sezmek, bilgiyle şekillenen stratejiler geliştirmekle mümkün kılındığını ortaya koyar. Bu perspektif, neoliberal rekabetin yalnızca kendine değil, başkalarının zihinlerine dair derin bir hâkimiyet talebini de içerdiğini gösterir.

Rekabet ve Kazanma Söylemi başlığı altında değerlendirilmesi gereken önemli metinlerden biri de Robert Greene'in *İktidar: Güç Sahibi Olmanın 48 Yasası* (2006) adlı kitabıdır. Greene'in eserinde özellikle 200. sayfada yer alan "kurbanlarınızı dikkatle seçin" ve "asla yanlış kişiyi kızdırmayın" yönündeki uyarılar, neoliberal rekabet söyleminin etik dışı stratejilerini görünür kılar. Greene, güçlü rakiplerle çatışmaktan kaçınılmasını ve hedefin her zaman stratejik biçimde seçilmesini önerir. Bu yaklaşım, rekabeti açık bir yarıştan ziyade, kazanma ihtimalinin maksimize edildiği hesapçı bir strateji olarak konumlandırır. Burada özne, çaba gösteren bir figür olmanın ötesinde, karşılaşmanın koşullarını tasarlayan ayrıcalıklı bir oyuncu gibi betimlenir. Hedeflenen rakibi seçmek, sadece zafer için değil, aynı anda zarar riskini azaltmak ve verimliliği artırmak amacıyla önerilen taktiksel bir hamledir. Bu noktada birey, eylemleriyle var olan bir figürden çıkar; dikkatini nereye yönelteceğini, hangi zeminde görünür olacağını ve hangi mücadeleye girip girmeyeceğini planlayan bir karar merkezi hâline gelir. Güçlü rakipten kaçınmak, zayıfı hedef almak bir erdem değil; "akıllıca" davranmanın göstergesi olarak yüceltilir. Greene'nin kitabında bu stratejik hesapçılığın daha da derin bir boyutu vardır. 227. sayfada belirttiği gibi: "Enayi avlamak için enayi rolü yapın, avınızdan daha aptal görünün" taktiği, neoliberal rekabetin manipülatif ve psikolojik yönlerini açığa çıkarır. Bu uyarı, neoliberal rekabet söyleminin manipülatif boyutunu deşifre eder. Bu strateji, öznenin yalnızca doğrudan mücadele etmekle kalmayıp, aynı zamanda rakiplerini psikolojik olarak yanıltmayı, onları kendilerinden daha üstün ve güvenilir görmeye zorlayarak etkisizleştirmeyi amaçladığını gösterir. Buradaki dilsel kod, ikna ve güven inşa etme sürecini "aptallığı"

maskelemek üzerine kurar. Neoliberal özne, akıllı ve stratejik bir planlayıcı olduğu halde, bu üstünlüğünü gizleyerek karşısındakinin kendini üstün hissetmesini sağlar. Böylece, gizli ajandası ve çıkarları görünmez kılınır; rakip, bilinçli bir yanılsama içinde etkisizleştirilir. Bu durum, neoliberal rekabetin gösterişli bir üstünlük mücadelesinden ibaret olmadığını; içine zekâ oyunlarını ve yönlendirme sanatını da alan karmaşık bir strateji rejimi olarak işlediğini ortaya koyar. Önerilen strateji, neoliberal öznenin manipülatif ve hesapçı yüzünü açığa çıkarırken, aynı zamanda güç ilişkilerinde "şeffaf olmayan" pratiklerin norm haline geldiğini gözler önüne serer. "Av" olarak konumlandırılan kişi, kendi akıllılığından şüphe duymadan, karşısındakinin kurduğu görünüşe güvenerek hareket eder. Bu güven ise öznenin stratejik avantajına dönüşür.

Dil açısından bakıldığında Greene'in kullandığı "enayi rolü yapmak" ifadesi, öznenin performatif doğasına dikkat çeker. Birey, sermayesini olduğu kadar, kendisini nasıl sunduğunu, başkalarının algısını nasıl yönettiğini de ustalıkla kontrol eder. Burada gerçeklik ile imge arasındaki sınır bulanıklaşır, ikili bir oyun alanı kurulur. Bu çerçevede neoliberal rekabet, görünür başarıya indirgenmektense, bireyin algısını biçimlendiren, psikolojik dengeyi yöneten ve stratejik farkındalığı devreye sokan çok katmanlı bir iktidar oyununa dönüşür.

Greene'in kullandığı "kurt", "kuzu", "tilki", "tavşan", "atmaca" ve "akbaba" gibi hayvan metaforları, rekabeti biyolojik içgüdüye dayandıran bir doğallaştırma stratejisidir. Bu kodlama sayesinde rekabet, doğanın kaçınılmaz yasası gibi sunulur. Böylece adalet, eşitlik ya da etik ilkeler devre dışı bırakılır. Başarı, yalnızca en uygun rakibi seçenlerin erişebileceği bir sonuç hâline gelir. Bu anlayış, neoliberal öznelliğin temel ilkeleriyle örtüşür: Stratejik zihin, hesapçı tutum, riskten kaçınma ve getiri maksimizasyonu.

Greene'in sunduğu rekabet modeli, neoliberal öznellikte bireyin çevresini analiz eden, güç ilişkilerini çözen ve fırsatlara göre yön değiştirebilen bir mikro-yönetici olarak inşa edildiğini gösterir. Bu söylem, yalnızca başarmayı değil; aynı zamanda başarısız olmamayı garanti altına alacak zemini yaratmayı da bireysel sorumluluk olarak dayatır. Bu da etik değil; araçsal akılla hareket eden stratejik bir oyuncunun varlığını gözler önüne serer.

Greene'in metninde yer alan diğer ifadeler, rekabet ve güç oyunlarına dair daha incelikli bir kodlamasını açığa çıkarır. "Kendi seçiminiz olmayan savaşa bir kez girerseniz bütün inisiyatifinizi kaybedersiniz" (Greene, 2006: 221) uyarısı, öznenin çatışma dinamiklerine karşı koyma kapasitesinin sınırlarını ve stratejik mesafenin önemini vurgular. Bu cümle, neoliberal bireyin çatışmalara doğrudan dâhil olmak yerine, duygusal ve stratejik mesafeyi koruyarak kendi özerkliğini ve kontrolünü kaybetmemesi gerektiğini anlatır. Burada savaş metaforu,

bireyin sosyal ve ekonomik arenadaki pozisyonunu kaybetmemek için duygusal disiplin ve hesaplı hareket gerekliliğinin simgesidir.

Greene, çatışmalarda taraf tutmaktan kaçınmayı ve her iki savaşı izleyerek güç tüketimini gözlemlemeyi tavsiye eder. Böylece birey, doğrudan mücadele etmek yerine, tarafsızlık ve sabırla rakiplerin zayıflamasını bekleyen soğukkanlı bir stratejist olarak kodlanır. Bu stratejik özerklik, Byung-Chul Han'ın (2015) "kendine karşı savaşan birey" imgesini aşarak, başkalarının çatışmaları arasında kendi çıkarlarını hesaplayan mikro-yönetici tipolojisini yansıtır.

Duygusal denetim ise Greene'in gücün anahtarları başlıklı bölümünde öne çıkar. Öznenin, başkalarının öfkesi, hırçınlığı ve duygusal yalvarışları karşısında tepkisiz kalması, neoliberal rekabetin temel şartlarından biridir. Duyguların girdabına kapılmamak, enerjiyi ve zihinsel berraklığı korumak için vazgeçilmezdir. Bu bağlamda, neoliberal özne, sadece dışsal mücadelede değil, aynı zamanda kendi iç dünyasında da disiplinli, dirençli ve stratejik olmak zorundadır (s: 221–223).

Kartal ve domuz masalı, bu stratejik mesafeyi somutlaştıran alegorik bir anlatı olarak öne çıkar. Masalda, taraflardan biriyle doğrudan çatışmak yerine, onların kavgaları arasında konumlanmak ve güç dengesini korumak, varlık stratejisinin simgesidir. Masalın sonunda yaşlı kedinin sinsice her iki tarafı da zayıflatması ise, rekabetin görünmeyen ve gizli yüzüne işaret eder.

Son olarak, Castruccio Castracani'nin İtalyan kasabasında iki düşman grup arasındaki ustaca dengelenmiş müdahalesi, neoliberal öznenin bekleme oyununu, taraflar arasında pazarlık yaparak güç dağılımını manipüle etme becerisini gösterir. Bu strateji, öznenin aktif çatışmacılıktan çok fırsatçı ve hesapçı bir oyuncu olduğunu ortaya koyar (s: 222–223). Bu söylemsel örüntüler, neoliberal rekabet söyleminin salt doğrudan mücadeleye indirgenemeyecek kadar karmaşık, çok katmanlı ve stratejik bir doğaya sahip olduğunu gösterir. Greene'in metni, neoliberal öznenin, rekabet ve kazanma arenasında duygusal soğukkanlılık, stratejik sabır, hesaplı tarafsızlık ve çevresel farkındalıkla donatılmış mikro-yönetici kimliğini biçimlendirir. Böylece neoliberal özne, yalnızca görünür başarıları değil; kayıplardan kaçınmayı, riskleri yönetmeyi ve çatışma dinamiklerini ustalıkla yönlendirmeyi de başarının ayrılmaz unsuru olarak benimser.

Karmaşık güç oyunları içerisinde Greene'in 236. sayfada vurguladığı teslim olma stratejisi, rekabetin sadece doğrudan çatışmayla değil, aynı zamanda bilinçli geri çekilme ve

zaman kazanma yoluyla da yürütüldüğünü gözler önüne serer: "Rakibinizden daha zayıf olduğunuzda asla onurunuz uğruna savaşmayın; onun yerine teslim olmayı seçin. Teslim olmak toparlanmanız, sizi ele geçiren kişiye azap çektirmek ve rahatsız etmek, gücünün azalmasını beklemek için zaman kazandırır. Ona savaşıp sizi yenmenin tatminini vermeyin, daha önce teslim olun. Öteki yanağınızı çevirmeniz onu çileden çıkaracak ve rahatsız edecektir. Teslimi bir güç aracı olarak kullanın" (s: 236).

Greene'in rekabet stratejileri arasında öne çıkan teslimiyet taktiği, neoliberal rekabet arenasında güç ve kontrolün incelikle yönetildiğini gösterir. Bunu izleyen 238. sayfadaki uyarı ise zayıflığın neoliberal bağlamda bir günah olmadığını, doğru kullanıldığında ise güçlü bir silaha dönüşebileceğini ifade eder: "Zayıflık bir günah değildir ve eğer doğru oynamayı öğrenirseniz güç haline bile gelebilir. Melianlar başta teslim olsalardı gizli yollarla Atinalıları sabote edebilirler ya da ittifak yaparak alabildiklerini alır ve gerçekten birkaç yıl sonra olduğu gibi Atina zayıfladığında onu terk edebilirlerdi. Talih değişir ve güçlü olan genellikle çöker. Teslim olmak büyük gücü gizler; halinden memnunmuş gibi görünerek düşmanı uyutmak size kaybettiklerinizi yeniden kazanmak, düşmanın kuyusunu kazanmak; intikam almak için zaman kazandırır. Bu zamanı hiç kazanamayacak olduğunuz bir savaşta şerefle değiş tokuş etmeyin" (s: 238).

Teslimiyet burada, savunmanın zayıflaması değil; aksine, enerjinin ve iradenin korunması, rakibin zafer hazzının engellenmesi ve mücadele dinamiklerinin yeniden şekillendirilmesi için bilinçli bir hamle olarak tasarlanır. Neoliberal rekabet arenasında, bu tür teslimiyetler hem zaman kazandırır hem de rakibin psikolojik üstünlük iddiasını zayıflatır. Böylece güç sadece saldırganlıkla değil, sabırla, stratejiyle ve kontrolle de elde edilir. Dolayısıyla Greene'in teslimiyet stratejisi, görünüşte zayıflık ve geri çekilme olarak algılanmamalıdır. Tam tersine, neoliberal öznenin sahip olduğu hesapçı akıl, çatışma ve kazanma arasındaki ince çizgiyi ustalıkla yönetir; gerektiğinde geri çekilir, gerektiğinde saldırır. Bu taktik, öznenin hem esnekliğini hem de dayanıklılığını simgelerken, rakibin moral ve motivasyonunu da hedef alarak iktidarın çok boyutlu doğasını ortaya koyar.

Bu bölümde analiz edilen popüler kişisel gelişim kitapları, rekabet ve kazanma söylemi etrafında bireyi sürekli yarış hâlinde tutan bir başarı evreni inşa eder. Bu evrende özne, üstünlük kurma motivasyonuyla hareket eden, her alanda öne çıkması gereken rekabetçi bir aktöre dönüştürülür. Başarı, dışsal ödüllerden önce kimliğin ve değer duygusunun temeli olarak yapılandırılır. Kazanmak, bir tercih olmanın ötesinde varoluşsal bir zorunluluk biçimini alır.

Bu zorunluluk, ekonomik ya da mesleki bağlamlarla sınırlı kalmaz; düşünsel üretkenlik, duygusal denge, stratejik fark yaratma ve görünürlük kapasitesi gibi parametrelerle birlikte işler. Birey, duraksamadan ilerlemeye, risk almaya ve performansını kanıtlamaya mecbur bırakılır. Her başarı, daha fazlasını gerektiren yeni bir sınav alanı yaratırken; her geri kalış, kişisel yetersizlikle açıklanır. Bu anlatı düzeni, rekabeti içselleştirilmiş bir etik olarak kodlar; özneyi, hem dış dünyada konumlanmak hem de kendi iç dünyasını sürekli yeniden organize etmekle yükümlü kılar. Böylece kişisel gelişim metinleri, kazanmayı kimliğin kurucu ilkesi hâline getiren, bireyi kendi geleceğinin tek yatırımcısı gibi yapılandıran bir neoliberal özne formu üretir. Bu form, bireysel başarıyı ideolojik bir norm olarak dayatarak yapısal eşitsizlikleri görünmez kılar ve mevcut düzenin meşruiyetini bireyin içselleştirdiği rekabetçi arzular üzerinden yeniden üretir.

2.6.İÇSEL DÖNÜŞÜM VE ARINMA SÖYLEMİ

Kişisel gelişim literatüründe öne çıkan en karakteristik normatif dayatmalardan biri, bireyin içsel bir yeniden inşa sürecine girmesi gerektiği fikridir. Bu söylem, psikolojik iyileşmenin ötesinde bir yeniden yapılanma çağrısı sunar; bireyin benliğini, alışkanlıklarını, düşünce sistematiğini ve değerler dizgesini kökten dönüştürmesi yönünde bir norm üretir. İçsel dönüşüm söylemi, bireyin geçmiş deneyimlerinden, toplumsal konumundan ya da dışsal sınırlılıklardan bağımsız biçimde, öz-bilinci ve iradesiyle kendini yeniden var edebileceği varsayımına yaslanır. Neoliberal rasyonaliteyle tam uyum içinde kurgulanan bu söylem, bireyi "kendi yaşam senaryosunun yazarı" olmaya davet ederken yaşamsal dönüşümün sorumluluğunu tümüyle bireysel çabaya yükler. Bu bağlamda gelişim, yalnızca bir potansiyelin gerçekleşmesi değil; öznenin düşünsel, duygusal ve etik düzlemde baştan kodlandığı bir yeniden kurgu sürecidir.

Özne, dönüşüm çağrısıyla birlikte kendini baştan kurmakla yükümlü kılınır; bu yeniden yapılanma ise sistemin öngördüğü ölçülebilir, uyarlanabilir ve yönetilebilir benlik biçimlerine hizmet eder. İçsel dönüşümün asıl gayesi, bireyi içselleştirilmiş iktidar rejimlerine uyumlu hale getirmektir. Bu nedenle bireyin yeniden yapılandırılması, görünürde öz-yönetimsel bir inisiyatif olarak sunulsa da aslında sistematik denetimi kolaylaştıran bir yönetişim mekanizmasına dönüşür.

İçsel dönüşüm söylemiyle iç içe geçmiş bir başka yapı ise arınma söylemidir. Bu yapı, bireyin zihinsel veya duygusal düzlemde bir "kirlenme" durumuna maruz kaldığı varsayımına

dayanır. “Olumsuzluklardan arınmak”, “kendini temizlemek”, “toksik düşünceleri uzaklaştırmak” gibi ifadeler, iç dünyada tehlike arz eden unsurların belirlenip bertaraf edilmesi gerektiği yönündeki beklentiyi güçlendirir. Zihin bu anlayışta, yalnızca üretkenliğin sürdürüldüğü bir merkez değil; arındırılması gereken, sürekli denetim altında tutulması beklenen bir iç alan olarak yapılandırılır. Böylece düşünce, davranış ve duygu süreçlerinin tamamı bir çeşit “içsel temizlik rejimi”ne tâbi kılınır.

Arınma söylemi, bireyin düşünceler kadar duygular üzerinde de denetim kurmasını önceler. Üzüntü, öfke, kaygı gibi hisler, bu bağlamda üretkenliği sekteye uğratan “zihinsel tortular” biçiminde kodlanır. Bu söylemde duygular, bireysel anlam üretiminin araçları olmaktan çıkar; işlevsel çıktılara göre düzenlenmesi gereken stratejik kaynaklara indirgenir. Duygularla kurulan bağ, verimlilik üzerindeki etkisiyle ölçülür. Birey, bu anlayışla duygularını kontrol altına alarak sistemin beklentileriyle örtüşen sonuçlara ulaşmaya yönlendirilir.

Şimdi bu söylem başlığı altında popüler kişisel gelişim kitaplarını eleştirel biçimde inceleyelim.

Stephen R. Covey’nin *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı* (2022) adlı eseri, içsel dönüşüm söylemini bireyin hayatına yerleştirilmiş dışsal kalıpları bertaraf etmesi ve kendi benliğini baştan kurması yönünde temellendirir. Covey, bireyi edilgin bir konumdan çıkararak, eyleyen ve tasarlayan bir özneye dönüştürmeyi hedefler. Yazarın şu ifadeleri bu yaklaşımı örnekler: “Anılarıma değil, hayal gücüme dayanarak yaşayabilirim. Beni kısıtlayan geçmişime değil, sonsuz birikimime bağlanabilirim. Kendi ilk yaratıcım olabilirim” (s: 141). Bu pasaj, bireyin geçmişten koparılarak, sınırsız potansiyele sahip bir fail olarak yeniden tasarlanmasını önerir. “Hayal gücü” ve “sonsuz birikim” ifadeleri, öznenin yaratıcı kudretini yücelten bir dilsel yapı sunar. Böylece neoliberal özne, tarihsel bağlamdan azade, sürekli dönüşmeye muktedir ve içsel kaynaklarıyla donatılmış bir figür olarak kurgulanır.

Covey’nin dilinde sıkça kullanılan “olabilirim” kipi, bireyin potansiyelini belirsiz bırakmaz; sistematik bir dönüşüm çağrısıyla sınırlarını genişletir. Kendi ilk yaratıcısı olmak, hayatının mimarı olarak hareket etmek ve öz-değerlerine göre yaşamak gibi eylemler, seçenekler kümesi olarak değil, yönelimsel bir zorunluluk olarak sunulur. Bu özgürlük retoriği, bireyin tüm sorumluluğu içselleştirmesi gerektiği yönünde güçlü bir ideolojik çağrı taşır. “Hayal gücü”, “değerler” ve “sonsuz birikim” gibi soyut kavramlar, bireyin yaşamını şekillendirmede başat unsur hâline getirilir. Bu noktada Covey’nin söylemi, neoliberal

öznelliğin tipik kodlarını içerir: Sorumluluk, toplumsal yapılardan ve tarihsel eşitsizliklerden çok, bireyin zihinsel donanımına yerleştirilir.

Bu dönüşüm çağrısı, Covey'nin alışkanlık tanımıyla daha da sistematik hâle gelir. Yazar, alışkanlığı bilgi, beceri ve arzunun kesişiminde oluşan bir yapı olarak tanımlar: Bilgi, yapılması gerekenin farkında olmayı; beceri, bunu nasıl gerçekleştireceğini bilmeyi; arzu ise bunu eyleme dökme yönündeki içsel güdüyü ifade eder (s: 60). Bu çerçevede alışkanlık, tekrarın ötesinde, bireyin duygusal yönelimini, etik çabasını ve akılsal stratejisini bütünleştiren çok boyutlu bir yapılanma biçimi hâlini alır.

Duygusal düzlemde, dönüşüm, bireyin kendi arzusu doğrultusunda başlatması gereken bir süreçtir. Covey'nin "dinlemek istemedikçe, bu, yaşantımda bir alışkanlık halini alamaz" (s. 60) ifadesi, yalnızca teknik yeterliliğin değil, duygusal istekliliğin de dönüşümün zorunlu bileşeni olduğunu ortaya koyar. Özne, dışsal beklentilere yanıt veren bir aktör olarak değil; kendi duygusal rejimini düzenleyerek eyleme geçen bir fail olarak inşa edilir.

Etik düzlemde, bireyden "eski paradigmalarla bağlarını koparması" beklenir (s. 61). Bu öneri, geçmişte güvenli kabul edilen inançların ve davranış örüntülerinin terk edilmesini içerir. Bu terk ediş, etik bir arınma olarak sunulur ancak aynı zamanda bireyin sistemle daha uyumlu, esnek ve üretken bir yapıya kavuşmasını hedefleyen bir disiplin mantığını da içinde barındırır.

Akılsal düzlemde, Covey'nin "olmak/görmek değişimi" ifadesi, bireyin benliğini ve algısını eş zamanlı dönüştürmesi gerektiğini öne sürer. Değişim, çizgisel bir ilerleme değil; her bakışın yeni bir varlık hâline yol açtığı döngüsel bir devinim olarak tarif edilir. Bu yapı, neoliberal çağın temel yönelimlerinden biri olan sürekli kendini yeniden kurma zorunluluğuyla örtüşür.

Estetik anlatım düzleminde, Covey'nin kullandığı metaforlar -"ilk yaratım", "gelişim sarmalı", "eski paradigmalarla bağları koparmak" gibi ifadeler- dönüşüm sürecini işlevsel bir yeniden yapılanmadan çok, ruhsal bir yükseliş olarak çerçeveler. Alışkanlık gibi gündelik bir olgu, sistemli bir içsel devinim ve metafizik çağrışımlar içeren bir deneyim olarak estetize edilir. Öznenin potansiyeline ulaşması, akıl yürütmenin ötesinde bir ruhsal keşif, bir anlam üretimi, bir varoluş mimarisi olarak temsil edilir.

Neoliberal öznellik açısından değerlendirildiğinde, Covey'nin bu çok katmanlı söylemi bireyin içsel kaynaklarını sistematik biçimde harekete geçiren bir yönetimsellik biçimi olarak işler. Bilgi, beceri ve arzuya dayalı alışkanlık modeli, bireyin yalnızca teknik donanımını değil;

duygusal uyumunu ve etik yönelimini de kapitalist işleyişle eşzamanlı hâle getirir. Böylece dışsal denetimden arınmış görünen özne, kendi üzerinde çalışan ve sürekli dönüşmekle yükümlü olan bir performans nesnesine dönüştürülür. "Gelişim sarmalı", bireyin her an yeniden kurulabilir, optimize edilebilir ve potansiyeli genişletilebilir bir sermaye formu olarak kurgulanmasına hizmet eder. Dönüşüm, bu bağlamda özgürleşme vaadiyle biçimlenmiş bir içsel zorunluluğa dönüşür.

Covey'nin bireyi neredeyse tanrısal bir konumda tahayyül eden anlatısı, bu dönüşümün yalnızca gelişim değil; aynı zamanda arınma yükümlülüğü de içerdiğini gösterir. Negatiflik, kararsızlık, içsel dağınıklık gibi duygular, kişisel gelişimi sekteye uğratan geçici hisler olarak değil; sistemin mantığına entegre olamayan anomaliler şeklinde kodlanır. Bireyden beklenen, bu tortuları dönüştürerek düzenli, dengeli, ahenkli ve üretken bir özne hâline gelmektir. Böylece neoliberal düzenin içselleştirilmiş performans ahlakı, bireyin benliğinde yalnızca eylem biçimlerine değil; duygu dünyasına da yerleşir.

Anne Bogel'in *Her Şeyi Düşünme* (2020) adlı eseri, düşünsel yüklerin hafifletilmesini, zihinsel fazlalıkların ayıklanmasını ve içsel bir temizlik süreci olarak dönüşümü merkeze alan güçlü bir söylemsel çerçeve sunar. Bireyin huzursuzluğunun ve mutsuzluğunun kaynağı, sistemsel ya da tarihsel bağlamlardan değil, kendi düşünsel işleyişindeki "aşırılıklardan" türemektedir. Yazarın önerdiği çözüm, bu zihinsel dolaşıklığı çözmek, gereksiz düşünceleri elimine etmek ve düşünceyle duygu arasındaki geçişkenliği denetime almaktır. Bu bağlamda içsel dönüşüm, farkındalıkla başlayan bir süreçten öte; zihni yapılandırmaya, duyguları tasnif etmeye ve düşünsel akışı denetim altına almaya yönelik sistemli bir faaliyet alanı olarak sunulur. Bogel'in şu ifadesi, bu yönelimin merkezinde yer alır: "Kendimi değiştiriyorum, dünyayı değiştiriyorum" (s. 205). Bu alıntı, Gloria Anzaldúa'ya ait olsa da metinde yeni bir etik-psikolojik zemine taşınır: Dışsal dünyayı anlamlandırmak ve dönüştürmek isteyen bireyin öncelikle kendi iç mekânını temizlemesi gerekir. Böylece dönüşüm, içerden dışarıya doğru akan bir otodisiplin süreci hâline gelir. Bu söylemde birey, dışsal bağlamlardan arındırılmış, kendi zihinsel üretimiyle meşgul bir özneye dönüştürülür. Düşünceler yalnızca aklın ürünü değil; duyguların yönlendiricisi, bedensel refahın ve ruhsal denge arayışının da anahtarı olarak konumlanır.

Kitapta tekrar tekrar vurgulanan zihinsel denetim çağrısı, bireyin iç dünyasında neyin kalacağına, neyin atılacağına dair karar mekanizmalarını işletmesini talep eder. "Fazla düşünmek" bir alışkanlıktan çok, bireyin kendi iyiliğine karşı işleyen içsel bir sabotaj biçimi

gibi konumlandırılır. Yazarın kullandığı "geviş getirme" (s. 103) benzetmesi, bu söylemin düşünsel fazlalıkları doğallaştırmak yerine hayvansı, ilkel ve irrasyonel biçimlerde kodladığını gösterir. Bu kodlama, bireyin zihinsel sürecini ahlaki bir filtreyle yeniden düzenler: Yararlı olan düşünce kalır, işlevsiz olan atılır. Bu ayrım, söylemin biyopolitik doğasını açıkça ortaya koyar. Düşünce, burada özerk bir faaliyet değil, düzenlenmesi gereken bir kaynak, denetlenmesi gereken bir üretim biçimidir.

Bogel'in önerdiği dikkat odağını yeniden konumlandırma, rutinleri kırma, içsel sesi susturma ve düşünceden çok eyleme yönelme gibi zihinsel stratejiler, neoliberal öznelliğin temel yapı taşlarıyla örtüşür. Bu yapı içinde birey, kendilik üzerinde çalışan bir figür olmanın ötesinde, zihinsel süreçlerini yönetmek ve performansını sürekli kılmakla yükümlü bir özne olarak konumlandırılır. "Harekete geçin, küçük bir adım atın, düşünmeden uygulayın" gibi ifadeler, düşünsel düzenlemenin eylemsel üretkenliğe bağlandığı neoliberal mantığı açıkça yansıtır (s. 44). Düşüncenin fazlası burada bir "verimlilik engeli" olarak konumlanırken, sadeleşme ise etkinliğin ön koşulu hâline gelir. Bu içsel dönüşüm çağrısı, kişisel gelişim literatüründe yerleşik olan bireysel sorumluluk söylemiyle birleşerek daha yoğun bir duygulanımsal rejimin kurulmasına hizmet eder. Okura sunulan öneri, huzur arayışını aşan bir biçimde, içsel düzensizliklerle yüzleşme ve onları düzenleme yükümlülüğünü içerir. Metnin şu bölümü bu yaklaşımı açık biçimde dile getirir: "Fazla düşünmek şu anda yaptığınız bir davranış olsa da artık kimliğinizin bir parçası değil" (s. 27). Bu ifadeyle bireyden yalnızca davranışsal düzeyde bir düzenleme beklenmez; kimlik beyanının da dönüşüme uğratılması talep edilir. Düşünce, salt zihinsel bir işlem olmanın ötesinde, öznenin varoluşsal yapısını belirleyen etik bir form olarak kurgulanır. Bogel'in sunduğu içsel dönüşüm söylemi, zihinsel kontrolün duygusal huzurun ön koşulu olarak sunulduğu, düşüncenin disipline edici bir araca dönüştüğü ve bireyin iç dünyasında biyopolitik bir düzenleme rejiminin kurulduğu bir anlatıdır. Düşünce, burada düzenlenmesi gereken, fazla geldiğinde budanması gereken bir yük olarak temsil edilir. Bu söylem, neoliberal yönetimselliğin gündelik yaşamla nasıl iç içe geçtiğini ve duygular kadar düşüncelerin de nasıl iktidar tarafından hizaya sokulduğunu berrak biçimde gösterir. Christopher Lasch'ın (2006: 399) da vurguladığı gibi, kapitalizm bireyin kendi içine kapanmasını "özgünlük" ve "farkındalık" olarak meşrulaştırmış, böylece sömürücü bireyciliği sağaltıcı bir jargonla yeniden üretmiştir. Lasch'a göre refah liberalizmi, toplumsal sorunları bireysel patolojilere indirgerken cezanın yerini tıbbi rehabilitasyon almış, içsel kapanma ise bir tür ahlaki sorumluluk olarak sunulmuştur. Bu bağlamda kişisel gelişim ideolojisinin farkındalık

ve içsel arınma çağrıları, bireyi görünürde özgün kılarken aslında neoliberal disiplin mekanizmalarına daha uyumlu hâle getirir.

İçselleştirilmiş dönüşüm çağrısı, Anthony Robbins'in *Sınırsız Güç* (2018) adlı eserinde de karşımıza çıkar. Robbins, bireyi yalnızca değişime açık değil, aynı zamanda bu değişimi sistematik biçimde modelleyebilen biri olarak konumlandırır. Ona göre birey, çevresindeki stratejileri ve başarılı davranış kalıplarını gözlemleyerek, bunları kendi yaşamında yeniden üretme becerisine sahip olmalıdır: "Birileri harika şeyler yapabiliyorsa, hemen aklımıza 'O bu sonucu nasıl yarattı?' sorusu gelmelidir" (s. 37). Robbins'in bu yaklaşımı, bireyi yalnızca kendine dönük bir dönüşümle yetinmeyen; dış dünyadaki başarıları analiz eden, kodlayan ve tekrar eden bir "zihin mühendisi" gibi tasarlar. Bu söylemsel çerçevede birey, zihinsel ve duygusal verilerini işleyen, bunları optimize eden ve davranışsal sonuçlara dönüştüren bir bilişsel işletim sistemine benzer. Dilsel olarak teknik terimlerin -'modelleme', 'patern', 'sonuç üretmek'- kullanımı, özneyi duygulanımsal bir varlık olmaktan çıkararak, işlem kapasitesi yüksek bir sistem gibi kodlamaktadır. Böylece Robbins'in dilinde birey, yaşantısının anlamını sorgulayan bir fail olmaktan çıkar; deneyimlerini verimlilikle, düşüncelerini ise üretken çıktılarla ölçülen bir performans varlığına dönüştürülür. Bu dönüşüm çağrısı, değişim kapasitesini artırmaya odaklı bir zihinsel çaba içinde konumlandırılmasıyla, neoliberal içsel dönüşüm söyleminin tipik bir örneğini sunar. Bu yönüyle Robbins'in dili, Covey'deki etik temelli öz-dönüşümden farklı olarak, dönüşümü performans kapasitesiyle ölçen daha araçsal bir çerçevede kurgular. Buradaki dönüşüm, bireyin davranış repertuarını gözden geçirmesi olduğu kadar; bilişsel işleyişini, duygusal örüntülerini ve düşünsel organizasyonunu da yeniden yapılandırmasını içerir.

Robbins'in değişim anlayışı, zihinsel farkındalıkla sınırlı bir uyanışı yeterli görmez; bireyin hem bilişsel süreçlerini hem de bedensel ifadelerini dönüştürmesini gerekli kılar. Duygular, bu yaklaşıma göre sabit ve dokunulmaz gerçeklikler olarak ele alınmaz; bilakis içsel temsiller aracılığıyla yapılandırılan, yeniden çerçevelenebilen ve fizyolojik deneyimle eşzamanlı işleyen esnek yapılardır. Bu çerçevede özne, duygusal durumları dönüştürme kapasitesine sahip bir müdahale aktörü olarak konumlandırılır. "Çöküntü nedir? Bir durumdur. Daha önceki bölümler de sözünü ettiğimiz ilgililik ve ilgisizliği hatırlayın. Kendinizi yeniden çerçeveleyebilme yeteneğini kazanmanızın ön koşulu; çöküntü doğuran deneyimi ilgisizleştirerek, ona yeni bir perspektiften bakmaktır. Böylece iç temsilinizi ve fizyolojinizi değiştirebilirsiniz. Beceriksiz bir durumdaysanız; şimdi onu nasıl değiştirebileceğinizi

biliyorsunuz. Bir şeyi size yararı olmayacak bir şekilde çerçeveliyorsanız; çerçeveyi değiştirin" (Robbins, 2018: 306).

Bu bağlamda Robbins'in öznesi, yalnızca hisseden bir varlık değil; hislerini, düşüncelerini ve davranışlarını sistematik olarak işleyip yeniden yazabilen bir içsel mühendis olarak kurgulanır. Benzer biçimde, "Bir şeyden mi hoşlanmıyorsunuz? Onu değiştirin. Davranışlarınız sizi destekleyecek yönde değil mi? Başka bir şey yapın" (s. 318) şeklindeki direktif, bireyin iç dünyasında işlevsiz olarak kodlanan her şeyin bertaraf edilmesini ve performans temelli bir reorganizasyonu savunur. Robbins'in dilinde duygular, "etkinlik", "verimlilik" ve "çözüm üretme" kapasitesinin temel belirleyicileridir. Bu bağlamda "çerçeveleme", "temsil sistemleri", "çapa atmak" gibi teknik kavramlar, özneyi duygusal bir bütünlük içinde değil, bilişsel-işlemsel bir devre olarak tahayyül eder. Örneğin "ateş yürüyüşü" pratiğinde, bireyler önce "bu işin imkânsız olduğunu" düşünürken, "iç temsillerini değiştirince ateş üzerinde yürümek yapabileceklerinden emin oldukları bir olay hâline dönüşür" (s. 47). Bu örnek, yalnızca korkunun değil, gerçekliğin de temsil düzeyinde yeniden kodlandığını, böylece öznenin fizyolojik sınırlarının bile zihinsel formatlamayla aşılabildiğini gösterir. Robbins'in önerdiği dönüşüm, bireyin içsel hakikatiyle uzlaşma arayışından çok, bu hakikatin yeniden yapılandırılması üzerine kuruludur. Hedeflenen, daha uyumlu, daha verimli ve sonuç odaklı bir benlik formunun inşasıdır. Bu yaklaşım, araçsal aklın rehberliğinde işleyen neoliberal dönüşüm söyleminin merkezini oluşturur. Birey, değişim potansiyeline sahip olmakla yetinmez; bu dönüşümün çıktılarla ölçülebilmesi, üretken davranışlara dönüşmesi ve toplumsal olarak kabul gören başarı kalıplarına uyum sağlaması beklenir. Böylece özne, içsel dönüşümünü sürekli denetleyen ve performansa dönüştüren bir sistem aktörüne evrilir.

Anette Inselberg'in *Her Şey Değişir* (2019) adlı eserinde önerilen "Vazgeçmeyi Öğrenme Ritüeli", kişisel gelişim söylemlerinde sıkça karşılaşılan arınma ve yeniden doğuş temalarını yeniden üretir. Okura, giymediği kıyafetleri bağışlaması, gereksiz eşyalardan kurtulması ve geçmişe dair yüklü duygularla vedalaşması önerilir. Bu ritüeller yalnızca maddi değil, simgesel düzeyde de "geçmişin yüklerinden temizlenme" işlevi taşır. Inselberg, okuyucuyu "bolluk bilincine geçmeye hazır mıyım?", "yeniden başlamaya hazır mıyım?" gibi sorularla, geçmişin eksiklerinin farkına varmaya ve gelecekte daha uygun bir benlik konumuna geçmeye teşvik eder (s. 58–59). Kişisel gelişim kitaplarında sıkça rastlanan bu yapı, geçmiş travmaların bireyin kendi içsel emeğiyle çözülebileceği inancını güçlendirir. Arınma söylemi, duygusal boşalımın ötesinde, neoliberal öznenin kendi kendini dönüştürmesinin temel taşıdır: Dönüşümün sorumluluğu dışsal etkenlerde değil, bireyin iç dünyasında şekillenir. Byung-Chul

Han'ın (2020b) vurguladığı gibi, bu tür söylemler özneyi sürekli olarak kendini hafifletme, düzenleme ve yeniden başlamaya yönlendiren içsel bir disiplin mekanizmasına tabi kılar. Böylece söz konusu ritüeller, beklenenin aksine, özgürleştirici olmanın yerine, bireyi yeniden sıkı bağlarla kuşatan yapılar haline gelir.

Jim Kwik'in *Sınırsız* (2021) adlı eseri, bireyin içsel dönüşümünü mümkün kılan temel yapı taşı olarak "zihniyet" kavramına odaklanır. Zihniyet, burada yalnızca bilişsel bir çerçeve değil; bireyin kendi geçmişiyle, çevresiyle ve kendilik algısıyla kurduğu ilişkinin dönüştürülebileceği bir alan olarak sunulur. Kwik, Carol Dweck'in geliştirdiği "growth mindset" (gelişen zihniyet) kuramından ilhamla, bireyin sabit düşünce kalıplarından arınmasını ve zihinsel esneklik kazanmasını etik bir zorunluluk olarak konumlandırır.

Zihniyetin dönüşümü fikri, bireysel başarıdan müteşekkil bir formu ifade etmez; varoluşsal bir yeniden yapılanmayı da içerir. Kwik, bireyin geçmişten -özellikle de aileden devralınan düşünsel kalıplardan- arınmasının önemine şu ifadelerle dikkat çeker: "Çoğumuz, zihniyetimiz sabit mi yoksa gelişen bir zihniyet mi diye kafa yormuyoruz. Birçoğumuz farkında bile olmadan ailemizin benimsediği kalıplar üzerinden düşünmeye devam ettik. Az fark edilir olsalar da, bu iki zihniyet türü arasından benimsemiş olduğumuz hangisiyse, hayata yaklaşımımızı derinden etkiler. Sabit zihniyetle yola çıktıysak, işler olduğu gibidir. Yani onları değiştirecek gücümüz yoktur. Oysa gelişen bir zihniyetle, her şeyi daha iyi bir hâle getirme kabiliyetine sahibizdir" (s. 143).

Bu pasajda yer alan "aileden devralınan kalıplar" vurgusu, dönüşümün yalnızca güncel düşüncelerle sınırlı bir yeniden yapılanma olmadığını gösterir. Arınma, bilinçdışı düzeyde kök salmış tarihsel yükleri de kapsayan çok katmanlı bir sürece dönüşür. Geçmişin etkilerinden sıyrılmak, bireyin kendi üzerindeki dışsal izleri silmesini ve zihinsel alanını özgürleştirmesini gerektirir. Bu bağlamda dönüşüm, kişisel gelişimden öte; tarihsel, duygusal ve bilişsel düzeyde yürütülen derin bir arınma pratiği olarak biçimlenir. Foucault'nun "kendilik teknikleri" (2015b) bağlamında değerlendirildiğinde, bu söylem bireyin kendi üzerinde denetim kuran bir içsel iktidar mekanizmasına dönüşmesini sağlar. Neoliberal rasyonalite, bireyi yalnızca performans düzeyinde değerlendirmez; düşünce yapısını ve inanç sistemlerini de denetim altına alır. Bu çerçevede "gelişen zihniyet", geliştirilebilecek bir potansiyel olmaktan çıkar; içselleştirilmesi beklenen bir norm ve süreklilik arz eden bir yükümlülük hâline gelir. Düşünce esnekliği göstermeyen özne, dönüşüm çağrısına yanıt vermeyen, kendi gelişim sürecini sekteye uğratan irrasyonel bir karakter olarak konumlandırılır.

Kwik'in zihniyet söylemi, özneyi kendi iç dünyasını yapılandırmakla yükümlü bir aktör olarak inşa eder. Bu noktada gelişen zihniyet, bireyin geçmişinden ve duygusal yüklerinden arınarak neoliberal çağın üretken, esnek ve optimize edilmiş öznesine dönüşmesinin önünü açar.

Robin Sharma'nın *Ferrari'sini Satan Bilge* (2020) adlı eserinde içsel dönüşüm söylemi, sabır, süreklilik ve süreç odaklılık gibi erdemler üzerinden inşa edilir. "Kestirme çözümler işe yaramaz. Tüm kalıcı iç değişimler zaman ve çaba ister" (s. 61) ifadesi, dönüşümün anlık bir farkındalık değil; zamana yayılmış bir yeniden yapılandırma pratiği olduğunu ima eder. Ancak bu sabır telkini, bireyin performansını optimize edecek daha yüksek bir benlik düzeyine ulaşması amacıyla araçsallaştırılır: "Kapasitenin en üst düzeylerine çıkacak ve mucizevi bir boyuta geçeceksin" (s. 61). Bu, dönüşümün bir tür içsel yatırım mantığına bağlandığını ve neoliberal öznenin kendine yönelik girişimcilik anlayışıyla örtüştüğünü gösterir.

"Süreçten keyif alma", "sabır" ve "bekleyiş" gibi kavramlar, bireyin içsel deneyim alanını olduğu kadar, zaman algısını ve zamansallıkla kurduğu ilişkiyi de dönüştürmeye yönelik çağrılardır. Alegorik bir anlatımla -bilgeden rehberlik bekleyen sabırsız genç üzerinden- "Bir gözünü hedefe sabitlediğinde, yolculuğunda sana kılavuzluk edecek tek gözün kalır" (s. 62) uyarısı, dönüşümün varış noktasına odaklanmanın ötesinde, çoklu farkındalık ve içsel açıklıkla yürütülmesi gerektiğine işaret eder. Bu metafor, dikkat alanının daralmasının süreci tıkayacağını vurgularken neoliberal öznenin potansiyelini yalnızca üretkenlikle değil, aynı zamanda çok boyutlu bir farkındalıkla beslemesinin zorunluluğunu güçlü biçimde ortaya koyar.

Sharma'nın metninde dönüşüm sürecine eşlik eden temel vurgu, "sonuca odaklanmama" fikri etrafında şekillenir. Ancak bu yaklaşım, edilgin bir teslimiyetten çok, hedefe ulaşabilmek için geliştirilen duygusal denetim stratejisi olarak kurgulanır. Bireyden sabırlı olması kadar, sabırsızlık hissini tanıyıp yönetmesi de beklenir. Bu durum, dönüşümün yalnızca dışa dönük davranışlarla sınırlı olmadığını; duyguların da belirli normlara göre düzenlendiği içsel bir disiplin alanı içerdiğini ortaya koyar.

Ferrari'sini Satan Bilge adlı eserdeki dönüşüm çağrısı, bireyin sabırla, farkındalıkla ve kendilik çalışmasıyla ilerlemesini öngören bir içselleştirme rejimi sunar. Bu rejim, dışsal sınırlamalardan çok, içsel performans normlarını yücelten neoliberal öznelliğin arınmış, odaklanmış ve kendi üzerinde çalışmaya gönüllü formunu üretir.

Robert Greene'in *İktidar: Güç Sahibi Olmanın 48 Yasası* (2006) adlı eseri, bireysel güç ve iktidar arayışına dair sunduğu stratejiler aracılığıyla neoliberal öznelliğin inşa biçimlerine

dair önemli ipuçları sunar. Özellikle "Tacın Stratejisi" başlığı altında geliştirilen anlatı, içsel dönüşüm söyleminin neoliberal biçimde nasıl performatif bir kurguya dönüştürüldüğünü gösterir. Greene'in anlatısı, klasik anlamda içsel bir arınma ya da etik dönüşüm çağrısı yapmaktan çok, bireyin kendisini "taçlı biri" gibi sunarak dünyayı buna inandırmasını önerir. Bu yönüyle kitap, İçsel Dönüşüm ve Arınma Söyleminin psikolojik yeniden yapılanma temasını stratejik bir kendini sahneleme pratiğine dönüştürür.

İktidar: Güç Sahibi Olmanın 48 Yasası adlı eserinde Greene'in geliştirdiği "Tacın Stratejisi", ilk bakışta yalnızca güç odaklı bir etki yöntemi gibi görünse de, altında daha derin ve ideolojik bir yapı taşır: Bireyin kendine duyduğu inanç aracılığıyla kendini yeniden kurması. Tam da bu nedenle Greene'in anlatısı, neoliberal çağın "İçsel Dönüşüm ve Arınma Söylemi"ne denk düşen bir örnek sunar. Ancak burada klasik anlamda bir içsel yüzleşmeden, duygusal çözülmeden ya da etik saflaşmadan değil; stratejik olarak kurgulanmış bir arınma biçiminden söz etmek gerekir. Greene'in sunduğu dönüşüm, hem bir kişilik reçetesi hem de sahnelemeye dayalı bir öznellik tasarımıdır.

Anlatı, bireyin çocukken sahip olduğu coşkun beklentilerin zamanla nasıl kırıldığını göstererek başlar: "Fakat büyüdükçe yaşadığımız başarısızlıklar ve geri çevrilmeler zaman içinde sertleşen sınırlar oluşturur... En basit ricalar için bile başımızı eğip özürler dilemeye başlarız" (s. 407). Bu duygusal çözülme, metnin arka planında bir tür içsel yaralanma ve gerileme anlatısı kurar. İşte bu noktada Greene, okuyucuya bir dönüşüm önerir: Kendini yeniden kurmak, "kendini bir çocuk gibi talep etmeye zorlamak"tır. Yani geçmişin duygusal kırılmalarını, bastırılmış isteklerini ve geri çevrilmiş arzularını bastığı yerden çıkarmak. Ancak bunu bir iç hesaplaşma yoluyla değil; doğrudan sahneye çıkararak, onları bir kraliyet performansına dönüştürerek yapmak gerekir. "Tacın Stratejisi" burada devreye girer: Birey, içsel sınırlarını yıkmak için kendini "kral gibi" hayal eder. "Eğer kader tarafından büyük şeylere yönlendirilmiş olduğumuza inanırsak bu inanç dışa yansır, tıpkı bir tacın kralın etrafında bir hale yaratması gibi" (s. 407). Bu söylemde arınma; geçmişin duygusal ağırlığını taşımamakla, yani onu yok saymakla mümkündür. Duyguların işlenmesi ya da dönüştürülmesi önerilmez; bunun yerine, duygular stratejik olarak bastırılır ve yerini bir tür soğukkanlı, mağrur bir kendilik koreografisine bırakır. Greene'in Haile Selassie örneğinde anlattığı gibi: "Ama hiçbir zaman öfkelenmiyordu, bu onun tenezzül etmeyeceği bir güvensizlik işareti olurdu" (s. 408). Burada duygular kontrol altına alınmaz, sahneden tamamen çıkarılır. İşte neoliberal dönüşüm söyleminin farkı tam da burada başlar: Arınma, bastırılmış hislerin çözümlenmesi değil, onların yerine serinkanlılık, duruş, vakur maskesi konmasıdır.

Greene'in anlatısı bir dönüşüm reçetesi sunar: Kendini zihinsel olarak farklı hayal et, geçmişini bastır, kraliyet kostümünü giy ve davranışlarını yeni kimliğe göre inşa et. Ama bu reçete, aynı zamanda bir özne tasarımıdır: Dönüşüm, duygusal çözülmeye dayanan bir süreçten ziyade, estetik düzenleme ve stratejik yeniden kurgulamayla tanımlanır. Bu bağlamda arınma, geçmişle yüzleşmekten çok, geçmişin izlerini silerek idealize edilmiş bir "yüksek benlik" anlatısına geçiş yapmaktır. Tacı takmak, yara izlerini kabul etmektense onları görünmez kılan bir sahnelemeye dönüşür. Hafifleme, yüklerden arınmakla değil, yükün hatırlanamaz hâle getirilmesiyle sağlanır.

Greene'in "Dolandırıcılar bile krallara yaraşır tutumun etkisini bilir" sözüyle aktardığı örnekler (s. 409), içsel dönüşüm söyleminin sahneleme stratejileriyle nasıl iç içe geçtiğini ortaya koyar. Bu bağlamda arınma, öznel bir derinleşmeden çok, dışarıya sunulan imgenin yeniden yapılandırılması biçiminde kurgulanır. Dönüşüm, bireyin kendiyle hesaplaşmasından ziyade, başkalarının algısını yönetmeye odaklanır. "Tacın Stratejisi", bu yönüyle neoliberal çağda içsel dönüşüm söylemini bir temsile dönüştürerek yeniden üretir. Duygular, görünürlükten çekilir; yerlerini gösterişli bir özgüven kurgusu alır. Bu yapıda belirleyici olan, bireyin ne hissettiği değil, çevresine ne sunduğudur.

Napoleon Hill'in *Düşün ve Zengin Ol* (2008) adlı eseri, bireyin kendi iç dünyasını dönüştürerek başarıya ulaşabileceği fikrini merkeze yerleştirir. Bu dönüşüm, yalnız davranışsal düzeyde değil, duygusal, zihinsel ve ahlaki katmanlarda da gerçekleşmesi gereken bütüncül bir yeniden inşa süreci olarak kurgulanır. Özellikle "kararsızlık", "mazeret üretme", "benliği fethetme" gibi temalar, neoliberal öznellikte merkezileşen öz-denetim ve içselleştirilmiş disiplin kavrayışlarının altını çizer. Hill'e göre: "Kararsızlık genellikle gençlikte başlayan bir alışkanlıktır" (s. 130). Bu ifade, edilginliğin bir duygu değil, kökleri çocuklukta atılmış bir alışkanlık olarak tanımlanması bakımından dikkate değerdir. Dönüşüm ise bu eski alışkanlıkların fark edilmesi ve yerlerine yeni zihinsel örüntülerin yerleştirilmesiyle mümkün hâle gelir.

Hill'in anlatısında başarısızlık, dışsal engellerden çok, bireyin içsel direnci ve kendini kandırma alışkanlığıyla ilişkilendirilir. Şu cümle, derinlemesine bir içsel sorgulama ve kişisel arınma çağrısı olarak öne çıkar: "İnsanların neden zayıflıklarını örtmek için mazeretler uydurarak kendilerini kandırmakla bu kadar çok zaman harcadıkları benim için hep merak konusu olmuştur. Oysa bu kadar zaman zayıflığın iyileştirilmesi için yeterli olurdu" (s. 228).

Bu yaklaşım, bireyi yalnızca yaptığı eylemler üzerinden değil, harekete geçmediği anlar üzerinden de değerlendirmeye açar. Mazeret üretimi, zihinsel bir korunma biçimi olmaktan çıkar; dönüşüm çağrısının ertelenmesini meşrulaştıran bir kaçış stratejisine dönüşür. Judith Butler'ın "örtük sansür" kavramı burada hatırlanabilir: Öznenin kendisine yönelttiği eleştiri bile, neoliberal söylemde verimlilik ekseninde yeniden kodlanarak performatif bir boşluğa indirgenir. Hill'in sunduğu figür, bu boşluğu kararlılıkla doldurmak zorundadır.

Hill'in yaklaşımı, bireysel alışkanlıkları dönüştürmenin yanı sıra, zamanı kavrama biçimini de müdahale edilebilir bir unsur olarak ele alır. Zaman, içsel yönetim pratiğinin parçası hâline gelir. "Hayat bir satranç tahtasıdır ve karşınızdaki rakibiniz zamandır" (s. 228) ifadesi, neoliberal yönetimselliğin "zamanı optimize etme" baskısını bireyin zihin dünyasına yerleştirir. Beklemek, tereddüt etmek ya da geçmişe takılmak; bu anlatıda başarısızlığın ana nedenleri arasında görülür. Burada karşımıza çıkan figür, zaman tarafından sürekli tehdit edilen, o nedenle zihinsel süreçlerini hızlandırmakla yükümlü bir "karar öznesi"dir. Neoliberal aklın en belirgin mekanizmalarından biri olan bu hız rejimi, Byung-Chul Han'ın da işaret ettiği gibi, öznenin kendisini sürekli aşmaya zorlandığı bir "öz-sömürü" formuna dönüşür (Han, 2015). Hill'in anlatısında başarının koşulu; zamanla rekabet edebilmek, zamanın önünde düşünsel bir tempo yakalayabilmektir.

Yazarın sunduğu aşk anlatısı, bu içsel dönüşüm söylemine duygusal bir katman ekler. Ona göre aşk, "manevi bir olgudur" ve bireyin zihinsel tortularını yıkayarak onu yeniden yapılandırma potansiyeli taşır: "Geçen yıllarınıza geri dönün ve zihninizi aşkın güzel anılarıyla yıkayın. Geçmişin endişe ve kızgınlıklarının etkisini yumuşatacaktır" (s. 170). Bu pasaj, neoliberal söylemle uyumlu biçimde duyguların hem araçsallaştırıldığı hem de işlevselleştirildiği bir zemin yaratır. Aşk, artık kendisi için yaşanan bir deneyim değil; bireyin duygusal hafızasını temizleyerek onu yeniden motive eden bir düzenleme aracıdır. Bu, klasik romantik anlatıların ötesinde, duygunun işlevselliğini merkeze alan neoliberal bir "duygusal hijyen" anlayışını temsil eder.

Hill'in "Kararlılık insan karakterini, karbonun kırılgan demiri bükülemez çeliğe dönüştürdüğü gibi değiştirir" (s. 146) ifadesi, dönüşümün yalnızca düşünsel bir süreçle sınırlı kalmadığını, doğrudan karakterin yapısına işlendiğini ima eder. Bu bağlamda "kararlılık", neoliberal özne tahayyülünde en yüce niteliklerden biri olarak yüceltilir. Sabırla ilişkilendirilen edilgen bir bekleyişin ötesinde, direnç, sertlik ve biçim verici bir iç yapı olarak kurgulanır.

Hill'in metni, içsel dönüşümü ahlaki bir çağrıdan ziyade, neoliberal aklın ölçülebilirlik ve denetlenebilirlik ilkelerine göre biçimlendirilmiş bir yeniden yapılandırma süreci olarak sunar. Tereddüt, duygusal yük ve alışkanlık gibi unsurlar, benliğin dönüştürülmesi gereken ham verileri olarak değerlendirilir. Bu yaklaşımda özne, içsel süreçlerini rasyonel ilkeler doğrultusunda düzenlemeye ve kişisel verimliliği artıracak biçimde yeniden kodlamaya yönlendirilir. Duygular, yönetilmesi gereken bilişsel kaynaklar; alışkanlıklar ise optimize edilmesi gereken davranış modelleri olarak tanımlanır. Aşk bile, bireyin kendisini yeniden motive etme stratejisinin bir parçasına indirgenir. Bu söylem, neoliberal öznelliğin temelini oluşturan sürekli yeniden yapılanma, kendine yatırım ve içsel denetim mekanizmalarının tamamını duygusal, zihinsel ve davranışsal düzeylerde işler hâle getirir. Bu yapı, Foucault'nun özneleşme süreçlerinde gördüğü "kendi üzerinde eylemde bulunan" öznenin, neoliberal çağda hem kararlarının hem de karar veremeyişinin sorumluluğunu yüklenen ve her an kendini optimize etmek zorunda hisseden bir figüre dönüşümünü gözler önüne serer.

Robert T. Kiyosaki ve Sharon L. Lechter'in *Zengin Baba Yoksul Baba* (2007) adlı eseri, içsel dönüşüm söyleminin neoliberal bağlamda nasıl yeniden üretildiğini çarpıcı örneklerle ortaya koyar. Bu anlatıda dönüşüm, davranışların ötesine geçerek düşünce biçimlerini, zihinsel yönelimleri ve duygusal stratejileri dönüştürmeyi amaçlayan derin bir yeniden yapılanma süreci olarak sunulur. Metnin merkezindeki "zengin baba" figürü, değişimin dünyadan başlamadığını; bireyin kendi iç varlığına yönelmesi gerektiğini vurgular. Güçlüklerle başa çıkmanın yolu, sistemsel yapıların sorgulanmasından değil, bireyin kendisiyle giriştiği içsel mücadeleden geçer. Bu çerçevede özne, karşılaştığı her durumu kişisel bir sınav olarak görmeye yönlendirilir. Zengin baba figürü, bireyin yaşadığı sorunların kaynağını dışsal faktörlerde aramayı terk etmesini öğütler. Bu yaklaşım, bireysel dönüşümün çıkış noktası olarak öz-eleştiriyi işaret eder. Dış dünyayı dönüştürmek yerine bireyin kendisini yapılandırması gerektiği düşüncesi, neoliberal öznellik kurgusuyla tam uyum içindedir. Anlatının sunduğu dönüşüm çağrısı, sistem eleştirisinden uzak durarak tüm çözüm potansiyelini bireyin iç dünyasına yerleştirir. Bu yönüyle dönüşüm, politik bir talep değil, içsel bir farkındalık pratiği olarak çerçevelenir. "Bakış açını değiştirsen iyi olur. Beni suçlamayı, sorunun benden kaynaklandığını düşünmeyi bırak. Sorun bensem, o zaman beni değiştirmen gerek. Eğer sorunun kendinden kaynaklandığını anlarsan, ancak o zaman kendini değiştirebilir, bir şey öğrenip akıllanırsın. Bak ne diyeceğim, kendini değiştirmek başkasını değiştirmekten çok daha kolaydır" (s. 45).

Bireyden beklenen, dışsal etkenleri suçlamak yerine kendi iç dinamiklerini sorgulayarak dönüşümü içerden başlatmaktır. Bu anlayış, bireyin kendisini sürekli olarak düzenlemesini ve

yeniden kurmasını teşvik eder. Dil, bu söylemin belirleyici aracıdır. “Karşılayamam” ifadesi, zihin üzerinde sınırlayıcı bir etki yaratırken zengin baba çocuklarına “Bedelini nasıl karşılayabilirim?” sorusunu telkin eder (s. 197–198). Bu sorunun işlevi, özneyi pasiflikten çıkararak düşünsel etkinliğe zorlamaktır. “Karşılayamam” bireyin zihinsel kapasitesini bloke eden bir kapanış cümlesiyken, “Nasıl karşılayabilirim?” sorusu zihni çalıştıran, ruhu canlandıran ve arayışı teşvik eden bir retorik araç hâline gelir. Zihin ve ruh arasında kurulan bu ikili yapı, dönüşümün hem bilişsel hem de duygusal düzeyde gerçekleşmesi gerektiği fikrini pekiştirir.

Kiyosaki ve Lechter’in anlatısında değişim, iradi bir yönelimi değil, varoluşsal bir zorunluluğu temsil eder. “Eğer korku oldukça güçlüyse, deha bastırılır” (s. 136) ifadesi, bireyin duygusal bariyerlerle sınırlandığını, bu bariyerleri aşmanın ise zihinsel bir yeniden yapılanma gerektirdiğini ima eder. Bu çerçevede korku, içsel bir enerji olarak değerlendirilir ve dönüşüm sürecinin harekete geçirici unsurlarından biri hâline gelir. Duygular, öznenin performans kapasitesine entegre edilmesi gereken dinamikler olarak kurgulanır. Denetim, bastırmaya değil, faydaya yönlendirme ilkesine dayanır. Böylece duygular, dönüşüm stratejisinin ayrılmaz bir parçası hâline getirilir

Benzer biçimde, “Mücadele anlık kararlarla yürür, zihnini açmayı ya da kapamayı öğrenmektir bu” (s. 61) ifadesi, dönüşümün kesintisiz bir zihinsel hazırlık ve müdahale pratiği olarak işlediğini ortaya koyar. Öznenin zihinsel durumları üzerinde kurduğu hâkimiyet, onu dışsal belirleyicilerle yönlendirilen bir figür olmaktan çıkarır ve kendi iç mekanizmaları aracılığıyla hareket eden bir aktör hâline getirir. Bu yapı içinde neoliberal yönetimsellik, dış baskılardan çok, bireyin kendi içinde kurduğu denetim rejimi üzerinden işlerlik kazanır.

Kitabın ilerleyen bölümlerinde bireyin kurumsal yapıların ötesinde kendi iç kapasitesini geliştirmesi gerektiği daha açık biçimde ifade edilir: “Gençlere hem akademik hem de finansal yetenekler kazandırmalıyız ki yalnızca ayakta kalmayı başarmakla kalmayıp aynı zamanda karşılarına çıkan dünyada başarılı olsunlar.” (s. 253). Bu anlayış, kurumsal reform çağrısından çok, bireysel yetkinliğe dayalı bir çözüm önerir. Sistem değil, birey dönüşmelidir. Eğitimdeki yetersizlik, öznenin telafi etmesi gereken bir eksiklik olarak sunulur. Bu durum, neoliberal öznenin yaşamı boyunca “kendi üzerine çalışan bir proje”ye dönüşmesiyle sonuçlanır.

Zengin Baba Yoksul Baba, neoliberal içsel dönüşüm söyleminin en karakteristik örneklerinden biri olarak öne çıkar. Değişim, dışsal müdahalelerle başlatılmaz; bireyin kendi iç yapısını dönüştürmesiyle işlerlik kazanır. Bu anlatıda duygular, yönetime açık sermaye

biçiminde kurgulanır; dil, zihinsel denetimin taşıyıcısı hâline gelir. Öğrenme ise sorumluluk bilinciyle iç içe geçmiş etik bir görev olarak sunulur. Arınma, duygusal bir boşalma süreci değil; zihinsel yapının yeniden tasarlanmasını hedefleyen etik-politik bir yeniden yapılanmadır. Bu kurgu içinde özne, geçirdiği dönüşümle yalnızca kendi yaşam rotasını şekillendirmez; aynı zamanda neoliberal sistemin sürdürülebilirliğini sağlayan düzenleyici bir fail olarak konumlandırılır.

Gallo'nun *TED Gibi Konuş* (2015) kitabında yer alan örnekler, neoliberal öznenin dönüşüm sürecinin çok katmanlı doğasını ortaya koyar. Beden dili, cesaret ve kişisel anlatılar aracılığıyla inşa edilen içsel dönüşüm, salt zihinsel değil, ruhsal ve bedensel bileşenleriyle birlikte yürür.

Kitapta vurgulanan "güç pozu" beden dilinin bireyin kendilik algısını kökten değiştirdiğini gösterir: "Güç pozu" testosteron seviyelerini artırıp kortizolü azaltır ve böylece kişiye güven duygusunu aşılar (s. 112). Bu biyolojik dönüşüm, salt dışa yönelik bir tavır değil, kişinin ruhsal dünyasında da etkin bir yapılandırma işlevi görür. Yine bu bölümde "yapana kadar taklit et" denilerek, bireyin içsel korkularını aşması için davranışlarını ritüel halinde tekrarlaması gerektiği anlatılır (s. 114). Bu, dönüşümün performatif ve ritüelistik bir süreç olduğunu, beden-zihin uyumunun neoliberal özneleşmenin temel stratejilerinden biri olduğunu ortaya koyar. Başka bir örnek, Maryland Üniversitesi rektörünün anlattığı kişisel deneyimlerden oluşur. On iki yaşındaki bir çocuğun dönüşümü üzerinden anlatılan hikâye, bireysel başarının kolektif anlam ve toplumsal sorumlulukla nasıl iç içe geçtiğini gösterir (s. 161-162). Burada birey, yalnızca kendi yaşamını değiştirmekle kalmaz; aynı zamanda içinde bulunduğu topluluk için dönüşümün aktörüne dönüşür.

Cesaret, kitaptaki diğer önemli tema olarak karşımıza çıkar. "Cesaretiniz olduğunu biliyorum. Onu bulun, kutlayın ve keyfine varın" ifadesi, bireyin topluluk önünde kendini ifade etmesinin, sesini duyurmasının temel şartı olarak sunulur (s. 240). Tutku ise bireyin içsel enerjisinin dışa vurumu olarak, neoliberal bireyin kendini sürekli yenileme ve toplumsal alanda görünür kılma pratiğini destekler.

Kitap ayrıca zihinsel enerji yönetimine dair pratik öneriler de sunar. "Bilinçli molalar" vermek, dikkat dağıtıcı unsurlardan arınmak ve "açık döngüleri" kapatmak gibi yaklaşımlar, bireyin zihinsel berraklığını korumasına ve dönüşümünü sürdürebilmesine olanak tanır (s. 72, 79, 121). Bu öneriler, içsel arınmanın sürdürülebilirliğini sağlayan bilişsel stratejiler olarak öne çıkar.

Yukarıdaki tüm anlatılar, neoliberal öznenin dönüşümünün, beden, zihin ve ruh arasındaki karmaşık etkileşimlerle örülü olduğunu gösterir. Duygular, anlam ve etik bağlamlarından koparılıp, stratejik enerji yönetimi ve görünürlük pratikleri içinde yeniden şekillendirilir. Böylece içsel dönüşüm, neoliberal disiplinin ve özdenetimin vazgeçilmez bir parçası haline gelir.

TED Gibi Konuş kitabı, neoliberal bireyin kendini sürekli yeniden var ettiği, görünürlük ve performans ekseninde şekillenen çok katmanlı bir dönüşüm pratiğini çarpıcı biçimde sunar. Kitaptaki sunular ve örnekler, bireysel ve toplumsal dönüşümün iç içe geçtiği, neoliberal iktidarın ruhsal ve performatif boyutlarını kavramsallaştıran güçlü söylemsel materyaller oluşturur.

Kişisel gelişim kitaplarının pek çoğunda görüldüğü üzere, dönüşüm anlatıları, bireyin geçmiş travmalarla yüzleşip yeniden doğabileceği ve yaşamını anlamlı bir hikâyeye dönüştürebileceği varsayımıyla şekillenir. Ancak Richard Sennett'e göre neoliberal kapitalizmin zaman rejimi, bu tür bir benlik anlatısının inşasını yapısal olarak engeller. Sennett (2008: 30), "Yeni kapitalizmin zaman boyutu, insanın karakteri ile bu karakterin süregiden bir anlatıya dönüşmesini engelleyen çılgın zaman deneyimi arasında bir çatışma yaratır" diyerek, süreklilik fikrine dayalı dönüşüm tahayyülünün çözüldüğünü vurgular. İstikrarsızlığın olağanlaştırıldığı bir bağlamda, geçmişle tutarlı biçimde ilişki kurmak zorlaşır; bu durum, içsel dönüşümün süreklilik temelini aşındırır. "Girişimci figürün günümüzün sıradan insanı olarak sunulması" (Sennett, 2008: 30), herkesin dönüşüm yükü altında ezildiği bir normalliği üretir. Bu yapı, bireyin davranışlarını yönlendiren etik bir süreklilik duygusunu sekteye uğratarak özne ile eylem arasındaki bağı gevşetir. İçsel dönüşüm çağrısı, bireyin benliğini yeniden anlamlandırmasından çok, sistemsel istikrarsızlık içinde tutunabilmesini sağlayacak bir öz-düzenleme stratejisi hâline gelir. Bu analiz, kişisel gelişim kitaplarının sunduğu dönüşüm anlatısının yapısal bir çelişki içerdiğini görünür kılar. Metinlerde sürekli biçimde tekrarlanan "yeni bir sen yarat", "geçmişini bırak" ya da "hayatını baştan tasarla" gibi söylemler, bireyi zamansal süreksizliğe iten neoliberal dinamiklerle örtüşür. Ancak bu dinamikler, Sennett'in de vurguladığı gibi, karakterin istikrar kazanmasına olanak tanımaz; birey her seferinde yeniden kurgulanan geçici kimliklerle var olmaya zorlanır. Dolayısıyla içsel dönüşüm söylemi, bireyin anlamlı bir yaşam hikâyesi kurmasından çok, sürekli değişen koşullara adaptasyon sağlayacak esnek bir benliğin üretimini teşvik eder. Bu bağlamda kişisel gelişim literatürünün önerdiği dönüşüm, bireysel bir yeniden doğuş değil; sistemin belirsizlikleri karşısında ayakta kalabilmek için içselleştirilen bir yönetsel strateji hâline gelir.

İçsel Dönüşüm ve Arınma Söylemi başlığı altında incelediğimiz kişisel gelişim kitaplarında, birey sürekli bir yeniden yapılanma sürecine yönlendirilir. Stephen R. Covey, Anthony Robbins, Anne Bogel, Robin Sharma, Jim Kwik, Napoleon Hill, Anette Inselberg ve Josef Kirschner'in metinlerinde özne, içsel arayışa yönelen, geçmişin yüklerinden arınan ve kendini zihinsel, duygusal ve etik düzeyde yeniden inşa eden bir figür olarak sunulur. Bu dönüşüm, bireyin iç sesini keşfetmesiyle başlar; alışkanlıklarını düzenlemesi, zihinsel sınırlarını aşması ve duygusal kalıntılarını temizlemesiyle devam eder. Kitaplarda çizilen bu yolculuk, bireyin kendini tanımasına değil, yönetmesine odaklanır. Duygular, düşünceler ve arzular belirli bir düzen içinde yeniden şekillendirilir. Bu süreç, öznenin farkındalığını artırarak onu daha üretken, motive ve sistemle uyumlu bir yapıya taşır. Görünüşte bireysel arınmayı hedefleyen bu söylem, aslında neoliberal ideolojinin özneyi denetlenebilir ve içsel olarak disipline edilmiş hâle getirme stratejisidir. İçsel dönüşüm, bireyin kendi hakikatiyle temas kurduğu bir keşif süreci değil; belirli normlara uygun davranış kalıplarının içselleştirildiği bir ideolojik hizalanma pratiği olarak işlev görür.

2.7.İKNA VE STRATEJİK İLETİŞİM SÖYLEMİ

Kişisel gelişim kitaplarında iletişim, bireyler arasında karşılıklı anlam üretimine dayanan sahici bir ilişki biçimi olarak sunulmaz. Bunun yerine, başkalarını yönlendirme ve etkileme becerisi olarak tanımlanır. Bu anlayış, iletişimi etik bir paylaşım alanı olmaktan çıkararak, bireyin başarı, etki ve sosyal sermaye üretimi doğrultusunda kullandığı araçsal bir stratejiye dönüştürür. Neoliberal özne kurgusunda iletişim, ötekinin varlığını tanıma yönünde ilerlemez; onun düşünsel ve duygusal sınırlarını dönüştürmeye odaklanan manipülatif bir pratik olarak işler. Jürgen Habermas'ın "iletişimsel eylem" ile "stratejik eylem" ayrımı bu durumu açıklamakta işlevselidir. Habermas, iletişimsel eylemi eşitlik ve karşılıklı anlayış temelinde ortak anlam üretmeye yönelik bir etkileşim biçimi olarak tanımlar. Buna karşılık stratejik eylem, iletişimi belirli sonuçlara ulaşmak için kullanılan yönlendirici bir araç olarak kurgular (Habermas, 2001). Bu çerçevede kişisel gelişim literatürü, iletişimi özgürleştiren bir etkileşim değil; birey üzerinde kurulan psikolojik bir kontrol mekanizması hâline getirir. İlker Özdemir, kişisel gelişim literatürünün bu stratejik iletişim anlayışını açık biçimde şöyle tarif eder:

> "Kişisel gelişim kitapları öne çıkardığı öğretileriyle sonuca odaklı teknik ve stratejik bir iletişim anlayışını savunmaktadır. İlişki ya da iletişim yönetimi olarak da adlandırılabilecek olan iletişimde muhatapları ve onlarla ilgili bütün değişkenlikleri hesaba katarak

> hareket etmeye yönelik iletişim tavsiyeleri bir yandan uyum sağlamaya, öte yandan kendi amaçlarımız doğrultusunda insanların algılarını etkilemeye ve yönlendirmeye dayalı bir iletişim anlayışıdır. Uyum için ilkeli değil esnek davranmayı esas alan, içten olmak yerine içten görünmeyi öne çıkaran, empati kavramının bile içini boşaltarak empatiyi stratejik bir iletişim becerisi olarak işe koşan ve her aşamada başkalarını etkilemeye odaklı planlı ve kontrollü iletişim tavsiyeleri sunan bu anlayış insanlar arasındaki iletişimi stratejikleştirmekte, bir başka deyişle iletişimi stratejik düşünme ve davranma becerisine indirgemektedir" (Özdemir, 2022: 365).

Bu yaklaşım, bireyi sürekli kendini sunmaya yönelen; duygularını, ifadelerini ve beden dilini başkaları üzerinde etki yaratacak biçimde düzenleyen bir figür olarak biçimlendirir. Konuşmak, etkileşim kurmanın ötesine geçerek, yönetme ve yönlendirme işlevi kazanan bir araç niteliği kazanır. Bu doğrultuda stratejik iletişim söylemi, bireyin neoliberal normlara göre şekillendirilmesinde etkili bir denetim mekanizması hâline gelir.

Stratejik iletişim anlayışının kişisel gelişim literatüründeki yansımalarını örnekleyen çalışmalardan biri, Carmine Gallo'nun *Ted Gibi Konuş* (2015) adlı eseridir. Gallo, etkileyici bir sunumu, konuşmacının izleyiciyle kurduğu duygusal bağ üzerinden tanımlar. İletişimi, anlam aktarmaktan çok, etki yaratmaya odaklı bir performans olarak yapılandırır. Ona göre "etkileyici bir konuşmacı olmak için söylediklerinize inanmanız gerekir" ve "eğer sağlam bir inançla konuşursanız, izleyiciniz hatalarınıza karşı daha bağışlayıcı olacaktır" (s. 246). Gallo'nun iletişime yüklediği anlam, sahiciliği etkileyicilik üretmenin bir bileşeni olarak tanımlar. Konuşmacının sözlerine inanması ya da tutkuyla konuşması, dinleyicide güven duygusu uyandırmayı amaçlayan bilinçli bir yapılandırmaya dönüşür. "Yürekten konuşun" ifadesi, duyguların içsel bir deneyim olarak yaşanmasından ziyade, dış dünyaya yönelik bir sunum biçiminde kurgulanmasını teşvik eder. Bu anlayışta iletişim, hakikatin aktarımı yerine inandırıcılığın sahnelenmesine odaklanan bir retorik pratiğe evrilir. Konuşmacının inancı, dinleyici algısını yönlendirmeye hizmet eden işlevsel bir unsura dönüşür. Söylemin etkisi, içeriğin anlam derinliğinden çok, yarattığı duygusal yankı üzerinden değerlendirilir. Gallo'nun önerileri, içtenliğe çağrı izlenimi verse de, stratejik iletişimin duygular aracılığıyla kurulan yönlendirici doğasını belirginleştirir. "Tutku", "inanç" ve "hazırlık" gibi kavramlar, etik bir yönelimi değil, ikna başarısını artırmaya dönük performatif bir kurguyu destekler. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Gallo'nun iletişim yaklaşımı, Pierre Dardot ve Christian Laval'ın (2012: 378) analiz ettikleri yönetimsellik tekniklerinin mantığıyla örtüşür. Dardot ve Laval'a göre NLP gibi teknikler, bireylerin iletişim süreçlerinde kendi amaçlarını gerçekleştirmek üzere sözel ve sözel olmayan araçları bilinçli olarak kullanmalarını teşvik eder. Bu tekniklerin temel amacı,

ötekini etkileme, yönlendirme ve stratejik biçimde ikna etmektir. Gallo'nun stratejik iletişim önerileri de, bireyin iç dünyasını ve dışsal sunumunu, hedeflenen etkiyi yaratmak üzere yeniden yapılandıran neoliberal yönetimsellik mantığının bireysel düzlemdeki somut bir uygulaması olarak görülebilir.

Gallo'nun kitabında yer alan bir diğer anlatı da bu araçsallaştırma biçimini pekiştirir. Harvardlı bilim insanı Dr. Jill Bolte Taylor'ın sunum pratiği üzerinden aktarılan bu örnekte, Taylor'ın ödülleri "bilimi daha iyi olduğu için değil; etkileyici, ilginç ve son ayrıntısına kadar kendi olan bir hikâye anlattığı için" kazandığı vurgulanır: "Ödülleri, bilimim başkalarınınkinden daha iyi olduğu için kazanmıyordum. Ödülleri alıyordum çünkü ilginç, etkileyici ve son ayrıntısına kadar benim olan bir hikâye anlatabiliyordum." (s. 44). Bu ifade, içeriğin niteliğinden çok, anlatının biçimi ve kişiselleştirme stratejisinin etkili olduğu bir iletişim modeli sunar. Burada takdir gören şey, Taylor'ın anlatma biçimidir. Bu da söylemin bilimsel gerçeklikten ziyade estetik sunum, bireysel hikâyeleştirme ve duygusal etkileme kapasitesi üzerinden değerlendirildiğini gösterir. "Son ayrıntısına kadar benim olan bir hikâye" ifadesi, anlatının nesnellikten çok, öznellik üzerinden ikna gücü ürettiğini ve anlatıcının kişisel otantisitesinin, izleyiciye aktarılabilir bir sermaye olarak işlev gördüğünü ortaya koyar. Böylece iletişim, bilginin aktarımı değil; izleyicinin duygusal rezonansını hedefleyen bir stratejik performans hâline gelir.

Gallo'nun bu yaklaşımları, yalnızca bireysel sunum becerilerini geliştirmeyi amaçlamaz; aynı zamanda iletişimin yapısal dönüşümünü de yansıtır. Kitabın giriş bölümünde Gallo, kendi çalışmasını "Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Dale Carnegie" (s. 18) olarak konumlandırırken klasik retorik ve kişisel gelişim söylemlerini, nörobilimsel kanıtlarla desteklenmiş stratejik iletişim teknikleri olarak yeniden kodlar. Carnegie'nin sezgisel olarak önerdiği hikâyeleştirme, şevk ve prova gibi araçlar, fMRI gibi güncel nörolojik teknolojilerle desteklenerek "bilimsel geçerliliğe" sahip ikna yöntemleri hâline getirilir. Bu da duygusal bağ kurmanın, yalnızca insani bir etkileşim biçimi değil; ölçülebilir, kontrol edilebilir ve yeniden üretilebilir bir manipülasyon stratejisi olduğunu ima eder. Gallo'nun bu söylemi, sahiciliğin etik değerinden sıyrılıp duygusal senkronizasyonun stratejik verimliliğine dönüşmesini gözler önüne serer. Dolayısıyla Gallo'nun önerileri, güncel kişisel gelişim literatüründe görülen duygusal araçsallaştırmanın rafine bir örneğini sunar. Anlatının biçimi, duyguların yönetimi ve sahicilik imajının üretimi, ikna edici iletişimin temel bileşenleri hâline gelirken bu stratejiler, dinleyicinin algısal kontrolünü hedefleyen bir ikna mühendisliği aracına dönüşür.

Robert Greene'in *İktidar: Güç Sahibi Olmanın 48 Yasası* (2006) adlı çalışması, iletişimi açık bir biçimde manipülasyon ve yönlendirme sanatı olarak sunarak, bu söylemin en uç örneklerinden birini oluşturur. Greene, iletişimde sahicilik ya da anlam paylaşımı değil, görünüş ve etkileyicilik üzerinden şekillenen stratejik bir yönelim önerir: "Yüzünüzü bir aktörünki gibi şekillendirilebilir hâle getirin, niyetlerinizi başkalarından gizlemek üzere çalışın, insanları tuzaklara çekme pratiği yapın. Görünüşle oynamak ve aldatma sanatında ustalaşmak hayatın estetik zevkleri arasındadır. Ayrıca gücün kazanılmasında da anahtarlardır" (s. 14).

Bu ifadeler, iletişimin artık hakikati aktarmaya ya da duygusal yakınlık kurma bağlamının dışında, bireyin sosyal arenada avantaj sağlamasına hizmet eden bir araç hâline geldiğini açıkça gösterir. Greene'in önerdiği iletişim biçimi, özneyi bir aktöre, yüzünü ise biçimlendirilebilir bir sahne dekoruna dönüştürür. Bu yaklaşımda sözün etkisi, içeriğinden önemlidir ve iletişimin amacı, diğerinin davranışlarını yönlendirmektir. Dolayısıyla burada kurulan iletişim, Habermas'ın "iletişimsel eylem" tanımına değil, tamamen "stratejik eylem" modeline karşılık gelir. Özne, bu bağlamda yalnızca "kendini ifade eden" değil; *başkalarının zihnini, algısını ve duygusal tepkilerini yöneten* bir teknisyene, bir ikna ustasına dönüşmektedir. Greene'in "aldatma sanatında ustalaşmak" ifadesi, neoliberal iletişim normlarının etik alanı nasıl araçsallaştırdığını ve bireyi sürekli olarak iletişimsel performans üretmeye zorladığını açık biçimde ortaya koyar. Bu söylem, bireyin kendi iç dünyasını da "iletişimsel sermaye" mantığıyla örgütlemesini talep eder.

Greene'in metninde iletişim, iktidar üretiminin ve toplumsal meşruiyet inşasının temel stratejilerinden biri olarak konumlandırılır. 533. sayfada geçen şu ifadeler bu bakışı net biçimde yansıtır: "İnsanların zihinlerini güvence altına almanın en kolay yolu bir eylemin onlara nasıl fayda sağlayacağını olabildiğince basit bir biçimde göstermektir. [...] En çok işe yarayan neden, dikkat çekici biçimde çıkara hitap etmek yerine soylu bir paravan kullanmaktır. [...] İfade yeteneği olanları dışlamak tehlikeli, onları yatıştırıp kullanmak yararlıdır."

Bu pasajda bir yandan bireylerin çıkar duygusuna hitap eden sade, doğrudan iletişimin ikna gücü vurgulanırken öte yandan duygulu anlatım, metafor, şiirsel ifade gibi estetik unsurların iletişimdeki manipülasyon kapasitesi açığa çıkarılmaktadır. İkna edici bir iletişimin yalnızca içeriğe değil, duygusal estetiğe de dayanması gerektiği iddia edilmekte; bireylerin zihinsel ve duygusal alanlarının belirli retorik biçimlerle ele geçirilmesi önerilmektedir. Greene'in ifadesiyle "soylu bir paravan" kullanmak, ikna sürecini doğrudan bir baskı ya da çıkar ilişkisinden ziyade, duygusal yücelikler üzerinden kurmayı önermektedir. Bu, iletişimde

hakikatin değil, inandırıcı kurgu ve duygu yönetimi aracılığıyla rıza üretme stratejisinin bir örneğidir. Burada önerilen model, Jürgen Habermas'ın tanımladığı iletişimsel eylemin karşıtı olarak okunmalıdır. Zira iletişim, ötekini şekillendirme ve yönlendirme aracına dönüşmüştür (Habermas, 2001: 130).

İfade yeteneği olanların (sanatçılar, entelektüeller) "yatıştırılıp kullanılması" yönündeki öneri ise iletişimin toplumsal hegemonya süreçlerinde de nasıl stratejik olarak kurgulandığını gösterir. Bu noktada Gramsci'nin hegemonya ve rıza kavramlarıyla da bağ kurulabilir: Özne, iletişim yoluyla hem etkilenir hem de iktidarın yeniden üretimine gönüllü olarak katılır. Bu örnek, stratejik iletişim söyleminin yalnızca bireysel başarıya değil, toplumsal düzeyde yönlendirme ve rıza üretimi mekanizmalarına da hizmet ettiğini gösterir. Greene'in yaklaşımı, bireyi "zihinleri ele geçiren" bir aktör olarak kurgular. Bu da neoliberal öznenin yalnızca performatif değil, psikopolitik olarak da yeniden biçimlendirildiğine işaret eder.

Greene'in bu stratejik iletişim anlayışı, kitle yönetimi ve duygu mühendisliği düzleminde de nasıl işlediğini gözler önüne serer. 306. sayfada yer alan "Kendinize Takipçiler Yaratmak İçin İnsanların İnanma İhtiyacını Kullanın" başlıklı yasa, bireyin iletişimi bir tür inanç üretimi mekanizmasına dönüştürmesini önerir. "İnsanlar bir şeye inanmak için karşı konmaz bir arzu duyarlar. Onlara peşinden gidecekleri bir dava, yeni bir inanç önererek böylesi bir arzunun odak noktası olun. Sözleriniz belirsiz ama vaat dolu olsun; mantık ve açık seçik düşünce yerine coşkuyu vurgulayın. (…) Örgütlü bir din ve önemli dava eksikliğinde yeni bir inanç sistemi size sınırsız bir güç verecektir" (s. 306).

Bu ifadeler, iletişimin anlam aktarmanın ötesinde, bireylerin duygusal yönelimlerini şekillendiren ve kolektif aidiyet duygusu üreten bir iktidar mekanizmasına nasıl dönüştüğünü ortaya koyar. "Coşku", "vaat", "tören", "fedakârlık" gibi kavramlarla örülen bu söylem, özneyi adeta duygusal bir organizatör, bir "yeni inanç mimarı" olarak konumlandırır. Burada söylenenin doğruluğuna bakılmaksızın yarattığı etki ve yönlendirdiği bağlılık esas alınır. "Sözleriniz belirsiz ama vaat dolu olsun" önerisi, stratejik belirsizliğin bir manipülasyon biçimi olarak nasıl kullanıldığını açığa çıkarır. Bu yönüyle stratejik iletişim yalnızca retorik ustalığı değil; psikopolitik bir nüfuz becerisini de içerir. Greene'in bu modeli, neoliberal çağın sahte sahicilikle işleyen, etkileyiciliği içeriğin önüne koyan, inancı stratejik sadakate indirgeyen iletişim mantığını en açık biçimde kristalize eder.

Bu söylem aynı zamanda duyguların, özellikle de inanç, aidiyet, coşku ve umut gibi kolektif bağ kurucu duyguların, bireysel etki alanı yaratmak için nasıl mobilize edilebileceğini

gösterir. Habermas'ın "iletişimsel eylem" idealine tamamen zıt biçimde, burada iletişim, ötekine ulaşmak için değil; ötekini yönetmek, biçimlendirmek ve rıza üretmek için kullanılır. Böylece iletişim bir paylaşım değil, bir tür duygusal mühendislik projesine dönüşür. Greene'in bu önerisi, bireyin ikna sürecini aşarak, kendi düşünsel evrenini bir "dava"ya ya da "iman"a dönüştürmesini hedefler. Bu yönüyle stratejik iletişim yalnızca retorik ustalığı değil; psikopolitik bir nüfuz becerisini de içerir. Birey, başkalarının inanç ihtiyacını keşfeder ve bu ihtiyacı bir bağlılık rejimine dönüştürerek, kendi etki alanını güçlendirir. Robert Greene'in sunduğu bu model, neoliberal çağın sahte sahicilikle işleyen, etkileyiciliği içeriğin önüne koyan, inancı stratejik sadakate indirgeyen iletişim mantığını en açık biçimde kristalize eder.

Greene'in iletişimi yalnızca bir yönlendirme ve çıkar yönetimi stratejisine indirgediği anlayışı, yardım isteme eylemini bile araçsal bir mantıkla kurguladığı ifadelerde açıkça görülür. 146. sayfada yer alan yasa, destek talebinde bulunan bireyin, duygusal geçmişe dayalı çağrılar yerine, muhatabın çıkarlarını önceleyen somut faydaları öne çıkarmasını önerir. "Bir müttefikinizden yardım istemeniz gerekirse sizin ona geçmişte nasıl yardımcı olduğunuzu ve iyi işlerinizi hatırlatma zahmetine girmeyin. Sizi atlatmanın bir yolunu bulacaktır. Onun yerine ricanızda ona yararı dokunacak bir şeyi ortaya koyun ve aşırı derecede vurgulayın. Kendisinin kazanacağı şeyi görünce büyük bir hevesle yardım edecektir" (s. 146).

Bu yaklaşım, iletişimin artık etik bir zemine oturma gayesi gütmeden tamamıyla faydaya dayalı bir müzakere alanı olarak kurulduğunu gösterir. İlişki geçmişi, güven, sadakat ya da duygusal bağlılık gibi toplumsal değerler, burada etkisiz ve gereksiz olarak konumlandırılır. Bunun yerine önerilen, çıkar güdüsüne hitap eden doğrudan ve stratejik bir dil kurmaktır. Bu, iletişimin anlam üretimi için değil, ikna ve yönlendirme için işlediği bir modelin göstergesidir. Greene'in bu yönelimi yalnızca bireyler arası etkileşimle sınırlı kalmaz; onun iletişim anlayışı, aldatma ve sahte davranış gibi olguları neredeyse medeniyetin erdemi olarak sunacak ölçüde radikalleşir: "Güç görünüşlerle oynama yeteneği gerektirir. Bu amaçla birçok maske takmayı ve bir çanta dolusu aldatmaca taşımayı öğrenmelisiniz. Aldatma ve sahte davranış çirkin ya da ahlaksızca görülmemelidir. Bütün insan etkileşimi birçok düzeylerde aldatmayı gerektirir ve bir bakıma bizi hayvanlardan ayıran şey yalan söyleme ve aldatma yeteneğimizdir" (s. 13).

Bu ifadeler, stratejik iletişim söyleminin etik sınırlarını tamamen ortadan kaldırdığı bir noktayı temsil eder. Greene'in yaklaşımı, etki yaratma stratejilerini sahiciliğin askıya alınması ve aldatmanın sistematikleştirilmesiyle birlikte ele alır. Özne, başkaları üzerinde iz bırakma

amacıyla hareket etmenin ötesinde, kimliğini sahneleyen, görünümünü yöneten ve bu süreçte gerçekliği biçimlendiren bir performans figürü olarak kurgulanır. Neoliberal bağlamda bu özne, etik değerlere bağlılıkla tanımlanmaz; etkileyicilik, çıkar hesabı ve imaj üretimi gibi stratejik ögelerle şekillenir. Hakikat, söylemsel gücün gerisine itilir; ilişki, fayda temelli müzakerelere indirgenir; empati, kurguya dayalı sunum teknikleriyle yer değiştirir. Greene'in iletişim anlayışı, neoliberal öznenin dönüşümünde merkezi bir rol oynar. Bu anlayışta özne, hakikati paylaşan değil, imaj üreten; ilişki kuran değil, yöneten bir aktöre evrilir. İletişim, etik bir temas alanı olmaktan çıkıp, bireyin stratejik sermayesi hâline gelir. Böylece neoliberal özne, başkalarının duygularını ve inançlarını yönlendirme becerisiyle tanımlanan bir "duygu teknisyeni"ne dönüşür. Bu özne, hem etkili konuşan hem etkili susan hem ikna eden hem de rıza inşa eden bir figürdür. Stratejik iletişim, bu bağlamda neoliberal öznenin üretim ve tüketim alanındaki temel sermayesidir. Anlamın çokluğa açık bırakılması, öznenin sözlerine farklı bağlamlarda farklı işlevler yüklenmesine olanak tanır. Bu durum, iletişimi yankı yaratan imalar ve duygusal beklentiler üzerinden işleyen bir stratejiye dönüştürür. Özne bu durumda coşku yöneten, yönlendirici duygular üreten bir iktidar taşıyıcısına dönüşür.

Bu ifadeler, stratejik iletişim söyleminin etik sınırlarını tamamen ortadan kaldırdığı bir noktayı temsil eder. Greene, yalnızca etki yaratmayı değil, sahiciliğin terkini ve aldatmanın rasyonelleştirilmesini de önerir. İletişim burada yalnızca araçsallaşmakla kalmaz; kurgulanır, maskelenir ve estetize edilir. Aldatma, güç üretiminin en rafine biçimi olarak meşrulaştırılır. Bu anlayışta özne, yalnızca başkalarını etkilemeye çalışan biri değil, sürekli olarak maskeler inşa eden ve bu maskelerle gerçekliği yöneten bir performans figürüdür. İletişimde bir etik kural olarak görülen dürüstlük, açıklık ve eşitlik ilkeleri bu söylemde geçersiz hâle gelir. Yerine, görünüşle oynama, niyetleri gizleme ve hakikati iktidar lehine bükme gibi pratikler geçer. Greene'in bu yaklaşımı, neoliberal özneyi yalnızca performatif değil, post-etik bir figür olarak yeniden şekillendirir: Hakikatle değil, etkileyicilikle iş gören, ilişkiyle değil, çıkarla konuşan, empatiyle değil, kurgulanmış imajla hareket eden bir özne.

Josef Kirschner, *Manipülasyon Ama Nasıl?* (2004) kitabında manipülasyon süreçlerine dair geliştirdiği çözümlemelerle, neoliberal özneleşmenin merkezindeki stratejik iletişim ve ikna söylemini anlamak açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır. Kirschner, manipülasyonu, bireyin iletişim süreçlerini kendi çıkarları doğrultusunda bilinçli ve araçsal biçimde yönettiği bir strateji olarak tanımlar. Böylelikle manipülasyon, yalnızca edilgen biçimde maruz kalınan bir durum olmaktan çıkar; tersine, öznenin başkalarını yönlendirme kapasitesini temsil eden aktif bir araç hâline gelir.

Kirschner'e göre stratejik iletişim sürecinin temel hedefi, karşı tarafın algılarını ustaca yönlendirerek, öznenin kendi amaçlarını, muhatabın ihtiyaçlarıyla uyumluymuş gibi sunmaktır. Bu bağlamda manipülasyonun işleyişini adım adım şu şekilde tarif eder:

> "Kendi isteklerinizi öyle bir ambalaj içinde sunun ki, manipülasyon oyunundaki rakibiniz orada, kendi ihtiyaçlarının bir çözümünü bulacağına inansın. Bu aşamada gerçekleştirmeniz gereken üç nokta şunlardır:
>
> A. Rakibinizin ihtiyaçlarını iyi belirleyin ve tetkik edin.
>
> B. Onun bu ihtiyaçlarından hangisinin, sizin isteğinizin ambalajına daha uygun düşeceğini tespit edin.
>
> C. Ondan sonra sıra, onu avlamak için oltanın ucuna takacağınız yeme gelir. Sizin tercihiniz bir parça biftek bile olsa, burada önemli olan, rakibinizi etkilemek olduğu için, eğer o pasta seviyorsa, oltanızın ucuna bir dilim pasta takmaktan hiç çekinmeyin" (s. 83).

Bu yaklaşım, iletişimi karşılıklı anlayışa dayalı bir paylaşım alanı olmaktan çıkararak, hedef odaklı ve çıkar temelli bir iktidar ilişkisine dönüştürür. Karşı tarafın ihtiyaçlarını çözümlemek ve bu ihtiyaçlar üzerinden yönlendirici mesajlar üretmek, stratejik iletişimin temel pratiği hâline gelir. Bu durum, neoliberal öznenin iletişim aracılığıyla yöneten, biçimlendiren ve çıkar elde eden bir aktör olarak kurgulandığını gösterir.

Kirschner'in analizlerinde manipülasyon yalnızca bireyler arası ilişkilerle sınırlı kalmaz; aynı zamanda toplumsal normların ve kurumların işleyiş biçimlerini de açığa çıkarır. Yazarın özellikle "iltifat" kavramına getirdiği eleştirel yorum, reklamcılıktan eğitime kadar pek çok alanda övgünün araçsallaştırıldığını ortaya koyar. "Haysiyetli olmak, herkesin en doğal hakkıdır. Ama bizim durumumuzdaki 'iltifat' kibarlığın, alaycı ve aşağılayıcı bir biçimi değil, manipülasyonun bilinçli olarak uygulanmasının bir aracıdır" (s. 54).

Bu ifade, dilin şekillendirici işlevine vurgu yapar. İltifat gibi olumlu görünen dilsel kodlar, özneyi yönlendirme ve yönetişimsel ilişkilere boyun eğdirme araçları olarak işlev kazanır. Özellikle reklam dili ve eğitim sistemi örnekleri üzerinden, dilsel hiyerarşiler ve sosyal karşılaştırmalar aracılığıyla bir "örnek özne" figürü inşa edilir. Bu figür, neoliberal normlara uyum sağlayan, görünüş ve davranışlarıyla model alınması gereken bir birey prototipidir.

Kirschner, kitabının başka bir bölümünde ise bireyler arası iknanın yalnızca ne söylendiğiyle değil, nasıl söylendiğiyle de ilişkili olduğunu belirtir. İknanın başarısı, muhatabın duygusal yapısına, karar verme biçimine ve psikolojik ihtiyaçlarına göre özelleştirilmiş mesajların üretilmesine bağlıdır. Bu yönüyle ikna, adeta bir "psikolojik mühendislik" sürecine dönüşür. Özellikle A tipi (rasyonel, analiz odaklı) ve B tipi (duygusal, sezgisel) karar alıcılar arasında yapılan ayrım, mesajın yalnızca içeriğinin değil, biçiminin de kişiselleştirilmesi

gerektiğini ortaya koyar. “Eğer rakibiniz sizin gitmeyi düşündüğünüz filmle ilgili hiçbir şey duymamış ise, konuyu dayandıracağınız ve onu ikna olmaya zorlayacağınız başka bir nokta bulmalısınız. Bu amaçla, filmin baş oyuncularından söz edebilir ya da eğer rakip gülmeyi seviyorsa: ‘Bu filme giden arkadaşlarım, gülmekten yerlere yatmışlar’ türünden sözler söyleyebilirsiniz” (s. 169).

Bu örnek, iletişimin muhatabın algısını yönetmek ve duygusal beklentilerine nüfuz etmek anlamına geldiğini gösterir. Mesajın biçimi, içeriği, tonu ve zamanlaması; muhatabın özelliklerine göre yeniden kurgulanmakta, iletişim süreci ölçülebilir ve revize edilebilir bir plan hâline gelmektedir. Bu yönüyle özne; planlayan, test eden ve gerekirse mesajını yeniden üreten bir iletişim mühendisine dönüşür.

Kirschner’in “tersine dönüş efekti” olarak adlandırdığı durum ise manipülasyonun sadece yönlendirici değil, aynı zamanda özneyi arzu nesnesi hâline getiren çift yönlü bir etki doğurduğunu gösterir. Başarılı manipülasyon, muhatabın davranışsal yönelimlerini dönüştürmekle kalmaz; özneyi edilgen bir konumdan çıkararak, karşı tarafın talep ettiği ve yöneldiği bir figüre dönüştürür. Bu bağlamda neoliberal özne, hem stratejik ve ikna edici bir aktör hem de başkalarının arzularını belirleyen, onları biçimlendiren bir iktidar taşıyıcısı olarak yeniden kurgulanır.

Stephen R. Covey’nin *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı* (2022) adlı kitabında yer verdiği kişisel bir anlatı, stratejik iletişim söyleminin ne denli gündelik yaşama içkin hale geldiğini çarpıcı biçimde gözler önüne serer. Covey, üç yaşındaki kızı doğum günü partisinde diğer çocuklarla oyuncaklarını paylaşmak istemediğinde, ardı ardına farklı iletişim stratejilerine başvurur: Önce rasyonel açıklama, sonra duygusal çağrı, ardından ödül vaadi, tehdit ve nihayetinde doğrudan müdahale. Ancak bu çabaların hiçbiri sonuç vermez. Covey sonrasında durumu şu şekilde değerlendirir: “Eğer daha olgun olsaydım, kendi içsel gücüme -paylaşım ve gelişim anlayışıma, sevme ve özen gösterme yeteneğime– güvenir ve kızımın oyuncaklarını paylaşmak isteyip istemediği konusunda serbest bir seçim yapmasına izin verirdim” (s. 51).

Bu özeleştirel yaklaşım, yüzeyde pedagojik bir duyarlılık olarak okunabilir. Ancak daha dikkatli bir söylem çözümlemesi, bu sahnenin altında stratejik iletişim mantığının nasıl işlediğini açığa çıkarır. Covey’in pişmanlığı, iletişimin etik doğasına ilişkin bir farkındalıktan değil, stratejinin yeterince incelikli olmamasından kaynaklanır. Sorun, kızının özgürlük alanının ihlal edilmesi değil; bu ihlalin etkili sonuçlar doğurmamış olmasıdır. Böylece

iletişimin başarısızlığı, araçların yanlış seçilmesine bağlanır. Bu bağlamda Covey, pedagojik stratejik iletişim becerileri gelişmemiş bir "uygulayıcı" gibi konuşur.

Covey'in ifadesinde geçen "ilişkinin gergin olduğu zamanlarda ders vermenin işe yaramayacağı" ya da "öğretmenin zamanlamasının önemli olduğu" gibi vurgular, pedagojik ilişkiyi yok sayarak stratejik verimliliği öncelemektedir. Dikkat çekici olan, Covey'in iletişim biçimlerini yeniden düzenleme arzusunun, öznenin otonomisine duyulan saygı yerine davranış biçimlerinin daha etkili şekilde dönüştürülmesine yönelik araçsal bir akıldan beslenmesidir. Bu da iletişimin yalnızca bir "nasıl" meselesi olduğunu gösterir; "neden" ve "kimin için" soruları sistemli biçimde dışarıda bırakılır. "Bazı zamanlar öğretmeye uygundur, bazıları ise değildir. İlişki gerginleştiği ve ortam duygu yüklü olduğu zaman, ders verme girişimi çoğu zaman bir çeşit yargılama ve reddetme olarak algılanır" (s. 51).

Bu ifadede, eğitimin ya da iletişimin etkisinin biçimi problematize edilir. Bu tür bir çerçeve, iletişimin etik boyutunu değil, psikolojik stratejiye dayalı zamanlamasını esas alır. Böylece duygusal zekâ, ilişki yönetimi, zamanlama ve teknik beceriler, stratejik iletişimin temel parametreleri haline gelir.

Malcolm Gladwell'in *Outliers (Çizginin Dışındakiler)* (2020) adlı kitabında yer alan Kore Havayolları örneği, ilk bakışta kültürel farklılıkların havacılık güvenliği üzerindeki etkisini analiz eden nötr bir anlatı gibi sunulsa da, daha derin bir söylem çözümlemesi yapıldığında bu anlatının neoliberal ideolojiyle ve özellikle de stratejik iletişim söylemiyle örtüştüğü görülür. Yazar, uçak kazalarının nedenini bireysel iletişim biçimlerine ve kültürel kodlara bağlayarak yapısal faktörleri görünmez kılar. Bu yaklaşım, özünde neoliberal yönetimsellik mantığına uygun bir özne inşa sürecini meşrulaştırır.

Gladwell'e göre Kore Havayolları'ndaki kazaların temel nedeni, yüksek güç mesafesine dayalı hiyerarşik iletişimdir. Yumuşatılmış anlatım, dolaylı uyarılar ve kültürel saygı dili, pilotların kriz anlarında doğrudan müdahalede bulunmalarını engellemiş ve kazalara neden olmuştur. Yazar, çözüm olarak doğrudan, açık ve emir verici iletişim biçimlerinin benimsenmesini ve bu nedenle tüm mürettebatın İngilizce konuşarak Batılı bir iletişim kültürüne adapte olmasını önermektedir (s. 160–178). Bu bağlamda, havacılık sektöründe kullanılan "Crew Resource Management" gibi eğitimlerin, bireyleri doğrudan iletişim kurmaya teşvik ettiği aktarılırken, sistemsel sorunlara değil, bireysel iletişim pratiklerine odaklanılması dikkat çekicidir. Bu anlatı, neoliberal stratejik iletişim söyleminin tipik bir örneğini sunar. İletişim, anlam paylaşımı ya da etik ilişki kurma biçimi olmaktan çıkar; bireyin sistemle uyumlu

hale getirilmesi için stratejik bir araç olarak işlev görür. İletişim performansın bir uzantısı haline gelir. "Uygun" iletişim kuramayan birey, etkisiz olmanın ötesinde sistemsel riske dönüşür. Bu bağlamda iletişimdeki başarısızlık, bireysel bir eksiklik olmanın yanı sıra ahlaki bir kusur olarak kodlanır.

Gladwell'in önerisi, teknik bir beceri aktarımıyla sınırlı değildir. Pilotlara sunulan bu "dönüşüm" süreci, iletişimi bir tür verimlilik aparatına dönüştürürken, özneyi neoliberal normlara göre yeniden şekillendirir. "Onları kendi kültürleri içinden çıkarıp yeniden biçimlendirdik" (s. 178) ifadesi, kültürel öznelliğin askıya alındığı ve stratejik sistemin gereklerine göre yeniden üretildiği bir özne inşasını temsil eder. Bu noktada Wendy Brown'ın tanımladığı "sorumlulaştırma" kavramı devreye girer. Brown'a göre neoliberal yönetişim, "zincirin sonunda yer alan varlığa ahlaki yük bindirilmesidir" ve birey, gelişmek ve sağ kalmak için kendi başına yatırım ve girişim stratejileri geliştirmekle yükümlü hâle gelir. Bu yaklaşım, "varoluş için gerekenlerin kolektif biçimde karşılanmasını pratikte olumsuzlayan" bir zeminde bireyi "alakalı ve bütünüyle sorumlu tutulabilecek tek fail" olarak öne sürer (Brown, 2018: 154). Bu örnekte de havacılık güvenliği, iletişimsel yeterliliğin kişisel sorumluluğu hâline getirilmekte ve yapısal dönüşüm değil bireysel uyum talep edilmektedir.

Habermas'ın (2001: 177) iletişimsel eylem kuramı, iletişimin etik ve uzlaşıya dayalı bir alan olması gerektiğini savunurken Gladwell'in anlatısında iletişim performansa indirgenmiş bir araçtır. Böylece özne, sistemin gereklerini yerine getirmek için iletişim kurmak zorundadır. Bu tutum, iletişimin yönetsel bir stratejiye indirgenmesi anlamına gelmektedir.

Bir başka açıdan bakıldığında Gladwell'in söylemi, kültürel normlar arasında hiyerarşi kurar. Batılı, doğrudan ve emir verici iletişim biçimleri "doğru" ve "verimli" olarak kodlanırken, Asya kültürlerine özgü dolaylılık ve nezaket "sorun" olarak çerçevelenir. Bu yaklaşım, iletişim üzerinden bir tür kültürel tasnif yaratır ve evrensel bir iletişim standardı dayatır. Bu da kültürel çeşitliliği bastıran, öznelliği tek tipleştiren bir normatifleşme projesi olarak işlemektedir.

Gladwell'in bu örnek üzerinden kurduğu anlatı, stratejik iletişim ve özneleşme arasında güçlü bir bağ kurar. Pilotlara sunulan "dönüşüm fırsatı", neoliberalizmin özneye yüklediği dönüşüm zorunluluğunun bir örneğidir. Bu anlatı, başarıya ulaşmak için bireyin kendini dönüştürmesi, geçmişinden sıyrılması ve sistemin diline entegre olması gerektiği yönündeki neoliberal söylemin tipik bir temsilidir. Gladwell'in iyi niyetli gibi görünen önerileri, aslında

sistemin işleyişine hizmet eden, bireyi dönüştürmeyi hedefleyen, kültürel farklılıkları bastıran ve iletişimi araçsallaştıran bir ideolojik zeminde şekillenmektedir.

Napoleon Hill'in *Düşün ve Zengin Ol* (2008) adlı eseri, iletişimi ötekiyle anlam kurma süreci olarak değil; bireyin kendi zihinsel evrenini yönlendirme ve yeniden biçimlendirme aracı olarak konumlandırır. Bu yaklaşım, stratejik iletişimin klasik anlamının ötesinde, bireyin kendine yönelik bir ikna kampanyası başlattığı bir iç manipülasyon alanına işaret eder. Hill'in metninde öne çıkan temel önerme şudur: Kişi, zihnine yönelttiği söylemi kontrol altına aldığı ölçüde dünyayı da biçimlendirme gücüne sahip olur.

Kitabın geneline yayılan "kendi kendine telkin" (auto-suggestion) söylemi, bu manipülatif yönelimin temel araçlarından biridir. Hill, "Kendi kendine tekrar ettiği şeye, doğru olsun ya da olmasın, en sonunda inanır insan" diyerek, iletişimin inanç inşa etme aracı olarak kurgulandığını açıkça ortaya koyar (s. 50). Burada dil, bilgilendirme ya da açıklama amacıyla değil; duygularla yüklü tekrarlar yoluyla zihinsel bir yeniden programlama işleviyle devrededir. Yazar, bu yöntemin bilinçaltını etkilemenin ve arzuyu fiziksel ya da parasal eşdeğerine dönüştürmenin "yegâne" yolu olduğunu öne sürer (s. 48–49). Bu iddia, iletişimin artık bir içsel telkin seansına dönüştüğünün göstergesidir.

Hill'in "inandığınızı zaten elde etmişsiniz gibi davranın" (s. 49) önerisi, öznenin, kurgusal bir zihinsel senaryo ile ilişki kurmasını telkin eder. Bu strateji, bireyin hem kendini hem dünyayı "şimdiki haline inanmaktan" çok, arzulanan geleceğe dair bir kurgunun içine yerleştirmesini sağlar. İletişimin amacı burada bireyin kendisini dönüştürmektir. Ancak bu dönüşüm, duyguların harekete geçirilmesi koşuluna bağlıdır: "Bilinçaltınız yalnızca heyecan ya da duyguyla karışık düşünceleri tanır" (s. 68). Bu ifade, neoliberal öznellikte duyguların yönetilmesi ve iletişim stratejilerinin duygusal manipülasyonla iç içe geçtiğini gösteren çarpıcı bir örnektir.

Dilsel kod düzeyinde dikkat çeken bir diğer husus, telkinin "bir iletişim biçimi" olarak beş duyu aracılığıyla zihne ulaşan her türlü uyarıyı içerdiği yönündeki tanımdır: "Kendi kendine telkin beş duyu yoluyla insanın zihnine ulaşan tüm ikna edici öneriler ve kişinin kendinden kaynaklanan uyaranlar için kullanılan bir terimdir. Kendi kendine telkin, zihnin bilinçli düşüncelerin yer aldığı bölümüyle bilinçaltının hareket merkezi olarak iş gören bölümü arasındaki iletişim aracıdır" (s. 67).

Burada ikna yalnızca sözel bir etkinlik değil; görsel, işitsel, hatta fiziksel uyaranlar aracılığıyla zihne sızan bir programlama sürecidir. Bilinçli zihnin bu uyarılar üzerinde bir tür

"koruyucu filtre" görevi gördüğü ancak çoğu bireyin bu filtreyi etkili şekilde kullanamadığı ifade edilir (Hill, 68). Bu anlatı, iletişimi edilgen biçimde tüketen bir özne tasarımını reddeder; onun yerine, anlamı yönlendiren, etkileşimi stratejik olarak yapılandıran aktif bir figür sunar.

Yazarın oğluna dair verdiği örnekte geçen "bilinçaltını aldatmak" (s. 49) ifadesi, yönlendirmenin planlı ve sistematik bir uygulama olarak sunulduğunu gösterir. Gerçeklik, başarıya ulaşmak isteyen özne tarafından yeniden tasarlanabilir bir alan olarak tanımlanır. Bu çerçevede yaratıcı taktikler, iletişimin merkezine yerleşir ve stratejik etki üretmenin meşru yolları arasında değerlendirilir. Metin boyunca sıkça tekrarlanan "inanç", "güç", "bilinçaltı", "irade", "telkin" gibi anahtar sözcükler, iletişimi yalnızca içerik düzeyinde değil, yapısal olarak da iktidarla ilişkilendirir. Hill, "inanç düşünceye hayat, güç ve hareket kazandırır" (s. 50) ifadesiyle Hill, iletişimi dönüştürücü bir enerji süreci olarak tanımlar. Bu yaklaşımda iletişim, sözcüklerin taşıdığı içerikten çok, yarattığı etki üzerinden değer kazanır. Anlam iletmekten ziyade etki üretmek temel amaç hâline gelir ve böylece iletişim, öznenin bilinçaltını yönlendiren, davranışlarını şekillendiren ve başarıya kanalize eden bir iktidar teknolojisi olarak işlev görür.

Hill'in söylemi, neoliberal iletişim mantığının temel ilkelerini kristalleştirir: Duygulara yönelen, faydayı merkeze alan ve bireyin zihinsel yapısını hedefleyen bir ikna düzeni inşa eder. Bu yapı, bireyin hem kendi iç dünyasına hem de çevresine yönelik stratejik mesajlar üretmesini destekler. Bu bağlamda Hill'in kitabı, iletişimi sahicilikten uzaklaştıran ve onu performansa, denetime ve başarı odaklı manipülasyona dönüştüren neoliberal aklın bir tezahürü olarak okunabilir. Daha derin bir düzeydeyse, bu iletişimsel strateji, neoliberal özne tipolojisinin inşasına hizmet eder. Bu özne, duygularını düzenleyen, zihnini biçimlendiren, inançlarını tasarlayan ve her tür deneyimi araçsallaştırarak faydaya tahvil eden bir varlık hâline gelir. Kendi zihnini bir yatırım alanı gibi yöneten, arzularını yönlendirip inanca dönüştüren bu figür, klasik anlamda özerk olmaktan çok, denetlenebilir, yönetilebilir ve performansa indirgenmiş bir birey modeline karşılık gelir. Hill'in sunduğu "başarı" reçetesi, tam da bu öznenin içsel mimarisini kurar: Kendini ikna eden, yöneten, motive eden ve daima kendi zihnini yeniden programlayan bir birey.

Anthony Robbins'in *Sınırsız Güç* (2018) adlı eseri, iletişimi anlam üretmenin ötesinde yönlendirme, ikna ve zihinsel yeniden çerçeveleme aracı olarak tanımlar. Bu anlayış, Habermas'ın "stratejik eylem" kavramsallaştırmasına karşılık gelir; iletişim, karşılıklı anlayış değil, hedeflenen davranışı gerçekleştirme amacı taşır. Robbins'in modeli, duygulara, algılara

ve bilinçaltına odaklanan yönetsel bir sistem sunar. Etik temelli etkileşim yerine, sonuç odaklı ve manipülasyona açık bir iletişim tekniği geliştirir.

Kitapta sunulan temel ilke açıktır: "İletişim yönlendirilebilir; pazarlıkta, satışta, terapide konuşmanın başıyla sonu farklıdır" (s. 430). Bu ifade, iletişimi ortak anlam üretimine dayanan bir süreçten çok, hedefe odaklanan bir yönlendirme aracı olarak kurgular. Dil, anlamı aktarmaktan ziyade etki yaratmak için kullanılır. Konuşmanın başlangıcıyla sonucu arasında fark olması, iletişimde stratejik esnekliğin önceliklendirildiğini gösterir. Robbins'in yaklaşımında sahicilik değil, yönlendirme kabiliyeti temel belirleyicidir. Bu, neoliberal rasyonaliteye içkin olan etkililik ve fayda odaklılık ilkesinin dilsel düzeyde ifadesidir.

Robbins'in iletişime dair önerdiği tekniklerin çoğu, bireyin karşısındaki özneyi bir dost değil, "yönetilecek bir sistem" olarak ele almasına dayanır. Örneğin "metaprogramlar" olarak adlandırdığı zihinsel şemalar, bireyin düşünme biçimlerinin çözülmesi ve o doğrultuda mesajların şekillendirilmesi için bir rehber sunar: "Kişiler; davranış paternlerine sahip oldukları gibi, bu davranışları yaratmak için deneyimlerini organize eden paternlere de sahiptirler" (s. 255). Burada özne, özgür ve özerk bir fail değil, dışarıdan çözümlenebilen ve buna göre müdahale edilebilen bir varlık olarak yeniden kurgulanır.

İletişimde "esneklik" Robbins'in en çok vurguladığı erdemdir: "İyi iletişimde bulunabilmenin tek yolu; alçak gönüllü ve değişme isteğiyle başlamaktır" (s. 280). Ancak bu "değişme" önerisi simgesel olarak eşit bir etkileşimi değil, hedef odaklı uyarlanabilirliği ima eder. İletişimdeki bu esneklik çağrısı, karşılıklı anlayıştan ziyade, karşı tarafı "ikna etmek için her yolu deneme" biçiminde işlevselleştirilir. Robbins'in önerdiği "aikido iletişimi", çatışmayı karşılamamak ama onun yönünü manipülatif biçimde değiştirmek üzerine kurulur: "İyi bir iletişimci, birisinin görüşlerine karşı olmak yerine, direncin yaratılmasına duyarlı, anlaşma noktalarını bulan, onlara yaklaşacak kadar beceriklidir" (s. 281). Daha da önemlisi, Robbins iletişimde "direnç" kavramını tamamen iletişimciye yükler: "Dirençli insanlar yoktur, sadece esnek olmayan iletişimciler vardır" (s. 283). Bu ifade, sorumluluğun bütünüyle bireyde olduğunu ileri süren neoliberal özne modeline içkin bir söylemdir. Bu anlayış, yapısal veya ilişkisel sorunları dışlamaya ve özneyi mutlak sorumlu kılmaya hizmet eder. Robbins'e göre temel mesele, muhatabınızı yönlendirme biçiminizdedir. Bu, öznenin karşısındaki bireyin kendine ait bir içeriğe sahip özne değil, etkilenecek bir hedef olarak görülmesiyle örtüşür.

Robbins'in dil kullanımında stratejik kodlama açık biçimde gözlemlenir. "Ama", "fakat" gibi bağlaçlar direnç yaratan dilsel tetikleyiciler olarak tanımlanır ve bunun yerine "ve"

kullanılması önerilir: “Fakat kelimesi daha önce söylenen her şeyin etkisini yok ediyor. (…) ‘Ve’ kelimesini koyarsanız ne olur?” (s. 282). Bu öneri, iletişimi semantik anlamın ötesinde, psikolojik manipülasyonun bir formu olarak yeniden yapılandırır. Benzer biçimde, Robbins’in “anlaşma çerçevesi” olarak sunduğu kalıplar -“takdir ediyorum ve…”, “anlıyorum ve…”- öznenin iradesini kırmadan onu yönlendirmek üzere kullanılan araçsal dil kodlarıdır. Bu ifadeler, dirençle karşılaşmamak için sahici olmayan bir kabulle yumuşatılmış yönlendirme tekniğidir.

Bireyin kendiyle kurduğu iletişim de bu manipülasyon sisteminden muaf değildir. Robbins, kişinin içsel diyaloglarını da yeniden çerçevelemesini, deneyimlerini “pazarlama sunumu gibi” biçimlendirmesini önerir: “İşinize yarayacak şekilde deneyimlerinizi çerçevelemeye ve yeniden çerçevelemeye başlamalısınız. Bunun tek yolu bilinçli düşüncedir” (s. 305). Bu ifade, bireyin kendi deneyimini bile ürünleştirmesi gerektiğini ima eder. Bu, neoliberal öznenin, kendi yaşamını bir proje gibi yöneten, sürekli performans ve anlam üretmek zorunda olan biçimiyle birebir örtüşür.

Son olarak, Robbins’in şu ifadesi bu bütün çerçeveyi açıkça özetler: “Bugün güç, iletişim kurma ve inandırma yeteneğidir. (…) Yaşam, sunmak zorunda olduklarınızla iletişim kurmaktır” (s. 397). Bu cümle, bireyi etik bir varlık olmaktan çıkarır, onu sürekli “kendisini pazarlamak” zorunda olan bir inandırıcıya dönüştürür. Artık iletişim bir değer değil, rekabetçi hayatta kalma stratejisi hâline gelmiştir.

Robert T. Kiyosaki ve Sharon L. Lechter’in *Zengin Baba Yoksul Baba* (2007) adlı eseri, neoliberal dönemin ekonomik başarı anlayışını, stratejik iletişim ve ikna pratikleri üzerinden yeniden kurgular. Kitapta iletişim, salt sosyal etkileşim olmaktan çıkar; bireyin ekonomik sermayesini genişletmek ve toplumsal pozisyonunu güçlendirmek üzere kullandığı sistematik bir araç olarak tanımlanır. Bu yaklaşım, neoliberal öznenin dünyayı okuma ve ona müdahale biçimini biçimlendirir.

Yatırımcı için iyi bir “site yöneticisi”nin önemi, bilgi akışının kontrol edilmesi ve fırsatların erken yakalanması gibi iletişimsel stratejilerin ne denli kritik olduğunu gösterir (s. 194). Yönetici, piyasada olup bitenleri ustaca takip eden, yatırımcının yerine geçmeden onu yönlendiren stratejik bir iletişim düğümüdür. Burada iletişim, ekonomik sermayenin ve güç ilişkilerinin yeniden üretilmesini sağlayan görünmez bir teknolojiye dönüşür.

Üst düzey yönetimin, yalnızca astlarına hükmetmekten öte, teknik açıdan üstün kişileri yönetme becerisi üzerinden tanımlanması, neoliberal iktidar pratiklerinin mikro düzeydeki

yansımasıdır (s. 223). Bu beceri, karşılıklı etkileşim değil, stratejik yönlendirme ve ikna süreçlerinin bir bileşeni olarak kurgulanır. İkna, burada duygusal yakınlık veya etik paylaşımdan bağımsız, belirlenen hedefler doğrultusunda sosyal ilişkilerin biçimlendirilmesi aracıdır.

Neoliberal sermaye sınıfının vergi politikaları üzerinden yürüttüğü iletişimsel mücadele, stratejik iknanın siyasi boyutunu gözler önüne serer (s. 124). Zenginler, hukuk ve siyaset alanında kurdukları etkili iletişim ağlarıyla kendilerine avantaj sağlayan düzenlemeleri şekillendirirler. Bu, neoliberal öznenin toplumsal yapılarla kurduğu dinamik ilişkinin ve iletişim temelli güç mücadelesinin somut örneğidir.

Eğitim bağlamında, finansal bilginin yanı sıra iletişim becerilerinin erken yaşta edinilmesi, neoliberal bireyin sosyal sermayesini oluşturan temel unsurlardan biri olarak öne çıkar (s. 11). Rol model aracılığıyla öğrenilen bu beceriler, bireyin çevresi üzerindeki etkisini ve ikna gücünü artırır. İletişim becerileri, sosyal bağları güçlendirmekle kalmayıp, ekonomik fırsatları da yönetilebilir kılar.

Kitapta ayrıca, reddedilme korkusunun üstesinden gelmek, pazarlık ve müzakere yetkinliklerinin geliştirilmesi gibi psikolojik engellerin aşılması da stratejik iletişimin parçası olarak sunulur (s. 176–177). Bu durum, neoliberal bireyin kriz ve belirsizlik ortamında sürekli uyum ve öğrenme sürecini zorunlu kılar. İletişim, burada kişisel gelişimin ve başarının olmazsa olmazı hâline gelir.

Dilsel kodlar açısından, *Zengin Baba Yoksul Baba*'da iletişim "güç", "etki", "bilgi akışı", "motivasyon" gibi kavramsal şemalarla örülür. Bu kodlar, neoliberal söylemin temel stratejik araçlarından biri olarak iletişim pratiğini önceler. İkna süreci, toplumsal ilişkilerin etik ve karşılıklı anlayış boyutundan çıkarak, sonuç odaklı ve kontrolü hedefleyen bir pratik haline gelir.

Eleştirel söylem perspektifinden bakıldığında, metin neoliberal öznelliğin ekonomik ve sosyal alanlarda kendini sürekli yeniden üretme pratiğini gösterir. Bireyler, iletişim ve ikna ağları kurarak güç dengelerini şekillendirir ve sermaye birikimini sürdürülebilir kılar. Bu bağlamda iletişim, neoliberal öznenin başarısını garanti altına alan vazgeçilmez bir teknoloji olarak ortaya çıkar.

Yukarıda incelenen kişisel gelişim kitaplarının sunduğu örnekler, stratejik iletişim ve ikna söyleminin neoliberal öznellik inşasında nasıl işlevsel hâle geldiğini açık biçimde ortaya

koyar. Bu söylemde iletişim, davranışları biçimlendiren, etki yaratan ve rıza üreten bir beceriye dönüşür. Önerilen iletişim pratikleri, bireyin hem kendini hem çevresini yönetmesini sağlayan stratejik teknikler etrafında şekillenir. Anlam üretiminin yerini etki tasarımı alır; etkileyicilik, iletişimin temel ölçütü hâline gelir. Bu yaklaşım, özneyi konuşan ya da dinleyen bir figür olmaktan çıkarır; görünüş yöneten, duygu programlayan ve ikna süreçlerini yöneten bir aktör olarak biçimlendirir. Neoliberal söylem, bu iletişim modelini yalnızca bireysel başarı aracı olarak değil, toplumsal rıza üretiminin ve duygusal denetimin temel mekaniği olarak yapılandırır. Böylece iletişim, neoliberal öznelliğin hem içsel mimarisini hem toplumsal etki alanını kuran merkezi bir iktidar teknolojisi hâline gelir.

2.8.SPİRİTÜEL-TERAPÖTİK SÖYLEM

Kişisel gelişim literatürü, modern bireyin içsel yolculuğunu, sekülerleştirilmiş ve bireyselleştirilmiş bir tür spiritüel dönüşüm biçiminde kurgular. Bu dönüşüm, ruhani anlamlarla çerçevelense de, temelde rasyonel stratejiler ve piyasa mantığı doğrultusunda yönlendirilir. Bu söylemler, modernliğin beraberinde getirdiği toplumsal belirsizlik, anlam kaybı ve bireysel yalnızlık gibi dinamiklerle birleşerek bireye hem varoluşsal bir yön hem de duygusal bir denge önerir. Casademont'un (2023) kavramsallaştırmasıyla ifade edilecek olursa, kişisel gelişim pratikleri giderek daha çok "mistik-esoterik nebula" adı verilen, hem seküler hem spiritüel katmanları olan, dinsel görünümlü ama terapötik işlevli bir söylem alanına dönüşmüştür.

Bu nebula; mindfulness uygulamaları, astrolojik içerikler, meditasyon uygulamaları, enerji denge atölyeleri, şifa seansları gibi birçok pratiği içerirken bu pratiklerin yaygınlık kazanması, tek başına dinsel inançlardan değil, geç kapitalizmin bireyde yarattığı yapısal belirsizliklerden beslenen varoluşsal bir yanıt arayışına işaret eder. Bu dönüşüm, mistik ya da dinsel dogmaların geri gelişi olarak okunmaktan çok, bireyin modern güvencesizlikler karşısında başvurduğu sekülerleştirilmiş ritüel pratikler üzerinden kurulan yeni bir öznellik rejimini işaret eder. Casademont'a (2023) göre Headspace gibi çok uluslu mindfulness platformları, bireylere dinginlik sunmanın ötesinde, duyguların denetimi ve zihinsel verimliliğin artırılması için işleyen neoliberal bir disiplin aracına dönüşmüştür. Bu şekilde bireyin kutsalla ilişkisi de tıpkı diğer yaşam alanlarında olduğu gibi, özelleştirilmiş, bireysel tercihlere indirgenmiş ve pazarlanabilir bir forma bürünmüştür.

Bu tür pratiklerin kültürel anlamda nasıl yerleştiğini tartışan Sandra K. Dolby (2005), kişisel gelişim kitaplarının okurla soyut kültürel değerler arasında "aracılık eden yapılar"

(mediating structures) işlevi gördüğünü öne sürer. Dolby'ye göre kişisel gelişim kitapları, kamusal kültürel normları bireyin özel yaşamına taşıyarak bireyin kendi yaşam felsefesini oluşturmasına katkı sunar. Ancak bu yaklaşım, görünüşte tarafsız bir gözlem gibi dursa da, bireyin kültürle kurduğu ilişkiyi tamamen bireysel öğrenmeye ve içsel çalışmaya indirgeyerek, neoliberal özneleşme stratejileriyle örtüşen bir ideolojik işlevi meşrulaştırır. Birey, içinde yaşadığı kültürel ve yapısal çelişkilerle baş etmenin yollarını kolektif mücadelede ya da tarihsel eleştiride değil, kendi ruhsal iç yolculuğunda ve duygusal sermayesini güçlendirmede arar hâle gelir. Bu noktada Tiaynen-Qadir ve Salmenniemi (2017), kişisel gelişim alanını küresel ölçekte çeşitlenen ve yerelleşen çok katmanlı bir "terapötik bileşim" (therapeutic assemblage) olarak kavramsallaştırır. Yazarlar, bu bileşimin Batı psikolojisi ve popüler nörobilimden Doğu mistisizmine ve New Age ezoterizmine kadar uzanan heterojen unsurları bir araya getirdiğini belirtirler. Bu hibrit yapı, kişisel gelişim kültürünü yalnızca bireysel terapi pratiklerinden ibaret olmaktan çıkararak neoliberal öznelliğin küresel ölçekte yeniden üretildiği bir söylemsel düzenlemeye dönüştürür. Bu çerçevede spiritüel-terapötik söylemler, toplumsal sorunların duygusal çözümlerle bireyselleştirilmesini teşvik ederek duyguların yönetimi kadar inanç ve anlam alanlarını da piyasa rasyonalitesine entegre eder.

Illouz'un (2014) ifadesiyle, kişisel gelişim yalnızca bir pazar segmenti değil, bireyin toplumla kurduğu ilişkinin yeni bir kültürel biçimidir. Bu bakış açısı, spiritüel pratiklerin hem ideolojik bir işlev taşıdığını hem de bireylerin kendilerini düzenlemeleri, duygusal yönelim kazanmaları ve toplumsal belirsizliklerle başa çıkmaları açısından somut etkiler yarattığını öne sürer. Bu yönüyle kişisel gelişim kitaplarında yer alan spiritüel göndermeler, bireyin "içsel dönüşüm" adı altında piyasa rasyonalitesine uygun bir benlik kurgulamasına hizmet eder. Neoliberal özne, burada yalnızca performansa değil, aynı zamanda "duygusal uyuma", "ruhani derinliğe" ve "içsel dengeye" sahip olmalıdır. Duygularla, inançla ve kişisel arayışla şekillenen bu öznellik biçimi, kendini "terapötik bir yolculuk" içinde sürekli yeniden üretir. Bir tek başarıya, verimliliğe ya da mutluluğa ulaşmayı vadetmez; aynı zamanda bireyin ruhsal, duygusal ve ahlaki alanlarında da özelleştirilmiş bir yeniden yapılanma çağrısı içerir. Neoliberal öznellik artık yalnızca bedenin ve emeğin düzenlenmesini telkin etmez; aynı zamanda ruhun, hissin ve inancın da düzenlenmesini talep eder. Spiritüel-terapötik söylem tam da bu çok katmanlı özneleşme sürecinin kültürel aracıdır.

Kişisel gelişim anlatılarının duygusal dönüşüm, içsel denge ve anlam arayışı gibi temalar etrafında şekillenen spiritüel unsurları, günümüzde sıklıkla New Age söylemleriyle kesişen bir yapıya evrilmiştir. Özellikle bireyin yalnızlık, yönsüzlük ve tükenmişlik gibi

modern krizlere karşı geliştirdiği duygusal ve zihinsel başa çıkma stratejileri, kişisel gelişim literatüründe giderek artan biçimde New Age kaynaklı spiritüel pratiklerle harmanlanmaktadır. Doğan ve Kurt'un (2023) vurguladığı gibi, Batı toplumlarında kurumsal dine karşı bireysel bir arayış olarak filizlenen New Age düşüncesi, zamanla kapitalist sistemin taleplerine uygun şekilde yeniden biçimlenmiş; bireyin içsel potansiyelini performansa, ruhsal yolculuğunu ise üretkenliğe tahvil eden bir işlev kazanmıştır. Bu dönüşümle birlikte "enerji", "içsel denge", "yüksek frekans" gibi kavramlar, bireyin duygularını, düşüncelerini ve yaşam tarzını sürekli izleyip dönüştürmesini bekleyen bir öz-disiplin çerçevesine oturmuştur. Görünürde spiritüel bir şifa önerisi sunan bu anlatılar, aslında bireyin özneleşme sürecini neoliberal normlarla çerçeveleyerek onu "ruhen sağlıklı, pozitif düşünen ve üretken" bir kimliğe hapseder. Doğan ve Kurt'un (2023: 32) ifadesiyle, New Age'in bu güncel biçimi modern birey için bir tür "antidepresan" işlevi görmektedir. Çünkü sistemik baskı ve tükenmişlik duygularına karşı yapısal değil, bireysel ve içsel çözümler üretir Bu anlamda New Age kaynaklı spiritüel pratikler, bireyin içsel keşif arayışını piyasa taleplerine uygun bir özne inşasına kanalize eden araçlara dönüşmekte; kişisel gelişim söylemini de bu doğrultuda derinleştirmektedir.

Robin Sharma'nın *Ferrarisini Satan Bilge* (2005) adlı eserinde geçen ifadeler, bu spiritüel-terapötik söylemin dilsel kodlarını çarpıcı bir şekilde örnekler. Yazar, bireyin içsel huzurunu "Gülün Kalbi" (s. 69) metaforu etrafında kurgular. Sharma, burayı "sessiz sığınağın", "huzur adan" olarak tanımlar ve bireyin zihinsel sükûneti bir tür varoluşsal merkez olarak yeniden inşa etmesini salık verir. "Dinginlikte bir güç olduğunu asla unutma" (s. 70) şeklindeki önerme, bireyin içsel sessizliği üretkenliğe ve duygusal verimliliğe dönüştürmesini bekleyen neoliberal söylemle doğrudan örtüşür. Dinginlik, burada pasif bir gevşeme hâli değil; bireyin kaygıdan arınarak "enerji ve iyimserlik" kazanacağı aktif bir dönüşüm aracıdır. Bu bağlamda "kaygı alışkanlığını silmek" ya da "çevrende seni bekleyen armağanları fark etmek" gibi ifadeler, dışsal sorunların psikolojik yorumlarla içselleştirilmesine ve duygusal çözümle bireyin yeniden düzenlenmesine yöneliktir. Böylece birey, karşılaştığı güçlükler karşısında dışsal müdahale ya da kolektif çözüm aramaktan ziyade, kendi iç "vahasına" dönmeyi, yani spiritüel geri çekilişi içsel bir görev olarak üstlenir. Bu tür anlatılar, bireyin duygu rejimini, enerji düzeyini ve varoluşsal odağını neoliberal normlara göre düzenlemesini bekleyen bir içsel disiplin alanı inşa eder.

Sharma'nın kitabının 108. sayfasında yer alan bir başka pasaj, korkunun dahi spiritüel bir müdahaleyle "zihinsel dönüşüm" konusu hâline getirildiğini ortaya koyar. Korku burada bir "alışkanlık", hatta "zihnin içine sessizce sızan bir düşman" olarak tanımlanır. Yazar, bireye bu

duyguyu sistemli bir şekilde "ara ve yok et" çağrısında bulunur. "Zihninden korkuyu sildiğinde daha genç görünmeye başlarsın ve sağlığın daha mükemmel duruma gelir" (s. 108) gibi ifadeler, korkunun yalnızca ruhsal bir yük değil; aynı zamanda bireyin fiziksel görünümü ve sağlığı üzerinde doğrudan etkili bir "enerji düşmanı" olarak çerçevelendiğini gösterir. Bu tür bir söylem, bireyin içsel dünyasını hem ahlaki hem de estetik bir performans sahası olarak konumlandırır. Özellikle "doğal hâlimin boyun eğmez bir güç ve sınırsız potansiyel barındırdığını anladım" gibi cümleler, neoliberal öznellik rejiminin öz-yeterlilik, sınırsız gelişim ve içsel otorite mitleriyle uyum içindedir. Korkunun da tıpkı tembellik ya da negatif düşünceler gibi "kaldırılıp atılması gereken" bir engel olarak sunulması, kişisel gelişim literatüründe duyguların denetim altına alınmasını etik bir görev hâline getirir. Bu, Tiaynen-Qadir ve Salmenniemi'nin (2017) "terapötik bileşim" olarak adlandırdığı söylemsel çerçevenin duyguları da disipline eden katmanını gözler önüne serer. Böylece birey, korkuyu bastırmakla kalmaz; onun anatomisini çözerek kendi zihninde onu yeniden yapılandırmakla yükümlü kılınır. Bu bağlamda korkusuzluk, ruhsal bir erdemden çok, neoliberal öznelliğin taleplerine uyum sağlamış bir zihinsel beceri olarak temsil edilir.

Spiritüel-Terapötik söylemin kişisel gelişim literatüründeki en önemli örneklerinden biri, Anette Inselberg'in *Her Şey Değişir: Ritüeller Kitabı* (2015) adlı çalışmasıdır. Yazar, bireyin olumlu bir gerçeklik yaratabilmesi için ağzından çıkan her söze dikkat etmesi gerektiğini vurgular:

"Ağzımızdan çıkan sözler o kadar önemli ki. Kendimiz hakkında ya da başkası hakkında konuştuğumuz her şey gerçeğimiz olur. "Ben her şeyin üstesinden gelirim" derseniz bir süre sonra buna inanır ve hayatınızda her kapının önünüzde açıldığını görürsünüz. "Ben başarısızım" derseniz olacak iş bile olmaza girer. Yine ve yine tekrarlıyorum. Kendine ve etrafa yaydığın enerji neyse gerçeğin o olur. O yüzden ağzımızdan çıkan sözlere çok ama çok dikkat etmeliyiz" (s. 101).

Yazar, bu ifadelerin hemen ardından okura ödev verir: Olumlu Konuşma Ödevi. Üstelik bir değil, iki ödev birden verir:

> Olumlu Konuşma Ödevi 1: Hadi şimdi bir ödev vereyim size. Bir gün boyunca kendiniz ve başkaları hakkında olumlu konuşacaksınız. Her olumsuz konuştuğunuzda kavanoza 1 TL atıp tekrar baştan başlayacaksınız. Bakalım kavanozda ne kadar para biriktireceksiniz. Biriktirdiğiniz parayı da size yakın bir hayvan barınağına bağışlarsınız...
>
> Olumlu Konuşma Ödevi 2: Hemen dışarı çıkıp kendine bir defter alıyorsun. Bu senin olumlama defterin olacak ve gün içinde ağzından çıkan olumsuz ifadeleri bu deftere yazacaksın. Gelelim işin en önemli kısmına. Söylediğin olumsuz cümlenin

> yaydığı enerjiyi değiştirmek için önce o olumsuz enerjiyi serbest bırakıyor, arkasından da olumlu bir cümle yazıyor ve bunu yüksek sesle tekrarlıyorsun. Diyelim ki "Ben çok şanssızım" dedin ve bunu fark ettin. Hemen olumlama defterini açıyorsun ve şu cümleyi yazıyorsun: "Çok şanssız olduğuma dair tüm fikirlerimi, önyargılarımı, geçmiş yaşam deneyimlerimi serbest bırakıyorum ve şu andan itibaren şanslı olmayı seçiyorum." Ve bu ödevi 21 gün boyunca yapıyorsun. Değişimin muhteşem olacak (Inselberg, 2015: 101-102).

Bu pasajda önerilen olumlu cümleler kurma, olumsuz ifadeler için para cezası koyma, 'olumlama defteri' tutma gibi uygulamalar, bireyin dilsel ve zihinsel alanını sürekli izleyip dönüştürmesini hedefler. Bu retorik, neoliberal öznelliğin denetim mekanizmalarını içselleştirmiş birey profiline oldukça yakındır. Zira burada birey, konuşmalarından ve hislerinden de sorumlu tutulur.

Inselberg'in sunduğu önerilerde dikkat çeken bir diğer nokta, değişimin sürekliliği ve bireysel disiplin gerektirmesidir. 21 gün boyunca sürecek olumlama pratiği, yalnızca bir öneri değil, bir tür davranışsal yeniden programlama çağrısıdır. Bu yönüyle söz konusu anlatı, bireyin benliğini sürekli olarak gözlemlemesi, yanlışları düzeltmesi ve kendini ruhsal olarak terbiye etmesi gerektiğini ima eder. İçsel çalışma, spiritüel gelişim ve pozitif dil kullanımı; neoliberal rasyonaliteyle birleşerek bireyin hem zihinsel hem de duygusal sermayesini dönüştürmesini talep eden bir performansa dönüşür.

Napoleon Hill'in *Düşün ve Zengin Ol* (2008) adlı eseri, yüzeyde bireyin arzularına ulaşma kapasitesini metafizik ilkeler aracılığıyla güçlendirme vaadi taşır. Ancak bu vaat, daha derin bir düzeyde, neoliberal yönetimselliğin ruhani bir yeniden üretim alanına dönüşür. Kitap boyunca işlenen "inanç", "kendi kendine telkin", "bilinçaltı emirleri", "enerji frekansı", "sonsuz akılla iletişim" ve "cinsel enerjinin dönüştürülmesi" gibi ifadeler, bireyin zihinsel ve duygusal evrenini sonsuz biçimde düzenlenebilir, optimize edilebilir ve denetlenebilir bir alan olarak tahayyül eder.

Hill'in kullandığı dil, klasik başarı anlatılarını metafizik bir görünüme büründürür. "İnanç, düşünce dalgalarına hayat, güç ve hareket kazandıran ölümsüzlük iksiridir" (s. 50) gibi ifadeler, bireyin ruhsal yapısını başarıya dönük bir enerji kaynağına indirger. Düşünceler birer titreşim formu, arzular ise bunları yönlendiren kodlayıcı unsur olarak ele alınır. Bu bağlamda kitap, bireyin "evrensel enerjiyle rezonansa girerek" maddi gerçekliği şekillendirebileceğini savunur. Bu söylem, bireysel sorumluluğu yalnızca davranışlara değil, düşüncelere, sezgilere, hatta bilinçaltının mimarisine kadar genişletir. Bu yönüyle Hill'in metni, neoliberal özne inşasının, ruhsal ve spiritüel denetimi de içselleştiren bir versiyonunu üretir.

Kitapta sıklıkla tekrar edilen "kendi kendine telkin" ilkesi, neoliberal denetim mantığının içsel teknolojisi olarak işler. Birey, başarısızlık durumunda "doğru frekansta düşünmemekle", bilinçaltına "yanlış emirler vermekle" suçlanır. "İnsanın bilerek zihnine yerleştirdiği ve teşvik ettiği düşünceler, kişinin her hareketini, davranışını ve işini yöneten gücü oluşturmaktadır" (s. 51) şeklindeki cümle, bireyin yalnız davranışsal değil, bilişsel ve metafizik alanının da sürekli yönetim altında tutulması gerektiğini ima eder. Bu, Foucault'nun betimlediği biçimiyle klasik disiplinin ötesine geçerek, neoliberal aklın bireyi kendi üzerine uyguladığı mikrodenetim formunu pekiştirir.

Hill'in dili ikna gücüyle birlikte metafizik bir kesinlik üretir. "Sonsuz Akıl", "zihin titreşimi" ve "yaratıcı enerji" gibi kavramlarla örülen bu söylem, bireyi ekonomik hedeflerin ötesine taşır ve onu evrensel bir düzene ruhsal düzeyde bağlı bir varlık olarak tanımlar. Bu yüceltme, öznenin bireysel yetilerini sınırsızlaştırırken, aynı anda onu sonsuz bir sorumluluk alanına da hapseder. Başarının önündeki tüm engeller bireyin "eksik inancına", "düşük frekanslı düşüncelerine" ya da "dönüştürülmemiş arzularına" bağlanır. Bu şekilde yapısal eşitsizlikler, sınıfsal engeller ya da tarihsel bağlamlar tümüyle görünmez kılınır.

Bu noktada Hill'in kitabı, neoliberalizmin özneye yüklediği yatırım mantığını spiritüel bir formda sunar. Birey, kendi zihinsel varlığı üzerinde sürekli yatırım yapmakla yükümlüdür. "İrade gücünü kullanarak içki yerine telkini seç" çağrısı (s. 220), neoliberal öznenin en derin bağımlılıklarını bile yönetilebilir davranışsal tercihler olarak kodlar. Başarı, dış koşullara bakılmaksızın öznenin kendi kendini "programlama kapasitesine" bağlanır.

Daha da çarpıcı olan, Hill'in cinsellikten söz ederken kullandığı dönüşüm metaforudur: "Cinsel heyecan, yaratıcı bir enerjiye dönüştürülebilir ve bu, bireyi dâhi statüsüne yükseltir" (s. 157). Bu dönüşüm mantığı, biyolojik dürtülerin denetimini aşarak, neoliberal aklın bedensel ve duygusal tüm kaynakları verimlilik ekseninde yeniden düzenleme arzusunu yansıtır. Özne artık her şeyini üretken kılmak zorundadır. Hill'in önerdiği "enerji dönüşümleri", neoliberalizmin kapitalist üretim mantığını ruhsal düzleme tercüme eder.

Hill'in söylemi, neoliberal öznenin üç temel bileşenini mistik bir çerçevede bir araya getirir: Denetlenebilir içsel alanlar, performansa dönüştürülen duygular ve her an yeniden yapılandırılabilir bir benlik. Başarıyı yalnız zihinsel değil, metafizik bir inşa süreci olarak kodlayan bu yaklaşım, neoliberal yönetimselliği görünmez kılar. Birey, zihin ayarlarını yapamadığı için başarısız olmuş, enerji frekansını doğru titreştiremediği için yoksullaşmıştır. Hill'in kitabı, bu anlamda, modern yönetimselliğin ruhani yüzüdür. Spiritüel kelimelerle

örülmüş bir özdenetim evreninde, özne kendi bilinçaltına emir verirken neoliberal sistemin buyruğunu da içselleştirmiştir.

Kişisel gelişim literatüründe zihinsel süreçlerin sadeleştirilmesi, duygusal yüklerin hafifletilmesi ve düşünce döngülerinin denetim altına alınması, giderek seküler bir spiritüel pratik hâline gelmektedir. Anne Bogel'in *Her Şeyi Düşünme* (2020) adlı eseri, bu eğilimin rafine bir örneğini sunar. Bogel, çağdaş öznenin en temel problemini "fazla düşünme" olarak tanımlar; bu fazlalığı ise yalnızca zihinsel değil, fiziksel, bedensel ve çevresel alanlara yayılmış bir bozulma olarak kodlar. Ona göre zihnin sadeleştirilmesi, neredeyse ruhsal bir arınmaya eşdeğer bir etki yaratır. Özellikle kitabın 72. sayfasında geçen şu ifade, bu yönelimi açıkça ortaya koyar: "Açık döngüler zihinsel enerjiyi tüketir, beyin alanını işgal eder (...) beynimiz, çok fazla döngü açık kaldığında endişelenir çünkü onları korumak için enerji gerekir." Açık döngü" kavramı, zihinde tamamlanmamış işlerin yarattığı sürekli gerilim hâlini betimler. Endişe, içsel bir duygu olmaktan çıkar; kontrol altına alınması gereken zihinsel bir yük gibi temsil edilir. Bu yaklaşımda düşünceler, ekonomik kaynaklara benzetilir. Her bir zihinsel süreç, israfa yol açmadan kullanılmalıdır. Burada zihnin iç işleyişi, bir tür kaynak tüketimi rejimiyle analoji kurularak kavramsallaştırılır.

Bogel'in kullandığı dilsel kodlar -"zihinsel enerji" (s. 16, 75, 121), "karar yorgunluğu" (s. 121), "beyin alanı" (s. 72), "fiziksel hareketle bakış açısı değiştirme" (s. 114), "bilinçli mola" (s. 79)- modern bireyin ruhsal ihtiyaçlarını duygulardan arındırarak nörolojik ve bilişsel kapasitelere indirger. Bu, öznenin içsel varoluşunu kontrol edilebilir algoritmalara dönüştürme çabasıdır. Bogel'in metni, duygusal karmaşayı azaltmayı önermez; aksine onu tanımaz, nötralize eder, zihinsel işlevsizlikle eşleştirir. Örneğin yazar, "Dağınıklığı toplamak, başlamadan önce fazla düşünmeyi durdurmanın temel bir yoludur" der (s. 73). Fiziksel çevrenin düzenlenmesiyle zihinsel yüklerin azalacağına dair bu öneri, bireysel huzurun maddi ve davranışsal düzenlemelere bağlandığını gösterir. Bu, içsel olanın dışsal bir tasnif yoluyla terbiye edilmesi anlamına gelir. "Zihinsel enerji tasarrufu" vurgusu ise 75. sayfada netleşir: "Eğer işi bir kere yapabiliyorsanız ve faydalarından tekrar tekrar faydalanabiliyorsanız, yapın. İşi çoğaltmayın!" Burada önerilen, tekrar eden kararları elimine etmek değil, zihni optimize etmektir. Düşünme, üretkenliğe hizmet ettiği sürece anlamlıdır.

Bogel, Dr. Emmons'un *The Chemistry of Calm (Dinginliğin Kimyası)* kitabından alıntı yaparak zihinsel dengenin beden temelli stratejiler aracılığıyla nasıl inşa edildiğini aktarır. Emmons'un yaklaşımında uyku, egzersiz ve sağlıklı beslenme, yalnızca fizyolojik sağlığı

destekleyen alışkanlıklar değil; zihinsel berraklık ve duygusal dayanıklılığın temel bileşenleridir. “Eğer bir şey vücudun geri kalanı için kötüyse, beyin için de kötüdür” şeklindeki ifadeyle bedensel süreçler ile zihinsel işleyiş arasında işlevsel bir bağ kurulur (s. 77). Burada zihnin gücü, odaklanma ve enerji kapasitesiyle tanımlanır; zihinsel süreçlerin yönetimi, anlam arayışından çok verimlilikle ilişkilendirilir. Fazla düşünmek, bir derinlik belirtisi olmaktan çıkar; yerine yönetilmesi gereken bir bilişsel sapma olarak ele alınır. Bu anlatı, kişisel gelişim literatüründe sıkça karşılaşılan terapötik rasyonalitenin, duygulara işlevsel bir zemin kazandırma eğilimini yansıtır. Burada önerilen ruhsal denge, fizyolojik düzenlemeler ve yaşam tarzı ayarları yoluyla sağlanır. Spiritüellik, bilişsel ergonomiyle yer değiştirmiştir.

Zihinsel dönüşüm, bu kitapta sistemsel sadeleşmenin adıdır. 128. sayfada dile getirilen şu örnek çarpıcıdır: “Kararlar o kadar sık gündeme gelmiyor (...) ama bu kararlar çok büyük miktarda zihinsel enerji tüketebilir.” Bu anlatı, öznenin dikkatini sürekli olarak yönetmesi gereken bir tehdit atmosferi kurar. Karar almak, yeni bir şey öğrenmek ya da duygusal karmaşa yaşamak, birer “enerji maliyeti” olarak resmedilir.

Son olarak 144. sayfadaki “Bazen işi yaptırmak için başka birini tutmakta fayda vardır” cümlesi, bireyin kendi karar mekanizmalarına bile dışsal bir profesyonel müdahale önerir. Bu, neoliberal terapötik rejimin özneyi “yardım almayı bilen” bir varlığa indirgemesinin tipik örneğidir. Kendine yeten değil; kendini yönetebilen ve gerektiğinde profesyonel destekle kendini stabilize eden bir figür inşa edilir.

Bogel’in anlatısında ruhsal deneyim, sadeleştikçe işlev kazanan bir yapıya bürünür; işlevsellik arttıkça denetlenebilirlik de artar. Zihin, içsel düzenin sürdürüldüğü bir kontrol alanı olarak kurgulanır. Sakinlik, verimliliğin göstergesine dönüşür. *Her Şeyi Düşünme*, bireyin düşünce alışkanlıklarını yapılandırarak onu zihinsel uyum, duygusal denge ve sistemle örtüşen bir benliğe yönlendiren bir rehber işlevi görür.

Anthony Robbins’in *Sınırsız Güç* (2018) adlı çalışması, modern spiritüelliğin terapötik bir forma bürünerek neoliberal yönetimsellik içinde yeniden şekillendiği anlatılardan biridir. Kitabın satır aralarında beliren dönüşüm anlatısı, bireyin ruhsal potansiyelini keşfetmesini teşvik etmekle kalmaz; bu potansiyeli, yüksek verimlilik, enerji denetimi ve nörolojik uyum prensipleri doğrultusunda yapılandırmaya yönelir. Robbins’in dili, geleneksel maneviyat biçimlerinden çok, nörobilimsel metaforlar ve mekanik zihinsel modeller üzerine kuruludur. Bu çerçevede birey, içsel keşif arayışında olan bir varlık değil; enerji rezervlerini yöneten,

zihnini yeniden programlayan ve spiritüel verimlilik ilkeleriyle kendini optimize eden bir operatör olarak sunulur.

Robbins, "hırs" ve "inanç" gibi kavramları, içsel büyümenin simgeleri olmaktan çıkarır ve onları hedef odaklı, yönlendirilmiş enerjiler olarak tanımlar: "Hırs ve inanç, mükemmele ulaşmanıza yardımcı olacak enerjiyi sağlar" (s. 18). Bu ifade, bireysel duygulanımların içsel derinliğini değil, işlevsel etkisini vurgular. Robbins'e göre ruhsal süreçler, hedefe kilitlenmiş enerji akışlarıdır. Dikkat çeken nokta, inancın burada metafizik bir değer yerine, bir tür itici kuvvet, yani motivasyonun niceliksel biçimi olarak sunulmasıdır.

Kitabın ilerleyen bölümlerinde Robbins, geleneksel terapötik yaklaşımları açık biçimde hedef alır ve bu yöntemlerin bireyde yalnızca acının yeniden üretimine hizmet ettiğini ileri sürer. Özellikle 89–90. sayfalarda sunduğu anlatıda, klasik terapiyi "beceriksizlik üretmekle" itham eder; duygusal deneyimlerin yeniden yaşatılmasının nörolojik düzeyde kalıcı ve olumsuz izler bıraktığını savunur. Ona göre, "insan önceden kaydedilmiş deneyimleri tekrarlamaya devam ederse […] onlar gibi beynimizdeki kayıtlar da […] tekrar çalınabilir" (s. 90). Bu anlatı, travmayı anlam üretiminin konusu olmaktan çıkarır; onu etkisizleştirilmesi gereken sinirsel bir devre olarak tanımlar. Robbins'in yaklaşımı, geçmişle yüzleşmeye ya da onu anlamlandırmaya yönelmektense, bu deneyimin bıraktığı izleri teknik müdahalelerle silmeyi hedefler. İçsel dönüşüm, anlatının gücüne değil, nörolojik yeniden programlamaya dayanan bir stratejiye dönüşür. Bu bakış açısında duygular, ontolojik yoğunluğa sahip varoluş kipleri olmaktan çıkar, tekrarlayan sinaptik döngülere indirgenir. Bu şekilde anlam taşıyan bir deneyim olmaktan çok, işlevsiz bir nörolojik kalıntı olarak temsil edilir.

Robbins'in anlatısında pozitif enerji, içsel bir varoluş hâlinden çok, başarıya yönelten, işlevselleştirilmiş bir uyarıcı olarak çerçevelenir. Olumlu his, etik bir duruştan ziyade üretkenliği artıran bir nörolojik ivme kaynağına dönüşür. Duygular, anlam arayışıyla bağlantılı deneyimler olmaktan uzaklaşarak, davranışsal çıktıları biçimlendiren sinirsel tepkiler şeklinde ele alınır. Bu yaklaşım, bireyin duygusal varlığını hedef odaklı, hesaplanabilir dizilimler üzerinden yeniden yapılandırır. Robbins'in söylemi, çağdaş terapötik mantığın seküler bir davranış mühendisliğine doğru evrildiğini ortaya koyar. İçsel dönüşüm, burada zihinsel keşif ya da duygusal çözümleme süreci yerine, sinirsel devrelerin yeniden programlanmasına odaklanır.

Dilsel kodlar açısından bakıldığında, Robbins'in sıkça başvurduğu "enerji", "koşullama", "çağrıştırıcı", "tetikleyici" gibi terimler, bireysel dönüşüm sürecini bir tür bilişsel

mühendislik pratiğine dönüştürür. Özellikle 328. sayfada yer alan "yumruklarını sıkarak üretken enerjilerinin güçlü dalgalarını hemen hissedebilirler" ifadesi, duyguların davranışsal sinyaller aracılığıyla çağrışım yoluyla tetiklenmesini önerir. Burada önerilen spiritüellik, içsel sezgiden değil; nörolojik refleksin yeniden yapılandırılmasından beslenir. Robbins'in "ateş yürüyüşü" pratiği dahi bu mekanikleşmiş ruhsal deneyimin göstergesidir: Spiritüel olan, tekrar eden kas hareketleriyle tetiklenen fizyolojik bir kalkışma hâline getirilir.

Neoliberal söylemin bu metindeki en çarpıcı tezahürü, bireyin yardım alma biçimlerinin dahi performans kriterlerine göre yeniden yapılandırılmasıdır. Robbins'in anlatısında birey, içsel kaynaklarını harekete geçirmenin yanında, profesyonel modellerin davranış kalıplarını benimseyerek dönüşümünü gerçekleştiren bir özne olarak kurgulanır. Yardım, bir dayanışma biçimi olmaktan çıkar; stratejik taklit yoluyla işlevsel bir araç hâline gelir. Robbins şöyle der: "Bandler ve Grinder'in yaptığı gibi, […] beyninizin nasıl çalıştığını anlamada ustalaşırsanız, kendi kendinizin terapisti […] olabilirsiniz" (s. 90). Burada öne çıkan figür, öz-yetkinliğe ulaşmış bir danışandır. İçgörü değil; teknik hakimiyet esas alınır. Terapötik süreç, bilgiyle donanmış, zihnini yeniden kodlayabilen bir öznellik biçimine evrilir.

Robbins'in spiritüel dili, duygusal deneyimleri düzenlenebilir enerjiye, ruhsal farkındalığı ölçülebilir verimliliğe dönüştürür. Özellikle 174–175. sayfalarda sunduğu fizyolojik temizlik önerileri ("vücudunuzu zehirlememek, tıkamamak, aksine temizlemek") klasik arınma ritüellerinin modern bir versiyonudur. Ancak burada arınma, ahlaki ya da varoluşsal bir temizlik değildir; biyokimyasal bir işlem olarak sunulur. Robbins'e göre bedensel sağlık olmadan ruhsal ilerleme mümkün değildir: "Biyokimyasal yapınız karmakarışık ise […] başarıya ulaşma olasılığınız çok düşük olacaktır" (s. 174). Bu anlayış, ruhsal kapasitenin bile bedenin verimliliğine endeksli olduğunu gösterir.

Son olarak, 316. sayfadaki "yaşamımızda daha iyi bir şekilde yeniden çerçevelenemeyecek çok az şey vardır" ifadesi, Robbins'in dünya görüşünün özetidir. Spiritüel iyileşme, burada anlam üretmekten çok, olasılık artıran zihinsel formatlamaya indirgenmiştir. Robbins'in yaklaşımı, yaşantıyı duygusal yoğunluğundan arındırarak performansa hizmet eden yeni anlatılar etrafında şekillendirmeye yöneliktir. Ruhsal olan, potansiyel çıkarımların alanı hâline gelir.

Sınırsız Güç, neoliberal çağın ruhsal rehberliğini üstlenen metinlerden biridir. Robbins'in sunduğu özne modeli, içselliğini performatif enerjiyle yapılandıran, zihinsel süreçlerini yeniden programlayan, yardım ilişkilerini sistematik stratejilere dönüştüren ve

ruhsallığı üretkenliğin hizmetine sunan bir figürdür. Bu söylem, spiritüel deneyimi sinir sistemiyle ilişkilendirerek duygusal derinliği işlevsellikle ikame eder. Böylece özne, anlam üreten bir varlık olmaktan çıkar; etkinliği sürdüren bir mekanizma gibi işler.

Jim Kwik'in *Sınırsız* (2023) adlı eseri, spiritüel-terapötik söylemin neoliberal versiyonunu, biyolojik temelli zihinsel dönüşüm teknolojisi olarak kurgular. Bu dönüşüm, ruhsal kapasiteyi soyut bir varoluş hâlinden çıkararak; enerji yönetimi, sinirsel programlama ve zihinsel disiplinle örülü performatif bir süreç biçiminde sunar (s. 52–53). Zihniyet, motivasyon ve yöntem bileşenlerinin etkileşimi, öznelliğin algoritmik biçimde inşasında merkezi bir konuma yükselir; bu, neoliberal öznelliğin "sınırsızlık" vaadiyle özdeşleşen yenilenme pratiğidir.

Kitapta sıkça işlenen biyolojik referanslar, neoliberal ruhsal dönüşümün gövdeye dayalı meşruiyet kazanma stratejisini gösterir. Beyin-bağırsak ekseni üzerinden kurulan bağlantılar, zihinsel performansın biyokimyasal temellerine vurgu yapar ve böylece ruhsal iyilik hali, metabolik ve nörolojik optimizasyonla eş anlamlı hale gelir (s. 78, 147). Bu yaklaşım, içsel varlığın deneyimden çok işlevsellik olarak kavranmasıdır; ruhsal durum, bedenin enerji tüketim dinamikleriyle şekillenir.

Kwik'e göre öğrenme, duygusal yoğunlukla birlikte fiziksel bedenin somatik haliyle bağlantılıdır (s. 95-96). Kwik'in önerdiği bilinçli beden pozisyonu ve nefes düzenlemeleri, öğrenme deneyimini monotonluktan kurtarıp, zihinsel enerjiyi artıran pratikler olarak yer alır. Bu beden merkezli dönüşüm, neoliberal öznenin kendini sürekli yeniden programlayan ve kontrol eden bir performans makinasına dönüşümünün somut göstergesidir. Ayrıca müzik ve çevresel uyaranlar aracılığıyla ruh halinin öğrenmeye uygun hâle getirilmesi, nörobiyolojik ve kültürel bir kodlama sürecini yansıtır (s. 266).

"Yeniden programlama" pratiği, geçmişin bilişsel işlenmesini değil; nörolojik düzeydeki kalıntıların işlevsizleştirilmesini hedefler (s. 89–90). Burada duygular, deneyimsel zenginlikleriyle değil, sinaptik "kayıtlar" olarak görülür. Bu algı, geleneksel terapötik modellere kıyasla belirgin biçimde mekanikleşmiş ve işlevselleştirilmiş bir ruhsal dönüşüm anlayışını temsil eder.

İletişim süreçleri ise zihinsel dizinlerin çözümlemesi, bireylerin temsil sistemlerinin çözümlenmesi ve bu bilgilerin hedeflenen dönüşüm için kullanılması üzerine kurgulanır (s. 255–256). Dilsel, işitsel ve kinestetik kodların senkronizasyonu, kişiler arası uyumu tesis

ederken, direnç unsurlarının açığa çıkmasını önler. Böylelikle, iletişim bir güç alanı olarak değil, uyum ve optimizasyon stratejisi olarak yeniden tarif edilir.

Bireysel dönüşümün sürdürülebilirliği, Kwik'in küçük ve sistematik adımlar prensibiyle sağlanır (s. 207). Bu pratik, tükenmişliği önler ve öznenin enerji kaynaklarını optimal biçimde yönetmesini sağlar. Taahhüt metni ise, bireyin zihinsel disiplini ve motivasyonunu sürekli canlı tutma iradesinin resmileştirilmesini mümkün kılar (s. 101).

Kwik'in yaklaşımı neoliberal spiritüel-terapötik söylemin paradigmasını ileri taşır. Ruhsal dönüşüm, artık bireyin kendisiyle yaptığı soyut iç hesaplaşmalardan ziyade, biyolojik ve bilişsel performansını arttırma hedefli somut tekniklere indirgenmiştir. Öznenin içsel deneyimi, dijitalleşmiş, optimizasyonu hedefleyen bir yönetim rejimine tabi kılınmıştır. Bu rejimde, birey kendi yaşamının stratejik planlayıcısı ve uygulayıcısıdır; sınırsız potansiyel, disiplinli enerji yönetimiyle açığa çıkar.

Bu söylem başlığı altında incelenen kişisel gelişim kitaplarında neoliberal özne, sürekli yeniden yapılanan, içsel potansiyelini açığa çıkarmakla yükümlü ve duygusal kaynaklarını denetim altına alarak sistemle uyumlu hâle gelen bir figür olarak inşa edilir. İçsel dönüşüm, bireyin özgün anlam arayışı ya da etik bir yeniden doğuş süreci olarak değil; belirsizlikler içinde ayakta kalabilmek için geliştirmesi gereken zihinsel dayanıklılığın bir formu olarak sunulur. Arınma, duygusal yüklerden kurtulmanın ötesinde, bireyin performansa engel olabilecek tüm içsel engelleri tasfiye etmesi gereken bir sorumluluğa dönüştürülür. Ruhsallık, işlevselleştirilmiş bir araç hâline gelerek, nörolojik programlamaya, motivasyon yönetimine ve hedef odaklı zihinsel stratejilere indirgenir. Böylece kişisel gelişim anlatıları, bireyin iç dünyasını dönüştürme iddiası taşırken, onu neoliberal rasyonaliteye uygun, denetlenebilir, esnek ve kendi üzerinde sürekli çalışan bir özne olarak biçimlendirir. Bu yapı, dönüşümün etik ve varoluşsal boyutlarını silikleştirerek, içsel değişimi ideolojik bir öz-düzenleme teknolojisine dönüştürür.

Tablo 5. Neoliberal Söylem Başlıkları ve İlgili Kitaplar

Söylem Başlığı	Kitaplar
Bireysel Sorumluluk Söylemi	- Outliers - Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı - Düşün ve Zengin Ol - Zengin Baba Yoksul Baba - Sınırsız - TED Gibi Konuş - Sınırsız Güç - Her Şey Değişir - Her Şeyi Düşünme - Ferrari'sini Satan Bilge - Manipülasyon Ama Nasıl? - İktidar: Güç Sahibi Olmanın 48 Yasası
Girişimci Benlik ve Performans Söylemi	- Outliers - Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı - Düşün ve Zengin Ol - Zengin Baba Yoksul Baba - Sınırsız - TED Gibi Konuş - Sınırsız Güç - Ferrari'sini Satan Bilge - Manipülasyon Ama Nasıl? - İktidar: Güç Sahibi Olmanın 48 Yasası
Özdisiplin Söylemi	- Outliers - Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı - Düşün ve Zengin Ol - Zengin Baba Yoksul Baba - Sınırsız - TED Gibi Konuş - Sınırsız Güç - Her Şeyi Düşünme - Ferrari'sini Satan Bilge - Manipülasyon Ama Nasıl?

Tablo 5. (Devamı) Neoliberal Söylem Başlıkları ve İlgili Kitaplar

Pozitiflik Söylemi	- Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı - Düşün ve Zengin Ol - Zengin Baba Yoksul Baba - Sınırsız - TED Gibi Konuş - Sınırsız Güç - Her Şey Değişir - Ferrari'sini Satan Bilge - Manipülasyon Ama Nasıl? - İktidar: Güç Sahibi Olmanın 48 Yasası
Rekabet ve Kazanma Söylemi	- Outliers - Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı - Düşün ve Zengin Ol - Zengin Baba Yoksul Baba - Sınırsız - TED Gibi Konuş - Sınırsız Güç - Manipülasyon Ama Nasıl? - İktidar: Güç Sahibi Olmanın 48 Yasası
İçsel Dönüşüm ve Arınma Söylemi	- Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı - Düşün ve Zengin Ol - Sınırsız - Her Şey Değişir - Her Şeyi Düşünme - Ferrari'sini Satan Bilge - Zengin Baba Yoksul Baba - İktidar: Güç Sahibi Olmanın 48 Yasası
İkna ve Stratejik İletişim Söylemi	- Outliers - Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı - Düşün ve Zengin Ol - TED Gibi Konuş - Manipülasyon Ama Nasıl? - İktidar: Güç Sahibi Olmanın 48 Yasası - Sınırsız Güç - Zengin Baba Yoksul Baba
Spiritüel-Terapötik Söylem	- Her Şey Değişir - Ferrari'sini Satan Bilge - Düşün ve Zengin Ol - Her Şeyi Düşünme - Sınırsız Güç - Sınırsız

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma, kişisel gelişim kitaplarının sunduğu anlatılar aracılığıyla neoliberal öznelliğin nasıl inşa edildiğini söylemsel düzeyde çözümlemeyi hedeflemiştir. Eleştirel söylem analizi yöntemine dayalı olarak gerçekleştirilen bu çözümleme, bireyin bir özne olmanın ötesinde bir proje, bir girişim ve bir sermaye olarak yeniden yapılandırıldığını ortaya koymuştur. Tezde ulaşılan temel bulgulardan biri, kişisel gelişim literatürünün doğrudan sistem eleştirisi üretmemesine rağmen, sistemin etik, duygusal ve davranışsal normlarını bireye içselleştiren bir ideolojik düzen kurduğudur.

Analiz edilen kitaplar, neoliberal öznenin inşasına katkı sağlayan sekiz söylem alanı etrafında gruplanmıştır. Her söylem, bireyi belirli bir davranış mantığına sevk eden, dilsel kodlarla örülmüş ve tekrar eden normatif yönlendirmelerden oluşur. Bu söylemler arasında en belirgin yapı, bireysel sorumluluk söylemidir. Burada birey, karşılaştığı tüm sorunların nedenini toplumsal yapılarda ya da tarihsel eşitsizliklerde aramak yerine, kendi tutumlarında ve zihinsel yeterliliklerinde bulmakla yükümlü kılınır. Metinlerde sıklıkla karşılaşılan "hayat senin elinde", "başarı bir tercih meselesidir", "bahaneleri bırak" gibi ifadeler, bireyi bir karar makinesi olarak çerçeveler. Bu konumlandırma, yapısal tıkanıklıkları perdeleyerek özneyi hem eyleminden hem de eylemsizliğinden sorumlu tutar. Başarısızlık, eksik çalışmak, hatalı düşünmek ya da yeterince istememekle ilişkilendirilir. Bu bağlamda birey, başarısızlık ve kırılganlık gibi deneyimlerin bedelini tek başına üstlenmek zorundadır.

Bireysel sorumluluk söylemi, toplumsal eşitsizliklerin sürekliliğini örten bir normatif algı üretir. Eğitime erişim, ekonomik kaynakların dağılımı, sınıfsal farklılıklar ya da tarihsel dezavantajlar bireyin eylem alanının dışında bırakılır. Onların yerine, bireyin neyi ne kadar istediği, nasıl düşündüğü, hangi alışkanlıkları sürdürdüğü ve nasıl değiştiği sorgulanır. Özneye toplumsal koşulların varlığı ne gösterilir ne de tartışmaya açılır; mevcut düzen, doğal ve değiştirilemez bir zemin gibi sabitlenir. Bu kurgu içinde bireye yöneltilen örtük mesaj şudur: Kendini değiştirirsen, dünya da değişir. Dışsal gerçekliğin dönüşümü, bireysel farkındalık ve içsel reform yoluyla mümkünmüş gibi sunulur. Böylece yapısal eşitsizlikler görünmez kılınır, dönüşümün adresi bireyin iç evrenine taşınır. Analiz edilen kişisel gelişim kitapları, özneyi işte bu iç alana yönlendirir. Bu yönelim, bireyin sürekli tetikte olduğu bir iç gözetim mekanizmasını teşvik eder. Birey, kendi kararlarını izleyen, niyetlerini değerlendiren ve performansını ölçen

bir denetleyiciye dönüşür. Müdahale edilmesi gereken dışsal yapılar yerine, dönüştürülmesi gereken içsel eğilimler gösterilir. Bu yönüyle bireysel sorumluluk söylemi, yapısal körlüğün kurumsallaştığı bir düşünsel alan üretir. Sınıfsal ya da siyasal farkındalık bastırılırken, bireyin gündelik yaşamla baş etme stratejileri kişisel dönüşüm formüllerine indirgenir. Söylemin gücü, bireyi mevcut düzenin sürdürülebilirliği adına gönüllü bir öz disiplin mekanizmasına dâhil etmesinden kaynaklanır. Yapısal eşitsizlikler yerli yerinde dururken, bireyin yükümlülükleri her geçen gün artar. Sistem sessiz kalır; birey konuşur, hesap verir, dönüşür.

Tezin gösterdiği üzere, bireysel sorumluluk söylemi yalnızca bir davranış modeli sunmakla kalmaz; aynı zamanda bireyin kendine yönelttiği eleştiriyi sistemin lehine yapılandıran güçlü bir ideolojik araç işlevi görür. Bu sayede sorgulamayan, itiraz ve isyan etmeyen uyumlu özne tipolojisi inşa edilir.

Bireysel sorumluluğa yüklenen bu anlam, özdisiplin söylemiyle pekiştirilir. Kişisel gelişim metinlerinde sıklıkla karşılaşılan disiplin çağrıları, bireyin iç dünyasına yönelmiş bir denetim teknolojisine dönüşür. Erken kalkmak, alışkanlıkları yönetmek, zihni sadeleştirmek, duyguları düzenlemek ve her gün kendini yeniden yapılandırmak gibi pratikler, başarıya ulaşmanın aracı olmanın ötesinde, bireyin ahlaki varoluşunu şekillendiren normatif yükümlülükler olarak sunulur. Bu çağrılar, bireyin zaman, beden ve zihin üzerinde bir gözetim hattı kurmasına neden olur. Özdisiplin, bireyin kendine karşı konumlanma biçimini belirleyen, sessiz bir etik rejime dönüşür.

Bu söylemin merkezinde, bireyin süreklilik arz eden bir öz-yönetim faaliyeti içinde var olması yer alır. Gündelik yaşam, öznenin kendini planlaması gereken bir projeye dönüşür; davranışlar, düşünceler ve duygular sistemli biçimde hizaya sokulmalıdır. Birey, yaşamını kontrol altında tutan bir rehber, kendi içsel işleyişini yöneten bir stratejist gibi konumlanır. Bu noktada özdisiplin, kişisel gelişim anlatılarında bireyin kendini tanıma süreciyle bütünleşirken, neoliberal ideolojinin özneyi biçimlendirme mekanizmasına evrilir.

Neoliberal çağda özgürlük, kendi üzerinde çalışabilme becerisine indirgenir. Özdisiplin, dışsal baskıların yerini alan gönüllü düzenin diliyle işler. Birey, potansiyelini gerçekleştirme yolunda attığı her adımı, sistemin beklentileriyle uyumlu hâle getirir. İçsel motivasyonla beslenen bu düzen, bireyi özgün ve bağımsız hissettirirken, onu sistemin taleplerine göre yeniden yapılandırır. Böylece özdisiplin hem bireysel özerkliği yücelten hem de onu sistemik normlarla yönlendiren ikili bir işlev kazanır. Kendi üzerinde çalışmayan özne eksik, yetersiz ve

gelişmemiş olarak etiketlenir. Bu bağlamda özdisiplin, neoliberal öznelliğin iç mimarisini kuran ve sürekliliğini sağlayan temel ögelerden biri hâline gelir

Bu çerçevede kişisel gelişim literatürü, bireyi yaşamın her anında kendini optimize etmeye zorlayan bir özneye dönüştürür. Dinlenmek, vazgeçmek ya da kararsız kalmak gibi deneyimler verimsizlik göstergesi olarak çerçevelenir. Durağanlık, potansiyelin atıl bırakılması anlamını taşır. Sürekli gelişim arzusu, bireysel hedeflerin ötesinde, neoliberal üretkenlik rejiminin temel itici gücüne dönüşür. Özdisiplin, bu rejimin içselleştirilmiş ahlaki çerçevesini kurar.

Bu iç denetim, bireyin girişimci benlik ve performans anlayışıyla tamamlanır. Kişisel gelişim kitaplarında sunulan söylem, bireyin kendisini bir organizasyon gibi yönetmesini önceler. Zihin bir yönetim kurulu, beden bir yatırım alanı, duygular ise stratejik kaynaklar gibi kurgulanır. Birey, yaşamını planlayan, faaliyetlerini ölçen, kaynaklarını yöneten ve sürekli olarak kendi verimliliğini optimize etmeye çalışan bir performans öznesi olarak şekillendirilir. Zaman yönetimi, fırsatların değerlendirilmesi, yeni beceriler edinilmesi ve potansiyelin azami düzeyde kullanılması, başarıya ulaşmanın yanı sıra varoluşsal meşruiyetin koşulu gibi sunulur.

Girişimci benlik anlayışı, bireyi sürekli dönüşüm hâlinde tutar. Sabit bir kimlik yerine, uyarlanabilir, güncellenebilir ve kendini yeniden kurabilen bir benlik ideali inşa edilir. Bu yapı içinde özne, hem kendi geçmişinden hem de güncel kırılmalarından öğrenerek yaşam stratejilerini revize etmelidir. Başarıya ulaşmak kadar başarısızlıktan öğrenmek, kişisel gelişim literatüründe güçlü bir normatif çerçeveye dönüşür. Girişimcilik burada ekonomik bir pratikten çok daha fazlasıdır; bireyin varoluşsal düzeyde yönetsel bir yaklaşımla kendine yatırım yapması anlamına gelir.

Kriz anları, kayıplar ya da belirsizlikler birer sapma ya da duraksama olarak kodlanmaz; aksine yeni girişimler için doğurgan anlar gibi kurgulanır. Bu anlayışta birey, esnek, risk almaya açık ve gerektiğinde kendini baştan tasarlayabilecek zihinsel donanımla hareket eder. Girişimcilik, dışsal koşullara tepki vermekten çok, kendi yaşamına dair karar alma kapasitesini stratejik biçimde örgütleme süreci olarak kodlanır. Öznenin kendine dair bilgisi, sezgisel karar alma yeteneği ve geleceği yapılandırma arzusu ön planda tutulur. Böylece girişimcilik, öznenin yaşamını yönetsel ilkeler doğrultusunda kurgulayan, sürekli güncellenen bir performans pratiğine dönüşür.

Bu figür yalnız öz disiplinle yetinmez; aynı zamanda atılım kapasitesiyle tanımlanır. Kişisel gelişim kitaplarında çizilen girişimci özne, bulunduğu durumu analiz ederken, çevresini

fırsat alanları olarak değerlendirir. Bu fırsatlar bazen bir kriz anı, bazen bir başarısızlık deneyimi, bazen de beklenmeyen bir karşılaşma biçiminde çerçevelenir. Özne, tüm bu anlara yatırımcı zihniyetiyle yaklaşır; kararlarını verimlilik ve potansiyel geri dönüşler üzerinden yapılandırır.

Bu yönüyle girişimcilik, yalnızca bir yeniden yapılanma disiplini değil, aynı zamanda bir *ilerleme stratejisidir*. Özne; karar verir, uygular, sonuçları analiz eder ve bir sonraki hamle için hazırlık yapar. Bu döngüsel yapı, bireyin kendini geleceğe taşıyan bir proje olarak görmesini sağlar. Her adım bir yatırım, her ilişki bir ağ kurma potansiyeli, her deneyim bir öğrenme zemini olarak kodlanır. Sonuçta girişimci özne, sistemin işleyişine uyum sağlamaktan fazlasını yapar: Sistemin mantığına uygun biçimde kendi varoluşunu sürekli yeniden sermayeleştirir.

Bu yapı, rekabet ve kazanma söylemiyle daha da keskinleşir. Tez kapsamında analiz edilen kişisel gelişim kitaplarında başarı, bireysel ilerlemeden çok başkalarını geçme üzerinden tanımlanır. "Fark yarat", "oyunun kurallarını sen yaz", "zirvede kal" gibi tekrar eden ifadeler, öznenin üstünlük elde etmesi yönünde koşullandığını gösterir. Bu çerçevede başarı, bir hedefe ulaşmaktan ziyade, varoluşsal bir statüyü temsil eder; üstün konumlar, hak edilmiş ayrıcalıklar olarak meşrulaştırılır.

Rekabet, yalnızca iş dünyasına değil yaşamın tüm alanlarına yayılmış bir davranış mantığı olarak sunulur. Aile ilişkilerinden sosyal çevreye, kişisel gelişimden gündelik kararlara kadar her alan, kazanma dürtüsüyle şekillenir. Kardeşlik, dostluk ya da ortaklık gibi bağlar, potansiyel rekabet zeminlerine dönüşür. Özne, çevresindekileri analiz etmeye, riskleri öngörmeye ve fırsatları hızla değerlendirmeye çağrılır.

Bu söylemde başarı, stratejik eylemler dizisiyle ulaşılması gereken bir gereklilik olarak çerçevelenir. Dayanışma, kolektif fayda ya da adil paylaşım gibi değerler geri plana itilir. Bireyden beklenen, sosyal ilişkilerini stratejik avantajlara dönüştürmesi; çevresini analiz ederek sürekli ileriye atılım yapmasıdır. Bu söylem çerçevesinde tasavvur edilen düzende, başkalarına fayda sağlamak yerine "fark yaratmak" yüceltilir. Böylece sosyal bağlar, rekabet alanlarına dönüşerek araçsallaşır.

Başarılı olmak, kazanım olmanın ötesinde sistemde kalmanın ön koşulu olarak gösterilir. Kaybeden figürü ise edilgen, yetersiz ya da çaba göstermeyen biri olarak etiketlenir. Başarıya ulaşamamak, sistemsel eşitsizliklerden ziyade kişisel eksikliklerin sonucu gibi

sunulur. Bu durum, bireyin içselleştirdiği bir yetersizlik duygusuyla, dış dünyadaki tüm mücadeleleri kişisel bir sınav olarak algılamasına neden olur.

Tezin ortaya koyduğu gibi, rekabet ve kazanma söylemi, neoliberal öznelliğin en keskin biçimlerinden birini üretir. Birey; sürekli girişim fırsatlarını kollayan, risk alarak ilerleyen, stratejik kararlarla yönünü belirleyen bir yatırımcı gibi tasarlanır. Yaşam bir yarış pistine dönüşürken özne bu pistte sadece yarışan değil, oyunun kurallarını değiştirmeye çalışan bir aktör olarak da kurgulanır. Başarma yükünü omuzlayan bu yeni özne modeli, toplumsal alanı bir rekabet estetiğiyle şekillendiren neoliberal düzenin ideal figürüdür.

Pozitiflik söylemi, neoliberal özneleşme sürecinde duyguların yeniden düzenlendiği ve verimliliğe uyumlu hale getirildiği bir alan yaratır. Bu söylem, bireyin ruh hâlini kendi kontrolünde olan bir değişken gibi sunar ve olumlu duygularla donanmış bir özne olmayı, başarılı yaşamın önkoşulu olarak çerçeveler. Metinlerde sıkça tekrar eden "olumlu düşün, güzellikler seni bulsun", "mutsuzluk bakış açınla ilgilidir" gibi ifadeler, bireyin duygusal düzenini sabit tutma zorunluluğu oluşturur. Bu bağlamda pozitiflik, yalnızca bir öneri ya da moral tavsiye değildir; sistemle uyumlu özneleşmenin duygusal altyapısını kuran bir normdur.

Öznenin duygularla kurduğu bağ, işlevsellik temelinde yeniden kurgulanır. Coşku, neşe, şükran gibi duygular üretkenliğe katkı sağladığı ölçüde desteklenir; öfke, hayal kırıklığı, kaygı ya da memnuniyetsizlik gibi hisler ise gelişimi sabote eden içsel engeller olarak kodlanır. Bu sınıflandırma, bireyin duygusal deneyimini stratejik bir kaynak yönetimine indirger. Duygular, ifade edilmesi ya da anlaşılması gereken fenomenler olmaktan çıkar; denetim altına alınması gereken değişkenler hâline gelir.

Bu söylem alanında eleştirinin yerini telkin, sorgulamanın yerini kabulleniş, öfkenin yerini rıza alır. Özneye verilen mesaj açıktır: Sıkıntı yaşıyorsan, zihinsel çerçeveni değiştir. Bu çerçevede sorunların çözümü yapısal müdahalelerle değil, bireyin iç dünyasında gerçekleştireceği bir duygusal reformla mümkün görünür. Böylece sistemsel problemler görünmez hâle gelirken, birey duygusal regülasyon üzerinden dönüşmeye teşvik edilir.

Söz konusu dil, duyguların toplumsal eleştiri potansiyelini törpüler. Negatif duygulara yer açmak, onları anlamak ya da kolektif taleplerle birleştirmek yerine, bireyin iç dünyasında bastırılması gereken bir zayıflık olarak değerlendirilir. Böylece mutsuzluk, yapısal koşullardan kaynaklanan bir sonuç olarak değil, bireyin düşünce biçiminin bir yansıması olarak sunulur. Bu yaklaşım, özneyi hem duygularından hem de bu duyguların ima ettiği eleştirel farkındalıktan uzaklaştırır.

Tezin bulgularının gösterdiği üzere, pozitiflik ve mutluluk söylemi neoliberal özne inşasında merkezi bir rol üstlenir. Bu söylem, bireyin duygularını üretkenliğe uygun biçimde yapılandırmasını bekler; memnuniyetsizlik hâllerini kişisel eksiklik gibi kodlayarak içsel bir denetim mekanizması üretir. Sistemsel adaletsizliklerin neden olduğu duygusal deneyimler bireyin yeterince "şükretmemesi" ya da "olumlu düşünmemesi" ile ilişkilendirilir. Böylece duygu dünyası, itirazsız ve uyumlu bir özne yaratmanın ideolojik zemini hâline gelir.

Tez kapsamında analiz edilen kişisel gelişim kitaplarında içsel dönüşüm ve arınma söylemi, bireyin kendini durmaksızın yeniden yapılandırması gereken bir özne formu olarak karşımıza çıkar. Bu söylem yapısı, bireyin geçmiş deneyimlerini, düşünce kalıplarını ve duygusal tortularını tasfiye etmesini bir gelişim zorunluluğu olarak sunar. "Gerçek benliğini keşfet", "zihnini temizle", "kendinle barış" gibi tekrar eden yönlendirmeler, özneyi durağanlıktan arındırılmış, her an yeniden kurulmaya açık bir yapı olarak konumlandırır.

Bu söylemde dönüşüm, bireyin iç dünyasında başlayarak sistemle uyumlu bir karaktere evrilmesini hedefler. Kırılma, kriz ve memnuniyetsizlik gibi yaşamsal eşikler, bireysel gelişim adına fırsat pencereleri olarak çerçevelenir. Arınma ise yalnızca duygusal yüklerden sıyrılmakla sınırlı kalmaz; zihinsel ve etik bir saflaşmayı da içerir. Bireyin düşünce yapısını, inançlarını ve alışkanlıklarını sorgulaması teşvik edilir. Böylece özne, yaşamını yöneten değerleri dönüştürmeye, kendini yeniden kurmaya zorlanır.

Bu içsel yeniden yapılanma çağrısı, kişisel deneyimlerin anlamını dönüştürerek onları bireysel başarı hikâyesinin hammaddesine çevirir. Dönüşüm, yalnızca geçmişin aşılması değil; her yeni koşula uyum sağlayabilen esnek bir benlik tasarımıdır. Ne yaşandığından çok, bu yaşantıların bireysel gelişim sürecine nasıl katkı sağladığı önem kazanır. Sürekli dönüşüm talebi, bireyi kendi iç dünyasında tetikte tutar. Birey, ruhsal durumlarını analiz etmeli, duygularını düzenlemeli ve zihinsel süreçlerini sistemle uyumlu biçimde yeniden yapılandırmalıdır.

Bu söylem, neoliberal özneleşmenin duygusal ve etik zeminini güçlendirir. Bireyin dış dünyayı sorgulamak yerine kendi iç dünyasına yönelmesi beklenir. Böylece sistemsel sorunlar görünmez hâle gelirken, çözüm arayışı öznenin içsel evrenine yönlendirilir. İçsel dönüşüm, sistemin işlemesini mümkün kılan psikopolitik bir düzenleyici olarak devreye girer. Her bireyin kendine dönerek ilerlemesi ve arınarak uyum sağlaması teşvik edilir. Bu yapı, dönüşümün hem gereklilik hem de yükümlülük olarak kodlandığı bir özne rejimi üretir.

İkna ve stratejik iletişim söylemi, bireyin toplumsal ilişkilerini başarı odaklı bir akıl yürütme biçimiyle düzenlemesini teşvik eder. Bu söylemde iletişim, duyguların paylaşımı ya da anlam kurma süreci olmanın çok ötesinde, belirli hedeflere ulaşmak için tasarlanmış bir araç olarak kurgulanır. Kişisel gelişim metinlerinde sıkça vurgulanan etkili konuşma, beden dili yönetimi, özgüvenli duruş, hikâye anlatma teknikleri ve sahne hâkimiyeti gibi temalar, bireyin iletişimde performans göstermesi gerektiğini varsayar. Sözlü ya da yazılı her etkileşim, planlı bir sunum hâlini alır. Karşı tarafı etkilemek, ikna etmek ve yönlendirmek bir beceri değil, zorunluluk olarak sunulur. Bu yaklaşım, toplumsal etkileşimleri sahici bağlardan çok, sonuç odaklı hamlelerin zemini olarak tanımlar. Samimiyet, duygusal açıklık ya da içtenlik gibi kavramlar, etkili iletişim tekniklerinin içinde eriyerek stratejik başarının bir parçasına dönüşür. Karşındakini dinlemek, onunla ilişki kurmak ya da anlamaya çalışmak gibi edimler, karşılık üretme potansiyeli taşıdığı sürece anlam kazanır. Bu yapı, iletişim alanını da bireysel performansın ölçüldüğü bir sahaya dönüştürür. Birey, sadece bilgiyi aktaran bir özne değil; aynı zamanda etkileyici, inandırıcı, yönlendirici bir figür olarak biçimlenir. Bu figür, konuşurken kelime seçiminden ses tonuna, jestlerinden mimiklerine kadar her detayın hesaplandığı, sunum kalitesiyle değerlendirilen bir iletişim aktörüdür. İletişim burada, kişisel varoluşun bir ifadesi olmaktan çok, toplumsal rekabette öne geçmenin enstrümanı olarak çerçevelenir.

Stratejik iletişim söylemi, bireyin yalnızca ne söylediğine değil, nasıl söylediğine odaklanarak biçimsel ustalığı önceler. İletişim süreci, içerikten çok etki gücüyle ölçülür. Bu yaklaşım, toplumsal yaşamı sürekli hesaplanmış hamlelerin alanına çekerken, bireyi kendi duygu ve düşüncelerini düzenlemekle kalmayıp, başkalarının algılarını yönlendirmesi gereken bir iletişim mühendisine dönüştürür.

Kişisel gelişim kitaplarında yaygın biçimde karşımıza çıkan bu stratejik iletişim anlayışı, neoliberal öznenin inşasında kilit bir rol oynar. Bireyin sosyal etkileşimleri, duygusal açıklık ya da sahici bağlar üzerinden değil, performans, ikna gücü ve görünür sonuçlar üzerinden tanımlanır. Böylece neo-özne, her anını yönetmek zorunda hisseden, etkileyici olmak için sürekli çalışan ve başkaları üzerinde etki yaratmayı bir varoluş biçimine dönüştüren bir figür olarak biçimlenir.

Spiritüel-terapötik söylem, bireyin içsel denge ve ruhsal bütünlük arayışını sistemle uyumlu hâle getirir. Çekim yasası, enerji dengesi, ruhsal frekans, içsel rehberlik gibi metaforlarla desteklenen bu söylem, bireyin yaşadığı her sorunu ruhsal bir sınav olarak çerçeveler. Arınma, zihinsel temizlik ve yüksek titreşim gibi kavramlar, bireyi sistemin

gerektirdiği esneklik, pozitiflik ve uyum gibi niteliklerle donatmanın yolu olarak sunulur. Spiritüellik, içsel bir keşif alanı olmayı aşar; özneyi sistemin ahengine entegre edecek bir teknik gibi işlev görür. Bu bağlamda ruhsal gelişim, bireyin kendi iç dünyasında direnç üretmesi yerine, dışsal düzenle uyumlu duygusal, bilişsel ve davranışsal biçimlenmeler geliştirmesi yönünde teşvik edilir. Meditasyon, olumlama, niyet çalışmaları ve enerji hizalama pratikleriyle birey, zihinsel alanını yeniden yapılandırır. Bu süreçte krizler ya da zorluklar, sistemsel ya da yapısal koşullardan çok, bireyin içsel frekansında yaşanan sapmaların belirtisi olarak sunulur. Duygular, kişisel hakikatlerin taşıyıcısı olmaktan uzaklaşarak, yönetilmesi gereken enerjik akışlara dönüştürülür. Üzüntü, öfke, huzursuzluk gibi deneyimler, dönüşüm çağrısı içeren düşük frekanslı haller şeklinde kodlanır. Böylece duyguların serbest ifadesi değil, pozitiflik ve dengeye yönelmiş biçimleri makbul kabul edilir. Spiritüel pratikler, bireyin özgünlüğünü ve farklılığını pekiştiren deneyimler olarak değil; sistemin duygusal ritmine ayak uydurmayı sağlayan içsel müdahale biçimleri olarak işler. Ritüeller ve metafizik çağrılar, bireyin iç dünyasında uyum, huzur ve yüksek frekans üretmesini amaçlarken, bu üretimin yönü sistemsel normlarla çakışır. Bu söylem, bireyi özgürleştirici bir keşif yolculuğuna çıkarmaktan çok, sistemin duygusal, zihinsel ve davranışsal koordinatlarıyla hizalayacak şekilde dönüştürür. İçsel sesini dinlediğini düşünen özne, çoğu zaman sistemin içselleştirilmiş sesine uyum göstermeye yönlendirilir. Görünürde bireysel farkındalık artışı vadeden bu söylem, gerçekte bireyi sessizce disipline eden ve duygusal rezonans üzerinden denetime açan bir özneleşme biçimini yaygınlaştırır.

Tüm bu çözümlemeler, kişisel gelişim kitaplarının farklı temalar ve söylemler aracılığıyla neoliberal öznellik rejiminin kültürel taşıyıcısı hâline geldiğini göstermektedir. Birey, yaşamının her alanında performans gösteren, kendini yöneten, duygularını düzenleyen, sürekli dönüşen ve her zaman olumlu kalması beklenen bir özneye dönüşür. Başarı, mutluluk, içsel denge ve etik sorumluluk gibi kavramlar bireyin yaşamında birer seçim değil, zorunlu yönelimler olarak kodlanır. Bu zorunlulukların ideolojik doğası metinlerde gizlenmiş, bireyin tercihi gibi sunulmuştur.

Bu çalışma, kişisel gelişim literatürünün masum bir gelişim çağrısı değil; neoliberal yönetimsellik biçimlerinin kültürel uzantısı olduğunu ortaya koymuştur. Birey, kendi üzerinde çalıştığını zannederken aslında sistemin taleplerine uyum sağlamaya çağrılmakta; öz denetimini artırdıkça içselleştirilmiş iktidar mekanizmalarını güçlendirmektedir. Sonuç olarak kişisel gelişim metinleri, bireyi özgürleştirmek yerine, gönüllü bir şekilde disipline eden, sorgulamaktan alıkoyan ve sistemle duygusal uyum hâline getiren bir özne modelini

yaygınlaştırmaktadır. Bu model, neoliberal çağın ideal bireyidir: Sessiz, verimli, motive ve her an yeniden biçimlendirilebilir. Bu bağlamda tez boyunca örnekleriyle ortaya konulan neoliberal özne tahayyülü, yapısal eşitsizliklere karşı körleştirilmiş; sistemin doğurduğu sorunları kişisel sorumluluk kalıbına sıkıştıran bir birey modeline işaret etmektedir. Bu özne, başarısızlıklarının nedenini sosyoekonomik yapıda ya da adaletsiz sistem örgüsünde değil; kendi yeterliliğinde, çabasızlığında ya da hatalı düşünme biçimlerinde arar. Yetersizliği bir kader değil, bir kişisel kusur olarak kodlar. Bu sayede neoliberal ideoloji, bireyin başarısızlığını sistemden değil; bireyden kaynaklıymış gibi sunarak yapısal eleştirinin alanını daraltır, sorumluluğu bireyselleştirir ve böylece tahakküm ilişkilerini görünmezleştirir. Neo-özne, bu koşullarda kendiyle sınırsız biçimde meşgul olan bir iç gözlemciye dönüşür. Kendi performansını izleyen, eksiklerini tespit eden, bunlar üzerine sürekli çalışan, düşüncelerini ayıklayan ve duygularını yeniden programlayan bir denetim operatörü gibi hareket eder. İçselleştirilmiş otoritenin etkisiyle, sürekli biçimde kendi üzerinde işlem yapan, eksiklerini bir mühendis gibi kodlayan, yaşamını bir şirket gibi yöneten bir etik yatırım nesnesi hâline gelir. Her hatasından bir ders, her krizden bir fırsat, her duygusal kırılmadan bir gelişim alanı üretmekle yükümlü kılınır. Bu özne, yalnız çözüm arayan değil; aynı zamanda itiraz etmeyen, çatışmadan kaçınan ve sistemin sınırlarını veri kabul eden bir uyum aktörüdür.

Bu çalışma kapsamında ortaya çıkan söylemler, neo-öznenin davranışsal, duygusal, düşünsel ve etik düzeylerde eşzamanlı olarak inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Duygulara yüklenen işlevsellik, düşünce biçimlerinin yeniden yapılandırılması ve etik sorumluluğun bireyin omzuna yüklenmesiyle oluşan bu özne, sistemin açık bir eleştirisini üretmez. Neoliberal söylem; eleştiriyi bir eksiklik belirtisi, olumsuzluğu bir zayıflık işareti, huzursuzluğu ise bir zihinsel bozukluk olarak kodladığından, birey yalnız itaat etmeyi değil; neye itaat ettiğini sorgulamamayı da bir alışkanlık hâline getirir. Bu bağlamda neo-özne, görünürde özgür ama derinlikli bir iktidar organizasyonunun içinde programlanmış bir varlıktır. Değişime açık, dönüşmeye hazır, kendini sürekli güncelleyen ve her krizi bir gelişim fırsatına dönüştüren bu figür, neoliberalizmin etik, estetik ve politik normlarını gönüllü biçimde içselleştirir. O artık sistemin devamlılığını sağlayan duygusal ve davranışsal birim, stratejik bir özne, -farkına varamasa da- disipline edilmiş bir kimliktir.

Araştırma Bulguları Sonucu Yapılan Öneriler

1. Kolektif ve Yapısal Perspektifin Güçlendirilmesi

Kişisel gelişim söylemleri, bireyi toplumsal koşullardan koparark tüm sorumluluğu onun omuzlarına yüklemektedir. Eğitim, medya ve kamusal tartışmalarda bireysel yetersizliklere odaklanmak yerine yapısal eşitsizlikleri görünür kılan söylemler güçlendirilmelidir. Böylece neoliberal öznenin ürettiği yapısal körlük aşılabilir.

2. Eleştirel Söylem Okuryazarlığının Yaygınlaştırılması

Rızanın imalatında önemli bir rol oynayan kişisel gelişim metinlerinin ideolojik işlevlerini görünür kılmak için Milli Eğitim ve üniversite müfredatına eleştirel medya ve söylem okuryazarlığı dersleri entegre edilmelidir. Bu sayede bireyler, kişisel gelişim dilini çözümleyerek yapısal eşitsizlikleri fark edebilecek, gönüllü öz-denetim mekanizmalarına karşı direnç geliştirebileceklerdir.

3. Alternatif Özne Kurgularının İnşası

Araştırmanın ortaya koyduğu en önemli sonuçlardan biri, neoliberal öznenin bireyi kendi kendinin baskılayıcısı hâline getirmesidir. Buna karşılık, rızanın imalatına katılmayan alternatif özne tahayyülleri geliştirilmelidir. Bu özne:

Dayanışmacı: Rekabet yerine kolektif dayanışma ve müşterekleri önceleyen, başarıyı toplumsal refah üzerinden tanımlayan bir özne.

Eleştirel ve Dirençli: Pozitiflik ve uyum baskısı altında itirazı bastırmak yerine eleştirel farkındalığı merkeze alan bir özne.

Müştereklere Yönelen: Kendi performansını optimize etmek yerine ekolojik, kültürel ve toplumsal müştereklere katkıyı esas alan bir özne.

Gelecek Araştırmalar İçin Öneriler

Bu çalışma, kişisel gelişim literatürüne dâhil edilen sınırlı sayıda kitabın söylemsel analizine dayanmaktadır. Analiz edilen metinler, neoliberal öznelliğin çeşitli yönlerini ortaya koymak açısından temsil gücüne sahip olsa da, farklı kültürel bağlamlarda üretilmiş kişisel gelişim kitaplarının söylem yapılarına yer verilmemiştir. Gelecek araştırmalarda, yerli kişisel gelişim metinlerinin söylemsel örüntüleriyle küresel metinlerin karşılaştırmalı çözümlemesi yapılabilir. Ayrıca dijital içerikler (örneğin podcast'ler, YouTube konuşmaları, dijital kurslar)

gibi kişisel gelişim pratiklerinin yayıldığı yeni mecralar da bu söylemsel yapının güncel dönüşümlerini incelemek açısından dikkate alınmalıdır.

Bu çalışma, kişisel gelişim literatüründe yer alan söylemlerin neoliberal öznelliğin inşasındaki rolünü söylem çözümlemesi yoluyla incelemiştir. Ancak bu analiz, söylemlerin bireyler tarafından nasıl karşılandığına, içselleştirildiğine ya da dönüştürüldüğüne dair doğrudan ampirik veriler sunmamaktadır. Gelecek araştırmalarda, kişisel gelişim kitaplarını okuyan bireylerle gerçekleştirilecek derinlemesine mülakatlar aracılığıyla söylemlerin birey üzerindeki etkileri daha yakından incelenebilir. Bu tür mülakatlar, bireylerin kişisel deneyimlerinden yola çıkarak söylemleri nasıl anlamlandırdıklarını ve bu metinlerle nasıl bir ilişki kurduklarını ortaya koyacaktır. Benzer biçimde, farklı toplumsal kesimlerden bireylerin bir araya geldiği odak grup görüşmeleri düzenlenerek kişisel gelişim söylemlerinin kolektif anlamlandırma pratikleri içerisinde nasıl yer bulduğu analiz edilebilir. Bu görüşmeler, söylemlerin toplumsal bağlam içinde ne ölçüde paylaşıldığını ya da sorgulandığını anlamak açısından önemli ipuçları sunar. Ayrıca, söylemlerin bireyler üzerindeki psikolojik etkilerini daha geniş örneklemlerle incelemek üzere anket temelli çalışmalar da yürütülebilir. Öz-yeterlik algısı, pozitif düşünce baskısı, suçluluk eğilimi ya da başarıya dair inançlar gibi temalar etrafında yapılandırılacak psikometrik ölçeklerle desteklenmiş araştırmalar, söylemlerin bireysel düzeyde ne tür duygusal ve bilişsel sonuçlar doğurduğunu ölçmeye imkân tanır. Bu tür ampirik çalışmalar, söylemsel çözümlemeyi bireysel deneyim katmanlarıyla bütünleştirerek daha kapsamlı bir analiz çerçevesi sağlayacaktır.

Kişisel Gelişim Kitaplarının Potansiyel Olumlu Etkileri Üzerine Not

Bu çalışmanın temel amacı, kişisel gelişim kitaplarında yer alan söylemlerin neoliberal öznellik inşasına katkılarını eleştirel bir çerçevede ortaya koymaktır. Ancak bu eleştirel bakış, metinlerin tüm etkilerinin olumsuz ya da yönlendirici olduğu anlamına gelmez. Kişisel gelişim kitapları, birçok birey için yaşamın belirli evrelerinde bir motivasyon kaynağına, yön bulma aracına ya da duygusal bir destek unsuruna dönüşebilmektedir. Belirsizlik, kriz ya da yönsüzlük dönemlerinde bu metinlerin sunduğu yapısallık, bireylere kısa vadede bir toparlanma alanı sağlayabilir. Özellikle zaman yönetimi, alışkanlık düzenleme, hedef belirleme gibi konularda önerilen pratiklerin bazı bireyler açısından işlevsel sonuçlar doğurduğu gözlemlenebilir.

Ayrıca bazı kişisel gelişim metinlerinde öz-şefkat, farkındalık, öz-saygı gibi değerlerin ön plana çıkarılması, bireyin kendilik deneyimini anlamlandırmasında destekleyici olabilir. Bu bağlamda, kişisel gelişim kitaplarının içerdiği söylemler, yalnızca neoliberal disiplin

mekanizmalarını değil; aynı zamanda bireyin yaşamsal anlam arayışına hitap eden insani bir yönelim barındırabilir. Yine de bu olumlu etkiler, söylemlerin yapısal koşullardan kopuk bir şekilde sunulmasının yarattığı ideolojik riskleri ortadan kaldırmaz. Bu nedenle kişisel gelişim literatürüne yönelik analizlerde hem bireysel işlevsellik hem de yapısal körlük potansiyelleri birlikte değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Ahmed, S. (2012). *Mutluluk Söylemi* (Çev: S. Yalçın). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Akalın, G. & Akalın U.S. (2009). *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi*, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Akalın, U.S. (2009). Neoliberal İktisadın Gelişimi Üzerine Kısa Bir Not, İçinde; *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi*, Ed G. Akalın ve U.S. Akalın, ss. 9- 21. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Aktan, C. C. (1995). Klasik Liberalizm, Neoliberalizm ve Libertarianizm. *Amme İdaresi Dergisi, 28*(1), 1-15.

Akyüz, E. (2024). Kafka'nın Şato'sundaki Sis Perdesini Aralamak, İçinde; *Ölümünün 100. Yılında Franz Kafka*, Ed. F. Dore, ss. 81-97.

Akyüz, E. (2025). Neoliberal Öznenin Yalnızlığı. *Hece Dergisi*, *339*, 52-56.

Akyüz, E. ve Bozkurt, R. (2023). Neoliberal Kültür ve Psikopolitik İktidar Bağlamında Özgürlüğe Ağıt, *Hece Dergisi*, *322*, 57-60.

Altheide, D. (1996). Process of Document Analysis. D. Altheide (Edt.) *Qualitative Media Analysis*. Thousand Oaks: Sage Pub.

Angermüller, J. (2006). Avrupa'da Söylem Çözümlemesi (Çev: Kadir Yoğurtçu). *Sosyal Bilimlerde Söylem Çözümlemesi*. 1-11

Aron, Raymond. (2010). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri* (Çev: K. Alemdar). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Avcı, E. (2023). *Artırılmış Gerçeklik ve Sanal Özne: Sanal Dünyada Kuramsal Etik Tartışmalar*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ayan, V. M. (2021). *Gençlerle Baş Başa: Habercilik ve Medya*. İstanbul: Yordam Kitap.

Aydoğan, E. (2018). Hoşgörünün Liberal Yorumu: John Stuart Mill, *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* (30), 83-91.

Aziz, A. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*, İstanbul: Nobel Yayıncılık.

Ball, T., & Dagger, R. (1990). The "L-Word": A Short History Of Liberalism. *The Political Science Teacher*, 3(1), 1–6.

Barszczewski, J. (2021). Creativity as neoliberal self-governance. *Creativity Studies*, 14 (2), 593-603.

Barthes, R. (1993). *Bir Aşk Söyleminden Parçalar* (Çev: T. Yücel). İstanbul: Metis Yayınları.

Baudrillard, J. (2005). *Anahtar Sözcükler* (Çev: O. Adanır, L. Yıldırım). Ankara: Paragraf Yayınları.

Baudrillard, J. (2011). *Simülakrlar ve Simülasyon* (Çev: O. Adanır). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Baudrillard, J. (2012). *Kusursuz Cinayet* (Çev: N. Sevil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Baudrillard, J. (2014). *Baştan Çıkarma* (Çev: A. Sönmezay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Baudrillard, J. (2015). *Şeytana Satılan Ruh ya da Kötülüğün Egemenliği* (Çev: O. Adanır). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Baudrillard, J. (2017). *Tüketim Toplumu* (Çev: N. Tutal, F. Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2001). *Bireyselleşmiş Toplum* (Çev: Y. Alogan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Berardi, F. B. (2014). *Gelecekten Sonra* (Çev: O. Şişman & S. Özer). İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Berg, B. L. & Lune, H. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Çev: Ed.: H. Aydın). Konya: Eğitim Kitabevi.

Berger, J. & Göktürk, Y. (2017). *İstanbul'dan Gelen Telefon: Müzik Eşliğinde Bir Söyleşi* (Çev: Y. Göktürk). İstanbul: Metis Yayınları.

Bergsma, A. (2008). Do Self-Help Books Help?. *Journal of Happiness Studies*, *Springer, 9* (3), 341-360.

Berktay, F. (2014). Liberalizm Tek Bir Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji, İçinde: *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, Der: H. Birsen Örs, ss. 47-106. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Berlant, L. (2011). *Cruel Optimism*, Durham: Duke University Press.

Bingöl, O. (2019). Foucault'da İktidar, Beden ve Özne Üçlüsü. *Asia Minor Studies, 7* (2), 327-334.

Birdal, S. C. (2024). Neoliberal Belirsizlik Rejimi, Girişimci-İnsan ve Yeni Nihilizm. *Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi*, *79*(1), 185-207.

Birler, Ö. (2015). Liberalizm, İçinde; *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, Haz: G. Atılgan, E.A. Aytekin, ss. 299-313. İstanbul: Yordam Kitap.

Black, D. & Baumgartner, M. P. (1987). On Self-Help in Modern Society. *Dialectical Anthropology*, *12*(1), 33–44.

Bogel, A. (2020). *Her Şeyi Düşünme* (Çev: M. Mekik). İstanbul: Serenad Yayınevi.

Bourdieu, P. (2009). Sınırsız Sömürü Ütopyası: Neoliberalizmin Özü, İçinde; *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi* (Çev: U.S. Akalın), Ed: G Akalın ve U.S. Akalın, ss. 24-31. İstanbul: Kalkedon.

Bourdieu, P. (1995). *Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine* (Çev: H. Tufan). İstanbul: Kesit Yayıncılık.

Bowen, G. A. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal*, *9*(2), 27-40.

Brown, W. (2011). *Yükselen Duvarlar Zayıflayan Egemenlik* (Çev: A. Ayhan). İstanbul: Metis Yayınları.

Brown, W. (2018). *Halkın Çözülüşü: Neoliberalizmin Sinsi Devrimi* (Çev: B. E. Aksoy). İstanbul: Metis Yayınları.

Brown, W. (2021). *Neoliberalizmin Harabelerinde: Batı'da Antidemokratik Siyasetin Yükselişi* (Çev: B. Doğan). İstanbul: Metis Yayınları.

Brinkmann, S. (2020). *Kişisel Gelişim Çılgınlığında Kendiniz Kalabilmek* (Çev. M. Yurdakuler). İstanbul: İletişim Yayınları.

Burchill, S. (2013). Liberalizm, İçinde; *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (Çev: M. Ağcan ve A. Aslan). İstanbul: Küre Yayınları. 85-122.

Butler, J. (2005). *İktidarın Psişik Yaşamı* (Çev: A. Ertan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Butler, J. (2014). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi* (Çev: B. Ertür). İstanbul: Metis Yayınları.

Butler-Bowdon, T. (2003). *50 Self-Help Classics*. London: Nicholas Brealey.

Cabanas, E. & Illouz, E. (2023). *Mutlu Yurttaş İmalatı: Mutluluk Endüstrisi Hayatımızı Nasıl Kontrol Ediyor?* (Çev: T. Göbekçin). İstanbul: İletişim Yayınları.

Casademont, E. E. (2023, October 19). The mystical-esoteric nebula: Between neoliberalism and self-help culture [Blog yazısı]. https://www.barcelona.cat/metropolis/en/contents/the-mystical-esoteric-nebula-between-neoliberalism-and-self-help-culture (Erişim Tarihi: 18.06.2025).

Coşkun, B. (2016). *Bir İktidar Modeli Olarak Neoliberal Yönetimsellik ve Neoliberal Özne*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Coşkun, B. (2019). *Neoliberal İktidar ve Özne: Foucault'nun İzinde Güncel Bir İnceleme*, İstanbul: NotaBene Yayınları.

Covey, S. R. (2022). *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı* (Çev: O. Deniztekin & F. N. Deniztekin). İstanbul: Varlık Yayınları.

Crouch, C. (2011). *The Strange Non-Death of Neoliberalism*, Cambridge: Polity Press.

Çaha, Ö. (2004). *Dört Akım Dört Siyaset*, İstanbul: Kadim Yayınları.

Çakmak, F. & Bilişli, Y. (2019). İdeoloji, Söylem ve İletişim Çalışmalarında Ruth Wodak. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19*(2), 99–124.

Çankaya, E. *Varlık ve Hiçlik*, İstanbul: İthaki Yayınları.

Çelik, H., & Ekşi, H. (2008). Söylem Analizi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*. *27*(27). 99-117.

Çetin, H. (2001). Liberalizmin Temel İlkeleri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bili mler Dergisi, 2*(1), 219-237.

Çolak, M. (2011). Lucaks'ı Yeniden Düşünmek: Şeyleşme ve Sınıf Bilinci. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), Güz, 12,* 91-124.

Çotuksöken, B. (2002). *Felsefe: Özne- Söylem*, İstanbul: İnkılap Yayınları.

Dağ, A. (2011). *Ölümcül Şiddet: Baudrillard'ın Düşüncesi*, İstanbul: Külliyat Yayınları.

Dağ, A. (2017). Jean Baudrillard'da Simülatif Düzene Bir Başkaldırı Eylemi Olarak Terörizm. *Humanitas, 5*(10), 229-245.

Dardot, P. ve Laval, C. (2012). Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme (Çev: I. Ergüden). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Dardot, P. ve Laval, C. (2018). *Müşterek: 21. Yüzyılda Devrim Üzerine Deneme* (Çev: E. Sarıkartal ve F. Taylan). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Davies, W. (2021). *Mutluluk Endüstrisi* (Çev: M. Çavdar). İstanbul: Sel Yayıncılık.

De Angelis, M. (2020). Parazitlerin Siyasi Kullanımı (Çev: E. Ünal), (Der: E. Ünal), İçinde; *Çivisi Çıkan Dünya: Covid-19 Salgını Üzerine Muhasebeler*, ss. 70-75. İstanbul: Runik Kitap.

De Botton, A. (2005). *Statü Endişesi* (Çev: A. S. Bayer), İstanbul: Sel Yayıncılık.

Dean, J. & Fisher, M. (2018). Kapitalist Gerçekçilik Üzerine Söyleşi. *Cogito*, (91), 157–167.

Demircan, B. (2012). Marx'ta Özne Nesne İlişkisi Üzerine. *Mukaddime, 5*(67-69).

Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (1998). *The Landscape of Qualitative Research: Theories and Issue.* London: Sage Publications.

Descartes, R. (2020). *Yöntem Üzerine Konuşma: Aklını İyi Yönetmek ve Bilimlerde Hakikati Aramak İçin* (Çev: M. Erşen), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Doğan, E., & Kurt, A. (2023). Neoliberal Rejimin Özgür Kölesi, Performans Öznesi'nin Antidepresanı: New Age Akımı. *Din Sosyolojisi Araştırmaları, 3*(5), 16–39.

Dolby, S. K. (2005). *Self-Help Books: Why Americans Keep Reading Them*, Urbana & Chicago: University of Illinois Press.

Du Plessis, E. M. (2020). 'Be a Model, Not a Critic': Self-Help Culture, Implicit Censorship And The Silent Organization. *Organization, 29*(1), 83-105. https://doi.org/10.1177/1350508420939230 (Original work published 2022)

Dumenil, G. ve Levy, D. (2009). Marksist Bir Neoliberalizm Teorisi, İçinde; *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi* (Çev: H. Tunalı), Ed: G. Akalın ve U.S. Akalın, ss. 49-69. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Dumenil, G., and Lévy, D. (2004). *Capital Resurgent: Roots of The Neoliberal Revolution*, Harvard University Press.

Durkheim, E. (2013). *İntihar: Bir Toplumbilim İncelemesi* (Çev: Z. İlkgelen), İstanbul: Pozitif Yayınları.

Durkheim, E. (2014). *Toplumbilimin Yöntem Kuralları* (Çev: Ö. Ozankaya), İstanbul: Cem Yayınevi.

Durmuşahmet, A. (2022). Gözetim Akışı: Byung-Chul Han'ın Disiplin Toplumu Eleştirisi Olarak Performans Toplumu ve Kültürel İklimlendirme. *4. Boyut Journal of Media and Cultural Studies, 20,* 57-75.

Eagleton, T. (1996). *İdeoloji* (Çev: M. Özcan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Effing, M. M. (2009). The Origin and Development of Self-Help Literature In The United States: The Concept of Success and Happiness, An Overview. *Atlantis, 31*(2), 125-141.

Eisner, E. W. (1991). *The Enlightened Eye: Qualitative Inquiry and The Enhancement of Educational Practice*. Toronto: Collier Macmillan.

Ekşi, F. (2012). *Kritik Bir Bakış Açısıyla Kişisel Gelişim Kitapları*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Elma, F. (1996). *Liberal Düşüncenin Gelişim Süreci ve Türkiye'ye Yansıması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ercan, S. A. & Marsh, D. (2016). Qualitative Methods in Political Science, İçinde; *Handbook of Research Methods and Applications in Political Science*, Edt.: H. Keman & J. J. Woldendorp, ss. 309–320. Northampton: Edward Elgar Publishing.

Fairclough, N. & Wodak, R. (1997). Critical Discourse Analysis. İçinde; *Discourse as Social Interaction*, Ed: T. A. van Dijk, ss. 258–284. London: Sage.

Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*, London: Longman.

Fairclough, N. (1996). *Language and Power*, London: Longman.

Fairclough, N. (1998) *Discourse and Social Change*, Cambridge: Polity Press,

Fairclough, N. (2003a). *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*, London: Routledge.

Fairclough, N. (2003b). Söylemin Diyalektiği. İçinde; *Söylem ve İdeoloji*, Eds: B. Çoban ve Z. Özarslan, ss. 173-164. İstanbul: Su Yayınevi.

Fairclough, N. (2006), *Discourse and Social Change*, Cambridge: Polity Press.

Fairclough, N. (2012). Critical discourse analysis. İçinde; *The Routledge Handbook of Discourse Analysis*, Edt.: J. P. Gee & M. Handford, ss. 9–13. London & New York: Routledge.

Faulkner, N. (2024). *Tırmanan Faşizmin Kitle Psikolojisi: Marksist-Freudyen Bir Analiz* (Çev: U. Özmakas). İstanbul: Yordam Kitap.

Feher, M. (2009). Self-Appreciation or The Aspirations of Human Capital, *Public Culture*, *21*, 21–41.

Ferguson, J. (2010). The Uses of Neoliberalism, *Antipode, 41*(1), 166-184.

Fisher, M. (2011). *Kapitalist Gerçekçilik: Başka Alternatif Yok mu?* (Çev: G. Çağalı Güven). İstanbul: Habitus Yayıncılık.

Fisher, M. (2018). *Tuhaf ve Tekinsiz* (Çev: B. M. Şimşek). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Fisher, M. (2020). *Hayatımın Hayaletleri* (Çev: F. N. Öztürk), İstanbul: Habitus Yayınları.

Foley, M. (2019). *Saçmalıklar Çağı* (Çev: A. Sezgintüredi). İstanbul: Domingo Yayınevi.

Foucault M. (2014). *Bilginin Arkeolojisi* (Çev: V. Urhan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2006). *Deliliğin Tarihi* (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul: İmge Kitabevi.

Foucault, M. (2007). *Cinselliğin Tarihi* (Çev: H. U. Tanrıöver), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2015a). *Toplumu Savunmak Gerekir* (Çev: Ş. Aktaş), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Foucault, M. (2015b). *Biyopolitikanın Doğuşu* (Çev: Alican Tayla), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Foucault, M. (2016a). *Özne ve İktidar: Seçme Yazılar 2* (Çev: I. Ergüden, O. Akınhay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2016b). *Entelektüelin Siyasi İşlevi* (Çev: I. Ergüden, O. Akınhay, F. Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. 1988. *Technologies of the Self A Seminar with Michel Foucault* (ed. L.H. Martin & H. Gutman & P.H. Hutton), Amherst: The University of Massachusetts Press.

Gallo, C. (2015). *Ted Gibi Konuş* (Çev: F. Bingül), İstanbul: Aganta Kitap.

George, S. (2009). Neoliberalizmin Kısa Tarihi, İçinde; *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi,* Ed: G. Akalın ve U.S. Akalın, (Çev: G. Akalın), ss. 33-47. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Giddens, A. (2012). *Sosyoloji* (Haz: C. Güzel), (Çev: H. Özel), İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Giddens, A. (2022). *Toplumun İnşası: Yapılaşma Teorisinin Ana Hatları* (Çev: Ümit Tatlıcan), İstanbul: Sentez Yayınları.

Gillespie, T. (2014). The Relevance of Algorithms. İçinde; *Media Technologies: Essays on Communication, Materiality, and Society*, Edt: T. Gillespie, P. Boczkowski & K. Foot, ss. 167–193. Cambridge, MA: MIT Press.

Gladwell, M. (2009). *Outliers: Çizginin Dışındakiler* (Çev: A. Özer), İstanbul: Mediacat Yayınları.

Gödeş, M. (2013). *Kişisel Gelişim Zırvaları*, İstanbul: Esen Kitap.

Greene, R. (2006). *İktidar: Güç Sahibi Olmanın 48 Yasası* (Çev: Z. İ. Babayiğit), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Habermas, J. (2001). *İletişimsel Eylem Kuramı* (Çev: M. Tüzel), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Hall, S. (1998). Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etkinlikler. İçinde; *Küreselleşme ve Dünya Sistemi,* Ed: A. D. King (Çev: Ü. H. Yolsal ve G. Seçkin). Ankara: Bilim Sanat Yayınları.

Hamilton. (Ed.). (2001). *The Handbook of Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell Publishing.

Hammond, L. A. (2007). *Women and Self-Help Books*. (Unpublished doctoral dissertation), University of Kansas, USA.

Han, B. C. (2015). *Yorgunluk Toplumu* (Çev: S. Yalçın), İstanbul: Açılımkitap.

Han, B. C. (2017). *Şiddetin Topolojisi* (Çev: D. Zaptçıoğlu), İstanbul: Metis Yayınları

Han, B. C. (2019). *Şeffaflık Toplumu* (Çev: H. Barışçan), İstanbul: Metis Yayınları.

Han, B. C. (2020a). *Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri* (Çev: H. Barışcan), İstanbul: Metis Yayınları.

Han, B. C. (2020b). *Eros'un Istırabı* (Çev: Ş. Öztürk), İstanbul: Metis Yayınları.

Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi* (Çev: A. Onacak), İstanbul: Sel Yayınları.

Harvey, D. (2020). Covid-19 Günlerinde Anti-Kapitalist Siyaset (Çev: G. Çakır). İçinde; *Çivisi Çıkan Dünya: Covid-19 Salgını Üzerine Muhasebeler*, Der: E. Ünal, ss. 43-58. İstanbul: Runik Kitap.

Han, B. C. (2024). *Tefekkür: Yaşamı ya da Eylemsizlik Üzerine* (Çev: B. Tut), İstanbul: Ketebe Yayınları.

Hegel, G.W.F. (1986). *Tinin Görüngübilimi* (Çev: A. Yardımlı), İstanbul: İdea.

Hegel, G.W.F. (1991). *Hukuk Felsefesinin Prensipleri* (Çev: C. Karakaya), İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Heywood, A. (2013). *Siyasi İdeolojiler* (Çev: A.K. Bayram), Ankara: Adres Yayınları.

Heywood, A. (2014). *Siyaset* (Çev: B.B. Özipek), Ankara: Adres Yayınları.

Heywood, A. (2015). *Siyasetin Temel Kavramları* (Çev: H. Özler), Ankara: Adres Yayınları.

Hill, N. (2008). *Düşün ve Zengin Ol* (Çev: Z. İ. Babayiğit), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Horkheimer, M. (1998). *Akıl Tutulması* (Çev: O. Koçak), İstanbul: Metis Yayınları.

Hume, D. (2015). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* (Çev: E. Baylan), Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Ilgın, L. (2003). *Söylem ve İdeoloji. Söylem ve İdeoloji*, Eds: B. Çoban ve Z. Özarslan, İstanbul: Su Yayınevi, 295-298.

Illouz, E. (2011). *Soğuk Yakınlıklar: Duygusal Kapitalizmin Şekillenmesi* (Çev: Ö. Ç. Aksoy), İstanbul: İletişim Yayınları.

Illouz, E. (2014). *Erotismo de autoayuda.* Madrid: Katz.

Inselberg, A. (2019). *Her Şey Değişir: Ritüeller Kitabı* (Çev: H. Özen), İstanbul: Destek Yayınları.

İnaç, H. ve Demiray, M. (2015). Siyasal Bir İdeoloji Olarak Neoliberalizm, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (11), 163-184.

İrge, N. Filiz. (2005). "Gelişmiş Kapitalizm Eşliğinde Yeni Sömürgecilik" *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 6*, (1), 59-88.

Jessop, B. (2002). Liberalism, Neoliberalism, and Urban Governance: A State–Theoretical Perspective,

Johnson, R. B.; Onwuegbuzie, A. J. & Turner, L. A. (2007). Toward a definition of mixed methods research. *Journal of Mixed Methods Research, 1*(2), 112-133.

Kalkan, B. (2017). Liberalizm. İçinde; *Siyasi İdeolojiler*, Ed: B. Kalkan ve H. Y. Başdemir, ss. 21-45. Ankara: Adres Yayınları.

Kant, I. (1999). *Pratik Aklın Eleştirisi* (Çev: İ. Kuçuradi vd.), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Karaman, P. (2020). *1921-1961 Yılları Arasında Türkiye'de Liberalizm* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karayılan, A.H. (2015). *Tevhid Düşüncesi Ekseninde Kişisel Gelişim Kitapları*, İstanbul: Beyan Yayınları.

Kazgan, G. (2016). *Liberalizmden Neoliberalizme*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kirschner, J. (2004). *Manipülasyon Ama Nasıl?* (Çev: A. Arıtan), İstanbul: Arıtan Yayınevi.

Kiyosaki, R. T. & Lechter, S. L. (2007). *Zengin Baba Yoksul Baba* (Çev: D. Şendil), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Koay, D. L. (2015). Self-Improvement Books: A Genre Analysis. (Unpublished doctoral thesis). Victoria University of Wellington.

Kocaman, A. (2003). Dilbilim Söylemi, İçinde: *Söylem Üzerine*, Haz. A. Kocaman, Ankara: Metu Press.

Kwik, J. (2021). *Sınırsız* (Çev: F. Gümüşpala Teke), İstanbul: Parola Yayınları.

Labuschagne, A. (2003). Qualitative research: Airy fairy or fundamental? *The Qualitative Report, 8*(1).

Lasch, C. (2006). *Narsisizm Kültürü* (Çev: S. Öztürk & Ü. H. Yolsal). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Lazzarato, M. (2015), *Borçlandırılmış İnsanın İmali* (Çev: M. Erşen), İstanbul: Açılım Kitap.

Lee, M. (2017). *Decoding The Neoliberal Subjectivity In Self-Helping Adult Learners*. *International Journal of Lifelong Education, 36*(1–2), 145–163.

Lemke, T. (2016). *Politik Aklın Eleştirisi: Foucault'nun Modern Yönetimsellik Çözümlemesi* (Çev: Ö. Karlık), İstanbul: Phoenix Yayınevi.

Liu, K. & Guo, F. (2016). A Review on Critical Discourse Analysis. *Theory and Practice in Language Studies*, *6*(5), 1076–1084.

Locke, J. (2012). *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme* (Çev: F. Bakırcı), Ankara: Ebabil

Lorey, I. (2016). *Kırılganların Yönetimi* (Çev: N. Köklü), İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Lukacs, G. (1998). *Tarih ve Sınıf Bilinci* (Çev: Y. Öner), İstanbul: Belge Yayınları.

Maasen, S., Sutter, B. ve Duttweiler, S. (2007). Self-Help: The Making of Neosocial Selves in Neoliberal Society (Kendi Kendine Yardım: Neoliberal Toplumda Yeni Toplumsal Benliklerin İnşası), İçinde; *On Willing Selves*, Ed: S. Maasen ve B. Sutter, ss. 24–47. London: Palgrave Macmillan.

Mahçupyan, E. (2008a). Liberalizmin Krizi, İçinde; *Liberallik Demokratlık Tartışması*, Ankara: Liberte Yayınları.

Mahçupyan, E. (2008b). Liberallerde İnsan, Liberalizmin Krizi, İçinde; *Liberallik Demokratlık Tartışması*, Ankara: Liberte Yayınları.

Mahçupyan, E. (2008c). Liberalizmin Yüzeyselliği, Liberalizmin Krizi, İçinde; *Liberallik Demokratlık Tartışması*, Ankara: Liberte Yayınları.

Mahçupyan, E. (2008d). Liberalizmin İntiharı, Liberalizmin Krizi, İçinde; *Liberallik Demokratlık Tartışması*, Ankara: Liberte Yayınları.

Mahçupyan, E. (2008e). Reel Liberalizm, Liberalizmin Krizi, İçinde; *Liberallik Demokratlık Tartışması*, Ankara: Liberte Yayınları.

Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü* (Çev: O. Akınhay, D. Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Marx, K. (1975). *1844 Felsefe Yazıları* (Çev. Murat Belge), İstanbul: Payel Yayınları.

Marx, K. (2011). *Kapital: Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, Birinci Cilt (Çev: A. Bilgi), Sol Yayınları.

Marx, K. ve Engels F. (2018). *Komünist Manifesto* (Çev: T. Bora), İstanbul: İletişim Yayınları.

McGee, M. (2005). *Self-Help, Inc. Makeover Culture in American Life*. Oxford: Oxford University Press.

McGuigan, J. (2016). *Neoliberal Culture*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Mill, J. S. (2009). *Hürriyet Üstüne* (Çev: M.O. Dostel), Ankara: Liberte Yayınları.

Miller, G. (1997). Building Bridges: The Possibility of Analytic Dialogue Between Ethnography, Conversation Analysis and Foucault, İçinde; *Qualitative Research, Theory, Method and Practice,* Ed: D. Silverman, ss. 24–44. London: Sage Publications.

Miller, T. & McHoul, A. (1998) Helping the self, *Social Text, 57*(4), 127-55.

Mills, S. (1997), *Discourse (The New Critical Idiom)*, London: Routledge.

Molacı, M. (2018). Kant'ta Tanrının İşlevi: Spekülatif Teolojiden Moral Teolojiye, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları, 38,* 169-189.

Montesquieu, C. (2017). *Kanunların Ruhu Üzerine* (Çev: B. Günen), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Newman, S. (2006). *Bakunin'den Lacan'a Anti-Otoriteryanizm ve İktidarın Altüst Oluşu* (Çev: K. Kızıltuğ), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Oxford (2024), "Oxford Learner's Dictionaries" https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/ (Erişim Tarihi: 22.12.2024).

Ören, E. (2015). Neoliberal Yönetimsellik, Çalışma İlişkileri ve Girişimci Özne, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 29*(1), 55-169.

Özcan, G. (2015). Marx Contra Lukács: 'Yanlış Bilinç' Kavramının Açmazları. *Kampfplatz, 3*(9), 129-146.

Özdemir Yaylacı, G. (2004). Kişisel Gelişim ve Kurumsal Diyalog Yönetiminde İletişim Eğitiminin Rolü, *2nd International Symposium Communication in The Millennium A Dialogue Between Turkish and American Scholars,* İstanbul, Vol.1.

Özdemir, İ. (2010). Kişisel Gelişim Kitaplarının Eleştirel Bir Değerlendirmesi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1*(2), 63-95.

Özdemir, İ. (2022). *Kişisel Gelişim: Neoliberal İletişim ve İnsan Anlayışı,* Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Özen, Ö., ve Özdemir, H. (2021). Jean Baudrillard'ın Amerika'sında Hipergerçeklik. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (39), 672-697.

Özger. M. (2012). *Türk Romanında 12 Eylül*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Özmaden, B. (2019). Liberal Felsefenin Sosyal ve Siyasal Yönden Eleştirisi. *Maarif Mektepleri Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi, 2*(1), 52-63.

Pınarcı, E. (2013). *John Stuart Mill'in Liberalizm Anlayışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Prager, M. (2001). *Exploring Self-Help Literature: Promoter or Preventer of Authentic Growth*. (Unpublished master's thesis), University of Calgary, Alberta, Canada.

Pusat, T., & Özalp, H. (2024). Neoliberal Yönetimsellik Bağlamında Sosyal Medyada Mutlu Performans Öznesinin İnşası: Instagram Örneği. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* (44), 1-30.

Rimke, H. (2020). Self-Help, Therapeutic Industries, and Neoliberalism, *The Routledge International Handbook of Global Therapeutic Cultures*, 37–50.

Rimke, H. M. (1997). (Re)constructing the ethical self: Self-help literature as a contemporary project of moral regulation, *Masters Abstracts International, 36* (05).

Rimke, H. M. (2000). Governing Citizens Through Self-Help Literature, *Cultural Studies, 14*(1), 61–78.

Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2014). *Sosyoloji Kuramları* (Çev: H. Hülür), Ankara: De Ki Yayınları.

Robbins, A. (2016). *Sınırsız Güç* (Çev: M. Değirmenci), İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Rossi, A. (2018). Neoliberal Ruhlar. *Cogito,* (91), 121–153.

Saad-Filho, A. ve Johnston, D. (2014). *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* (Çev. Tuncel Öncel), İstanbul: Yordam Kitap.

Salecl, R. (2022). *Cehalet Tutkusu: Neyi Neden Bilmek İstemeyiz* (Çev: Ş. Tahmaz), İstanbul: Timaş Yayınları.

Sarı, Ö. O. (2018). *Marx'ın Felsefesinde Eylem ve Özgürlük İlişkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sartori, G. (2014). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş* (Çev: T. Karamustafaoğlu ve M. Turhan), İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Sartre, J.P. (1968). *Sanat, Felsefe ve Politika Üstüne Konuşmalar* (Çev: F. Edgü). İstanbul: Çan Yayınları.

Sartre, J.P. (2018). *Varlık ve Hiçlik: Fenomenolojik Ontoloji Denemesi* (Çev: T. Ilgaz, G. Çankaya Eksen), İstanbul: İthaki Yayınları.

Saussure, F. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri* (Çev: B. Vardar), İstanbul: Multilingual Yayınları.

Sayar, K. (2009). *Her Şeyin Bir Anlamı Var*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Sayar, K. (2019). *Başı Sınuklar İçin Kılavuz*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Sayar, K. (2022). Kişisel Gelişim Efsanesi, https://www.lacivertdergi.com/dosya/2022/07/05/kisisel-gelisim-efsanesi, (Erişim Tarihi: 02.11.2024).

Sennett, R. (2008). *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri* (Çev: B. Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sennett, R. (2011). *Yeni Kapitalizmin Kültürü* (Çev: A. Onacak). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sennett, R. (2013). *Kamusal İnsanın Çöküşü* (Çev: S. Durak & A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sevinç, H. ve Öztürk, Ş. (2022). Liberalizm: İdeolojik Bir Değerlendirme. *ASES Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi, 1*(1), 131-133.

Shapiro, S. (2019). Foucault, Neoliberalism, Algorithmic Governmentality, and the Loss of Liberal Culture, İçinde; *Neoliberalism and Contemporary American Literature,* Ed: L. Kennedy ve S. Shapiro. Hanover: Dartmouth College Press.

Sharma, R. (2005). *Ferrarisini Satan Bilge* (Çev: O. Özkan), İstanbul: GOA Yayınları.

Smith, A. (2011). *Ulusların Zenginliği* (Çev: M. Saltoğlu), Ankara: Palme Yayıncılık.

Sönmez, A. (2019). Durkheim'ın Toplumu Bir Özne, Toplumsalı Bir Nesne Olarak Kavramsallaştırma Çabası, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 39*, 159–174.

Sözen, E. (2017). *Söylem*, İstanbul: Profil Kitap.

Standing, G. (2017). *Prekarya Bildirgesi: Hakların Kısılmasından Yurttaşlığa* (Çev: S. Çınar & S. Demiralp). İstanbul: İletişim Yayınları.

Starker, S. (1989). *Oracle at The Supermarket: The American Preoccupation with Self-Help Books.* New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.

Subaşı, S. (2024). Aristoteles'ten The Secret'a Kişisel Gelişimin Kısa Tarihi, https://www.lacivertdergi.com/dosya/2022/07/13/aristotelesten-the-secreta-kisisel-gelisimin-kisa-tarihi, (Erişim Tarihi: 02.12.2024).

Sunar, İ. (2008). *Düşün ve Toplum*, Ankara: Doruk Yayınları.

Şentürk, İ. (2010). Pierre Bourdieu'nun Neoliberalizm Eleştirisi Bağlamında Eğitim Yönetimini Yeniden Düşünmek, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11*(2), 73-98.

Taş, S. (2020). Emile Durkheim'ın Sosyolojik Anlayışında Toplumsal İşbölümü, Sosyolojik Yöntemin Kuralları, Din, Anomi ve İntihar, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 13*(29), 442-449.

Tat, M. (2007). *Zihin Dili Programlaması NLP'nin ve Kişisel Gelişim' in Kişilerarası İletişim Üzerine Etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tatlı, F. B. (2022). *Çağdaş Siyaset Felsefesinde Post-Marksizm: Özne, Siyaset ve Demokrasi Üzerine Eleştirel Soruşturmalar*. (Doktora Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

TDK (2024). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekelioğlu, O. (1999). "Moderniteye Sıkışan Özgürlük: Foucault'nun ¨Kendilik Teknolojilerine Bir Bakış" *Doğu Batı, 3*(9), 45–57.

Tiaynen-Qadir, T. & Salmenniemi, S. (2017). Self-Help As A Glocalised Therapeutic Assemblage, *European Journal of Cultural Studies, 20*(4), 381–396.

Topal, A. (2002). Küreselleşme Sürecindeki Türkiye'yi Anlamaya Yarayan Bir Anahtar: Yeni Sağ, *Praksis, 7*, 63-84.

Toprak, F. (2023). Neoliberalizmin Acılarını New Age Maneviyatı ile Dindirmek, *ViraVerita E-Dergi*(17), 1-28.

Toprak, M. (2022). Etkin Özne'den Edilgen Olana: H. Lefebvre ve J. Baudrillard'ın Gündelik Hayata Pratik Katkıları, *Sosyolojik Bağlam Dergisi, 3*(3), 318-329.

Türkkan, Z. (2023). Max Weber'in Toplumsal Eylem Teorisindeki Belirsizlikler, İçinde; *Sosyoloji Alanında Uluslararası Teori, Araştırma ve Derlemeler,* Ed: N. Konuk Kandemir, ss. 71–91. Ankara: Serüven Yayınevi.

Türköne, M. (2013). *Siyaset*, İstanbul: Nesil Yayınları.

Uçan, H. (2008). Dilbilimsel Kuramlar ve İdeoloji, İçinde; *İdeoloji*, Ed: K. Çağan, ss. 311-328. Ankara: Hece Yayınları.

Üçer, M. B. (2021). Neo-Liberal Başarı Söylemi ve Duygusal Kapitalizm. *Etkin Düşünce Dergisi, 4*(14), 148–155.

Ünsal, R. (2020). Neoliberal Hegemonya ve Dijital Kültürün İşgali: Byung-Chul Han Perspektifinden Bir Değerlendirme, *Sosyoloji Divanı, 15*, 229-249.

Van Dijk, T. A. (1993). The Interdisciplinary Study of News as Discourse, İçinde; *A Handbook of Qualitative Methodologies for Mass Communication Research,* Ed: K. B. Jensen ve N. W. Jankowski, ss. 108–120. London: Routledge.

Van Dijk, T. A. (2001). Multidisciplinary CDA: A Plea for Diversity, İçinde; *Methods of Critical Discourse Analysis,* Ed: R. Wodak ve M. Meyer, ss. 95–120. London: Sage.

Van Dijk, T. A. (2009). *Society and Discourse: How Social Contexts Influence Text and Talk,* Cambridge: Cambridge University Press.

Van Dijk, T. A. (2015). Critical Discourse Analysis, İçinde; *The Handbook of Discourse Analysis,* Ed: D. Tannen, H. E. Hamilton ve D. Schiffrin, ss. 466–487. Oxford: Wiley Blackwell

Van Dijk, T. A. (2003). Discourse, Power and Access, İçinde; *Texts and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis,* Ed: C. R. Caldas-Coulthard ve M. Coulthard, ss. 84–105. London & New York: Routledge.

Weber, M (2018). *Ekonomi ve Toplum* (Çev: L. Boyacı), İstanbul: Yarın Yayınları, 2018.

Weber, M. (2012). *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi* (Çev: V.S. Öğütle), İstanbul: Küre Yayınları.

Weber, M. (2013). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (Ç. M. Köktürk), Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Weiss, G. ve Wodak, R. (2003). Introduction: Theory, Interdisciplinarity and Critical Discourse Analysis, İçinde; *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*, Ed: G. Weiss ve R. Wodak, ss. 1–34, New York: Palgrave Macmillan.

Wodak, R. & Meyer, M. (2009). *Methods of Critical Discourse Analysis* (2nd ed.). London: Sage.

Wodak, R. (1996). *Disorders of Discourse*. London: Longman.

Wodak, R. (1997). Introduction: Some Important Issues in the Research of Gender and Discourse, İçinde; *Gender and Discourse*, Ed: R. Wodak, ss. 1–20, London: Sage Publications.

Wodak, R., De Cillia, R., Reisigl, M. & Liebhart, K. (2009). *The Discursive Construction of National Identity*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Xiaoping, W. (2020). Evolution of Lukács' Concept of the Historic Subject-Object and its Modern Significance, *Philosophy International Journal, 3*(3), 1-7.

Yayla, A. (2009). "Atilla Yayla İle Liberalizm Demokrasi Liberaller İslamcılar ve Türkiye Üzerine Söyleşi". *Eskiyeni, 15*, 46-59.

Yayla, A. (2011). *Siyasî Düşünce Sözlüğü*, Ankara: Adres Yayınları.

Yayla, A. (2012). *Siyaset Teorisine Giriş*, Ankara: Kesit Yayınları.

Yayla, A. (2014). *Liberal Bakışlar*, İstanbul: Profil Yayıncılık.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin.

Yin, R. K. (1994). *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks: Sage.

Young, D. (2008). Radical Neoliberalism In British Columbia: Remaking Rural Geographies. *Canadian Journal of Sociology, 33*(1), 1-36.

Ziegler, J. (2020). *Gençlerle Baş Başa: Torunuma Kapitalizmi Anlatıyorum* (Çev: Y. Aşçı Dalar). İstanbul: Everest Yayınları.